T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HUDÛD EL-ÂLEM' E GÖRE 10.ASIRDA TÜRK BOYLARI

SEZİN ORHAN(KURULAY)

İSTANBUL-2007

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HUDÛD EL-ÂLEM' E GÖRE 10.ASIRDA TÜRK BOYLARI

SEZİN ORHAN(KURULAY)

TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. HÜSEYİN SALMAN

İSTANBUL-2007

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Sezin Kurulay'ın "Hududu'l Alem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

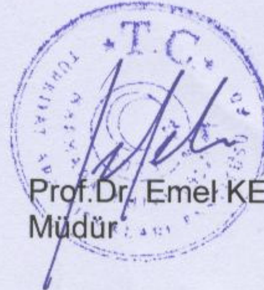
Tez Danışmanı : Prof.Dr. Hüseyin Salman ....
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Ahmet Taşağıl ....
Üniversitesi Mimar Sinan

Üye : Yrd.Doç.Dr. Sadi Kucur ....
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ..22../..08../ 2007 tarih ve ..13-5.............. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖZET

Tezimizin ilk bölümünde Hûdûd el âlem'in tercümesini hazırladım. Eseri incelediğimiz zaman bir dünya coğrafyası kitabı yazıldığı görülür. Müellif kitabı yazma amacını ön sözünde açıklamıştır. Yazar eserine 372/982 hicri yılda başladığını, dünya üzerindeki arazileri, bu arazilerin gelişimlerini, bütün toprakları ve bu topraklarda bulunan hükümdarlıkları, halkları, halkların kültür ve değerlerini, zenginliklerini ve fakirliklerini belirtmiştir. Her bir ülkenin dağları, nehirleri, denizleri ve çölleri ile burada üretilen ürünler hakkında bilgi vermiştir.

Ayrıca eserini yazarken yararlanmış olduğu kitapları belirtmiştir. Yaptığımız çeviride müellifin bu yerlerin büyük bir kısmını görmediğini anlıyoruz. Eserini daha önce hazırlanmış kitaplardan, seyyahlardan ve tüccarlardan aldığı bilgilerinden faydalanarak yazmış, bu ise bazı çelişkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Eser bir girişten sonra sırasıyla denizler, adalar, dağlar, nehirler, çöller ve dünya ülkelerinin tanıtılması ile oluşmuştur. 52 Dünya ülkesi belirlenmiş, bunların bilinen şehirleri ve kasabalarını açıklamaya çalışmıştır. Bu ülkelerden bazıları: (Çin, Hindistan, Tibet, Dokuzoğuz, Tatar, Yağma, Kırgız, Karluk, Çiğil, Tuhsiler, Kimek, Guz (Oğuz), Peçenek, Kıpçak, Macar, Horasan, Horasan Hududu, Maveraünnehir, Maveraünnehir Hududu, Sind, Kirman, Fars, Huzistan, Cibal, Deylemistan, Irak, Cezire, Azerbaycan, Ermenistan, Arabistan, Suriye (Şam), Mısır, Magrib, İspanya (Endelüs), Rum (Bizans), Slâv, Rus, İç Bulgar, Mirvat, Hazar–Peçenek, Alan, Serir (Dağıştan), Hazar, Volga Bulgarı, Buradus, Burtas, Vanandar, Afrika (Zencistan, Zâbec, Habeşistan, Buca, Nubya, Sudan) dır.

Kitap bir coğrafya kitabı niteliği ile Dünya'yı tanıtmayı amaçladığını belirtmiştik. Fakat kitabımız sadece yeryüzü şekilleri, ülke ve şehir isimleri hakkında bilgi vermekle yetinmemiştir. Farklı coğrafyada yaşayan toplumların yaşam şekillerini de açıklamıştır. Bu yönüyle bakıldığı zaman bir kültür tarihi kitabı niteliğindedir. Kitabın içeriğini incelediğimizde;

Yerleşim yerlerinin özellikleri açıklanmış, insanların yaşadığı evler hakkında bilgi verilmiştir. Bölgelere ait mimari eserler, önemli kişilerin mezarları tanıtılmıştır.

Toplumların yaşam şekilleri , diğer toplumlar ile ilişkileri, askeri kuvvetleri , silahları, savaşçılıkları, savaş taktikleri, bölgelerin güvenliği ve bunu sağlamak için yaptıkları çalışmalar , halkın mizacı (uyumlu, iyiliksever, barışçı, kötü huylu,savaşçı..), toplumların yabancılara davranışları açıklanmaya çalışılmıştır.

Toplumların, şehirlerin yöneticilerinin aldıkları unvanlar, özellikleri, halka davranışları hakkında bilgi vermiştir.

Toplumların dini inançları, bu inançların etkileri ve ibadet yerleri tanıtılmıştır.

Toplumların geçim kaynakları, para birimleri hakkında açıklamalar yapılmıştır; ticaret ürünleri (aldıkları sattıkları mallar), yetiştirdikleri ürünler(tarımsal faaliyetleri), çıkardıkları ve işledikleri madenler, kimyasal ürünler, yaptıkları ilaçlar, el sanatları, doğal örtüsü (ağaçları, bitkileri, meyveleri….) ,her bölgeye ait hayvanlar, hayvan yetiştiriciliği hakkında ayrıntılı bilgilere rastlıyoruz.

Eserin ikinci kısmında ise bu kitabın anlaşılmasını sağlayan Minorsky'nin Türk Coğrafya ve Boyları hakkında verdiği yorumları sundum. Bu konu hakkında ülkemizde yayınlanmış eserleri tezime ekledim. Minorsky'in bu bölgeleri açıklamak için kullanmış olduğu haritaları ekler kısmına ekledim. Bu bölümde Türk boyları ile ilgili kısımlar çevrilmiş ve çalışılmıştır. X. yüzyılda yaşamış olan Türk boyları hakkında Hudûd el-âlem'de verilen bilgiler ile diğer yazarların verdiği bilgiler karşılaştırılmıştır.

Bu çalışmam ile X. yüzyılda yaşayan Türk boyları ve onların komşu kavimlerle olan ilişkilerinin açıklanmasına yardımcı olacağıma inanıyorum.

ABSTRACT

In the first chapter of my thesis I present the translation of the book Hudud al-'ālam. The author of this book points out that he has finished his work in the year 372 (983-984). When we examine the book we see that the author has tried to form a book about world geography. He explains his purpose for writing this book in the preface of it. He says that he has started to write it in the following year of 372 Moslem calendar, and tackles in the book the disposition of the Earth, the amount of its cultivation and lack of cultivation, and all the lands over the world and the kingdoms on them with their people, cultures and values of the people, their wealth and poverty. He also informs about the mountains, rivers, seas and deserts of these lands as well as their products and mines.

Moreover, he lists the authors he has used of when he writes his own book. From the translation we have made, we see that the author did not see most the countries he describes. He quotes from other authors and travelers, and uses of merchants, but this causes some contradictions to emerge.

After an introduction, the work contains the following subjects respectively; seas, islands, mountains, rivers, deserts, world countries. After determining 52 countries in the world, he tries to describe the well-known villages, towns and provinces of them (China, India, Tibet, the Toghuzghuz-Tatar, the Yaghma, the Khirkhiz, the Khallukh, the Chigil, the Tukhs, the Kimak, the Ghuz, the Pechebegs, the Khifjakh, the Majghari, Khurasan, the Marches of Khurasan, Transoxiana, the Marches of Transoxiana, Sind, Kirman, Fars, Khuzistan, Jibal,, Daylaman, Iraq, Jazira, Adharbadhagan, Arminiya and Arran, the Arabs, Syria, Egypt, Maghrib, Spain, Byzantium, the Slavs, the Rus, the Inner Bulghar, the Mirvat, the Khazarian Pechenegs, the Alan, the Sarir, the Khazar, the Burtas, the Baradhas, the V.n.nd.r, Zangistan, Zabaj, Abyssinia, Buja, Nubia, the Sudan).

We said that the aim of our book as a geography book had been to introduce the earth. However, it isn't content with only giving information about the topography,

names of the countries and cities, it also describes the way of life of different societies from different geographies. From this point of view it can be characterized as a book of cultural history. When we examine the content of the book we see that;

It defines the peculiarities of the inhabited lands, and informs about the residences of the people; introduces the architectural buildings and the tombs belonging to significant persons;

It tries to explain the way of life of the societies, the relations with other societies, their military forces, arms, warlike characters, war tactics, the security of the districts and their efforts to keep it, the disposition of the peoples (i.e. amicable, hospital, pacifist, bad tempered, or warlike), their manners against the foreigners (guests);

It informs about the titles of the rulers of the people and cities, their peculiarities and manners against their subjects;

It describes the law rules peculiar to a people, their mythologies, traditions and habits, way of dressing, and tackles the impact of these upon them; introduces their religion, sacred places and the impact of these;

It mentions the wealth and prosperity of the people, their exchange, commodities (trading products), cultivation (agricultural activities), mines that they use of, chemical and pharmacological products, handcrafts. We also see the nature that they live in (trees, plants, fruits…), the animals belonging to each region and those that they breed.

With my thesis, I belive that I will help the way of life of the X.century Turkish tribes and their relations with other neighbor tribes be described.

KISALTMALAR

AKDTYK- Atatürk Kültür ,Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Ana .Brit.-AnaBritannica.

Ebu'l Fida, Takvim el buldan- Arapçadır. Reinaud ve de Siane tarafında Paris'te 1840 yılında yazılmıştır.

El Bekri- Baron Rosen tarafından bahsedilmiştir (1878). Bu alıntı İbrahim b. Yakub tarafından F. Westberg görüşlerine ilave edilerek yeniden basılmıştır.

Barthold,Christetentum- Barthold, Orta Asya'da Hıristiyan Tarihi (Zun Geschihte des Christentums in Mittel – Assien) , Leipzig ,1901 [Orjinali Rusçadır 1893].

Barthold, İbn-i Sa'id – İbni Said'in Coğrafyası, Barthold. "Festchrift zu Ehren D. Chwolson", Berlin,1898.

Barthold,Irrigaton- "K İstorii orosheniya Turkestana", SPb,Türkistan'da Toprağın Sulanmasının Tarihi, 1914

Barthold, Obzor-İran Coğrafyası Tarihi, SPb, 1903. [Farsça Çevirisi Sardadvar tarafından Tahran'da 1308/1930 yılında çevrilmiştir.

Barthold, Preface- Barthold tarafından Hudül el-âlem'in önsözü hazırlanmıştır. Sayfa 1–44 arası.

Barthold, Report- 1893–1894 yılları arasında Orta Asya'daki Bilimsel Misyon hakkında hazırlanmış rapor. Petersburg.

Barthold Semirechye- (Şimdiki Kazakistan'ın Güneydoğu bölgesinden bahsedilmiştir).Barthold,Ocherk İstoril Semirechya,in Pam'atnaya knizhka

oblastnoga statistik heskago Komiteta Semirech,oblasti ha 1898 ,tome ii Verniy 1898.

Barthold Türkistan- Moğol İstilasından Sonra Türkistan, iki bölümden oluşuyor.1. Bölüm orijinal Dillerinde açıklayıcı metinler. İkinci bölüm Rusça belgeleri.(1928)

Barthold, Vorlesugen- Orta Asya Türklerinin Geçmişten Bugüne Tarihleri (Orijinali Türkçedir).İslam Dünyası Dergisinde 1932–1935 yılları arası yayınlanmış. Ayrıca orijinali 1935 yılında basılmıştır.

Battani- Ebu Abdullah El Battani (858-929), El Battani sive Albattanii Opus Adtronicum, yay.C.A.Nallino , in Pubblicazioni del real osservatorio di Brera in Milano,N. Xl, Fars I, (versio capitum) , 1903, Fars II (versio tabalarum) , 1907, Pars III(textus arab),1899.[Matematik ve Astronomi alanında yaptığı çalışmalar ile ünlüdür.].

Beyhaki- Ebu Fazl Muhammed b. El-Hüseyin Beyhaki. Sultan Mesut Tarihi, Morley, Calcutta 1862, [Daha ayrıntılı bir basımı Tahran'da 1295 yılında yayınlanmıştır.].

BGA- Arap Coğrafyası Kitap Kataloğu.

Biruni,Conon- el Beyruni, el-Kânûn el-Mes'ûdi'den, Brit.Müs. M.S ortalama 1997.

Biruni,Tafhim- Ebü'l Reyhan: Kitab el tefhimli evalli sihaar el tencim.Denizlerin yerlerini göstermek için yapılmış dairevi bir dünya haritası vardır (Brit,Müz. 349).Çevirisi R. Ramsay Wright, Londra,1934.

Chavannes, Belgeleri –(E,Chavannes) Türklerin tarihi ile ilgili belgeler bulunmaktadır. 1903 (Documentes sur les T'ou . kive (Tures) occidetaux,1903)

Coedes – G. Coedes , Textes d'auret greces et latins relatifs a l'Extreme Orient depuis le IV siecle av. J.C.jusqu'au XIV siecle,Paris,1910.[Uzak Doğu'nun İÖ. 4.asır ile İS.14.asra kadar Latince ve Grekçe Belgeleri].

Dietrich – K.Dietrich, Byzantinisch Quellen zur Lander –und Völkerkunde (5.-15Jhd.), publushed as vol.v.of Quellen und Forschungen zur Erdund Kulturkunde, Leipzig, 1912(2.bölüm).

El - İslam Ansiklopedisi, Leiden, 1913 (devam etmektedir.).

Eliot Dowson –Kendi Tarihçilerinin Ağzından Hindistan Tarihi (1867 – 1877).

Farsnâme – İbn'ül Belhi'ye ait Farsnâme, Le Strange ve Nichoison tarafından 1921 yılında yayınlanmıştır (GMS).

Ferrand Relations – Ferrand, Relations de voyages et textes geogrphiues arabes ,persans et turcs relatifs a l'Extreme Orient du VII au XVIII siecle ,Paris , 1913-1914, 2.bölüm. "Ferrand, 8 ve 18.yüzyıllarda Arap Coğrafyasındaki Seyahatnameler ve Uzak doğudaki Türkler ile Farslar arasındaki ilişkiler".

Gerdezi – Gerdezi, Zeyhül Ahbar (Coğrafya bölümleri): Bartholt raporunda Farsça metin s: 78–1003 arasında çeviri 103 – 1147 .

Gerdezi,ed.M.Nazim – M.Nazim tarafından Berlin 1928 'de yayınlanmıştır. Zeynül – Ahbar Ebu Abdul Hayy b.ad.Dahhak Said tarafından 440 (H.S.) derlenmiş, Berlin,1928.

GMS – Gib memorial Series.

HA-Hudud el âlem – 3 (Orijinali).

HN-Hazırlayanın Notu.

Honigmann Ostgrenze – E.Honigman, Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071, Bruxselles,1935(pubished as vol.iii of A.Vasiliev ,Byzance et les Arebes), Maps.[363 yılından 1071 yılına kadar Bizans Ülkesinin Doğu Sınırı , Bürüksel,1935].

Hsüan – Tsang, Life (Beal) – The life of Hiuen – Tsicng , (Hiuen Tsicng' in hayatı s. Beal tarafından Londra'da 1911 yılında yayınlanmış.)

Hsüan Tsang, Life (Julien) - Histoire de la vie de Hiounen – Tsang (H. Hiounen Tsang –ın Julien tarafından Paris'te 1863'te yayınlanmıştır.

Hsüan Tsang, Si-yu-ki (Beal) – Batı Dünyasının Budist kayıtları, S.Beal, Londra, 1884.

Hsüan Tsang.(Julien) – Memories sur les contrees occidentales par Hiouen-Thasang, traduits par S.Julien,Paris ,1857-1858.[Hsüan tarafından Asya Anıları yazılmıştır.Julien tarafından tercüme edilmiştir.].

Hsüan Tsang- Yuan Chwangs'in Hindistan'a Seyahatlerini Watters derlemiştir. 1904 Londra'da basılmıştır.

İdrisi – İdrisi'nin Coğrafyası – Paris 1836 -1840 (A.Jaubert).

İdrisi, Tallgren- İdrisi'nin, Fillandiya ve Baltık Asya Ülkeleri Coğrafyası, yay. O.J.Tallagren ,-Tuulio et.A.M.Tallgren ,Helsinfors,1930.

I.H-İbn Havkal, BGA, ii.

I.Kh-İbn Hurdâdbih, BGA, v.

I.R-İbn Rusta, BGA, vii.

Ist-İstahri, BGA, i.

Kaşgarlı-Kaşgarlı Mahmut, Divânû Lügât el Türk, İstanbul,133–135,(Yazılışı 466/1074 ya da Z.Velidi'ye göre 470/1077) Harita K.Miller tarafından yorumlanmış ve yayınlanmıştır. A.Hermann tarafından Almanya'da da yayınlanmıştır.(Die alteste türkisch weltkarte in imago mundi,1989,s21-28)

Kaşgarlı –Brockelmann – “Mitteltürkıscher wort shcatz” Orta Asya Türk Sözlüğü, Budapeşte, 1928.

Harezm, Ebu Cafer Muhammed İbn Musa el Harezm, Kitab Suret el-ard, Leipzig,1926.

Le Strange, The Lands- Doğu Halifelerinin Toprakları, Cambirdge,1905.

Maq-Makdesi, BGA, iii.

Marquart, Arktische Lander –Marquart, Ein arabischer Bericht über die arktischen (uralischen) Lander,in Ungarische Jahrbücher,Aralık.1924,IV,s.261-334.[Ural Toprakları Üzerine Araştırma Raporu.s.261-334]

Marquart, Benin – Marquart ,Leiden’de ki Etnografya Müzeleri Hakkında Benin’in Derlemesi,Leinden,1913.

Marquart,Catalogue-Marquart,Marquart A Catalogue of the Princel Capitals of the Eransahr ,Rome,1931.[Eransar’daki başlıca başkentler kataloğu,Roma,1931].

Marquart, Eransahr –Marquart , Eransahr nach der Geographie des Ps.Moses Xorenac’i ,Berlin ,1901.

Marquart , Komanen –Marquart ,Über das Volkstum der Komennen ,Berlin ,1914.

Marquart,Streifzüge-Marquart ,Osteuropaische und Ostasiatische Streifzüge ,Leipzig,1903.[Doğu Avrupa ve Doğu Asya Ülkeleri, Lipzing,1903]

Marquart,Wehrot-Marguart ,Wehrot und Arang ,Leiden ,1907.

Mes’ûdi, Mürûc el- zeheb,Barbler de Meynar ve Paved de Courteille,Paris,1861.

Mes’ûdi, Tenbih- Mes’ûdi, el-Tenbih ve’l- işraf,BGA,iii.

Miller,Mappe-Konrad,Miller,Arabistan Haritası,6 cilt ,Stuttgart,1926-1931.

Mohit-[Türk Amiral Seydi Ali Reis] Die topagraphishen Capitel des indischen Seepigels Mohit, übersetzt von Dr.M.Bittner, mit einer, Einleiutung, sowi mit 30 Tafeln vershon von Dr.W.Tomaskchk,Wien ,1897.

Mzik,Beitrage- Beitrage zur historischen Geographie herausgegeben von H.von Mzik,Leipzig, Viyana,1929.

Mzik, Prageor.Elemente-H.von Mzik, Parageographische Elemente in den Berichten der Arabischen Geographen über Südostasien,in Mzik, Beitrage, s.172-202.

Nallino- C.A.Nallino, Al-Huwarizmi e il suo rifacimento della Geografia di Tolomeo in Atti della R.Academia dei Lincei, serie v, memorie della classe di scienze morali, bölüm 2,s.4–53.

Kudama-Kudama b.Cafer, BGA, vi.

Ramsay, Anadolu- Anadolu'nun Tarihsel Coğrafyası, Royal Geogr.Society, Supplemetry Papers,iv, 1890.

Reinauld, Önsözü- Ebu Fida'nın Asya Coğrafyasının Genel Tercümesi, Paris, 1948.

Reiunauld, Relation des voyages.Bkz.Süleyman.

Sarton, Önsözü; Bilim Tarihinin Önsözü,cilt1-3, Batimore,1927-1931.Canagie Enstitüsü için basılmıştır.(Washington).

Schwarz,İran-Orta Çağ'da Arap Coğrafyasında İran,Lepzing,1896-1926,ii(bölüm 36).

Sprenger, Postrouten-Sprenger,Die Post-und Reiserrount des Orients, in Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes,iii/3,1864.

Süleyman-Süleman el Tacir;Çin ve Hindistan'ın sahil bölgelerini anlatmaktadır.Reinaud tarafından Silsilet el-tevarih yayınlanmıştır(M.S.851). Ebu Zeyd Hasan tarafından MS.16'ya doğru tamamlanmıştır. Yeni çevirisi, Ferrand tarafından yapılmıştır. Paris 1922.[Bu çeviride Pelliot'un notlarından faydalanılmıştır.]

Tomaschek,Nearch-W.Tomaschek , Topographische Erlauterung der Küstenfart Nearchs,in Sitzungsberg.d. Akademie in Viyana,cxxxi,No.viii.

Toumansky, A.Toumasky, Novootkritiy pers.geograf X stoletiy i izvestya yego o Slav'anakh i Rusakh ,in Zap., x, 1896,s.127-137.

T.T.K.- Türk Tarih Kurumu.

T.D.K.S.-Türk Dil Kurumu Sözlüğü.

Yakûbi- Kitabı el Bûldan, BGA, vii.

Yakûbi, Tarih-Kitabı el-tarih, yay. Houstsman ,Leiden, 1883.

Zap-Zapiski Vosttochnago Otdeleniya Imperatorbskago, Russkago Arkheologicheskago Obbshcheestva (continued as Zapiski kollegie vostokovedov and Zapiski instita vostokovedeniya).

ÖNSÖZ

X. asır Türk Boylarının, Orta Asya Türk Devletlerinin kuruluşunda önemli bir rolü vardır. Onların yaşadığı coğrafi saha, siyasi ve kültürel durumları, Hudûd el âlem'in dışında diğer kaynaklara da başvurularak en iyi şekilde açıklanacaktır. Konu itibari ile bu tez Ortaçağ tarihinin bazı bilinmeyen yönlerini açıklaması nedeniyle araştırmaya değer bulunmuştur. Bu çalışmam ile X. yüzyılda yaşayan Türk boyları ve komşu kavimler ile olan ilişkilerinin açıklanmasına yardımcı olacağıma inanıyorum.

Tezimin ilk bölümünde "Hudûd el- âlem" kitabının günümüze nasıl ulaştığı, bu kitabın tanıtılmasından oluşmaktadır. Tezimde izlediğim metot ise şöyle olmuştur: Minorsky' nin "Hudūd al- ālam (The Regions of the world) Translation and commentry" kitabı. Yine Hudûd el- âlem'in Farsça neşrinden de faydalanarak Hudûd el-âlem'in çevirisini hazırladım. Minorsky'nin kitabından 45–167 sayfaları arasındaki bölüm çevrilmiştir. Müellifimiz kitabını 372/982 yılında bitirdiğini belirtir. Eseri incelediğimiz zaman bir dünya coğrafyası kitabı yazıldığı görülür. Müellif kitabını yazma amacını önsözünde açıklamıştır. Yazar eserini kitabını 372/982 yılında başladığını, dünya üzerindeki arazileri, bu arazilerin gelişimlerini, bütün toprakları ve bu topraklarda bulunan hükümdarlıkları, halkları, halkların kültür ve değerlerini, zenginliklerini ve fakirliklerini belirtmiştir. Her bir ülkenin dağları, nehirleri, denizleri ve çölleri ile burada belirtilen ürünler hakkında bilgi verilmiştir.

Eser bir girişten sonra sırasıyla denizler, adalar, dağlar, nehirler, çöller ve Dünya ülkelerinin tanıtılması ile oluşmuştur.52 dünya ülkesi belirlemiş, bunların bilinen şehirleri ve kasabalarını açıklamaya çalışmıştır. Kitabımız bir coğrafya kitabı niteliği ile dünyayı tanıtmayı amaçladığını belirtmiştik. Fakat kitabımız, sadece yeryüzü şekilleri, ülkeler ve şehirler hakkında bilgi vermekle yetinmemiştir. Farklı coğrafyada yaşayan toplumların yaşam şekilleri de açıklanmıştır. Bu yönüyle bakıldığı zaman bir kültür- tarihi kitabı niteliğindedir.

Kitabın daha iyi anlaşılmasını sağlamak için, sözlüklerden ansiklopedilerden, çeşitli kitaplardan ve Minorsky'nin indeksinden, Farsça basımından faydalandım.

Dipnotlarım ile tercümeyi açıklamaya çalıştım. Çevirinin tümünü ele almaktaki amacım kopuklukları engellemekti.

Yaptığımız çeviride müellifin bu yerlerin büyük bir kısmını görmediğini anlıyoruz. Eserini daha önce hazırlanmış kitaplardan, seyyahlardan ve tüccarlardan aldığı bilgilerden faydalanarak yazmış, bu ise bazı çelişkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çelişkileri açıklayabilmek için ise son bölümde ise Hudûd el-âlem'in yorumlanmasına yer verildi. 263–317 sayfaları arasındaki Türk boylarına ait yorumlar incendi. Bu kitabın anlaşılmasını sağlayan Minorsky'nin Türk coğrafyası ve boyları hakkında verdiği bilgileri sundum. Bu konu hakkında yayınlanmış eserleri tezime ekledim. Minorsky'nin bu bölgeleri açıklamak için kullanmış olduğu haritaları ekler kısmına ekledim. Bu bölümde Türk boyları ilgili kısımlar çevrilmiş ve çalışılmıştır. X. yüzyılda yaşamış olan Türk boyları hakkında Hudûd el-âlem'de verilen bilgiler diğer yazarların verdiği bilgiler ile karşılaştırılmıştır.

Verilen isimlerin karşılığını bulabilmek için Minorsky'nin indeksinden ve açıklamalar kısmından faydalandım. Özel isimlerin transkripsiyonu için bu konuda çalışılmış kitaplardan faydalandım. Ramazan ŞEŞEN'in "İslâm Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri" kitabı ile "Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı" kitabı ve Ahmet TAŞAĞIL'ın "Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları" kitaplarını örnek aldım. Bu kitapların indeksleri, haritaları ve içerikleri çalışmamada faydalı oldu.

İmlâ kuralları bakımından Türk Dil Kurumunun, Ankara 2005 basımı yazım kılavuzunu kullandım.

Tezimin her aşamasında değeri katkılarını esirgemeyen başta danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin SALMAN olmak üzere, Yusuf ORHAN, Esra ULUDAĞ, Esin ÇAKIR, Emir Ahmet TANJU, Kazım ATEŞ ve olumlu eleştirilerini esirgemeyen Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL, Yrd. Doç. Dr. Sadi KUCUR' a teşekkürü borç bilirim.

Sezin ORHAN
27–07–2007

1. GİRİŞ

Bu çalışma ile X. yüzyılda yaşamış Türk boylarının yaşayış tarzlarını aydınlatmayı amaçladım. Hudûd el-âlem'in çevirisini yaparak X. yüzyılda yaşayan Türk boyları ve onların komşu kavimlerle olan ilişkilerinin açıklanmasına yardımcı olacağına inanıyorum. Türklerin uzun bir dönem yaşamış olduğu göçebe hayat tarzı ve bunun doğal neticesi olarak, devamlı yer değiştirme ve boylar arasında yaşanan mücadelelerden dolayı, kendileri tarafından kaleme alınan yazılı eserlerin sayısı azdır. Olanların da günümüze kadar korunamadığını biliyoruz. X. yüzyılda yaşayan Türk boyları hakkında Türklere ait eserlere ender rastlandığından dolayı biz bu bilgilerimizi farklı kaynaklardan öğreniyoruz.(Çin yıllıkları vb.) Bu bilgiler yerleşik hayata geçmiş Türk boylarından ya da onların temasta bulunduğu Türk kavimlerinden dolayısı ile elde edilmektedir. Tezime konu olan Hudûd el-âlem çevirisinden Türk boyları hakkında bilgi verirken Ramazan Şeşen'in "İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri"[1] kitabından faydalanarak X. yüz yılda eser vermiş İslam coğrafyacılarının Türkler ve Türk ülkeleri hakkındaki bilgileri de tezime ekleyip açıklamaya çalıştım. X. yüzyıla kadar Türk boyları farklı kaynaklarda İslamiyet'i kabul etmemiş, İslam idaresine girmemiş olarak gösterilmiştir. X. asrın ikinci yarısından itibaren Türk boyları arasında İslamiyet hızla yayılmış, İslam coğrafyacıları Türklerin yaşadıkları bölgeler hakkında daha detaylı bilgiler vermişlerdir. Klasik İslam coğrafyacılarına göre, Türk ülkeleri; Macaristan, Bulgaristan, Karadeniz, Kafkasya, Maveraünnehir, Tibet ve Çin ülkeleri ve bunların kuzeyinde kalan yerlerdir. Orta Asya bozkırları ile Güney Doğu Avrupa sahası tarihin en eski dönemlerinden itibaren Türklerin yaşadığı yurtları olmuştur.

Hunlar'ın batıya göç etmesi, farklı Türk kavimlerinin kaynaşmasına ve birçok Türk devletinin kurulmasına sebep oldu. Asya Hun Devleti'nin batıya kaymasıyla birlikte Hunların bir kısmı Alanlar'ın yurduna işgal ederek, Hazar Denizi civarına yerleştiler. Attila ile birlikte Avrupa'nın en önemli gücü haline geldiler. VI. asrın ortalarında bunları takip eden Avarlar da Orta Avrupa'ya kadar ilerleyerek, Hunların yerini aldı. Bizans'ı tehdit ederek İstanbul'u kuşatan önemli bir güç haline geldiler. VII. asırda Ogur kavimlerinin yerini Türk Bulgar boyları aldı. Ticaret yollarının

[1] Ramazan ŞEŞEN, İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2001,bsk.2.

birleştiği Don-İdil-Kafkas bölgesinde Hazar Kağanlığı kuruldu. Göktürklerin dağılmasından sonra Peçenekler, Hazarlar için tehlike oluşturdu. Hazarlar Oğuzlar ile anlaşarak, Peçenekleri yenilgiye uğrattı. Oğuzları takip eden Kumanlar da batıya göç etmeye başladılar. Türk kavimlerinin bu kadar geniş bir alana yayılmalarında göçebe bir hayat sürmeleri etken olmuştur. Bunların son ve gerçek yurtları ise yerleşik hayata geçtikleri bölgeler olmuştur. X. asır Türk Boylarının Orta Asya Türk Devletlerinin kuruluşunda önemli bir rolü vardır. Onların yaşadığı coğrafi saha, kültürel ve siyasi durumları, Hudûd el-âlem'in dışında diğer kaynaklarada başvurularak en iyi şekilde açıklanacaktır. Konu itibari ile bu tez Orta Çağ Türk tarihinin bazı bilinmeyen yönlerini ortaya çıkaracaktır. Kaynakları incelediğimiz zaman, kimisinin sadece Batı Türklerini, kimisinin ise sadece Doğu Türklerini, bazılarının ise her ikisini ele aldığını görüyoruz. Genel olarak kaynaklar ise; Oğuzlar, Karluklar, Kimekler, Kırgızlar, Hazarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Dokuzoğuzlar, Burdaslar, Başgırtlar, Macarlar'dan önemle bahsetmişlerdir. Hudûd el-âlem kaleme alındığı dönemde yaşayan coğrafyacılar ve eserleri ise şunlardır:

1) Ebu Ali Ahmed b. Ömer b. Rusteh el-Hemedani (ölm 300/913 civarı): IX. ve X. asırda yaşayan İran menşeli İslam coğrafyacılarındandır.(290/903) yılında tamamladığı Kitab el-a'lak el-nefise adlı büyük eserin coğrafyaya ait kısmı günümüze kadar gelmiş ve neşredilmiştir. Fakat eserin Türklere ait bölümünün ilk yarısı, yani Doğu Türklerinin başından Peçeneklerin sonuna kadarki kısmı eksiktir. Verdiği bilgiler düzenli ve kıymetlidir. Türklere ait bölümünün tamamı günümüze ulaşsaydı, Doğu Türkleri hakkında daha ayrıntılı bilgilere sahip olabilirdik. Yazarın verdiği malumat Gerdezi'de verilen bilgiler ile büyük paralellik gösterir.[2]

2) Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. el-Fakih el-Hemedani (ölm 300/913 den sonra): IX-X. asırlarda yaşayan İslam coğrafyacılarından olup Kitab el-buldan adlı eserinin Ali b. el Hasan el-Şeyzeri tarafından (413/1002) yılında yazılan nüshası günümüze ulaşmış ve neşredilmiştir. Müellif bu eserini yazarken Ceyhâni'nin kitabından faydalanmıştır. Eserinde Doğu Türkleri hakkında bilgi verir.

---

[2] Şeşen, a.g. e. s.12

3) Kudame b. Cafer el-Katib el-Bağdadi (ölm.337/948): Bağdat'ta Hristiyan bir aileden dünyaya gelmiş ve Halife Müktefi zamanında Müslüman olmuştur. Kitab el-harac adlı eseri coğrafya ve iktisat tarihi bakımından önemli olup Doğu Türkleri hakkında bilgi verir.

4) Ebu'l Hasan Ali b. el Huseyn el-Mes'udi (ölümü 345/ 956): Bağdat'ta doğup gençliğinde İran'ı dolaştı.915 yılında İstahr'da bulundu. Ertesi yıl Hindistan'a giderek Multan ve Saymur'a uğradı. Buradan Seylan'a geçti. Çin Denizi'nde tacirlerle bir yolculuk yaptı. Suriye, Filistin, Mısır, Hazar Denizi civarını dolaştı. Bu çalışmada, onun Müruc el-zeheb, Tenbih ve'l İşraf ve Aca'ib el dünya adlı eserlerinde Türkler ve Türk ülkeleriyle ilgili kısımları, bulunmaktadır. Coğrafi bakımdan bazı hataları bulunmasına rağmen onun verdiği bilgiler tarih ve etnoloji bakımından son derece değerlidir.[3]

5) Ebu ishak İbrahim b. Muhammed el istahri, el-farisi (ölm.346/957): X. asır İslam coğrafyacılarındandır.340/952 yılı civarında İbn-Havkal ile görüşmüştür. Ebu Zeyd el-Belhi'nin coğrafyasını esas alarak yazdığı Mesalik ve'l-memalik adlı eserinde bazı düzenlemeler ve ilaveler yapmıştır. Doğudaki Türkler, Batı Türkleri ve bilhassa Hazar Denizi etrafındaki Türkler hakkında ayrıntılı bilgiler verir.

6) Mutahhar b. Tahir el-Makdisi: Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi sahibi değiliz. El-Bed ve 't-tarih adlı eserini (355/966)yılında tamamlamıştır. Bu eserinde Doğu Türkleri hakkında bazı önemli bilgiler bulunmaktadır.

7) Ebu'l Kasım Muhammed b. Havkal (ölm.367/977): Tüccar gezgincilerdendir. (331–943/367–977) yılları arasında çeşitli yerleri ve bilhassa Horasan (Maveraünnehir dâhil) ve Hazar Denizi etrafını Sicilya'yı ve sayısız ülkeyi dolaşmıştır. İstahri tarafından Ebu Zeyd el Belhi'nin eserine göre telif edilen Mesalik el-memalik adlı kitabı ve haritaları düzenlemeler yapıp ilaveler yaparak Suret el-arz adıyla yeniden telif etmiştir. Eserinde Hazar Denizi ve Maveraünnehir civarındaki Türkler hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Maveraünnehir hakkında verdiği bilgiler gözlemlerine dayanmaktadır.[4]

[3] Şeşen, a.g. e. , s. 13

[4] Şeşen, a.g. e. , s.14

8) Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Beşşari el Makdisi (ölm. 375/985'den sonra): Kudüslüdür. Ahsen el Tekasim fi marifet el ekalim adlı coğrafya kitabı 375/985 yılında tamamlamıştır. İbn-i Havkal'ın eserinden sonra bu döneme ait en önemli kaynak eserlerdendir. Daha çok Hazar Denizi etrafındaki Türkler hakkında bilgiler verir.[5]

9) Ebu'l Reyhan Muhammed b. Ahmed el Biruni (ölm 440/1051): İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük âlimlerden biridir.362(973)yılında Harezm'in başşehri Kat'ta doğmuş, yukarıda zikredilen tarihte Gazne'de ölmüştür. Çeşitli eserlerinde Türkler ve Türk ülkeleri hakkında dağınık, fakat sağlam bilgiler bulunmaktadır.

10) Ebu Sa'id Abdülhayy b. Dahhak el Gerdizi (ölm 444/1053 civarı) : 432(1043)yılına kadar gelen Zeyn el-ahbar adlı eserinin Türklere tahsis edilen bölümü Türk coğrafyası, etnolojisi ve tarihi bakımından önemlidir. Gerdezi eserinin Türk ülkelerine ayrılan bölümünü yazarken İbn Hurdadbih'in Kitab el Mesalik el memalik, Ceyhani'nin El mesalik ve'l memalik, İbn el Mukaffa'ın Rub el-dünya adlı eserlerinden ve İbn Rusteh'in eserinden faydalanmıştır.[6]

---

[5] Şeşen, a.g.e. , s.14–15.

[6] Şeşen, a.g.e. , s.15.

2. V. F. MİNORSKY'NİN HAYATI

Vladimir Fedorovich Minorsky; 5 Şubat 1877'de, şimdi Moskova Denizi'nin derinliklerinde batmış, Volga kıyısında küçük bir kasaba olan Korcheva'da doğmuştur. Moskova'da eğitim görmüştür. "Fourth Grammar School"un birincisi olarak Moskova Üniversitesi'ne girmiş ve burada 1896–1900 yılları arası hukuk eğitimi almıştır. Mezun olduğunda Lazarev Enstitüsü'nde 3 yıl boyunca Doğu Dilleri üzerine çalışmıştır.

1903'de Rus Dış İşleri Bakanlığı'na girmiş ve bu alanda 1904–1908 yılları arası İran; 1908–1912 yılları arası St. Petersburg ve Türkistan'da; 1911'de İngiliz temsilciliği göreviyle birlikte Kuzeybatı İran'da görev yapmıştır. 1912'de İstanbul'a (Constantinapole) Rus elçisi olarak atanmış ve müteakip yıllarda Türk-İran sınır bölgesinin oluşturulması için kurulmuş uluslararası komisyonda Rusya'nın komisyon üyesi olarak görev almıştır. Daha sonra Tahran'daki Rus Temsilciliği'ne atanmış, 1919'da da Paris'teki Rus Elçiliğinde birkaç yıl görev yapmak üzere Fransa'ya gitmiştir. 1932'de "Ecole National des Langues Orientales Vivantes" de İran Edebiyatı üzerine ders vermeye başlamış ve daha sonra aynı enstitüde Türk ve İslam Tarihi dersleri vermiştir. Ağustos 1930'dan, Ocak 1931'e kadar; Londra, Burlington House'daki "İran Sanat Eserleri Sergisi"nin Doğu dil, edebiyat ve tarih uzmanı sekreterliği görevini yapmıştır. Londra Üniversitesi ile olan ilişkisi; 1932 yılında, School of Oriental Studies (Doğu Dil, Tarih ve Edebiyat Araştırmaları Enstitüsü)'e İran dili üzerine eğitmen olarak atanmasıyla başlamıştır. 1933'de, Lorda Üniversitesi'nde İran Dili ve Tarihi okutmanı; 1937'de Sir. E.D. Ross'un ardından profesör olmuştur. 1944'de, "memuriyet unvanını muhafaza eden emekli Profesör" (Professor Emeritus) unvanını alarak ve School of Oriental and African Studies (SOAS- Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü)'in onursal üyeliğine getirilerek emekli olmuştur. 1948–1949 yıllarında, belirli bir zaman süresince üniversitede çalışması için davet edilmiş profesör (visiting professor) olarak Kahire'deki Fu'ad Üniversitesi'nde çalışmıştır.

Profesör Minorsky'nin aldığı diğer akademik unvanlar şunları da içermektedir: İngiliz Akademisi'nden (British Akademy) "Corresponding Fellow" (uzaktan eğitim veren akademisyen) unvanı (1943) ; Societe Asiatique of Paris'ten

Onursal Üyelik (1946) ; Brüksel Üniversitesi'nden fahri doktorluk(honoris causa) unvanı (1948).

İran Hükümeti'nin daveti üzerine Tahran ve Tus'daki "Firdevsi'yi Anma Törenleri"ne; Londra'daki Doğu Bilimcileri Kongresi'ne (1923) ; Cenevre'deki Uluslararası Dilbilim Kongresi'ne (1931) ; Uluslararası Doğu Bilimcileri Kongresi'ne Leiden (1931), Roma (1935), Brüksel (1938), Paris (1948), İstanbul (1951) katılmıştır.

1966'da vefat etmiştir.

Eserleri:

BSO(A)S - Bulletin of the School of Oriental (and African) Studies.
Drevnosti - Drevnosti vostoçnie, Moscow.
E.I. - Encycolpedie de I'Islam.
G.J. - The Geographical Journal, London.
J.A. - Journal Asiatique.
JRCAS - Journal of the Royal Central Asian Society
JRAS - Journal of the Royal Asian Society
Materiali - Materiali po IzçenioVostoka. Izdanie Min. Inostr. Dei, S. Peterurg
OLZ - Orientalistischer Literatur Zeitung.
- Publications de la Societe des Etudes Iraniennes, Paris.
RIS - Revue Internationale de Sociologie, Paris.
S.Z. - Sovremennie Zapiski, Parij. Trudi - Trudi po vostokovedenio, izdav. Lazarevskim Institutom, Moscow.

[A visit to Maku in 1905, etc.] (in Russian), Materiali, fasc.I, pp. 1-62, 1908.

[The road Qazvin-Hamadan] (in Russian), Materiali, fasc.I, pp. 161-196, 1908.

[Part I. Introduction, texts, translation] ('Materiaux pour servir a l'etude des croyances de la secte persane dite les "Ahle-Haqq ou 'Alî-Ilâhî"). Trudi, fasc. XXXIII,XXVI + 127 pp. (this work was awarded the gold medal of the Section of

Ethnography of the Imperial Society of Natural Sciences of Moscow), 1911.
- Reviewed: by C. Huart, J.A., mars 1914, pp. 474-6

[An obituary notice to accompany] (in Russian) A. I. Iyas, Poyezdka po severnomu persidskomu Kurdistanu. Izvestiya Ministerstva Inostrannikh Del, St. Petersburg, No. 4, offprint 24 pp, 1915.

Editorship and part-authorship: Materiali, fasc. II, 591 pp. This volume, devoted to the Turco-Persian frontier, contains Minorsky and H.S. Shipley: Obiezd Okkupirovannix Tursiei persidskix okrugov v 1911, pp 1-131; Minorsky: Turesko-Persidska granisa. pp. 319-432; Minorski: Svedeni o Naseienii Nekotorix pogrsniçnix okrugov, pp. 433-480, 1915.

Kurdi. Zametki i Vpegatleni ('Kurds. Notes and impressions'). Izvestiya Ministerstva inostrannikh del, St. Petersburg. No. 3. offprint 43 pp.
- Reviewed: in Istoricheskiy Vestnik, Sept. 1915, p. 969.

[Delimitation of the Turco-Persian frontier] (in Russian). Izvestiya

Imperatorskago Geograficheskago Obschestva , LII, pp. 351–392, 1916.

['Antiquities of Maku'] (in Russian), Vostochniy sbornik Obschestva russkikh orientalistov, Petrograd, II, pp. 41-69; offprint 29 pp., 1916.- Reviewed: by A. L. Izvestiya Imperatorskago Geograficheskago Obschestva, XXIV, No. 2, pp. 253-4, 1916.

['On the steles of Keleshin and Topuzava and other ancient vestiges in the basin of Lake Urmiya'] (in Russian), Zapiski Vostochnago Otdeleniya Russkago Arkheologicheskago Obschestva, Petrograd, XXIV, pp. 145-193; offprint 49 pp., 1917.

Notes sur la secte des Ahle-Haqq. Revue du Monde Musulman, XL (1920), pp. 20-97 and XLV (1921), pp. 205-302. In book form, Paris, 1922, 182 pp., 1920.

- Reviewed: by Basset, Revue de l'histoire des religions, Jul 1922, pp. 96-8; The

Moslem World, July 1921, p. 326, and Jan 1927, pp. 103-4; Revue d'ethnographie et des traditions populaires, 1921, No. 7; F. Cumont, Syria, III (1922), p. 262.

L'Azerbaidjan et les influences exterieures. Bulletin de l'Union, Paris, 15 Jan 1920, No. 28.

Un Traite de Polemique Behaie-Ahle-Haqq. J.A., Jan 1921, pp. 165-7.

[Oriental studies in Russia] (in Russian), S.Z., 1924, XX. pp. 403-417.

Review in J.A., Oct 1925, pp. 340-5: I. Orbeli, Arkheologicheskaya expeditsiya 1916 v Van.

Articles in E.I.: fasc. B--Sahna (p.66), Sâ'in-ka'a (p. 78), Sakkiz (p.85), Salmâs (pp. 121-2), Samsâm al-Saltana (pp.144-5); fasc. C-Sarpul-i Zohâb (pp. 180-1), fasc. D-Sâwdj-bulak (pp. 194-9), Senna (pp. 233-7), Shabak (pp. 247-8), fasc. E--Shakâk (p.300), Shakâkî (p. 300), 1925.

Iranian languages and Persian literature, Encyclopedia Britanica, 14th edition, XII, pp. 586-7, XVII, pp. 607-10.

The Mosul Question, Bulletins of the Reference service on International Affairs of the American Library in Paris, 15th April, 1926, Nos. 9-10, 44 pp., 2 maps.
- Reviewed: by Sir A. T. Wilson, Journal of the Central Asian Society, 1926, XIII/4, p. 397.

Articles in E.I.: fasc. F--Shehrizûr (pp. 356-8), Shekkî --> --(pp. 358-360), 1926.

Articles in E.I.: fasc. 36-7 -- Khatâ'î (pp. 974-5), Kuban (pp. 1149-1151), Kubba (p. 1151), Kurdes (pp. 1196-1219), Kurdistân , 1931. (pp. 1220-2); fasc. H-- Sindjâbî (p. 454), Sipihr (p. 458), Sîsar (pp. 475-6) 1927.

Etudes sur les Ahl-i Haqq. I. 'Toumari' = Ahl- Haqq. Revue de l'Histoire des Religions, Jan 1928, tome XCVII, No. 1, pp. 90-105.

Articles in E.I.: fasc. 37 -- Lak (pp. 11-12), Banû-Lâm (pp. 12-13), Lâz (pp. 20-2), Lûlî (pp. 39-41), Lur (pp. 43-8), Lur-i buzurg (pp. 48-9), Lur-i Kûchik (pp. 49-51), Luristân (pp. 51-4); fasc. J -- Sulaimâniya (pp. 563-5), Sulnkur (p. 581), 1928.

Decouverte d'inscriptions Pehlevies a Derbend, J. A., Apr 1929, pp. 357-8.

Review in J.A. July 1929, pp. 166-179 Mann-Handank, Kurdisch-persische Forschungen,.

Articles in E.I.: fasc. 39-40-- Mâkû (pp. 191-4), Mand (pp. 251-2), Mând (pp. 252-4); fasc. K -- Bâbâ Tâhir (pp. 641-4), Tahmûrath (pp. 647-9); fasc. L -- Tât (pp. 733-6), 1930.

Livres scolaires en Kurd. Revue des etudes islamiques,, 1930-1, pp. 157-160, 1930.

Articles in E.I.: fasc. 41 -- Manisa (pp. 261-2); Marâgha (pp. 177-182), Marand (pp. 283-4), Mardîn (pp. 290-3); 1930.

A. J. Wilson, A Bibliography of Persia (collaboration), 1930.

Article in Collier's National Encyclopedia, New York, Persian language and writing, Kurdish, Balochi, ..., 1931.

The Luristan Bronzes (read at the Congress of Persian Art, 5th Jan 1931). Apollo, Feb 1931, pp. 71-5, 5 illustrations.

Les Tsiganes Lûlî et les Lurs Persans, J.A. Apr 1931, pp. 281-305.

Les etudes historiques et geographiques sur la Perse sepuis 1930. I. Acta Orientalia, Leiden, vol. X. pp. 278-293, (v.i.86), 1932.

La domination des Deîlamites. PSEI, No. 3, 26 pp.
- Reviewed: by F. Taeschner, OLZ, 1933, No. 12, p. 758; A. Abel, Byzantion, 1932, VII, pp. 615-7.

Articles in E.I.: fasc. Q -- Urmiya (pp. 1088-1093), Urm (p. 1093), Ushnû (pp. 1106-7), 1932.

La Perse au XV" siecle entre la Turquie et Venise, PSEI, No. 8. 23 pp., 1933.

Remarks on the Romanized Kurdish Alphabeth, JRAS, July 1933, pp. 643-650, 1933.

Articles in E.I.: fasc. 48 Mûkân (pp. 758-760); fasc. R -- Wân (pp. 1178-1180), 1933.

Articles in E.I.: fasc fo -- Nakhchuwân (pp. 867-8); fasc. T -- Zandjân (pp. 1282-3). Supplement, fasc. 1 -- Ahl-i Hakk (pp. 9-16), Artsruni (pp. 34-5), Bâward (pp. 39-40), 1934.

The rupture between Suuna and Shi'a in Islam, Religion, London, Jan 1935, No. 11, pp. 14-20.

Article in E.I. : fasc. 51 -- Nihâwand (pp. 974-5), 1935.

Hudûd al-'alam, "The regions of the world," A Persian Geography (A.H. 372-A.D. 982), translated and explained by V. Minorsky. with the Preface by V. V. Barthold (1930) translated from Russian. Illustrated by 12 maps. E. J. W. Gibb Memorial, New Series, XI. XXI + 524 pp, 1937.

- Reviewed by: P.M. Sykes, JRCAS, July 1937, p. 507; Sh. Inayatullah, Isl. Culture, Oct. 1937, XI, No. 4, 540-2; A.J. Arberry, G. J., Aug., 1937, pp. 185-6; L. Lockhart, JRCAS, 1938, pp. 60-3; the same, The Naft Magazine, Nov 1937, p. 18; H. Gregoire, Byzantion, 1937, XII, pp. 645-650; R. Levy, JRAS, Apr 1938, pp. 296-7; A. Mieli, La science arabe, Leiden, 1939, p. 118; H.H. Schaeder, in Markwart, Wehrot, 1938, p.52; George C. Miles, The Geographical Review (N. York), July 1938, pp. 513-14; J.C. Tavadia, The Iran League Quarterly (Bombay), Oct 1938, IX/1, pp. 54-5; Hinz, OLZ, 1939, No. 3, p. 176; I. Umnyakov, vestnik drevney istorii (Liningrad), 3(4), 1938, pp. 211-18; Sir D. Ross, Antiquity, March 1940, pp. 101-2, Taeschner, Der Islam, XXVI, 1942, p. 62.

Les etudes historiques et geographiques sur la Perse, II. (v.s. 62.), Acta Orientalia, XVI/1, pp. 49-58, 1937.

Reviiews in BSOAS, IX/1, pp. 234-258: Hamilton, Road through Kurdistan (p. 251), 1937.

Articles in E. I.: Supplement fasc. 4 -- Mûkân (pp. 164-5), 1937.

Geographical factors in Persian Art, BSOAS, IX/3, pp. 621-652.

Review in JRAS, Jan 1939, pp. 105-8: A. Christensen, L'Iran sous les Sasanides

Reviews in VSOAS, N.C. Debevoise, A political history of Parthia (pp. 541-2), 1940.

Les origines des Kurdes, Travaux du XXeme Congres International des Orientalistes, Brussels, 1940, 143-152.

The Middle East in Western Politics in the 13th, 15th, and 16th centuries, JRCAS, XXVII, Oct 1940, pp. 427-461.

Reviews: E. E. Leach, Social and economic organization of the Rowanduz Kurds, 1939, The Geographical Journal, April 1941, pp. 254-5.

Oriental Studies in the USSR, JRCAS, XXX, Jan 1943, pp. 81-101.

The Gûrân, BSOAS, XI/1, pp. 75-103, 1943.

Roman and Byzantine Campaigns in Atropatene, BSOAS, 1944, XI/2, pp. 243-265, 1944.
- Reviewed by E. Honigmann in Byzantium, XVII, 1944-5, pp. 389-393.

Reviews in BSOAS, XI/3, pp. 659-663: Sir A. Stein, Old routes in Western Iran; Mongol journeys; D. Tutaeff, The Soviet Caucasus, 1945.

Vîs-u-Râmîn, a Parthian romance (I), BSOAS, 1946, XI/4, pp. 741-63.

Vîs-u-Râmîn (II), BSOAS, 1947, XII/1, pp. 20-35.

[Caucasica I]: Caucasica in the History of Mayyâfâriqîn, BSOAS, 1948, XII/4, pp. 27-35.

In collaboration with C. Cahan: Le Recueil Transcaucasien de Mas'ûd b. Nâmdâr (12e siecle), in Journal Asiatique, tome CCXXXVII, 1949, No. 1, pp. 286-336.

The tribes of western Iran, in J.R. Anthropological Institute, Vol. 75, Parts 1-2, 1945 (published in 1949), pp. 73-80.

Review in Bibliotheca Orientalis (Leiden), VII, No. 2, Mar 1950, pp. 50-1: Safrastian, Kurds and Kurdistan, 1948.

Etudes historiques sur la Perse, (III). depuis 1935, in Acta Orientalia, Copenhagen, XXI, pp. 108-123, 1951.

Caucasica II: The Georgian Maliks of Ahar. The Princes Orbeli in Persia, in BSOAS, 1951, XIII/4, pp. 868-877.

Caucasica III: The Alan capital Mags and the Mongol Campaigns, in BSOAS, 1952, XIV/2, pp. 221-238

Studies in Caucasian history, Cambridge University Press, (170 + 19pp.), 1957. (I. New light on the The Shaddâdis of Ganja, II. The ShaddâXSdis of Ani, III. Prehistory of Saladin).

Medieval Iran and its neighbours; preface by C.E. Bosworth, London, 1982 (Reprint of various journal articles in English or French published between 1931 and 1967.Includes passages in Arabic, Gûrâni-Kurdish, Persian and Turkic Languages)[7]

[7] Bulletin of the School of Oriental and African Studies (Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü Dergisi),cilt:14, 3. basım, sayfa 410,667–681.)

3. HUDÛD EL-ÂLEM'İN TANITILMASI

982 yılında tamamlanmıştır. Müellifi belli olamayan bu kitap Türk ülkelerinin coğrafyası hakkında en ayrıntılı bilgi veren eserlerdendir. Farsça yazılan ilk coğrafya kitabıdır. Tam adı Hudûd el-âlem minel meşrik ile magrib'dir. Bu eser Afganistan'ın kuzeyinde hüküm süren Ferigüniler hanedanı Emir Ebu'l Haris Muhammed b. Ahmed'e sunulmuştur. Müellifi belli olmayan bu eser konusunda Minorsky yaptığı araştırmalar sonucunda Feriguniler'den İbn Ferigün tarafından yazılmış olabileceğini ileri sürmüştür. Günümüze ulaşan tek nüsha ise 656'da (1258) Ebu'l-Müeyyed Abdülkayyüm b. Hüseyin b. Ali el Farisi tarafından hazırlanmıştır. Eseri ihtiva eden Mecmuayı Semerkantlı Mirza Ebü'l Fazl Gülpaulgani, neşretmek şartıyla A.G Toumansky'ye vermiştir. Bu mecmuada ayrıca Muhammed b. Necib Bekran'ın Cihannamesi, Acebüzzaman Muhammed Nişaburi'nin musikiyle ilgili küçük bir risalesi ve Fahreddin el Râzi'nin Cami'ul ulüm da adlı eseri bulunmaktaydı. Toumansky ilim âlemine tanıtmıştır. Daha sonra da çalışması nedeniyle L'anonyme de bu mecmuayı Toumansky ismiyle tanınmıştır.[8]

Toumasky, Hudûd el-âlem'i neşretmek için ön çalışmalar yapmış, ancak bu çalışmaları tamamlayamadan ölmüştür. Barthold eseri daha sonra inceleme yazısıyla birlikte yayınlamıştır (Leningrad, 1930). Daha sonra Minorsky bu incelemeleri toplayarak eserin Farsça neşrini İngilizceye çevirmiştir. Eserin çevirisini yaptıktan sonra kitapta geçen yerler ile ilgili açıklamalar hazırlamış eserle ilgili daha başka açıklamalarda da bulunmuştur. Eserde geçen yer isimlerinin anlaşılması için 12 haritayı kitabına eklemiştir. Kitabın sonunda araştırmacılara kolaylık sağlamak amacıyla indeks yayınlanmıştır. Hudûd el-âlem'in İngilizceye çevirisi ve etkileyici yorumlar Profesör V. F. Minorsky'nin akademik hayatının en değerli çalışmasıdır. Hayatının beş-altı yılını bu çalışma üzerinde geçirmiştir. El yazmalarının baskı için hazırlanmasında, yorucu, yoğun emek ve yüksek standartta titizlik isteyen bu işte hem yazar ve hem de eşi Bayan Tatiana Minorsky yer almıştır.

Akademik hayatı boyunca Minorsky, Doğu'nun tarihi coğrafyasının diğer sorularıyla, daha da önemlisi İran dünyası ve Orta Asya'daki Türk topraklarının tarih

[8] Rıza KURTULUŞ, "Hudûdü'l- Âlem", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul,1998,c.18, s.304.

ve coğrafyasıyla meşgul olmuştur. Bu bağlamda, Çin, Hindistan ve Türkler üzerine Şeref el-zaman Tahir Mervezi'nin Tabâi'el-hayavân (Londra 1942); Ebü Dülef Mis'ar b. Muhalhill'in İkinci Risâle (Kahire 1955) ve Münecim Başı'nın Câmi el Düvel başlıklı çalışmasında bulunan Tarihü Bâb el-Ebvâb üzerine çalışmaları ortaya çıkmıştır. Bütün bu çalışmalarda aynı usulü izlemiştir: dikkatlice gözden geçirilmiş metin, İngilizce çeviri ve derin bir tarihsel ve topografik yorumdur.

Bu çalışmalar sırasında Hudûd el-âlem'e olan ilgisi asla azalmamıştır. Diğer çalışmaları, kimisi tarihsel kaynakların yetersizliği, kimisi ilgili alan üzerinde modern araştırmaların eksikliği nedeniyle, 1937'de tamamlanan yorum bölümünde çözülmeden bırakılan problemlerin çözülmesine sonradan gayret göstermiştir. 1955 yılında, bu yorum bölümüne ciddi sayıda ekleme ve katkı bir araya getirilmiş ve yayınlanmıştır. "Addenda to the Hudud al-Alam" başlıklı Bulletin of the School of Oriental and African Studies, xvii/2 (1955), s. 250–270, dergisinde yayınlanan makalesinde orijinal Farsça metne dil ile ilgili ve vokabüler katkı sağlamıştır. Sonraki yıllarda Minorsky başka düzeltmeler de yapmıştır. Özellikle, Fransız akademisyen Andre Maricq'in Afganistan'ın orta bölgelerine yaptığı ziyaret, Gur'un belirsiz ve anlaşılmadan kalmış ortaçağ bölgesiyle ilgili topografik bilgilerimizi artırmıştır. Bilindiği gibi, Maricq'in 1957 tarihli çok değerli katkısı, geç 12. yüzyıl ve erken 13. yüzyılda Gur Sultanlarının başkenti olan Firuzkuh Şehri'ni gösterebilecek olan Cam minaresini keşfedişidir. Orta ve Kuzey Afganistan'ın dağlık ve vadilerle dolu bölgesi üzerine yapılacak herhangi bir katkı, memleketi Gur'un ve Heri-Rud Vadisi'nin hemen kuzeyinde yer alan Güzgan'ın (Hudûd el-âlem'in yazarının memleketi) aydınlatılmasında çok özel bir öneme sahiptir. Güzgan ve buraya bağlı yerlerin tarifi, kişisel gözlem ve deneyime dayalı olması gereken kitabın bir bölümüdür; çünkü yazar, anlattığı yerleri kişisel olarak ziyaret etmiş bir gezgin değil, bir masa başı coğrafyacısıdır. Maricq'in deneyimleri, Orta Afganistan'ın topografyası üzerine Minorsky'nin erken yorumlarını düzeltmesini sağlamıştır. Bu nedenle, Hudûd el-âlem'in bu ikinci baskısında, Güzgan'la ilgili bölüm ciddi anlamda geliştirilmiştir.

Profesör Minorsky, yeni baskıya eklemeler yapamadan 25 Mart 1966 tarihinde ölmüştür. O ölmeden önce mevcut baskı bittiği için yeni bir baskının yapılması öngörülmüştü. "E.J.W. Gibb Anısına" Serisinin mütevelli heyeti, işi üstlenmesi için

C.E.BOSWORTH'a teklifte bulundu. Profesör Minorsky'nin ardından kalan malzeme biraz dağınık bir haldeydi. Bazısı İngilizce bazısı Rusça yazılmış daktilo yazısı kâğıtlar, yine bazısı İngilizce bazısı Rusça yazılmış el yazmalarından oluşuyordu. Kocasının el yazmalarını ve çalışma tarzını, ondan başka kimsenin bilemeyeceği, Bayan Minorsky olmasaydı, bu bilgilerin toplanması imkânsızdı. Bütün bu kâğıtları daktilo yazısıyla düzenli bir hale koyan odur. Bu paha biçilmez yardıma rağmen zorluklar devam etti. Notlarda çok fazla çakışma ve tekrar vardı. Hatta aynı düzeltmenin iki farklı versiyonu olabiliyordu. Bosworth, gerekli olduğu yerde bunları birleştirerek notları mantıklı bir tarzda yeniden düzenlemiştir. Güzgan'la ilgili bölümün geliştirilmiş çevirisi (bölüm 23, 46–66) ve bununla ilgili yorumlar, Dr. Manuchihr Sotudeh'in, Tahran'da 1340/1962 tarihli Hudûd el-âlem'in Farsça baskısında (Tahran Üniversitesi yayınları, no. 727) yaptığı ilavelere bir dizi yorum bıraktı. Bunlar da mevcut baskıya dâhil edilmiştir. Profesör J.A. Boyle'un, kendi yaptığı dört düzeltme de kitaba eklendi. Bunlar da onun adıyla gösterildi. Son olarak, Boswort Güzgan ve Gur'un yeni bir haritasını çizdi ve orijinal baskıdaki Harita viii'nin yerine onu koydu. Orijinal haritada verilen birçok bilgi düzeltildi ve yeni bilgiler eklendi. Böylece eser sadece düz bir çeviri yerine anlaşılamayan noktaları ve eksiklikleri tamamlanmış oldu.

Hudûd el-âlem'in Rusça çevirisinin Bayan Minorsky tarafından hazırlandığını bilmek okuyanların ilgisini çekebilir. Bu çalışma, bütün çalışmanın yeni bir Rusça versiyonuna dâhil edilecek ve Sovyet akademisyen Dr. Y. E. Borshchevsky tarafından baskıya hazırlanacaktır. Sadece 1955 tarihli eklemeleri içermekle kalmayacak aynı zamanda, Minorsky'nin arkadaşı S. H. Taqizadeh, A locust's leg (Londra, 1962), s. 189–196, için Festschrift'e yazdığı "İbn Ferigun ve Hudûd el-âlem" başlıklı makaleyi de içerecektir. Bu makalede Minorsky, hala yayınlanmamış bilimler ansiklopedisi, (Cavami al-ulum) yazarının Güzgan Ferigunları'nın, (Hudûd el-âlem'in yazarının) bir oğlu olabileceğini iddia etmektedir.

Yazarın ölümünden sonra Hudûd el-âlem'in yeni baskısı Profesör Minorsky'nin çalışmasının değerine bir tanıklıktır. Geriye kalan, öncelikli olarak, bu kitabın gelecekteki akademisyenlere kalmasını sağlaması Gibb Memorial mütevelli

heyetinin büyük başarısıdır[9]. Çeviri daha sonra yapılan ilavelerle birlikte 1937,1970,1982 yıllarında tekrar yayınlanmıştır.[Hududül Alem, Minüah stüde (Tahran 1340 h)ve Seyyid Celal Tahrani (Tahran 1352 h) tarafından da neşredilmiştir.][10].

Minorsky'in, Hudûd el âlem tercümesi aşağıda yer alan bölümlerden oluşmaktadır:

— Çevirmenin önsözü.(C.E.BOWORTH).
— Barthold'un önsözü.
— Hudûd el âlem'in çevirisi.
— Hudûd el âlem'in yorumu.
— Hudûd el âlem'e ilâveler.
— İndeks (Coğrafya adları, Kişi adları ve unvanları, Yöresel sonuçlar)
— Haritalar
— Dr.Manuchıhr SOTUDEH'İN metne kelimesi kelimesine Farsça metinden yorumları ve düzeltmelerinden oluşmaktadır.

Eseri incelediğimiz zaman bir dünya coğrafyası kitabı oluşturmaya çalışmıştır. Eser altmış bir bölümden oluşur. Önsöz ile başlayıp kitabın amacı anlatılmıştır. Müellif kitabı yazma amacını önsözünde açıklamıştır: Eserine 372/982 yılındaki hicri yılda başladığını, dünya üzerindeki arazileri bu arazilerin gelişimleri ve eksikliklerini, dünya üzerindeki bütün toprakları ve bu topraklarda bulunan hükümdarları, bu hükümdarların kültür ve değerlerini, yaşayanlarını bu topraklarda bulunan zenginlikleri, fakirlikleri, bollukları ve eksikliklerini belirtmiştir. Atalarının yazdıklarından ve bilge kişilerin eserlerinden faydalandığını, bu toprakların büyüklüklerini ve küçüklüklerini, verimliliklerini eksik ve fazlalıklarını, zenginliklerini nüfuslarını, kültürlerini, kültür eksiklikleri, bu toprakların işlenişini, nehirlerini, dağlarını, denizlerini, çöllerini ve buralarda yetişen ürünlerini, dünya üzerindeki denizleri ve bu denizlerin genişlik ve darlıklarını derinliklerini körfez diye adlandırılan lagünlerini, göllerini, dünya üzerindeki adaları buraların topraklarının işlenmişliğini, buralarda yaşayan insanların durumunu, dünya üzerindeki en temel

[9] V.F. Minorsky,s.Vii.

[10] Kurtuluş, a.g.m. s. 304.

dağları, madenleri, nehirlerini tanıtmak amacıyla eserini yazdığını belirtmiştir. Eser incelendiğinde İslam dünyası anlatıldığı gibi hatta daha fazla oranda bu dünya dışındaki yerlere de önem verilmiş ve yer ayrılmıştır. X. Yüzyılda İslâm kültürü, coğrafyası ve tarihi için değerli bir kaynaktır. Ayrıca Türk ülkeleri, şehirleri, Türklerin yaşam şekilleri hakkında ayrıntılı bilgilere rastlıyoruz.[11]

Ayrıca eserini yazarken yararlanmış olduğu kitapları belirtmiştir. Hudûd el-âlem'de birçok eserden faydalanılmıştır. Fakat eserde müellif sadece Batlamyus, Aristo ve eseri Meteoroloji 'den bahsettiğini görüyoruz. Eserde Batlumyus'un metodunu takip etmiş, ancak şehir ve bölgelerin enlem ve boylamlarına değinilmemiştir. Eserler karşılaştırıldığında İstahri, Mesudi ve Hemadani gibi daha önceden önemli eserler bırakan coğrafyacılardan da faydalanmıştır. Yaptığımız çeviride müellifin bu yerlerin büyük bir kısmını görmediğini anlıyoruz. Eserini daha önce hazırlanmış kitaplardan, seyyahlardan ve tüccarlardan aldığı bilgilerinden faydalanarak yazmış, bu ise bazı çelişkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Eser bir girişten sonra sırasıyla denizler, adalar, dağlar, nehirler, çöller ve dünya ülkelerinin tanıtılması ile oluşmuştur. 52 Dünya ülkesi belirlenmiş, bunların bilinen şehirleri ve kasabalarını açıklamaya çalışmıştır. Bu ülkelerden bazıları: (Çin, Hindistan, Tibet, Dokuzoğuz, Tatar, Yağma, Kırgız, Karluk, Çiğil, Tuhsiler, Kimek, Guz (Oğuz), Peçenek, Kıpçak, Macar, Horasan, Horasan Hududu, Maveraünnehir, Maveraünnehir Hududu, Sind, Kirman, Fars, Huzistan, Cibal, Deylemistan, Irak, Cezire, Azerbaycan, Ermenistan, Arabistan, Suriye (Şam), Mısır, Magrib, İspanya (Endelüs), Rum (Bizans), Slâv, Rus, İç Bulgar, Mirvat, Hazar–Peçenek, Alan, Serir (Dağıştan), Hazar, Volga Bulgarı, Buradus, Burtas, Vanandar, Afrika (Zencistan, Zâbec, Habeşistan, Buca, Nubya, Sudan) dır.

Kitap bir coğrafya kitabı niteliği ile Dünya'yı tanıtmayı amaçladığını belirtmiştik. Fakat kitabımız sadece yeryüzü şekilleri, ülke ve şehir isimleri hakkında bilgi vermekle yetinmemiştir. Farklı coğrafyada yaşayan toplumların yaşam

[11] V.Minorsky, Hudud al-Alam "The regions of the world", V.Minorsky, E. J. W. GIBB MEMORIAL, Cambridge, England, 1982.

şekillerini de açıklamıştır. Bu yönüyle bakıldığı zaman bir kültür tarihi kitabı niteliğindedir. Kitabın içeriğini incelediğimizde;

Yerleşim yerlerinin özellikleri açıklanmış, insanların yaşadığı evler hakkında bilgi verilmiştir. Bölgelere ait mimari eserler, önemli kişilerin mezarları tanıtılmıştır.

Toplumların yaşam şekilleri , diğer toplumlar ile ilişkileri, askeri kuvvetleri , silahları, savaşçılıkları, savaş taktikleri, bölgelerin güvenliği ve bunu sağlamak için yaptıkları çalışmalar , halkın mizacı (uyumlu ,iyiliksever, barışçı,kötü huylu,savaşçı..), toplumların yabancılara davranışları açıklanmaya çalışılmıştır.

Toplumların, şehirlerin yöneticilerinin aldıkları unvanlar, özellikleri, halka davranışları hakkında bilgi vermiştir.

Toplumların dini inançları, bu inançların etkileri ve ibadet yerleri tanıtılmıştır.

Toplumların geçim kaynakları, para birimleri hakkında açıklamalar yapılmıştır; ticaret ürünleri (aldıkları sattıkları mallar), yetiştirdikleri ürünler(tarımsal faaliyetleri), çıkardıkları ve işledikleri madenler, kimyasal ürünler, yaptıkları ilaçlar, el sanatları, doğa örtüsü (ağaçları, bitkileri, meyveleri….) , her bölgeye ait hayvanlar, hayvan yetiştiriciliği hakkında ayrıntılı bilgilere rastlıyoruz.

Eserin ikinci kısmında ise bu kitabın anlaşılmasını sağlayan Minorsky'nin Türk Coğrafya ve Boyları hakkında verdiği yorumlar bulunmaktadır. Minorsky'in bu bölgeleri açıklamak için kullanmış olduğu haritaları konun anlaşılmasında kolaylık sağlamıştır. Bu bölümde Türk boyları ile ilgili kısımlar çevrilmiş ve çalışılmıştır. X. yüzyılda yaşamış olan Türk boyları hakkında Hudûd el-âlem'de verilen bilgiler ile diğer yazarların verdiği bilgiler karşılaştırılmıştır.

Hudûd el âlem, X. yüzyılda yaşayan Türk boyları ve onların komşu kavimlerle olan ilişkileri ve Orta Çağ tarihinin bazı bilinmeyen yönlerinin açıklanması nedeniyle önemli bir eserdir.

4. HUDÛD EL ÂLEM'İN TERCÜMESİ

Merhametli ve Cömert Allah'ımız Adına:

1. Önsöz
2. Dünyanın nizamı, ürün yetiştirilmesi ve yetiştirilmeme derecesi ve ülkeleri
3. Denizler
4. Adalar
5. Dağlar
6. Nehirler
7. Çöller
8. Dünya Ülkeleri
9. Çin Ülkesi
10. Hindistan Ülkesi
11. Tibet Ülkesi
12. Dokuzoğuz ve Tatar Ülkesi
13. Yağma Ülkesi
14. Kırgız Ülkesi
15. Karluk Ülkesi
16. Çiğil Ülkesi
17. Tuhsi Ülkesi
18. Kimek Ülkesi
19. Oğuz Ülkesi
20. Peçenek Ülkesi
21. Kıpçak Ülkesi
22. Macar Ülkesi
23. Horasan Ülkesi
24. Horasan Hudut Ülkesi
25. Maveraünnehir Ülkesi
26. Maveraünnehir Hudut Ülkesi
27. Sind Ülkesi
28. Kirman Ülkesi
29. Fars Ülkesi

30. Huzistan Ülkesi
31. Cibal Ülkesi
32. Deylemistan Ülkesi
33. Irak Ülkesi
34. Cezire Ülkesi
35. Azerbaycan Ülkesi
36. Ermenistan ve Aran Ülkesi
37. Arap Ülkesi
38. Suriye Ülkesi (Şam)
39. Mısır Ülkesi
40. Magrib Ülkesi
41. İspanya Ülkesi (Endülüs)
42. Bizans Ülkesi (Şam)
43. Slavlar Ülkesi
44. Rus Ülkesi
45. İç Bulgar Ülkesi
46. Mirvat Ülkesi
47. Hazar Peçenekleri Ülkesi
48. Alan Ülkesi
49. Serir Ülkesi
50. Hazar Ülkesi
51. Burtas Ülkesi (okunuşu: Bulgar)
52. Baradhas Ülkesi
53. Vanandar Ülkesi
54. Güneyin Meskûn Olmayan Toprakları
55. Zengistan Ülkesi
56. Zabac Ülkesi
57. Habeşistan Ülkesi
58. Buca Ülkesi
59. Nûbia Ülkesi
60. Sudan Ülkesi
61. Son söz

1. ÖNSÖZ

Mutluluk ve saadet ile dünyamızı yaratan, zorlukları aşmamızı sağlayan, kullarını yöneten ve kendisini çeşitli bilimlerle bize duyuran, Muhammed'i ve bütün peygamberleri yücelten, yüce ve sonsuz olan Allah'ımıza hamdolsun.

Allah adına burada bulunan, Allah'ın hizmetkârı Emir Ebu'l Haris Muhammed b. Ahmed'e, Allah uzun ömürler versin, başarıları, zaferleri, hayırları sayesinde, onun döneminin sağladığı refah ve saadet sayesinde, Peygamberimizin, Allah O'nu korusun. Hicretinden 372 (982)[12] yıl sonra, dünyanın özellikleri hakkında bu kitabı yazmaya başladık. Bu kitapta dünya üzerindeki bölgeleri ve dünyanın nizamını, bu bölgelerin gelişimlerini ve eksikliklerini anlattık. Dünya üzerinde bulunan ve şu ana kadar bilinen bütün ülkeleri ve hükümdarlıkları, bu topraklarda yaşayan her bir halkın durumunu, hala hüküm süren hükümdarlarının adetlerini ve bu topraklarda olan biten her şeyi açıkladık.

Atalarımızın yazdığı kitaplardan, bilge kişilerin anılarından bulduğumuz bilgilerle, dünyanın her bir ülkesini, özellikle bunların büyüklüğü ve küçüklüğü, nimetlerinin bolluğunu ya da kıtlığını, büyüklüklerini ya da küçüklüklerini, ürünlerinin eksikliğini ve bolluklarını, zenginliklerini, nüfuslarını, topraklarının işlenmişliğini ya da işlenmemişliğini anlattık. Ayrıca, her bir ülkenin, dağları, nehirleri, denizleri ve çölleri ile buralarda üretilen ürünleri bakımından nizamını anlattık.

Dünya üzerindeki bütün denizleri ve bu denizlerin geniş ve dar yerlerini, körfez diye adlandırılan lagünlerini, bu denizlerden çıkarılan bütün ürünleri anlattık.

Dünya üzerindeki bütün büyük adaları, buraların toprağının işlenmişliğini, halkın durumunu ve üretimlerini anlattık.

Dünya üzerindeki en temel dağları, bu dağlarda bulunan çeşitli madenleri ve yaşayan hayvanları anlattık.

---

[12] Türk Tarih Kurumunun elektronik çevirme kılavuzundan faydalanılmıştır.

Dünyanın bütün büyük nehirlerini, nereden doğduklarını, nerede denize döküldüklerini, tarım için kullanılıp kullanılmadıklarını; özellikle gemi taşımacılığının yapılabildiği nehirleri anlattık. Küçük nehirlerin sayısı bilinmediğinden özellikle büyük nehirler hakkında yazdık.

Aynı zamanda dünya üzerindeki bilinen bütün çölleri ve kumsalları, büyüklükleriyle birlikte anlattık.

2. GELİŞMİŞLİKLERİ VE GELİŞMEMİŞLİKLERİ BAKIMINDAN DÜNYANIN NİZAMI HAKKINDA BİLGİ

1.) Dünya bir küre gibi yuvarlaktır ve gök kubbesi dünyanın iki kutup üzerinde döndüğünü gösterir. Bunların birisine Kuzey Kutbu diğerine ise Güney Kutbu denir.

2.) Herhangi bir küre üzerinde, birbirini dik kesen iki büyük daire çizerseniz, bu daireler küreyi dört eşit parçaya bölecektir. Bunun gibi Dünya da iki daire tarafından dört eşit parçaya bölünür. Bu dairelerden birisi Ufuk, diğeri Ekvator'dur. Ufuk doğudan başlar, dünyada yaşayanları olan ülkelerin sınırlarını, yani güney kutbunu geçer. Sonra, tekrar Doğu'ya ulaşıncaya dek batıdaki parçaları geçer. Bu daire, dünyanın görünen, meskûn olan yarısını, görünmez, meskûn olmayan diğer yarısından ayırır. Ekvator, doğu ucundan başlar ve Dünya'yı, her iki kutba da eşit uzaklıkta, tekrar Batı'ya ulaşıncaya kadar tam ortasından böler. Aynı şekilde, Doğu'ya tekrar dönünceye kadar yoluna devam eder.

3.) Meskûn topraklar, kuzey çeyreğinde, Ekvator'a bitişik parçada yer alır. Güney çeyreğin, yine Ekvator'a bitişik parçasında da meskûn topraklar vardır. Dünya'yı saran en büyük dairenin 360° olmasından dolayı, kuzeyin meskûn topraklarının enlemi 63° boylamı 180°'dir. Güneyin meskûn topraklarının ölçüsü ise enlemi 17°'nin biraz üstü boylamı 180°'dir. Bu iki alanın toplamı, dünyanın toplamının dokuzda biridir. Dünya üzerindeki bütün şehirler, farklı hükümdarlıklar, denizler, dağlar, nehirler ve hayvanların ve balıkların yaşadığı bütün yerler, Dünya'nın, sözünü ettiğimiz dokuzda birlik kısmında yer alır.

4.) Doğu bölgesinde, en uzaktaki şehir, Yeşil Deniz'in kıyısında yer alan Çin'in

başkenti Humdan'dır. Yunanlılar bu denize Doğu Okyanusu, Araplar ise Yeşil Deniz der. Aristo, kitabı Athar-ı Ulvi'de ("Meteoroloji"), bu denizin dünyayı Ufuk gibi sardığını, gemilerin bu denizde işleyemediğini, kimsenin bu denizi aşamadığını ve sonunun belirsiz olduğunu ve bilinemediğini yazmıştır. Bu kıyı boyunca yaşayanlar denizi sadece görür. Kısa mesafeler dışında kimse bu denizi gemiyle geçemez.

Diğer tarafta ise batıdaki en uzak nokta, Batı Okyanusu'nun sahilindeki Süs-the- Distant'dır. Batı Okyanusu'nun suyu renk, tat ve koku bakımından Doğu Okyanusu'nu andırır. Aynı şekilde, batıdaki yerleşim alanlarının güney ve kuzeyinden denizle birleşir. Bu bölgede yaşayanlar, meskûn yerlere yakın kıyılarda gemiyle yolculuk yapabilirler.

Sonuç olarak, kıyaslama yaparak değerlendirmede bulunanlar, bu iki denizin, doğudan ve batıdan dünyayı saran, iki kutuptan geçen, aynı deniz olduğunu söyler. Fakat bu okyanusun görünmeyen yarısında ne olup bittiği bilinmez.

5.) Ekvator ise, sözü edilen yarımın en geniş alanından, Büyük Deniz üzerinden geçer. Ekvator'un kuzeyindeki yerleşim alanlarının genişliği 63°'ye uzanır. Kuzey kutbundaki soğuktan dolayı, daha uzağında hayvanlar yaşayamaz.

Ekvator'un güneyinde kalan alanın çoğunluğunda deniz yer alır. Burada yüksek sıcaklık hâkimdir. Bu bölgelerin sakinleri insanlıktan uzak kalmıştır. Bunlar Zengiler, Habeşliler ve benzerleridir. Daha devamında, Güney Kutbu'na yakın yerlerde, aşırı sıcaktan dolayı kimse yaşayamaz. Allah yardımcıları olsun.

3. DENİZLER VE KÖRFEZLERİN NİZAMI HAKKINDA BİLGİ

1.) İlk olarak, bizim Doğu Okyanusu olarak adlandırdığımız Yeşil Deniz. Sınırları, bilinebildiği kadarıyla, güneydeki medeni yerlerin sınırlarından Ekvator'a, Vak Vak Adası'na, Vak Vak topraklarına, Çin ülkesine, Dokuzoğuz ve Kırgız topraklarının sınırlarına dek uzanır. Bu denizin bilinen körfezi ve boğazı yoktur.

2.) Diğer bir deniz ise Batı Okyanusu'dur[13]. Sınırları, bilinebildiği kadarıyla, Sudan, Magrib ülkeleri ve Süs-the-Distant sınırlarından, yukarıda Rum boğazına, Rum ve Slâv ülkelerinin en uçtaki sınırlarına, Tuli (yani, Tule) Adası'na kadar uzanır. Bu denizin, Rum Denizi'yle (Akdeniz) birleşmesini sağlayan bir boğazı vardır.

3.) Bir başka büyük deniz ise Büyük Deniz'dir[14]. Doğu sınırı, Doğu Okyanusu'na bitişiktir. Ekvator'un üçte biri bu denizden geçer. Kuzey sınırı, Çin'den başlar, Hindistan ve Sind ülkelerini, Kirman, Fars, Huzistan ve Şaymara'nın sınırlarını çevreler. Güney sınırı, Cabal al-Ta'in'de başlar, Zabac ülkesini çevreler ve Zengistan ve Habeşistan ülkelerine ulaşır. Batı sınırı, bütün Arap ülkesini saran bir körfezdir.

Bu denizin beş tane körfezi vardır: (a) Bir tanesi Habeşistan sınırlarından başlayan ve batıya doğru, Sudan'ın batısına, uzanan Berberi Körfezidir. (b) Diğer körfez Berberi Körfezi'ne bitişiktir. Kuzeye istikametinde Mısır sınırlarına uzanır ve genişliği bir mil[15] oluncaya kadar daralır. Buraya Arap Körfezi ya da Ayla Körfezi[16] denir. (c) Üçüncü körfez Fars sınırlarından başlar, burayla Ayla Körfezi arasındaki mesafe, hızlı deve üzerinde 16 menzil[17] olana dek kuzeybatı istikametine doğru uzanır. Buraya Irak Körfezi denir. Bütün Arap ülkeleri bu iki körfez, yani Ayla Körfezi ile Irak Körfezi arasında yer alır. (d) Dördüncüsü ise Fars Körfezi[18] olup, Fars sınırlarındaki küçük genişlikten başlayıp Sind Ülkesi sınırlarına doğru ilerler. (e) Beşincisi, Hindistan'dan başlar ve kuzeye doğru uzanırken bir körfez haline gelir. Bu körfezin adı ise Hint Körfezi'dir.

Büyük Deniz'in her parçası ona bitişik ülke ve şehirlerin adıyla anılır, örneğin Fars Denizi, Basra Denizi, Umman Denizi, Zengistan Denizi, Hint Denizi ve bunun gibi. Bu deniz, denizden çıkarılabilecek birçok değerli ürüne sahiptir. 8.000 mil

---

[13] Hazırlayanın Notu: Atlantik Okyanusudur.(Bundan sonra Minorsky'den yapılan alıntılar sayfa numarası ile belirtilecektir. Bunun dışındaki açıklamalar Hazırlayanın Notu-HN şeklinde gösterilmektedir.).

[14] HN. Hint Okyanusu.

[15] Mil:Kara Mili , 1.6093 km'ye eşit uzaklık ölçü birimi.(Hasol, s.15)

[16] Ayla Körfezi, Akabe Körfezinin en güneyindedir (s.414).

[17] HN. Bir uzunluk ölçüsü olarak İngilizce "stage"e uygun bir karşılık bulamadık. Bu nedenle parantez içinde verilen Farsça "manzil"i, "menzil" olarak kullanmayı uygun gördük.

[18] HN. Bu anlatıma göre Hürmüz Boğazı olmalıdır.

uzunluğunda olup genişliği her noktada farklıdır. Ayla Körfezi sınırından Çin sınırına kadar olan kısmında, med-cezir sabah ve akşam olmak üzere günde iki kere gözlemlenir. Med suyun dalgalanıp yükselmesine, cezir ise suyun alçalmasına ve geri çekilmesine denir. Nehirlerde suyun alçalıp yükselmesi hariç, başka hiçbir denizde med-cezir yoktur.

4.) Batıda bulunan deniz Rum Denizi'dir (Akdeniz). Bu denizin konik bir şekli vardır. Batı sınırı Batı Okyanus'u ile birleşir. Bu denizin kuzeyinde İspanya, Fransa ve Bizans, doğusunda Ermenistan şehirleri ve Rum'un bazı kısımları, güneyinde ise Suriye, Mısır, Afrika ve Tangier'in bazı şehirleri yer alır. Bu denizin iki tane boğazı vardır. Bir tanesi (Cebelitarık Boğazı) bu denizi okyanusa bağlar, diğeri ise bir nehri andırır, Rum'u tam ortasından geçer, Konstantinopolis'i (İstanbul) çevreler ve Gürcistan Denizi'ne kadar ulaşır. Etrafında bu kadar refah olan başka deniz yoktur. Bu denizin uzunluğu 4000 mildir, genişliği değişir. İstanbul Boğazı'nın en geniş yeri 4 mildir. Batı Boğazı'nın en dar kısmı 10 fersahtır[19]. Bu boğazın bir kıyısı diğer kıyısından görülür.

5.) Bir başka deniz Hazar Denizi'dir. Doğusunda Oğuzlar'a ve Harezm'e bitişik bir çöl, kuzeyinde Oğuzlar ve Hazar'ın bir kısmı vardır. Batısında Hazar ve Azerbaycan şehirlerine, güneyinde Gilan, Deylemistan, Taberistan ve Gurgan bölgelerine bitişiktir. Bu denizin boğazı yoktur. Uzunluğu ve genişliği 400 fersahtır. Bu deniz balıktan başka bir şey üretmez.

6.) Başka bir deniz ise Gürcülerin denizi, Bontos Denizi'dir (Kara Deniz). Doğu sınırını Alanlar, kuzeyini Peçenekler, Hazarlar, Mirvatlar[20], İç Bulgar ve Slâvlar oluşturur. Batı sınırında Burcan Ülkesi[21], güneyinde Rum Ülkesi vardır. Genişliği 350, uzunluğu 1300 mildir.

7.) Bir başka deniz, kuzeybatı istikametinde Harezmliler'in şehrine 40 fersah mesafede yer alan Harezm Denizi'dir[22]. Bu denizi Oğuz toprakları çevreler. Bu

---

[19] HN.1 fersah 5685m.(Doğan HASOL , Mimarlık Sözlüğü, Yapı Endüstüri Merkezi Yayınları,bsk.5, İstanbul,1993,s.315.).

[20] HN. Hazar denizin kuzeyinde bulunan bu ülkenin kesin sınırlarını belirleyemedik.

[21] HZ.Bugünkü Romanya ve Bulgaristan uygun düşmektedir.

[22] Aral Denizi (s.180).

denizin çevresi 300 fersahtır.

Yukarıda anlatılanlar en önemli yedi denizdir. Bu denizlerin dışında suyu acı ve tatlı olan birçok göl bulunur.

On bir tane tuzlu göl vardır. Bunların ilki Slâvlar'ın en kuzey noktasında yer alan (8.) Maeotis'tir (Azak[23] Denizi). Buranın uzunluğu 100 fersah, genişliği ise 30 fersahtır. Karadeniz bir boğaz ile burayla birleşir. Bu denizden başka bir boğaz ise Batı Okyanusu ile birleşir. Bu gölün çevresinde kimsesiz, virane yerler vardır. (9.) İkincisi Ermenistan'da yer alan Kabudhan Gölü'dür. Uzunluğu 50, genişliği 30 fersahtır. Bu gölün tam ortasında Kabüdhan Köyü vardır ve göl adını bu köyden alır. Bu gölün çevresinde yerleşim yerleri vardır. Bu gölde, tuzlu olmasından dolayı, solucandan başka hayvan yaşayamaz. (10.) Üçüncüsü Suriye'de bulunan ve suyun acı olmasından dolayı hiçbir hayvanın yaşayamadığı Ölü Deniz'dir (Lut) diye anılan göldür. Buranın uzunluğu üç, genişliği ise iki günlük yolculuktur. (11.) Dördüncüsü, Rumların Navyta (Farita) Gölü'dür[24]. Uzunluğu üç, genişliği ise iki günlük yolculuktur. Gölün etrafında yaşayanlar mevcuttur. Bu gölde birçok balık yaşar. (12.) Beşinci, yine Rumca Mymaty Gölü'dür. Uzunluğu üç, genişliği ise bir günlük yolculuktur. Birçok balık vardır ve denizatlarının bulunduğu söylenir. (13) Altıncısı, Karzün yakınlarında Fars'ta bulunan Yün Gölü'dür[25]. Burası 10 fersah uzunluğunda ve 8 fersah genişliğindedir. Etrafında yaşayanlar vardır. Göl birçok yararlı ürün sağlar. (14.) Yedincisi Fars'ta Şiraz[26] yakınlarda bulunan Basfan Gölü'dür[27]. Uzunluğu 8, genişliği 7 fersahtır. Etrafında yaşayanlar bulunur. Fakat faydalı ürün azdır. (15) Sekizinci Fars'ta bulunan C.nkan Gölü'dür. 12 fersah uzunluğunda 10 fersah genişliğindedir. Etrafında yaşayanları bulunur ve gölde faydalı bazı ürünler bulunabilir. (16.) Dokuzuncu göl Bicagan'dır[28], Farsta yer alır. 20 fersah uzunluğunda 15 fersah genişliğindedir. Gölün içinde tuz oluşumu vardır ve etrafında vahşi canlılar yaşar. İçerisinden Daragid hududuna kadar giden bir kaynak doğar ve

---

[23] Baltık Denizi ile karıştırılmış olabilir (s.54, 1nolu dipnot).

[24] Minorsky, bu adın Petra'nın bozulmuş bir hali olabileceğini söyler. Petra, Koniya'nın kuzeydoğusunda yer alan, şimdi Tuz-Çölü denen büyük Tuz Gölü'nün hemen güneyindedir (s.183).

[25] Famür Gölü (s.183).

[26] HN. Batı İran.

[27] Şimdi Bakhtagan Gölü'nün kuzey kısmını oluşturan Tasht Gölü'dür (s.183).

[28] Şimdiki Bakhtagan Gölüdür (s.183).

bu kaynak denize kadar ulaşır. (17.) Onuncusu, Karluk topraklarında bulunan Tuzkül Gölü'dür. 10 fersah uzunluğunda 8 fersah genişliğindedir. İçersinde tuz oluşumu vardır. Buradan 7 Karluk kabilesine tuz gider. (18). On birinci Çiğil ve Dokuzoğuz arasında yer alan Issı-kül'dür (Issıg-göl). 30 fersah uzunluğunda 20 fersah genişliğindedir. Barshân Şehri buranın kıyısındadır.

Tatlı suyu olan göllerin sayısı bilinememektedir. Bunların bazılarına göl, bazılarına ise bataklık denir. Bu göllerden yedi tanesi iyi bilinmektedir. (19.) Mısır'da bulunan göle Buhayra Tınnıs[29] denir. Bu göl Rum Denizi'ne (Akdeniz) bağlanır ve Nil Nehri bu göle akar. Bu gölün suyu yazları tatlıdır, kışın ise Nil Nehri'nin su seviyesi düşünce gölde tuz oranı artar. Bu gölün çevresinde iki tane şehir yer alır. Bunların biri Tınnıs, diğeri ise Dimyattır. Mısır'dan ihraç edilen pahalı tekstil ürünlerinin hepsi bu şehirlerden gelir. Bu göl 15 fersah uzunluğunda, 11 fersah genişliğindedir. (20.) Suriye'deki Tiberias Gölü 12 fersah uzunluğunda 7 fersah genişliğindedir. (21.) Rum ülkesinde İznik Gölü bulunur. Etrafında yaşayanlar bulunur. Burası 8 fersah uzunluğunda, 5 fersah genişliğindedir. (22.) Rum ülkesinde bir başka göl Riyas'tır.[30] Etrafında yaşayanlar bulunur. 8 fersah uzunluğunda, 5 fersah genişliğindedir. (23.) Şiraz yakınlarında Fars'ta bulunan Arzan Gölü[31]. Şiraz'ın balıkları bu gölden gelir. Burası 10 fersah uzunluğunda ve 8 fersah genişliğindedir. (24) Sistan'da bulunan Zarah Gölü. Çöle bitişik kısımlar haricinde etrafında yaşayanlar vardır. 30 fersah uzunluğunda ve 7 fersah genişliğindedir. Bazı zamanlarda bu gölün suyu o kadar yükselir ve taşar ki Kirman bölgesine akar. Bunun sonucunda çok büyük bir göl oluşur. (25.) Saruşana bölgesi sınırları içinde bulunan Daryazha Gölü, Buttaman'dan doğan dört nehrin oluşturduğu bir göldür. Dağların arasında yer alır. Semerkant, Buhara ve Soğd'u sulayan nehir buradan gelir. 4 fersaha 4 fersahtır.

Kitaplardan aktarılan bilgilerde sözü edilen ve bilinen göller bu kadar.

Bu göller dışında kalan küçük göllerin sayısı da çoktur, bunlardan bazıları,

---

[29] Nil'in sadece doğu kolu Tınnis Gölü'ne akmaktadır (s.184).

[30] HN. Bu gölün karşılığını bulamadık.

[31] Şiraz'ın batısında Kazrün yolu üzerinde (s.185).

(26.) Bastarab[32] yakınlarındaki Manşan'daki Cüzcan Dağlarında bulunan, 1 fersah uzunluğunda yarım fersah genişliğinde olan göl ve (27.) Tûs ve Taberistan Dağlarında bulunan göllerdir[33]. Fakat bunlar ne iyi bilinir ne de eskidir. Bazen o kadar kururlar ki içlerinde su kalmaz. Bu nedenle bunlardan söz etmedik.

Çok fazla sayıda bataklık diye adlandırılan sular vardır ancak bunların en bilinenleri şunlardır: (28.-30.) Bunların üç tanesi, Cabal Al-Kamar yakınlarındaki Nubiya'nın ötesinde güneyin ıssız bölgelerinde bulunur ve bunlardan on tane nehir doğar. Bunların her beş tanesinden bir küçük bataklık alan oluşur ve oluşan iki küçük bataklığın her birinden üç tane nehir doğar. Bunların hepsi bir yerde birleşir ve bunların altısından bir tane bataklık oluşur. Sonrasında bu bataklıktan, Nubiya ve Mısır arasından geçen ve sonunda kendini Tınnıs Gölü'ne boşaltan Nil Nehri doğar. (31.–32.) Diğer iki bataklıktan bir tanesi Basra'dır. Basra'nın etrafında meskûn topraklar, bölgeler, köy ve kasabalar vardır. (33.) Diğeri (altıncısı) Kûyâba Bataklığı'dır. Buranın etrafında nimeti bol meskûn topraklar vardır. (34.) Yedincisi, Avaza-yı Peyşehir denen ve çölde yer alan Buhara Bataklığı'dır[34]. (35.) Sekizincisi, Humdan bölgesinde, Çin'in üst sonunda bulunur. (36.) Dokuzuncusu ise Çin'in kuzeyinde yer alır.

Bu göl ve bataklıkları hepsinde tatlı su ve bolca balık bulunur. Balıkçılar bu göl ve bataklıklarda çalışırlar. Bunların dışındaki bataklıklar kurur. Bu nedenle onlardan söz etmedik.

4. ADALAR HAKKINDA BİLGİ

Denizin ortasında su yüzeyinin üstünde olan toprak parçalarına ya da dağlara ada[35] denir.

---

[32] Bastarab, Sar-i pul ve Şibağan nehirlerinin batıdaki kaynağı olan Astarab'la özdeştir (s.185).

[33] Tus Gölü, Tus'u Nişabur'dan ayıran dağda yer alır (s.185).

[34] Bu "bataklık", Semerkand Nehri'nin gözden kaybolduğu bölgede bulunan Kara-kul "Kara Göl"dür (s.185).

[35] Yarımadalar da ada olarak düşünülmüştür (s.56;Dipnot.1).

A.) Doğu Okyanusu'nda, üzerinde çok sayıda tik ağacı[36], abanoz ağacı[37] ve birçok gümüş madeni bulunan çok bilinen bir ada (1.) Gümüş Ada bulunmaktadır. Adanın üzerinde, yedi farklı noktadan doğan yedi büyük nehir vardır. Bu nehirler Doğu Okyanusu'na dökülürler. Bu adada Çin ülkesine ait olduğu düşünülen büyük ve çok bilinen, zengin ve kalabalık bir şehir olan Gümüş Ada Şehri vardır.

B.) Büyük Deniz'de on üç tane bilinen ada ve (2.) birisi güney istikametinde uzanan ve denize doğru çıkıntı yapan, diğeri kuzey istikametinde uzanan ve ilkinin tam karşıt noktasından denize giren iki meskûn dağ vardır. Bu dağlardan Batlamyus[38]'un kitaplarında da söz edilir. Her iki dağın da bir kısmı karadadır, bir kısmı denizdedir. (3.) Büyük Deniz'deki adalardan ilki, Altın Ada'dır. Çevresi 300 fersahtır. Altın madenleri ve işlenmiş toprakları vardır. Burada yaşayanlara Vak Vakian Zengi denir. Hepsi çıplaktır ve insan eti yer. Çok sayıda Çinli tüccar, altın karşılığında demir ve gıda satmak için buraya gelir. Birbirlerine bir kelime bile etmeden tamamen işaretle anlaşırlar. (4.) Bu denizdeki diğer ada Tabarna'dır. Buranın çevresi 1000 fersahtır. Çevresinde hem ekili hem ıssız 59 ada bulunur. Bu ada üzerinde sayısız köy, kasaba, nehir ve dağ bulunur. Her renk yakutun çıkarıldığı madenleri vardır. Bu ada Çin'i Hindistan'dan ayıran sınır üzerinde uzanır. Ada üzerinde, Hindistan tarafında kalan uçta yer alan Muvas adında büyük bir şehir de vardır. Bu adanın ürettiği bütün ürünler Muvas üzerinden bütün dünyaya dağıtılır. (5.) Üçüncü ada, Serendip bölgesinde, bölgenin güney kısmında kalan Rami'dir[39]. Burada vahşi ve çıplak, siyah insanlar yaşamaktadır. Bu insanlar iyi dalgıçtır ve burası da incilerin yeridir. Burada amber[40], Brezilya odunu[41] üretilir ve gergedan isimli hayvanlar yetiştirilir. Demir karşılığında amber satarlar. Bu adada bulunan Brezilya odunu ağaçlarının kökü her zehrin panzehiri olarak kullanılır. (6) Dördüncü

---

[36] Tik ağacı:1-Çift çeneklilerden, kaplamada kerestesinden yararlanılan, doğal rengi sarı zamanla havada kendiliğinden koyulaşan bir sıcak iklim ağacı. 2-Bu ağacın tahtasından yapılmış olan (T.D.K.S. ,c.2. , s.1475). [Ayrıntılı bilgi için bkz.Ana Brit. , c.30. , s.46].

[37] Abanoz: Abanozgillerin ağır, sert ve siyah renkli tahtası

Abanozgiller: İki çeneklilerden, sıcak ülkelerde yetişen ve kerestesine abanoz denilen bitki familyası (T.D.K.S. , c.I. , s.2). [Ayrıntılı bilgi için bkz. Ana Brit. , c.I. , s.8].

[38] İkinci yüzyılda Mısır'da yaşamış Yunanlı coğrafyacı ve astronom.(Redhouse.s.780)

[39] Sumatra (s.187).

[40] Amber: 1.Amber balığından çıkarılan çıkarılan güzel kokulu, kül renginde bir madde.2.Güzel kokulu bazı maddelerin ortak adı.

Amber ağacı: Baklagillerden bir cins mimoza (T.D.K.S. , c.I. , s. 62).[Ayrıntılı bilgi için bakınız. Ana Brit. , c.I. , s.79].

[41] Brezilya, Brezil: Baklagillerden bazı ağaçların kırmızı boya çıkarılan odunu (T.D.K.S. , c.I, s.223).

ada, Serendip'in batısındaki Ş.rih'tir (Zabac). Adada kamfor ağaçları yetişir. Burada yaşayanları vahşidir ve birçok yılan bulunur. (7.) Beşinci ada Caba ve Salahit'tir (Sumatra)[42] olarak anılıyor. Buradan amber, sandal ağacı[43], sümbül ve karanfil gelir. (8) Altıncısı sözü edilen Caba'nın batısında bulunan Balüs Adasıdır[44]. Bunların arasında 2 fersahlık mesafe vardır. Burada yaşayanlar da siyahtır ve insan yer. Buradan kafur[45], Hindistan cevizi, muz ve şeker kamışı geliyor. (9.) Yedinci ada Balüs'ün güneyinde yer alan Kala'dır. Burası Hint Caba Hükümdarlığı'dır. Balüs ve Kala arasındaki mesafe iki günlük yolculuktur. Kala'da bambu yetişir ve kalay madenleri bulunmaktadır. (10.) Sekizinci ada Kala Adası'nın batısındaki Bankalüs Adası'dır. Kala Adası ve Bankalüs Adası arasındaki mesafe 6 günlük yolculuktur. Buranın insanları çıplaktır ve tüccarlarla iç içedirler. Bunların en önemli ürünü demirdir. Yemek olarak muz, balık ve Hindistan cevizi yerler. Bu ada Malay Şehrinden 20 günlük uzaklıktadır. (11.) Dokuzuncu ada Sindan yakınlarında bulunan Haraç Adası'dır. Haraç Adası kafur üretir. (12.) Onuncu ada, gelişmekte olan ve adı yine Laft olan şehrin bulunduğu Laft Adası'dır[46]. Burada verimli araziler ve bol miktarda nimet bulunur. Çok hoş sulara sahiptir. Dünyanın her yanından insanlar ticaret için bu şehre gelir. Bu ada Fars'ın yakınlarında yer alır. (13.) On birincisi Ekvator çizgisi üzerinde, insan yaşamının olduğu dünyanın tam ortasında bulunan Nara'dır. Batıdan doğuya boylamı 90º'dir. Eski zamanların astronomik cetvelleri, gözlemler, gezegenlerin konumları ve sabit yıldızlar, bu ada temel alınarak yapılmış ve çizilmiştir. Bu adaya "Ekinoksiyal"[47] da denir. (14.) On ikinci adanın adı Val'dır. Fars yakınlarındadır ve üzerinde birçok güzel köy vardır. Gemilerin sürekli uğradığı bir limandır. (15.) On üçüncü adanın adı Harak'tır. Burası Basra'nın güneyinde yer alır ve buraya mesafesi 50 fersahtır. Harak isminde gelişmiş ve büyük bir şehri vardır. Buranın yakınlarında harika ve pahalı inciler bulunur. (16.) Geriye kalan iki ada küçüktür ve birbirlerine yakındır. Umman yakınlarındaki bu adalara Sokotra denir. Burada nimet azdır; fakat yaşayanı çoktur.

---

[42] Bu ikisi tek bir adayı, Sumatra Ada'sını, oluşturmaktadır (s.187).

[43] Sandal:-1-Sandalgillerden, kerestesi sert ve kokulu ağaç (T.D.K.S. , c.II.).

Sandal(Santal):Güneydoğu Asya'da yaygın bazı ağaçların ticari açıdan değerli odunları [Ana Brit. ,c.27, s.150].

[44] Balis, Sumatra'nın güneybatısında yer alan bir limandır (s.187).

[45] Kâfur: Uzak Doğu'da yetişir bir çeşit taflandan elde edilen ve hekimlikte kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan ıtırı kuvvetli bir bitki.2-Defnegillerden bir ağaç , Uzak Doğu'da yetişen Kâfur elde edilen ağaç (T.D.K.S., c.II., S.759).

[46] Laft, Val ve Kharak Adaları (12., 14. ve 15.), İran Körfezindedir (s.190).

[47] HZ. Bu ada ekinoksiyel olarak adlandırılır. Gece ile gündüzün eşit olduğu bir bölgedir.

Bu denizde sayısı oldukça fazla başka adalar da vardır. Fakat bunlar ıssız, küçük ve bilinmeyen adalardır. Bu sebeplerden dolayı bu adalardan söz etmedik.

(17.) Suriye çölü yakınlarındaki denizde[48] Faran ve Cubaylat adında kayalıklar bulunmaktadır. Deniz burada dalgalı ve korkutucudur.

C.) Batı Okyanusu'nda[49], isimleri Batlamyus'un kitabında da yazılı olan yirmi beş tane bilinen ada vardır. Bunların Sudan'a yakın olan altı tanesinin ismi, (18.) altın madenlerine sahip olan el-Cezair, el-Haliya'dır. Sudan bölgesinden ve Süs-the Distant'a ait şehirlerden bir takım insanlar buraya altın toplamaya gelir; fakat aşırı sıcaktan dolayı insanlar buraya yerleşemezler. (19.) Yedinci ada Rum Denizi'nin (Akdeniz) okyanus ile birleştiği noktada yer alan Ghadira'dır. Buradan büyük bir su kaynağı doğar. Boğazın ağzı Rum Denizi'ne açılır. Sekizinci ve dokuzuncu adalar birbirine çok yakındır. Bir tanesine (20.) Rodos, diğerine (21.) Arvadh[50] denir. Bu adalar Rum topraklarına yakındır. Rumlar yıldızların konumunu bu adalardan gözlemiştir. On ve on birinci adalar birbirlerine yarım fersah mesafededirler ve kuzey istikametinde Rumların son sınırında yer alırlar. Bu adalardan birine (22.) Erkekler Adası, diğerine (23.) Kadınlar Adası denir. İlk adı geçen adanın yaşayanları erkek, sonra adı geçen adanın yaşayanları sadece kadındır. Her sene erkekler ve kadınlar çiftleşmek için 4 geceliğine bir araya gelirler. Ardından erkek çocuklar 3 yaşına geldiğinde erkekler adasına gönderilir. Erkekler adasında, bu adadan doğan ve denize dökülen 36 büyük nehir, kadınlar adasında ise 3 tane büyük nehir vardır. Aynı denizin kuzey istikametinde bu adalardan 12 tane daha vardır. (24.) Bu adalara Britanya Adaları denir. Bu adaların bazıları ıssız bazıları meskûndur. Bu adalarda çok sayıda dağ, nehir, köy ve farklı madenler bulunur. Yirmi dördüncü ada, Britanya adalarının kuzeyinde yer alan (25.) Tuvas Adası'dır. Uzunluğu 100 fersahtır. Büyük bir su kaynağı kurak yerleri sulamaktadır. Buradan, daha önce sözünü ettiğimiz Slâv'ın kuzeyinde bulunan Maeotis (Marts) Denizine doğru akar. Yirmi beşinci adanın adı (26.) Thuli'dir. Bu adada bulunan bazı kuzey şehirlerinin boylamı bu ada

[48] Yani bu denize ait körfezlerden biri (s.58;dipnot 1).

[49] H.N.Atlas Okyonusu.

[50] Minorsky, bu iki adanın (Rodos ve Arvadh) Akdeniz'deki adalardan söz edilirken ele alınması gerektiğini not düşer. Arvadh, Suriye'deki Tartüs'e yakın küçük bir adadır. Şimdiki Ruvad. (s.190–191)

üzerinden sabitlenir. Ekvator'a olan dairesel paralel bu ada üzerinden geçerek, kuzey istikametinde dünyanın meskûn alanlarının sınırına değer.

Batı Okyanusu'nun bilinen adaları bizim yazdıklarımızdır.

D.) Rum Denizi'nde[51] altı tane meskûn olan ada ve iki tane dağ vardır. Dağlardan bir tanesinin adı (27.) Cebelitarık'tır. Bu dağın uzantılarından bir tanesi İspanya'dır ve diğeri Rum Denizi'ni Okyanusa bağlayan boğazdadır. Burada bir gümüş madeni vardır ve bu bölgeden, bu topraklarda kullanılan ilaçlar gelir. Diğer dağ, Roma toprakları yakınlarındaki (28.) Kabal el-Kilal'dir. Bu dağın yakınlarında, yüksekliğinden dolayı kimsenin zirvesine çıkamayacağının söylendiği bir dağ vardır. Bu dağdan av, yakıt ve kereste gelir.

Altı adaya gelince; bir tanesi (29.) Kıbrıs'tır. Buranın çevresi 350 mildir. Gümüş, bakır ve plazma[52] madenlerine sahiptir. Bu ada Kaysariya [Kayseri], Akka ve Tir'e (Sur)[53] yakındır. Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan ikinci ada (30.) Kurnus Adası'dır[54]. Buranın çevresi de 350 mildir. Üçüncüsü (31.) Yabis'tir. Buranın çevresi ise 300 mildir. Dördüncüsü, Roma ülkesine yakın olan (32.) Sicilya'dır. Yüksek bir dağ bu adayı çevreler. Eski zamanlarda Roma hazinesi adanın gücünden dolayı burada saklanırdı. Buranın uzunluğu 7 menzil, genişliği 5 menzildir. Beşinci adaya (33.) Sardunya denir. Roma ülkesinin güneyinde bulunan bu adanın çevresi 300 mildir. Altıncısı (34.) Girit Adası'dır. Atrabulus'un kuzeyinde bulunur. Çevresi 300 mildir.

Bu altı adada nimet boldur ve işlenmiş yerlerdir. Bu adaların birçok şehri ve bölgesi vardır, ayrıca nüfusları fazladır. Bu adalarda birçok tüccar ve asker yaşar,

---

[51] Minorsky, Akdeniz'de bulunan adalar listesinin, bilinen hiçbir listeyle tam olarak uyuşmadığını belirtir. (s.191).

[52] Plazma: Elektirik yükü yansız olan gaz moleküllerinden, pozitif iyonlardan ve negatif elektronlardan oluşan akışkan.(T.D.K.S.c.2, s.1192).

Plazma: Mineralojide isilis minerali, kalsedonun, saydamsız, çok küçük taneli ya da lifli, yarı değerli bir türü. Yeşilin çeşitli tonlarındaki rengi içinde dağılmış halde bulunan çeşitli silkat minarelerinden gelir. Öteki özellikleri kuvarsınkilere benzer. Plazmanın içinde genellikle gri kuvars ya da kırmızı caps yumruları yer alır. Bulunduğu başlıca yerler Hindistan, Çin, Madagaskar, Almanya ve Mısır. [ayrıntılı bilgi için bakınız AnaBrt. c.25.,s.325].

[53] HN. Son iki ada Filistin ve Lübnan'ın sahil bölgelerinde yer alır.

[54] Minorsky, yazarın bu adanın adının Korsika'nın yanlış telaffuzu olduğunu ve Korsika Adası ile Girit Adası'nın konumlarını karıştırdığını belirtir. (s.192).

zenginlikleri çoktur. Rum Denizi'nde bulunan adalar dünyanın diğer adalarından daha gelişmiştir.

E.) Ermeni Denizi'nde ise (35.) Kabüdhan isimli bir köyü bulunan sadece bir ada vardır. Nüfusu fazla, sakinleri zengindir.

F.) Hazar Denizi'nde iki tane ada bulunmaktadır. Hazar Derbendi yakınlarında bulunana (36.) Ceziret el-Bab denir. Buradan kırmızı boya kökü elde edilip satılır. Diğer ada Siyah-küh'tür[55] (Siyah Ada). Buraya yerleşmiş Oğuz Türkleri, toprağı ve denizi yağmalar. Bu denizde başka bir ada daha vardır; fakat bu adanın bir köşesi Dihistana'a yapışıktır. Buraya (38.) Dihistanı-sûr[56] denir. Bu ada üzerinde yaşayanların sayısı azdır. Bunlar: pelikan ve şahin avcıları ile balıkçılardır.

Dünyada, anlattıklarımız dışında, bu kadar gelişmiş, nüfusu çok olan ada bulunmaz. Çizmiş olduğumuz haritamızda denizleri, çölleri, körfez ve adaları oldukları gibi ve doğru yerlere yerleştirerek gösterdik. Kudret Allah'ındır.

*5.DAĞLAR VE BU DAĞLARDA BULUNAN MADENLER HAKKINDA BİLGİ

Dağlar çifte doğaya sahiptir. Bazıları, bittikleri yere kadar, bir bölgeden diğerine uzanan, bazı yerlerde daralan, bazı yerde genişleyen, bazı yerlerde düz, bazı yerlerde kıvrımlı şekiller alan gerçek dağlardır. Bunlar sıralı dağlardır. Dağların diğer türü, kollara ayrılan dağlardır. Bu dağlar, eteklerinden kollara ayrılır ve bittikleri yere kadar böyle uzanırlar. Dağların bu uzanan kolları tıpkı bir ağacın dalları gibidir. Muhtemelen bu kollar da ayrıca kollara ayrılmaktadır. Dağların tasviri budur. Etekleri bölgelerden ve ülkelerden geçen dağlar genellikle çok sayıda kola ayrılırken, çöllerde ve bir denizin ya da nehrin sınırları boyunca uzanan dağların birkaç tane kolu vardır. Dağların etekleri çoğunlukla birbirine bağlanır.

1.) Doğu istikametindeki ilk dağ, bizim Al-Ta'in Fıl-Bahr ("Denize Saplanan Dağ") dediğimiz dağdır. Bu dağın yarısı karada diğer yarısı denizdedir.

---

[55] Hazar Denizi'nin kuzeydoğusunda, şimdiki adı Manghişlak olan adadır. (s.193).

[56] HN. Hazar Denizinin güneydoğusudur.

2.) Bir diğer dağ Serendip'dir[57]. Bu dağın yüksekliği 100 fersahtır. O kadar yüksektir ki, bazı yerlerine kimse tırmanamaz. Dağın tepesi ile başladığı noktanın arasındaki mesafe iki günlük mesafededir. Burada çeşitli renklerde yakut madenleri bulunur. Nehir yataklarında ise elmaslar vardır. Dünyanın başka hiçbir yerinde elmas bulunmaz. Buranın toprağı aşınmıştır. Serendip'te denizden çıkarılan pahalı inciler bulunur. Bu dağda bol miktarda sümbül, karanfil, küçük Hindistan cevizi ağacı yetişir, renkli yakutlar ve her çeşit baharat bulunur. Aynı zamanda, bu dağda muskat[58] ağaçları ile birçok Hindistan cevizi ağacı, Brezilya odunu ağacı ve bambu da vardır. Misk[59]-karacaları, et yiyen kediler ve gergedanlar bulunur. Bu dağda bir taş üzerinde, bir ayak izi vardır. Bu ayak izinin Âdem'e, Allah O'nu korusun, ait olduğu söylenir. Serendip'in insanları çıplaktır. Bu dağ birinci iklimde yer alır.

3.) Bu dağın köşesinden, bu dağı Hindistan'ın sonuyla Çin'in başlangıcı arasındaki yere yerleştiren başka bir dağ başlar. Bu dağın adı Manisa'dır. Kuzey istikametinde, Hindistan'ın bitip Tibet'in başladığı yere kadar uzanır, buradan da yine kuzey istikametinde Çin ve Tibet arasında, en uzaktaki Tibet'e bağlı Rang Rong sınırına kadar uzanır. Buradan batıya döner, Tibet'in en uzak noktasına doğru kuzeybatı yönünde bulunan Tibet'e ait Nazvan Ülkesi ile Çin arasında devam eder. Ardından Tüs. mt ve Çin sınırları arasından Çin'in en son noktasında bulunan çölün son sınırlarına uzanır. Daha sonra, Maveraünnehir kasabaları ile Türkistan kasabaları arasından uzanarak Taraz ve Şilie'ye (Şaş-Taşkent)[60] devam eder ve burada son bulur.

4.) Hindistan'ın sonu ve Tibet'in başından Manisa sıradağının bir kolu vardır. Bu kol doğuda 50 fersahlık bir mesafeyle Çin'e kadar uzanır. Aynı şekilde Tibet'in

---

[57] Seylan Adası. (s.194).

[58] H.N. **Muskat**, ya da **hint cevizi** adıyla da bilinen, boyu fındık ile cevizin arasında, üzeri buruşuk, kahverengi ve sert kabuklu bir baharat. Latince adı Myristica fragrans olan bitkinin tohumudur Endonezya'nın Banda adalarına özgü bitki türüdür. Bundan başka Karayipler bölgesinde, özellikle de Grenada'da yetişir.

[59] Misk: Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan bir cins ceylânın erkeğinin karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan güzel kokulu bir madde.(Devellioğlu. s.653).

[60] H.N.Şaş. (Taşkent).

sonundan doğuya ve batıya doğru sayısız kollar çıkar ve dağılır. Maveraünnehir sınırlarında yeni kollar uzanır. Her bir koldan da her yöne doğru çeşitli uzantılar çıkar. Bu dağ kollarda gümüş, altın, kurşun ve demir madenleri ile çeşitli ilaçlar bulunur.

5.) Çin'in eyaletlerinde ise on sekiz tane, irili ufaklı ve birbirinden ayrı dağ vardır. Her bir yerel bölgede, çeşitli yönlere dağılmış dağınık dağlar bulunur. Bu dağların on dört tanesinde altın madeni vardır.

6.) Bir başka dağ ise Dokuzoğuz Türkleri'nin en uçtaki sınırlarının Çin ile birleştiği noktadadır. Buranın uzunluğu 4 fersahtır ve buraya Tafkân denir[61].

7.) Tafkân yakınlarında Dokuzoğuz ülkesinde başka bir dağ[62], Dokuzoğuz, Yağma ve çeşitli yerleşim yerleri arasından batı istikametinde Manisa sıradağlarıyla buluşuncaya dek ilerler. Hûlandgûn Nehri yakınlarında bu dağ İğraç-art olarak adlandırılır. Bu dağın her bir kolunun birçok adı vardır; çünkü bu dağların her bir parçası bulundukları bölgenin adıyla ya da en yakın şehrin adıyla çağrılır.

8.) Bir diğer dağ[63], Issıg-göl Gölü yakınlarında Dokuzoğuz sınırının başlangıcında başlar ve Tuhsiler'in sonuna Karluklar'ın başlangıcına kadar devam eder. Sonrasında kıvrılır ve bir kolu bir Kırgız boyunun topraklarına doğru ilerler. Bu dağa Tûlas denir. Bu dağda samurlar[64], gri sincaplar ve boynuzlu geyikler bulunur. Kırgız ülkesine doğru ilerleyen kolunda ise, boynuzlu geyikler, hutü-(boynuz), gri sincaplar ve samurlar vardır.

9.) Bir diğer dağ[65], Hindistan'a bağlı Kanbaya'da bulunan Küli bölgesinden

---

[61] Bu dağlar, Turfan'ı (güneyde) Çungarya'dan (kuzeyde) ayıran, doğu Tanrı Dağları olmalıdır. (s.195).

[62] Bu sıradağ kesinlikle, Kuça'nın kuzeyinde uzanan orta Tanrı Dağları'dır. (s.195).

[63] Bu sıradağ, Dokuzoğuz sınırının kuzeybatısına, Issıg-göl'ün kuzeyine doğru uzanıyor görünmekte ve Küngey Ala-tau'ya tekabül eder. Küngey Ala-tau'nun batı ucundan kuzeye doğru, yani dik açıyla, bir kol gider. Bu kol, İli Havzası ile Çu Havzasını birbirinden ayırır. Üzerinde Kastek Geçidi gibi geçitler vardır. Bu "Ili-Çu Sıradağı", sözü edilen "Kırgız ülkesine doğru ilerleyen" kol olmalıdır. (s.195).

[64] Samur: Sansargiller familyasından etçil memeli türüdür. Asya'nın kuzeyindeki ormanlarda yaşayan bu türün postu kürk ticaretinde büyük değer taşır.(Ana Brit. c. 27. , s.111).

[65] Orta Hindistan'daki tepeleri Hindistan'ın kuzeydoğu sınırını oluşturan yüksek sıradağlarla birleştirir. Bu dağlar, yeniden, Amu-Derya'ın güneyindeki dağlarla ve Elbruz'la birleştirilir. (s.196).

uzanır. Bu dağ doğu yönünde Samur'a[66] kadar devam eder. Oradan, Dahum Ülkesi ile Hindus Racası ülkesi arasından Hitalin[67] sınırlarına doğru, kuzeye doğru bir yön alır. Ardından bu dağ iki kola ayrılır.

9A.) Kuzeye giden bir kol[68], Tithal (?) ve Nithal sınırlarına girer. Hindistan ve Tibet'in en uzak sınırlarının arasından geçip, kuzeyde Bolor, Semerkant, Şaknan ve Vakhan sınırlarına ve çölün güneyine ilerler. Oradan, Zhast sınırları üzerinde kuzeybatıya yönelir, Maveraünnehir'e bağlı Buttaman içinden geçer ve Sürüşa'ya ulaşır. Bu dağın Şaknan, Vakhan ve Zast bölgelerinde sayısız kolu bulunmaktadır.

9Aa.) Vakhan ve Zast'ın içinden Huttelân sınırlarının içlerine doğru birçok dağ[69] yayılmaya başlar. Bu dağlarda altın ve gümüş madenleri bulunmaktadır. Huttelân'daki dağ kollarından ayrılır ve Buttaman bölgesinden gelen bir kolla birleşir. Bunlardan da ayrılan sayısız kol, Çağaniyan bölgesine doğru gelir ve buradan etrafa dağılır. Dağın ilk eteğinin Buttaman'a yaklaştığı yerde dağ zinciri ikiye ayrılır; fakat bu iki kol Saruşana sınırlarına girdiği zaman yeniden birleşir. Buttaman sınırları içerisinden, tekrar, Buttaman-of-Daryazhha ve arasından geçerek, Semerkant ve Soğd[70]'dan Buhara sınırlarına doğru olan bölgeyi çevreleyen yeni bir kol çıkar. Aynı şekilde bu uzantıların her biri de yeni kollara sahiptir.

9B.) Hibtal sınırından başlayan diğer kol[71], Hindistan'ı geçerek ve Kinnauc sınırlarını takip eder. Caba ülkesi ile K.s.k olarak adlandırıldığı Lhrz Hükümdarlığı'nı geçer ve buradan Kaşmir, Vayhind, Dünpur ve Lamğan sınırlarının kuzeyine, Huttelân bölgesinin güneyini geçerek Bolor, Şaknan, Vakhan ve Bedehşan'ın güneyine döner. Daha sonra Toharistan sınırlarına girer. Tarakan, Sakalkand, Hulm (Hulum) ve Simingan arasında dağılarak Belh'in güneyinden

---

[66] Geriye doğru olabilir?

[67] Açık bir şekilde yazılımıdır.

[68] Himalaya, Karakurum, Pamir ile Amu Derya kuzeyindeki sıraları içerir.(s.196)."Kuzey" hattının (gerçekte doğuya doğru yayılmaktadır), bu durumda, Himalaya ile birleştiği ve Tithal ve Nithal ile birleştiği varsayılmıştır. (s.197).

[69] Yukarı Amu-Derya'ın kuzeyini dolduran dağlık bölge olan 9A'nın kolları. Huttalan, Panc ve Vakş arasında yer alan bölgedir. Buttaman, Vakş ve Semerkant arasında uzanır. (s.198).

[70] HN. Semerkant Bölgesi

[71] Kaşmir'in hemen kuzeyinde Himalayaların bir kısmını içerir. Bu durumda Hindikuş ile bağlantılıdır.(s.196).Ganges Havzasının güney setini oluşturan Vindhya-Aravalli sıradağına tekabül eder. (s.198).

Cüzcan'a bağlı San ve Şaryak sınırlarına girer.

(9Ba.)Ardından batıya döner ve kuzeybatı istikametinde, Aspuzar, Herat, Büşang ve Nişabur'un güneyinden geçerek, Gur'a[72] girer. Nişabur ve Sebzvar arasında, kuzeyde Sebzvar'a giden yolu takip eder ve tekrar batıya dönüp Simnan ve Ravy'nin kuzeyinden geçerek, Gilan sınırlarının sonunda Deylemistan bölgesine girer.

(9Bb.)Belh bölgesinden döndükten sonra Toharistan'a Madr sınırına ulaştığı zaman, birçok irili ufaklı kollara ayrılır[73]. Bu bölgedeki kolların sayısını bir tek Allah bilir. Bu kolların her birinden, Toharistan, Andarab, Pencir, Cariyana, Bamyan, Bust, Ruhand, Zemindavar ve Gazne bölgesinde dağılır ve Sind sınırlarına kadar iner. Bu kollarda altın ve gümüş madenleri bulunur. Dağın ana sırtının Gur bölgesinde ulaştığı zaman, bir kol daha uzanır ve yüzüğe benzer bir daire oluşur. Ardından bu kollar tekrar bir zincirde birleşir. Yüzüğün içinde bir kavim yaşar…. [2-3 kelime eksik]. Dağlardan oluşan bu yüzükten büyük bir kol çıkar ve diğer kollarla birlikte doğu yönüne döner[?], Bust ve Gazne sınırlarında dağılır. Aynı şekilde Aspuzar bölgesinde dağılan küçük kollara ayrılır.

(9Bc.) Cüzcan'a bağlı olan San ve Şaharyak bölgesine ulaştığında dağ ikiye ayrılır: Bir tanesi yukarıda anlattığımız[74], diğeri ise bunun kuzeyinden geçerek Kundarm ve Anbir arasında batı istikametinde uzanır. Gurzivan ve Cahûdhan, Başin ve Diza, Marrudh (Esferayin) ve Baghşûr arasından ve Serahs'ın güneyinden geçer. Buradan kuzey istikametine döner ve Gürgenç sınırlarına ulaşıncaya kadar, Tus[75], Bâvard ve Nesâ sınırlarında ilerler. Burada, dar ancak üç gün yolculuk mesafesinde Dinar-zari isimli bir vadi vardır. Vadinin diğer tarafında uzanan dağ ise Gurgan[76] sınırlarına ulaşıncaya kadar Sibarayin (İsfareyin) sınırı yönünü alır. Sonrasında güneybatı istikametinde, Amul'un güneyinden Taberistan'ın şehirlerinden Rey Şehri'nin sınırlarına ulaşır. Ardından daha önce tarif ettiğimiz bir dağ zincirine

[72] Afganistan'ın batısı. (s.199).

[73] Hindi-kuş ve Koh-i Baba dağlarının düğümünün merkezi noktası ve bunların, Kabil Nehri'nin kaynaklarına ve Hilmend'e doğru olan güney kolları. (s.199).

[74] 9Ba(s.64;dipnot 3).

[75]HN. Doğu İran'da büyük bir şehirdir. Aynı şekilde Baverd ve Nesâ'da Doğu İran'da bulunmaktadır.

[76] HN. Harizmşahların merkezidir.

katılır. İki birleşen zincir, açıkladığımız gibi Gilan bölgesinin sonlarına doğru uzanır. Bu dağın başladığı Hindistan'ın sınırlarından bittiği yer olan Gilan sınırlarına kadar olan bölüme "Dünyanın Kuşağı (Kemeri Zemin)", Arapça "Mintagut al-Ard" denir.

(10.) Diğer dağlar Kirman bölgesindedir. Bu dağlar birbirinden ayrıdır; fakat hepsi birlikte Kirman Dağları olarak anılır. Bunlardan bir tanesi Kufic Dağıdır[77] ve çölün ortasındadır. Birbirine bağlı yedi dağdan oluşur, denizden Ciruf sınırlarına kadar uzanır. Her dağın bir lideri bulunmaktadır. Hükümet temsilcileri bu dağlara gitmez. Dağların başındaki liderler her sene ödenmesi gereken vergi miktarını halktan toplar ve hükümete gönderirler. Bu yedi dağ birbirine itaat etmez. Bu dağlarda yaşayan halka Kûficiyan denir. Kendilerine has bir dilleri vardır. Bu bölgenin nimetleri çoktur ve kuvvetlidir, ordularla veya savaşla işgal edilemezler. Ciruf ve bu dağlar arasında tepeler bulunmaktadır ve bu bölge Bû Ghanım's Kûhistan adı ile anılmaktadır. Bir diğer dağ Barican'dır. Ciruft sınırından Bam sınırına kadar uzanır ve kurşun, bakır ve mıknatıs madenlerine sahiptir. Burada iki tane, Kaftar ve Dihak adlarında köy bulunmaktadır. Ciruft'un başka bir dağı iki günlük yolculuk uzunluğundadır ve birçok madene sahiptir. Küh-ı Sim ("Gümüş Dağ") isimli bir başka dağ, birbirine bağlanmış iki dağdan oluşur. Hatr ve Ciruft arasında yer alır ve gümüş madenlerine sahiptir.

11.) Fars bölgesinde yer alan başka bir dağ ise Pasa ile Dârâgird arasında başlar ve Kirman sınırına kadar doğuya doğru uzanır. Buradan, Tas ve Raudhan sınırına ulaşıncaya kadar kuzey istikametinde ilerler. Ardından batıya döner ve Fars ve Huzistan arasındaki sınır boyunca ilerler. Buradan, kuzey yönünde ilerleyerek, Bü-Dulaf' Kara (yani, Karac) ve İsfehan arasından geçip, Hemedan sınırlarına ulaşıncaya kadar ilerleyerek Cibal topraklarına girer. Sonrasında, Azerbaycan'a bağlı Marega sınırlarına ulaşıncaya dek kuzeybatı istikametini takip ederek Hemedan'ın güneyinden geçer ve durur. Cibal yöresindeki bu dağın o kadar fazla uzantısı vardır ki yerleşim yerleri için yer kalmaz. Sadece dağ ve tepeler bulunur.

Aynı şekilde Fars yöresinde de bu dağdan gelen kollar ve uzantılar bulunmaktadır. Ayrıca, birbirleriyle bitişik ya da ayrı başka dağlar da vardır; öyle ki

---

[77] Yazara göre, Kufic Dağları Ciruft ile deniz arasında geniş bir alanı kapsamaktadır. Caz-Moriyan'ın kapalı havzasını denizden, Küh-i Başakirt, Kuhran gibi, ayıran sıradağlara tekabül eder. (s.201).

Fars bölgesindeki her bir şehrin yakınlarında bir dağ vardır. Bu dağın da, Huzistan'a uzanan İsfehan yakınlarında uzantıları vardır. İsfehan yakınlarındaki bu dağın adı Kuh-cilü'dür.

12.) Kimek sınırı ile Kırgız'ın başlangıcı arasında, kuzey bölümünde başka dağ vardır[78]. Kimek sınırından başlar, doğuya doğru Kırgız bölgesine kadar uzanır. Ardından, kuzeyde meskûn toprakların bittiği yere kadar giden bir kuzey istikametini takip eder. Kuzey bölgesinde bu dağa Kimekler, K.ndav.r-Baği adını verir.

13.) Bir diğer küçük dağ ise Azerbaycan'ın Erdebil bölgesinde yer alan Sabalan Dağı'dır.

14.) Bir başka dağ, Ermenistan bölgesindedir. Irak'da, Kuh-i Barimma[79] olarak adlandırıldığı Tikrit'den başlar ve Ermenistan ile Azerbaycan sınırlarının arasında Barda sınırlarına kadar uzanır.

15.) Aynı bölgede birbirinden ayrı iki dağ daha bulunmaktadır. Yüksek olanın adı Ararat (Büyük Ağrı). Yolunun bozukluğundan dolayı bu dağın tepesine çıkmak imkânsızdır. Bu dağ her zaman soğuktur ve karla kaplıdır. Ermenistan'ın birçok şehri bu dağdan av ve yakıt sağlar. Diğer dağın adı ise Küçük Ağrı Dağı'dır. Büyük Ağrı Dağı'na benzer; fakat daha küçüktür.

16.) Cezire bölgesinde iki ayrı dağ vardır. Biri Nuh'un gemisinin kalmış olduğu Cudi Dağı[80], diğeri Nusaybin yakınlarındaki Mardin Dağı'dır.

17.) Arap ülkesinde birçok küçük dağ bulunmaktadır. Bunların on üç tanesine Tihama[81] denir. Mekke yakınlarındaki dağa ise Gazvan denir. Şan'a yakınlarındaki dağa ise Şibam denir. Bu dağda ekilmiş ve işlenmiş topraklar bulunmaktadır. Burası

---

[78] Kimekler ve Kırgızlar arasında uzanan bu dağ, yakınlarında İrtiş Nehri'nin doğduğu Altay dağına benzemektedir. Altay dağının daha sonra, İrtiş Nehri'nin batısında yer alan tepelerle bağlantılıdır. K.ndav.r Dağı burada aranmalıdır. (s.202).

[79] Barimma, Tigris(Dicle Nehri)'in Tikrit'in kuzeyinde Küçük Zab'ın ağzının güneyinde kesiştiği bugünkü Hamrin'e denk düşmektedir. (s.203).

[80] Cudi Dağı, Cazira-ibn-Ömer'in kuzeydoğusunda, Tigris'in kuzeyinde, Bhotan'da bulunur. (s.203).

[81] Tihama, Kızıl Deniz üzerindeki aşağı sahil bölgesidir. Ğazvan, Taif'in yer aldığı dağdır. Şibam Dağı, Şan'a güneybatısına doğru iki günlük bir mesafede yer alır. Tayy bölgesindeki iki dağ, Tihama'yla hiçbir ilgisi olmayan, Orta Arabistan'daki, Aca ve Salma dağlarıdır. (s.203).

kuvvetlidir. Eski zamanlarda Yemen Hükümdarı bu dağda yaşarmış. Tihama Dağları'nın sonunda çevresi 20 fersah olan başka bir dağ yer almaktadır. Bu dağın zirvesi düzdür. Üzerinde köyler, tarım alanları ve akarsular bulunmaktadır. Burayı zamanında Muhammed İbn Fadl-el Karmati fethetmiştir. Medine yakınlarındaki bir diğer tepeye Radva denir. İki günlük mesafede yolun sağ kolunda Fayd'a yakın olan diğer iki tepenin isimleri "Tayy'ın İki Dağı'dır".

18.) Suriye bölgesinde, Suriye-Mısır sınırından, İsrailoğullları'nın Tih'i adı verilen yerden başka bir dağ başlar[82]. Yakınlarında, buna bağlanan Tur Sina Dağı bulunmaktadır. Bu dağ, Suriye'nin içinden kuzeydoğu istikametinde Zuğar sınırlarına ve daha ileride Şam, Ba'albakk, Hims sınırlarına uzanır, bu şehirlerin ve Bagras'ın kuzeyinden geçerek, Ermenistan ve Rum arasında Ceyhan Nehri'ni aşar. Sonrasında, kuzey istikametinde Ermenistan ve Rum sınırları arasından Rum'a ait Serir (Dağıstan) sınırının başlangıcına doğru devam eder. Daha sonra doğuya dönerek, Serir ve Ermenistan, Aran ve Kabg arasından, Hazar Denizi yakınlarına varır. Ardından yönünü değiştirip, batıdan doğuya doğru geri dönerek, Dağıstan ve Hazar arasından geçerek, Alanların sınırının başlangıç noktasına gelir. Sonra, doğru kuzey istikametinden Hazarlar'ın sonuna kadar uzanır. Hazar Peçenekleri'nin ülkesinden geçerek, Slâv sınırına kadar İç Bulgar ve Rus ülkelerini birbirinden ayırır. Sonrasında kuzey istikametinde, Slâv ülkesini geçerek Hurdab isimli Slâv şehrini çevreler ki burada Slâvlar'ın sonuna ulaşarak durur.

Türsina'dan Zughar'a uzanan bölgede bu dağa Haricite Dağı denir. Üzerinde birçok köy bulunur ve Hariciler yaşarlar. Zuğar ile Şam bu dağa Balka; Şam'la Hims arasındaki bölgede Lübnan, Hims ile Bağras sınırları arasındaki bölgede Bahra ve Tanükh, Bağras sınırlarıyla Dağıstan sınırının başlangıcı arasındaki bölgede Lukkum, burayla Alanlar'ın başladığı noktaya ulaşan, yukarıda sözü edilen yolda kıvrılıncaya dek olan yer arasındaki bölgede Kabk denir. Buradan sonra, her dağda olduğu gibi, her bir bölgede, yakınından geçtiği şehrin ya da bölgenin adını alır.

18A.) Suriye'nin sonuna ve Ermenistan'ın başlangıcına geldiğinde, büyük bir kol[83] ayrılır ve Rum bölgesine girer. Bu uzantının da çeşitli uzantıları ve içinde

[82] Bu sıradağlar oluşumu, Sinai ve Suriye dağlarını, Ermeni Toros'u, Aşağı Kafkasya'yı ve Doğu Kafkasya'yı içine alır. (s.203).
[83] Küçük Asya'daki (Anadolu) Toros'tur. (s.204).

sayısız altın madeni barındırır.

18B.) Dağıstan sınırının başlangıcından bir kol[84] uzanır ve bu kol Karadeniz ile buluşur.

18C.) Dağıstan'ın ortasına ulaşınca bu dağdan büyük bir kol[85] ayrılır ve doğuya doğru, bir kaleye varıncaya dek bu iki dağ arasında devam eder. Dağın zirvesinde bir şehir vardır. Bu şehri saran duvarlarda her gün dönüşümlü olarak 1000 kişi nöbet bekler. Burada altın ve kurşun madenleri bulunur.

18D.) Bu dağ Alan sınırlarına vardığı zaman çok büyük bir kol[86] ayrılır. Alan kapısına kadar batı istikametinde ilerler. Dağın tepesinde Alanlar'ın en gelişmiş şehri bulunmaktadır. Bu kol burada sona erer.

19.) Başka bir küçük dağ[87], Kimek sınırının başlangıcıyla Rusya sınırının sonu arasında yer alır. Beş günlük bir mesafe boyunca devam eder.

20.) Rum ülkesinde, Rusta-yi Avas (Efes?) isimli bölgede bir dağ vardır. Bu bölgede derin ve korkutucu bir mağara bulunmaktadır. Bu mağaranın "Mağaranın Yoldaşları (Yedi Uyuyanlar)" diye adlandırılan yer olduğu söylenir.

21.) Rum ülkesinde Afrakhün Şehri yakınlarında altı günlük yolculuk boyunca uzanan bir dağ[88] bulunmaktadır.

22.) Başka bir dağ ise Gürcistan (Kühi-i Gurz) Dağı'nın yakınlarında bulunur. Burada bakır ve gümüş madenleri vardır.

23.) Mısır bölgesinde ise iki dağ bulunmaktadır. Bir tanesi Nil Nehri'nin doğusundadır. Asvan sınırından ve Nubiya'nın başlangıcından itibaren dosdoğru

---

[84] Kafkasya sıradağının orta ve batı kısmıdır. (s.204).

[85] Doğu istikametinde Dağıstan'ın ortasından başlayan büyük sıradağın bu kolu, Koy-su havzasını Terek havzasından ayıran yüksek zincire tekabül eder. (s.204).

[86] Batı istikametini takip eden bu son kol, Darial geçidine yukarıdan bakan Kazbek Dağı olmalıdır. (s.204).

[87] Bu dağ, muhtemelen Urallara tekabül etmektedir. (s.204).

[88] Eğer Afrakhün ile Pafloganya kastediliyorsa, bu dağ Pontic Alplerdir. (s.204).

kuzeye gider ve Yukarı Mısır'a girer. Hauf'a ve Cifar Kumlarının bulunduğu yere kadar ulaşıncaya dek Büsir ve Mısır'ın başkentti Fustat[89]'ı çevreler ve burada sona erer. Mukattam isimli bu dağda gümüş ve altın madenleri bulunur.

24.) Diğer dağ Nil Nehri'nin batısındadır. Bu dağ da Nubiya sınırının başladığı noktadan başlar ve Fayyüm bölgesinde İbrih'e gelene dek kuzey istikametinde uzanır. Burada ufak bir kolu batıya doğru uzanır ve kaybolur. Bu dağda lal taşı[90], zümrüt ve sarı yakut madenleri bulunmaktadır. Aynı zamanda sarı siyah çizgili vahşi eşekler de bulunur. Bu eşekler bulundukları iklimden çıkartılırsa yaşayamazlar. Bu dağa Kases Dağı denir.

25.) Rum ülkesinde Seleusia yakınlarındaki körfezin ötesinde de küçük bir dağ bulunmaktadır[91].

26.) Bir başka dağ[92] da İspanya sınırları içinde bulunmaktadır. Malaga'da başlayan bu dağ, doğudan Şantariya'ya kadar uzanır. Buradan, kuzeye döner ve Lerida bölgesine girer. Sonrasında batıya dönerek Toledo bölgesine yönelir. Toledo Şehri bu dağın eteklerindedir. Dağ burada sona erer.

27.) İspanya'nın bir başka dağı, Koria(Kayra) ve Truksillo sınırlarındadır. Bu dağdan önemli ilaçlar gelir.

28.) Batı Rum'da bulunan bir başka dağ ise Bulgari dağıdır[93]. Burası, yerleşim ve nimetin bol olduğu bir dağdır.

Sıraladığımız bu dağların hepsi, dünyanın meskûn topraklarının kuzey çeyreğindedir. Güneyin meskûn topraklarında ise insanların girebildiği kadarıyla

---

[89] HN. Mısır'ın başkenti Kahire'dir.

[90] Lâl taşı: Parlak kırmızı renkte , billurlaşmış , saydam bir alüminyum oksidi olan değerli bir taş.(T.D.K.S., c.II., s.957). [Ayrıntılı bilgi için bkz., Ana Brit. ,c.20. , s.957].

[91] Eğer yazar burada İskenderun Körfezinin kuzeybatısında yer alan Seleucia'yı (şimdiki Silifke) kastediyorsa, bu dağ Kilikya Taurus'a tekabül etmektedir. (s.205).

[92] Burada, Guadalkuivir, Guadiana Havzalarını ve Tagus'u doğuda Akdeniz'e doğru akan nehirden ayıran doğudaki su bölümü çizgisi kastedilmektedir.(s.205).

[93] Köken olarak Hazar Denizi'nin doğu kıyısında bulunan Krasnovodsk Koyunun doğusunda bulunan dağa ait olan Balkan ismi, muhtemelen, eski ülkelerinin toponimisini hatırlayan Türkmenler tarafından bugünkü Balkanşara taşınmıştır. (s.205).

dokuz adet dağ bulunmaktadır.

29.) Bu dağların bir tanesine Cabel al-Kamar adı verilir. Burada gümüş ve altın madenleri bulunmaktadır. Nil Nehri buradan doğar. Uzunluğu 500 fersahtır.

30.)Diğer sekiz dağın enlem, boylam ve uzantıları değişkendir. Boy ve ölçekleri ise haritada gösterdiğimiz gibidir. Allah yardımcınız olsun!

*6. NEHİRLER HAKKINDA BİLGİ

Nehirler iki sınıfa ayrılır. İlki doğal nehirler, diğeri ise yapay nehirlerdir[94]. Yapay nehirler, yatakları, şehirlere su taşımak ve bir bölgenin tarımı için insanlar tarafından kazılmış olanlardır. Yapay nehir kanallarının çoğu küçük olduğu için buralarda gemiler yüzemez. Ondan fazla veya az kanalı olan şehirler vardır. Bu kanalların suları, içmek ya da sulama için kullanılır. Bu kanalların sayısı sabitlenemez; çünkü bir artış veya azalış göstermektedir.

Doğal nehirler ise karların erimesi, dağlardan doğan su kaynakları ya da toprağın yüzeyinden oluşan büyük sulardır. Bu nehirler kendi yataklarını kendileri oluşturur. Yatakları bazı yerde geniş bazı yerlerde dardır ve ta ki bir denize veya bataklığa gelene kadar akmaya devam ederler. Doğal nehirlerin bazıları büyük değildir. Belh ve Merv nehirlerinde olduğu gibi bu nehirler bazı kasaba veya bölgelerin yararına kullanılabilir. Öte yandan, Fırat Nehri'nde olduğu gibi doğal bir nehirden birçok su kanalı oluşturulabilir ve nehrin orijinali bir denize ya da bataklığa doğru akmaya devam ederken, bu su kanalları kullanılabilir.

1.) Doğudaki ilk nehir Serendip Dağı'nda doğan Humdan Nehridir[95]. On iki günlük bir mesafe kadar aktıktan sonra bir bataklığa ulaşır. Bu bataklığın uzunluk ve genişliği 5 fersahtır. Bu bataklıktan yedi gün yolculuk kadar süren başka bir büyük nehir doğar ve Humdan'a kadar uzanır. Bu nehrin bir kısmı sulama için kullanılır, geriye kalan kısmı ise Doğu Okyanusu'na boşalır.

---

[94] HN. Su kanalları olarak kullanılmıştır.

[95] Bu nehir, Huang-Ho Nehridir. (s.206).

2.) Kisau adındaki nehir Manisa Dağı'nın doğusundan doğar ve Tibet'in ortasına kadar uzanır. Tibet-Hindistan sınırının karşısına gelene kadar, bu dağı takip ederek, dağlar ve ekili araziler arasında uzanır. Birçok dağ aşar ve Kucan ve Bagşür sınırlarına doğru bu dağları çapraz keser; ardından Çin'e bağlı Ir.ş ve Hür.ş bölgeleri arasından geçip Doğu Okyanusu'na boşalır. Bu nehre Bagşür bölgesinde Giyan adı verilir.

(3.) Vayak Nehri (قْجاخ Bacah)ise, çölün en uzak ucundaki sözü edilen Manisa Dağı'nın doğusundan doğar. Tahacah, Bariha ve Küskan şehirlerini çevreler ve Hoten bölgesi boyunca akmaya devam eder. Şa-çou bölgesini geçerken bir bataklık oluşturur. Buradan Kuça sınırlarına ve F.rac.kli bölgesine akar ve Doğu Okyanusu'na boşalır. Bu nehrin doğu yakasında saksağan kuşlarının evleri bulunur. İlkbaharda bütün nehir boyu bu küçük kuşlarla dolar. Bu nehrin genişliği yarım fersahtır ve bu genişlik asla geçilemez. Nehir Kuça sınırına ulaştığı zaman Kuça Nehri adını alır ve böyle bilinir. Aynı bölgeden; fakat Maveraünnehir yakınlarından üç nehir daha oluşur: birincisi S.May. Nd-Ghün'dür, ikincisi H.Ray.nd, üçüncüsü ise Hül.nd-Ghün'dür. Gh.za ve K.lbank arasında bu nehirler Tacakh Nehrine boşalır.

4.) Kısau Nehri'nden büyük bir kol ayrılır ve Tubbad-Kan kalesine ve Üsang'a ulaşır. Sonra bu kol arazi ve otlakların sulamasında kullanılır.

5.) Bir başka nehir ise İla'dır. Burası Irğac-art Dağı'ndan gelir, buradan kuzeye döner ve Issıg-gölüne dökülür.

6.) Bir diğer nehir ise Ceyhun'dur[96]. Vakhan bölgesinden başlar ve Huttelân, Toharistan, Belh, Çağaniyan, Horasan ve Maveraünnehir'e doğru Bolor ve Şaknan bölgeleri arasındaki sınırı takip eder. Son olarak Harezm sınırlarına iner ve Harezm Denizi'ne dökülür.

7.) Harnab Nehri Kasak Dağı'nın batısından doğar. Bedehşan[97] ve Parğar

---

[96] Ceyhun'la Rûdh-ı Darğâm (6.-12.) arasındaki nehirler Amu Derya sistemini oluşturur. Yazar, Ceyhun'la Harnab arasında belirgin bir ayrım yapar. Bolor'un hemen kuzeyinde akan Ceyhun, Vakhan Nehri'dir (Panc). Harnab Nehri ise, Vakhan'ın doğusundan doğan ve kuzeybatıda bir dönemecin ardından Pamir'i geçen ve Panc'a katılan Murghab olmalıdır. (s.208).

[97] Afganistan'ın kuzeyidir.

arasından Ceyhun'a dökülür. Harnab Ceyhun'dan daha büyüktür; fakat Ceyhun daha uzun olduğundan dolayı herkes onu tanır.

8.) Başka bir nehir[98] ise Buttaman'ın ötesinden doğar ve altmış fersah boyunca uzanır. Kuzeyden güneye uzanan dağlar boyunca, Munk ve Hulbuk'a dek akar, Parğara varınca Ceyhun'la birleşir.

9.) Vahşab[99], Vahş yakınlarından ve Vahş Dağları'ndan doğup Ceyhun'la birleşen başka bir nehirdir.

10.) Diğer bir nehir[100], Kumicis sınırlarından doğar ve bu dağlar boyunca uzanır. Nü-diz'den geçer ve Kavadiyan yakınlarında Ceyhun'la birleşir.

11.) Çağaniyan'da doğan ve Tarmid yakınlarında Ceyhun'a dökülen Çağan-Rudh[101] adında bir başka nehir daha bulunmaktadır.

Bu dört nehir (8.-11), kuzeyden güneye akar.

12.) İki nehir daha vardır. Büyüğüne Rûdh-ı Darğâm denir. Toharistan sınırlarından gelen bu nehirler birleşerek tek bir nehir olurlar. Valvalic ve Hulm'dan geçip Ceyhun'a akarlar.

13.) Lamğan ve Danpür sınırlarında bulunan dağlardan doğup, Ninhar'ın güneyinden [kuzeyi?] geçen bu nehre Lamğan Nehri denir[102]. Multan bölgesinden, Rür, Sadüsan, Bulri, Mansüra ve Mancabri şehirlerinden geçer. Küli yakınlarından Büyük Deniz'e dökülür.

14.) Bir diğer nehir ise Sind-Rüdh Nehri'dir. Kasak Dağı'ndan, bir başka adı ile Buz Dağı'nın batısından doğar. Bu nehir güney istikametinde akar ve Multan sınırına

---

[98] Yakh-su ve Kizil-su kollarının oluşturduğu Kulab Nehri'dir. (s.208).

[99] Vakhşab, şimdiki Vakhş Nehri, Alai Vadisinden gelen güçlü bir nehirdir. (s.209).

[100] Bu nehir kesinlikle, Vakhş ile Surkhan arasında akan Kafir-Nihhan Nehri'dir.(s.209).

[101] Şimdiki adı Surkhan'dır.(s.209).

[102] Lamghan ile Aşağı Mihran nehirleri arasındaki nehirler (13.-16.), Hint nehirleridir, ancak Ganj Nehri tamamen ihmal edilmiştir. Lamghan, Sind-Rüdh ve Hivan, İndus sistemini oluşturur. (s.209).

girer. Doğudan Lamkan Nehri ile birleşir.

15.) Hivan Nehri, Hivan Dağı'ndan doğar. Calavvat, Balavvat ve Birüza'dan geçip, Multan bölgesine girer ve batıdan Lamğa Nehri'ne dökülür.

Bu üç nehrin birleşmesiyle oluşan nehre Mihran denir.

Buz Dağı'nın, bir başka adıyla Kasak Dağı'nın zirvesinde, bir su kaynağının bir su fıskiye gibi fışkırıp ikiye bölündüğü söylenir. Bu o kadar düzgün bir bölünmedir ki, bir kısmı kuzeye doğru gider ve buna Harnab denir; diğer kısmı güneye doğru ilerler ve buna Sindh-rüdh denir. Bu nehirler daha sonra birleşerek Mihran ismini alır.

16.) Aşağı Mihran bir diğer nehirdir. Hindistan Dağı'ndan doğar, Dahum ve Rey sınırlarını ayırarak, Hamanan ve B.lhari, Nu'nün ve Nu'nin arasından geçer. Kandahar'ı dolanarak, Kûli sınırlarına ulaşır ve Büyük Deniz'e dökülür.

17.) Diğer bir nehir olan Özkent[103], Karluk Dağı'nda doğar ve Özkent'i, Bab Şehri'ni, Ahsişehir'i, Huşehir'ı ve Benâket'ı dolanıp, Çay sınırlarına kadar iner. Ardından Sütkent ve Fârâb'ın yanı sıra Cend ve Cavara sınırlarına kadar olan sayısız şehri dolanarak Harezm Denizi'ne dökülür.

18.) Hirsâb başka bir nehirdir. Buttaman'ın en uç sınırlarında dağın kuzey yanından doğar. Hursam şehri yakınlarından Özkent Nehri'ne akar.

19.) Bir başka nehir ise Öş'dür[104]. Bu da aynı dağdan doğar. Öş ve Uraşt'ın arasından geçer ve Özkent Nehri'yle birleşir.

20.) Kubâ[105] ise başka bir nehirdir. Bu nehir de aynı dağlardan doğar ve Kubâ yakınlarında Özkent Nehri'yle birleşir.

---

[103] Özkent ile Parak nehirleri arasındaki nehirler (17.-22.), Sir-Derya sistemini oluşturur. Özkent, Sir Derya'nın güneyden gelen ana akımıdır. (s.210).

[104] Şimdiki adı Ak-Bura'dır. (s.211).

[105] HN. Fergana yakınlarında bir yerleşim yeridir.

21.)Hatlâm[106] ise Manisa Dağları'ndan doğar. Karluk ve Yağma sınırında Hatlâm Şehrini çevreler. Bab'dan dolaşıp Özkent Nehri'ne katılır.

22.) Pârâk[107] Nehri Karluk Dağı'nın arkasında doğar ve güneye dönerek Çay (Şaş-Taşkent) sınırları boyunca akar. Benâkat ve Kalas duvarı arasından Özkent Nehri'ne dökülür.

Bütün nehirler birleştiği zaman ortaya çıkan ortak nehre Çay Nehri denir. Araplar ise buraya Sayhun (Seyhun?) der.

23.) Buhara bir başka nehirdir[108]. Orta Buttaman Dağı'nda dört nehir doğar. 6 fersahlık bir mesafe boyunca akarlar ve ardından dördü de birleşip bir bataklık oluştururlar. Buraya Daryazha denir. Bu bataklıktan, Sürüşana, Semerkant ve Soğd'un etrafından dolanıp Buhara'dan geçen bir nehir doğar. Bunun bir kısmı Buhara'da sulama için kullanılır ve geriye kalan ise Peyşehir'in Avazası'na dökülür.

24.) Bir başka nehir ise Belh'dir[109]. Bamiyan bölgesinden doğar, Madr ve Ribat-ı Kirvan'ın etrafından dolaşır ve Belh'e ulaşır. Belh'in bütün suları sulama için kullanılır.

25.) Hidhmand bir başka nehirdir[110]. Cüzcanan sınırlarından doğar. Gur civarında Durğuş'u, Til ve Bust'u geçer ve Sistan bölgesinde bir kıvrım yapar. Bir kısmı tarım için kullanılır, bir kısmı ise Zarah Gölü'ne boşalır.

26.) Garcistan sınırından doğan Merv Nehri, Cüzcanan'ı Gur'dan ayırır. Başin'i geçip, vadinin ortasından geçip Marudh, Diz-i Hinaf, Logar ve B.r.kd.r (Barakdiz) ve Girang üzerinden Merv'e ulaşır. Burada arazi sulamasında kullanılır.

---

[106] Şimdiki adı Narin olan, Sir Derya'nın kuzeydoğu kaynağıdır. (s.211).

[107] Taşşehir'in güneyinden Sir Derya'ya dökülen şimdiki Çirçik'tir. (s.211).

[108] Sughd Nehri havzası şimdiki Zarafshan'dır. Daryazha Gölü, şimdi İskandar-kul (İskender Göl) olarak adlandırılmaktadır. Peykend'ın Havza'sı ise Kara-kul'dur. (Kara Göl), (s.211).

[109] Belkh Nehri, Dah-as ("on mil") olarak adlandırılmaktadır. (s.211).

[110] Hidhmand'ın bazı kolları, Harat Nehrinin kaynağına yakın bölgede Küh-i Baba'nın güneyinde doğar. (s.211).

27.) Herat ise başka bir nehirdir. Gur sınırlarında doğar ve Herat'ta arazi sulamasında kullanılır. Şiddetli akıntılar neticesinde oluşmuş, Herat'ın kolları olan başka önemli nehirler de bulunmaktadır; fakat bu nehirlerde bazen su bulunmamaktadır. Bu nedenle bu nehirlerden söz etmiyoruz.

28.) Kirman bölgesinde, Büyük Deniz'e ulaşan ve on değirmen döndürecek kadar kuvvetli akan küçük bir nehirden[111] başka anlatılacak nehir yoktur. Bu nehir Ciruft sınırlarından gelir ve hızlı akıntısı vardır. Burada suyunun büyük bir çoğunluğu Kirman'ın sıcak topraklarında kullanılır. Geriye kalan nehirler, Hürmüz yakınlarında Büyük Deniz'e boşalır.

29.) Sakan, Fars'ta bulunan, Rüyagan bölgesindeki dağlardan doğan ve Kavar Şehri'nde yönünü değiştirerek, Naciram ve Siraf arasında Büyük Deniz'e dökülen bir nehirdir[112].

30.) Bir diğer nehir, Fars'ın Hüyadhan bölgesinden doğan Hüyadhan Nehri'dir. Tavac'ın doğusundan geçer ve Ganafa ve Naciram arasından Büyük Deniz'e dökülür.

31.) Fars'ın Bazranc bölgesinden doğan ve Tavac'ın batı köşesini geçerek Büyük Deniz'e ulaşan nehir Şadhagan'dır.

32.) Bazranc bölgesinde bulunan Dinar Dağı'ndan doğan nehir ise Şirin (Shirin?) Nehri'dir[113]. Vayagan ve Larandan arasından geçer, Arragan hududunda şehri geçer ve Siniz ve Ganafa arasındaki bölgede Büyük Deniz'le birleşir.

Bu dört nehir kuzeyden güneye doğru akar.

33.) Fars'ın Kavran bölgesinde Azd sınırlarında doğan başka bir nehir ise Kurr'dur. Doğu istikametinde ilerler ve İstahr'ın güneyini geçtikten sonra Bicagan

---

[111] Nehrin adı Divrüdh'dur. (s.211).

[112] Sakan ve Sardan nehirleri arasındaki nehirler (29.-36.) Fars Nehirleridir. Sakan, şimdiki Kara-aghach'tır. (Kara Ağaç) (s.212).

[113] Sirin, (35) Tab ve (36) Sardan, Fars'ı Huzistan'a bağlayan dağlık bölgede yer alır. (s.212).

Gölüne[114] akar.

34.) Yine Fars'ta yer alan başka bir nehir ise Farvab'dır[115]. Farvab'dan başlayarak doğu istikametinde akar. İstahr'a vardığı zaman yönünü değiştirir ve Istahr'ın doğusunda, Fars'ın en sağlıklı ve en iyi suyu olan Kurr Nehri'yle birleşir.

35.) Tab başka bir nehirdir. İsfehan bölgesinde yer alan Kuh-Cilu(Kuh-ı Cela) bölgesinde doğar. Huzistan ve Fars arasındaki sınırı takip eder ve Büyük Deniz'e dökülür. Mahiruban Şehri, bu nehrin iki kolunun buluştuğu deniz civarında bulunur.

36.) Sardan Nehri de Kuh-Cilu'da doğup Tab Nehri'ne boşalır. Sardan Şehri bu iki nehrin arasında bulunmaktadır.

37.) Bir başka nehir Huzistan bölgesinde bulunan Şuşter'dir[116]. Cibal bölgesi sınırlarından başlar. Dahana-yi Şir'e ("Aslanın ağzı") ve Hisn Mahdi'ye ulaşıncaya kadar Şuşter, Süq al-Arba'a, Ahvaz, Cubbay ve Basiyan'dan geçer. Sonunda Büyük Deniz'e boşalır.

38.) Huzistan'da bulunan Masrukan[117] başka bir nehirdir. Şuşter Nehri'nden ayrılıp, bütün arazileri sulayarak Ahvaz'a akar. Geriye kalanı ise Ahvaz yakınlarında tekrar Şuşter'e katılır. Askar-i Mukram Şehri bu iki nehrin arasında yer alır.

39.) Basiyan'da Şuşter'den bir başka nehir daha ayrılır. Basiyan, Han Murdun ve Daurak'ın, oradan da Ram Ürmizd sınırlarına kadar olan bölgelerin topraklarını sular.

40.) Başka bir nehir Şüş'tür[118]. Karha yakınlarında Cibal Dağları'ndan doğar. Şuşter ve Şüş'ün kırsal bölgelerini sular. Şüş ve B.dhüşavur arasından geçer; fakat Basunnay sınırlarına gelene kadar bu suların hepsi arazilerde kullanılır.

---

[114] Şimdiki Bakhtağan Gölüne. (s.212).

[115] Şimdiki Pulvar.(s.214).

[116] 37. ve 39. arası Şuşter Nehri sistemi. Şimdiki adı Karün olan bu nehirlerin tarih içindeki yerleri tam olarak bilinememektedir. (s.214).

[117] Masruukan=Ab-i Gargar, Karün'ün bölündüğü iki koldan solda, yani doğuda olanı. (s.214).

[118] Susa Nehri, şimdiki adıyla Şavür. (s.214).

41.) Bir başka nehir, Oğuz ülkesinde kuzeyi takip ederek akan Ras Nehri'dir[119]. Büyük bir nehir olup, suyu siyah ve pis kokuludur. Kimek ve Kırgız sınırındaki dağda doğar ve Oğuz ülkesini çapraz geçerek Hazar Denizi'ne dökülür.

42.) Artuş (İrtiş?) ise başka bir nehirdir ve aynı dağdan iner. Burası geniş ve büyük bir sudur, siyahtır; fakat içilebilir ve serinleticidir. Oğuz ve Kimek arasında, Cûbin Köyü'ne ulaşıncaya kadar akar. Sonunda İtil Nehri'ne dökülür.

43.) İtil Nehri, İrtiş'in kuzeyindeki aynı dağdan doğar. Kimek ülkesi boyunca Cûbin Köyüne kadar akan çılgın ve geniş bir nehirdir. Buradan, Bulgar'ı geçinceye kadar Oğuz ve Kimek sınırı boyunca batıya doğru akar, sonrasında güneye doğru Peçenek Türkleri ve Bûrtas arazisinden geçip Hazar'ın İtil Şehrini geçer. Son olarak Hazar Denizi'ne dökülür.

44.) Bir başka nehir, Slav ülkesinin iç bölgesinden doğan Rus Nehri'dir[120]. Rus sınırlarına ulaşıncaya dek doğu istikametinde yol alır. Sonrasında Rus ülkesinin Urtâb, S.lab ve Kûyâfa şehirlerinin ve Kıpçak sınırlarının etrafından geçer. Ardından yönünü değiştirip güneyden Peçenek sınırlarına gelir ve buradan İtil katılır.

45.) Bir başka nehir ise Rita'dır. Rita Peçenek, Macar ve Rus arasındaki sınırda bulunan bir dağda doğar. Ardından Rus sınırına girer ve Slav'a doğru akar. Buradan Slav'a bağlı Hurdab Şehri'ne gelir ve bu bölgede tarlalarda ve otlaklarda kullanır.

46.) Bir diğer nehir ise Tigris'dir (Dicle). Bu nehir Diyarbakır Dağları'ndan doğar. Balad, Musul, Tikrit ve Samara'dan geçer. Bağdat ve Vasit'i ikiye böler ve nihai olarak Madhar, Bula ve Basra sınırlarına dayanır. Burada Büyük Deniz'e boşalır. Feth yakınlarında Dicle'den bir kol ayrılır. Makil kanalı bu kol Basra'ya akar. Bula yakınlarında Dicle'den başka bir kol ayrılır. Buraya Bula Kanalı denir. Doğrudan batı istikametini takip eder ve Basra sınırları içinde Makil Kanalına katılır. Ardından Basra'yı geçer. Burada Dubuys-Kanalı adını alır. Son olarak Dicle'ye Abadan yakınlarında tekrar katılır. Vasit ve Madhar arasında Dicle'den bir kanal

[119] 41. ve 44. arası Hazar Denizi'ne aktığı sanılan nehirlerdir. (s.215).

[120] Rus Nehri, ya Volga'nın yukarı yatağı ya da Don Nehridir. Ancak Minorsky Yukarı Volga olduğunu söyler. (s.216).

daha ayrılır ve Basra Bataklığı adında iki bataklık oluşturur.

47.) Ermenistan'ın dağlarından İki Zap adında iki nehir doğar. Bunların birine Küçük Zap diğerine ise Büyük Zap denir. İki nehir de güney batı istikametinde akar, Haditha ve Sinn şehirlerinin arasından Dicle'ye boşalırlar.

48.) Bu iki nehirden bir tanesinin adı Sas'dır. Ermenistan Dağları'ndan doğar ve sulamada kullanılır. Ukbara şehrine gelene kadar nehirde su kalmaz. Aynı dağda doğan diğer nehir ise Nahravan'dır[121]. Bu da sulamada kullanılır.

49.) Bir diğer nehir Fırat Nehri'dir. Ulayk Dağı'ndan doğar ve Lukkam Dağı'nı geçerek Rum ülkesi boyunca Malatya sınırlarına kadar uzanır. Burada güneye dönerek Şumayşat (Samsat), Sanca ve Balas'ın etrafından dolanır. Buradan, kuzeydoğu [güneydoğu okuyun!] istikametine döner ve Rakka, Karkisiya, Rahba, Ana, Hit ve Anbar'ın etrafından dolanır. Daha sonra tekrar yönünü değiştirir ve Kûfa bataklığına ulaşıncaya kadar güneydoğu istikametini takip eder. Anbar'dan sonra, Fırat'tan Nahr-İsa kanalı adında bir kanal ayrılır. Bu kanal, Bağdat'a iner ve Dicle'ye boşalır. İnsanlar bu kanal aracılığıyla Dicle ve Fırat arasında yolculuk edebilir. Daha aşağıda, Nah-ı İsa'dan daha büyük Nahr-Şarşar adında başka bir kanal ayrılır. Bu kanal Şarşar Şehri'ne ait arazilerin sulamasında kullanılır. Buranın da aşağısında Nahr Şarşar'dan daha büyük Nahr Malik ayrılır. Nahr al-Malik şehrinin arazilerinde kullanılır. Kerbala civarında başka bir kanal daha başlar. Bu kanala Nahr Süra denir ve burası da Fırat gibi, Vasit Bataklığı'na akar. Cami'ayn Şehri bu iki nehrin arasında yer alır, yani Sûra Kanalı ve Fırat'ın ana akıntısı arasındadır.

50.) Horasan' da yer alan bir başka nehir ise Hırant'dır. Tus Dağından doğar. Ustuva ve Carmagan bölgelerini dolanır. Cürcan Şehrini ikiye ayırır. Abaskun Şehri arasından akar ve Hazar Denizi'ne dökülür.

51.) Taberistan'da bulunan bir başka nehir ise Tizhınrüd'dür[122]. Piri bölgesindeki Karin Dağları'nda doğar ve Hazar'a dökülür.

---

[121] Minorsky'ye göre bu nehirle kastedilen, İran Huzistan'ında doğan Diyala (Şirvan) Nehridir. (s.218).

[122] Tizhınrüdh, Bavul ve Harhaz (51.-53.) nehirleri, Mazandaran Nehirleridir, sırasıyla, şimdiki Tijin, Babol, Harazpey nehirleridir. (s.218).

52.) Bavul ise bir başka nehirdir. Karin Dağları'nda doğar. Mamatir'in çevresinden dolaşıp Hazar'a dökülür.

53.) Harhaz ardındaki nehir ise Rey ve Taberistan sınırındaki Larican'dan doğar ve Amul bölgesine akar. Burada bir kısmı kullanıldıktan sonra Hazar Denizi'ne dökülür.

54.) Sapid-Rüd adındaki bir başka nehir[123] Ermenistan'ın Huvayrit Dağı'nda doğar ve batı istikametinde akar, Gilan'ı geçer ve sonunda Hazar'a dökülür.

55.) Aras Nehri ise Ermenistan dağlarının doğusunda Rum ülkesine birleştiği yerde doğar. Doğu istikametinde akarak, Vartan'ın etrafından dolandıktan sonra, Azerbaycan, Ermenistan ve Arhan arasındaki sınırı takip ederek, Hazar'a akar.

56.) Kurr Nehri, Arran bölgesinde, Arran ve Dağıstan arasında kalan dağlardan doğar. Doğu istikametinde yol alarak, Vartan'ı çevreledikten sonra, Sahaki ve Kabala sınırlarına doğru akar. Ardından Bardec'i çevreler. Sonra Aras Nehri ile birleşir, Mukan ve Bakü'den geçip Hazar'la birleşir.

57.) Arap ülkesinde bulunan başka bir nehir ise Bayhan'dır. Tihama Dağları'nın en uzak ucundan, yani en doğusundaki noktadan doğar. Vadi Bayhan şehrini, Şabva'yı ve Hadramüt[124] şehirlerini çevreler. Ardından Ahkaf kumluklarını çapraz geçerek Büyük Deniz'e dökülür.

Suriye topraklarında büyük nehirler yoktur.

58.) Nahr al-Karum[125], Orta Rum'da bulunan Bukallar bölgesinde doğar. Rum ülkesinin ortasından doğup Gürcistan Denizi'ne (Karadeniz) akar.

---

[123] Minorsky, bunun vahim bir hata olduğunu söyler. Ona göre Safid-Rüth, Küçük Ağrı'da değil, İran Kühistanı'nda doğar. (s.218).

[124] HN. Arabistan'ın güneyi-Yemen.(Tarih Atlası, a.g.e, s.29)

[125] Nahr al-Karum'la birlikte diğer göller (58.-61.) Bizans topraklarındaki nehirlerdir. Nahr al-Karum Nehri, çok yüksek ihtimalle Ankara'nın doğusunda akan Halys Kızılırmak Nehri'dir. (s.220).

59.) Başka bir nehir Rum ülkesinde Paflagonya[126] idari bölgesinden başlayıp, Tanabri şehrinin çevresinden dolanır ve Karadeniz'e dökülür.

60.) Bir başka nehir[127] de Rum'un Opsikian idari bölgesinde doğar, B.ndâk.lus ve Didûn'ın çevresinden dolanır ve Rum'daki Nikiya Gölü'ne boşalır.

61.) Buradan bir nehir[128] daha doğar. Anadolu ve Basileriot idari bölgelerinden geçer. Sonrasında güneye dönerek Hak ve Nikiya arasından akar ve Nikiya Gölü'ne boşalır.

62.) Diğer bir nehir Mısır'daki Nil Nehri'dir. Cebel el-Kamar'ın güneyinde 10 tane büyük nehir doğar. Her beş tanesinden bir bataklık oluşur. Ardından, her bir bataklıktan üç nehir oluşur. Bu altı nehirden de Nubiya sınırlarının hemen dışında güneye doğru, bir bataklık oluşur. Nil Nehri bu bataklıklardan doğar ve Nubiya'ya girer. Bütün Nubiya bölgesini geçene kadar kuzeye doğur akar. Ardından Sukar Şehrine doğru batıya döner. Sonrasında ise tekrar, Kases Dağı'nı çevreleyinceye kadar doğuya döner ve tekrar Usvan'ı geçer. Sonra kuzey istikametinde akar ve bütün Mısır bölgesini geçer. Akhmin, Fayyüm ve Fustat'ın çevresinden geçtikten sonra Tinnis Gölü'ne boşalır.

63.) Ayla Denizi ve Mısır bölgesi arasındaki kumlardan, batı istikametinde Nubiya'yı boydan geçen büyük bir nehir doğar. Nubiya'ya ait ve buranın başkenti olan Kabil Şehri'nin bulunduğu yerde Nil'e boşalır. Bu nehre "Raml Al-Ma'dan Nehri"[129] denir.

64.) Fustat yakınlarında Nil'den büyük bir kanal[130] ayrılır ve İskenderiye'ye ulaşıncaya kadar bu nehrin suları sürekli kullanılır. Geriye kalan su ise Tinnis Gölüne kadar ilerler.

---

[126] HN. Şimdiki Kastamonu civarı.(Tarih Atlası, a.g. e.s.8).

[127] Eğer 61.'deki nehir Sangarios (Sakarya?) nehri ise, bu nehir ya Sangarios'un sol kolu olan Ttembris (şimdiki Porsuq-su [Porsuk]) ya da batıda bir başka nehirdir. (s.220).

[128] Bu nehir kesinlikle Amorion'un kuzeyinden, Ankara'nın batısından geçen Sangarios'tur (Sakarya nehri). (s.220).

[129] Çok yüksek ihtimalle Mavi Nil. (s.221).

[130] Nil'in batı kolu. İçinden geçtiği Tarnut Şehrinin adıyla anılır. (s.221).

65.) Afrika topraklarında, Tanca'da, Süs the Distant bölgesine kadar büyük ve önemli nehir bulunmamaktadır. Buradaki sular sadece içme ve sulama amaçlı kullanılır.

Aynı şekilde, Sudan'da herhangi bir nehir hakkında da ne kitaplarda ne de diğer belgelerde bilgi bulabildik.

66.) Rum ülkesinin batısında, Bulgar Dağları'ndan, Rum ülkesinde yaşayan Slâvlar'ın bulunduğu bölgeye ulaşıncaya kadar doğu istikametinde akan bir nehir[131] bulunmaktadır. Burçan ülkesini çapraz bir şekilde geçtikten sonra, Trakya idari bölgesinin çevresinde dolanır. Ardından İstanbul'u geçer ve boğaza boşalır. Bu nehre Bulgari[132] denir.

67.) Toledo yakınlarında, İspanya dağlarından doğan Tagus Nehri (تاجه Taju) , Toledo Şehri'nin çevresinden dolaşır ve ardından batı yönünde ilerledikten sonra, önce doğuya sonra tekrar batıya yönelir. Merida ve Santarem sınırlarına kadar ilerler. Sonunda Batı Okyanusu'na dökülür.

Dünya üzerinde bizim burada sıralamış olduğumuz nehirlerden başka, üzerinde gemi yüzebilen nehirler bulunmamaktadır.

68.) Güneyden bahsedecek olursak; güneyde, Buca[133] dışında hiçbir büyük nehir yoktur. Buca'nın güneyde yer alan bir dağdan doğduğu, Buca bölgesini geçtiği ve Habeşistan'ın yakınlarındaki denize döküldüğü söylenir. Allah her şeyi bilir. Allah'tan başka kuvvet yoktur.

*7.KUMSALLAR VE ÇÖLLER HAKKINDA BİLGİ

Kumu ya da tuz bataklıkları olan; fakat dağın, akarsuyun, ekili arazilerin olmadığı her yere çöl denir. Çöllerin değişik tarifleri vardır: bazıları geniş, bazıları küçüktür. Bu çöllerdeki kumluklar da aynı şekildedir. Kitabımızın bu kısmında,

---

[131] Maritsa(Meriç) Nehri olmalıdır. Buradaki Bulgar Şehri, Belgrad yerine kullanılmaktadır. (s.221).

[132] HN. Haritalarda yaptığımız incelemelerde Trakya'da bu tarife uyan bir nehre rastlamadık.

[133] Eritre'de, kuzeyde akan Barka olabilir. (s.221).

Allah'ın izniyle, dünyanın meskûn topraklarındaki geniş çölleri ya da kumlukları anlatacağız.

1.) Çin ülkesinin güneyinde, Ta'in fil-bahr Dağı(Denize Saplanan Dağ) ve Humdan arasında bir çöl bulunmaktadır. Bu çölün bir kısmı, tıpkı bir ada gibi denizin içine uzanır. Bu çölün doğusu Doğu Okyanusu'dur, güneyinde Büyük Deniz, batısında al-Ta'in fil-bahr Dağı, kuzeyinde Humdan Nehri vardır. Bu çölde altın bulunmaktadır.

2.) Bir başka çöl[134] ise Çin'in kuzeyindedir. Doğusunda Doğu Okyanusu, güneyinde Çin bölgeleri, batısında Kuça Nehri, kuzeyinde ise Dokuzoğuzlar ve Kırgızlar bulunur.

3.) Çin ülkesinde, üç günlük yolculuk mesafesinde, iki Çin şehri olan Hathum ve Vasarnik arasında uzanan kumluklar[135] vardır. Bu kumluklar Kuça Nehri'nin bataklığından, az önce sözünü ettiğimiz Çin'in kuzeyinde bulunan çölün sınır arasında yer alır.

4.) Başka bir çöl[136], doğusunda Tibet sınırlarının bulunduğu yerde bulunur. Bu çölün güneyinde Hint Ülkesi, batısında Maveraünnehir sınırları, kuzeyinde Karluk Ülkesi bulunmaktadır. Susuz ve yeşilliksiz, sert bir çöldür.

5.) Bir başka çöl[137] Hint ülkesinde, Büyük Deniz'in kıyısında yer alır. Serendip sınırından Dahum Hükümdarlığı'na kadar uzunlamasına yayılır. Fakat bu çöl parça parça bölünmüş haldedir.

Sind ve Hint bölgelerinde çok sayıda küçük çöl vardır.

6.) Doğusunda Sind şehirlerinin yer aldığı küçük ve sınırlı bir çöl[138] vardır.

[134] Büyük Moğolistan Çölü'dür. (s.221).

[135] Kuça Nehri'nin oluşturduğu bataklık Lob-nor olduğuna göre, bu kumluklar Turfan'ı Kan-suu'dan ayıran kumluklar olmalıdır. (s.221).

[136] Burada kastedilen Tarım çöküntüsüdür. (s.222).

[137] Burada açıkça Carnatic düzlükleri kastedilmektedir. (s.222).

[138] Bu çöl Makran'dır. (s.222).

Güneyinde Büyük Deniz, batısında Küfik Dağları, kuzeyinde ise Sindi ve Kirman'ın bazı bölümleri bulunmaktadır.

7.) Başka bir çöl[139] ise doğusunda Sind bölgesinin kuzey kısımlarından Mihran Nehri bölgesine kadar olan bölgenin bulunduğu, güneyinin Sind, Kirman ve Fars'ın çevrelediği bir çöldür. Bu çölün batısında ise Rey, Kum ve Kaşan sınırları bulunur. Çölün kuzeyi ise Horasan'ı ve Sistan bölgesini çevreler. Bu çöle Kargas-küh adı verilir. Çünkü batısında aynı adlı küçük bir dağ bulunmaktadır. Bu çölde her yerde tepeler vardır. Çölün parçaları bulundukları bölgenin adı ile anılır. Sistan'ı çevreleyen kumlar bu çöle aittir ve Sistan Kumları adı ile anılır.

8.) Başka bir çöl[140], doğusunda Merv ve Ceyhun'un çevresini dolaşan, bir çöldür. Güneyinde Bâverd, Nesâ, Fârav, Dihistan ile Hazar Denizi'nden İtil'e kadar olan bölge kalır. Batısında İtil Nehri bulunur. Kuzeyinde Ceyhun Nehri, Harezm Denizi ve Oğuz ülkesinden Bulgar sınırına kadar olan bölüm uzanır. Buraya Harezm ve Oğuz Çölü denir. Bu çölde Belh sınırlarından başlayan ve güneyden Ceyhun'a oradan Harezm Denizi[141]'ne uzanan kumlar bulunmaktadır. Genişliği 1–7 menzil arasında değişir.

9.) Bir başka kumluk[142] ise Kimek ile Cend ve Cavara sınırları arasında yer alır. Uzunluğu uçsuz bucaksız, genişliği ise devasadır.

10.) Bu çöl bozkırdır. Doğuda Hazar sınırından Bahreyn ve Basra sınırlarına kadar uzanır, Kadisiya ve Küfe sınırlarıyla, Fırat'ın sınırlarına kadar olan bölgeyle çakışır. Arap Denizi'nin tamamı, Ayla Körfezi, Büyük Deniz ve Yemen bölgeleri güneyinde yer alır. Batısında Cidde, Car, Madyan ve Ayla, kuzeyinde Mu'an, Salamiya, Tedmür, Kunasira ve Fırat Nehri bulunmaktadır. Buraya Göçmenler Bozkırı denir. Buranın bölümleri hangi şehir veya Arap kabilesine bitişikse oranın adını alır. Bu çölde Bahreyn bölgesindeki deniz kıyısından başlayan, 2- 4 menzil genişliğinde 20 menzil uzunluğunda kumluklar vardır. Buraya Habir Kumluğu denir.

---

[139] Orta İran Çölü'dür. (s.222).

[140] Trans-Hazar Çölü'dür. (s.222).

[141] HN. Aral Gölü'dür.

[142] Cend ve C.var, Sir Derya'da bulunur. (s.222).

Buranın kumları kırmızıdır ve metal işleyen nalburlarca kullanılır. Hac için Irak rotasında ilerleyenler bu kumsal araziyi geçmek zorundadır.

11.) Diğer kumluklar, bu çölün (yani 10.) güneyindeki deniz kıyısında yer alır ve Yemen'i çevreler. Bunlara Ahkaf-Kumları denir.

12.) Diğer kumluklar[143], doğusunda Barbar ve Bahreyn körfezleri, güneyinde Buca Çölü, batısında Nubiya ve Mısır ülkeleri, kuzeyinde Ayla Körfezi bulunan kumluklardır. Buraya Maden Kumlukları denir; çünkü bu kumluklarda altın vardır ve gerçekten de yüksek miktarda altın bulunmuştur.

13.) Bir diğer çöl[144], doğusunda Habeşistan, güneyinde Buca ülkesi, batısında Nubiya ve Mısır ülkeleri, kuzeyinde biraz önce anlatılan çölün bulunduğudur.

14.) Diğer kumluklar Mısır'dadır. Doğuda Askalan'dan Ölü Deniz (Lut Gölü)'e uzanır. Bunların hem güneyinde hem de batısında Fustat bölgesi bulunmaktadır. Kuzeyleri ise Tınnis gölünden Askalan'a uzanır. Buraya Cifar Kumlukları denir.

15.) Magrib (Cezayir, Fas, Tunus) ülkesinde, Mısır'dan, al-Vahat Dağı'ndan, Barka'dan, Trablus'tan, Süs-the-distant bölgesine kadar büyük oranda çöldür[145].

16.) Magrib ülkesinde Sicilmiasa bölgesinde geniş kumluklar bulunmaktadır. Raml Al-Ma'dan isimli bu kumluklarda fazla miktarda altın bulunmaktadır.

17.) Ekvator'un güney bölgesi genelde çöllerden oluşur. Bu bölgedeki meskûn yerler, genelde çöllerin arasındadır. Sadece birkaç tanesi dağlardadır.

18.) Bunun gibi, Çin'den Hazar ülkesine uzanan ve kuzey çeyreğe ait, dünyanın meskûn topraklarının kuzey bölgesinde de çok sayıda çöl bulunmaktadır Türklerin yaşadığı yerler de genelde çöllerden oluşmaktadır. Sadece birkaç tanesi dağlarda,

---

[143] Nil'in aşağı yatağı ile Kızıldeniz arasındaki Arap Çölü'dür. (s.222).

[144] Güneyde Arap çölünü takip eden Nubya Çölü. (s.222).

[145] Sahra Çölü. Güney Fas'ta bulunan Sicilmisa'dan, genellikle, yerleşik hayatın sınırı olarak söz edilir. (s.223).

akarsuları, ağaçları ve ekili araziler olan yerlerdir[146].

İslam topraklarının bilinen ve geniş çölleri ve kumlukları yazdıklarımızdan ibarettir. Türklerin dışında inançsızların bulunduğu topraklardaki çöl ve kumlukları da yazdık. Allah her şeyi bilir. Allah yardımcımız olsun.

*8. DÜNYA ÜLKELERİ HAKKINDA BİLGİ

1.) Bir ülkeyi diğer ülkelerden ayıran dört husus vardır. İlk husus: su, hava, toprak ve iklim farkıdır. İkincisi: din, hukuk ve inançlardır. Üçüncüsü: lügat ve dildir. Dördüncüsü ise hükümdarlıklar ve yönetim farklılıklarıdır. Bir ülkenin sınırları diğer bir ülkenin sınırlarından üç noktada ayrılır. İlki, ülkelerin arasından uzanan büyük ve küçük dağlardır. İkincisi, ülkeler arasında akan büyük ve küçük nehirlerdir. Üçüncü ise ülkeler arasında uzanan büyük veya küçük çöllerdir.

2.)Yunanlıların dediğine göre dünyanın bütün değerlendirilmiş toprakları dört parçadan oluşur. Bir tanesi, doğuda Doğu Okyanusu'nu ve en uzakta bulunan Dokuzoğuz ve Kırgız sınırlarını, güneyde Büyük Deniz ve Ayla arasındaki bölgeyi, batıda Suriye ve Rum ülkelerini, İstanbul Boğazı'na kadar olan bölümleri, kuzeyde ise Slav ülkesini ve dünyanın değerlendirilmiş topraklarının en uzak sınırlarını içine alır. Dünyanın bu kısmına Büyük Asya denir. Bu kısım, kuzeyde ekilmiş ve işlenmiş toprakların üçte ikisini oluşturmaktadır.

3.) İkinci kısmın doğusunda Mısır ülkesinin başlangıcı, Ekvatordan Rum Denizi'ne (Akdeniz) kadar olan bölüm, güneyde Magrip topraklarıyla ve Sudan toprakları arasında kalan bir çöl, batıda Batı Okyanusu, kuzeyde ise Rum Denizi vardır. Dünyanın bu kısmına Libya denir. Kuzeyin işlenmiş ve değerlendirilmiş toprakların on ikide birini oluşturur.

4.) Üçüncü kısmın doğusunda İstanbul Boğazı yer alır. Güneyinde Rum Denizi, batısında Batı Okyanusu, kuzeyde ise kuzeyin değerlendirilmiş toprakları bulunmaktadır. Bu kısma Avrupa denir. Dünyanın değerlendirilmiş topraklarının

[146]HN. Türklerin yaşadığı alanlar genellikle bozkırlardan oluşmaktadır. Yazar burada bozkırları çöllere benzetmiş olabilir.

dörtte birini oluşturur.

5.) Güneyde yer alan değerlendirilmiş topraklara Yunanlılar “Güneyin Meskûn Toprakları” olarak adlandırır.

6.) Dünyanın meskûn toprakları, elli bir ülkeden oluşur. Bunların beşi Ekvator’un güneyindedir: Zâba, Zengistan, Habeşistan, Buca ve Nubâ (Nabimya). Batıda bulunan Sudan’ın bir kısmı kuzeye, bir kısmı güneye aittir, çünkü Ekvator burayı ortadan keser. Kırk beş ülke, meskûn çeyreğin kuzeyinde yer alır: Çin, Tibet, Hindistan, Sind, Horasan ve Horasan Hudutları, Maveraünnehir, Kirman, Fars, Kargas-küh Çölü, Deylemistan, Huzistan, Cibal bölgesi, Irak, Arap toprakları, Cezire, Azerbaycan, Suriye, Mısır, Magrib, İspanya, Rum, Serir (Dağıstan), Alanlar, Hazarlar, Slavlar, Hazar Peçenekleri, Mirvatlar, İç-Bulgarlar, Ruslar, Macarlar, Vanandar, Peçenek Türkleri, Buradas, Burtaslar, Kıpçak, Oğuzlar, Kimekler, Çiğiller, Tuhsiler, Karluklar (Halluh), Yağmalar, Dokuzoğuzlar, Kırgızlar. Bu ülkelerin her biri bölgelere, bu bölgeler de sayısız şehirlere ayrılır. Bir başka bölümde her bir ülke ve şehrin büyüklüğünü, doğasını, iklimini, güzelliklerini, harikalarını; bütün hükümdarlıkları ve şehirleri; örf ve adetlerini, yaşayanların dinlerini, bize miras kalan kitaplardan ve onlarla ilgili işittiklerimiz kadarıyla anlatacağız. Allah haricinde kimse, dünyayla ilgili ayrıntıları ve özellikleri bilemez. Allah yücedir. Allah’tan başka güç yoktur.

9. ÇİN ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ[147]

Çin ülkesinin doğusunda, Doğu Okyanusu, güneyinde Vak-Vak hudutları, Serendip Dağı ve Büyük Deniz, batısında Hindistan ve Tibet, kuzeyinde Tibet, Dokuzoğuz ve Kırgız (Hırhız) ülkeleri bulunmaktadır. Burası nimetlerle ve akarsularla dolu bir ülkedir. İçerisinde altın madenleri, dağlar, çöller, göller ve kumsallar bulunmaktadır. Buranın hükümdarına Fağfur-i Çin denir. Bu hükümdarın Feridun soyundan olduğu söylenir. Çin hükümdarının 360 tane eyaleti olduğu ve yılın her bir günü, bir eyaletten hazineye vergi geldiği söylenir. Bu ülkede yaşayanlar iyi zanaatkârdır ve çok el işleri yaparlar. Ghiyan Nehri’ni kullanarak ticari amaçlarla

[147] Çin bkz.Minorsky’in Haritası, Harita 3;ayrıca Harita 13.

Tibet'e giderler. Toplumun geneli Mani dinindendir; fakat hükümdarları Budist'tir. Bu ülkeden bol miktarda altın, ipek, Çin havluları, Çin vazoları, tarçın, bıçak kılıflarının üretiminde kullanılan geyik boynuzları ve daha birçok harika ürün gelir. Çin'de çok sayıda fil ve gergedan bulunabilir.

1.) Vak-Vak[148], Çin'in bir eyaletidir. Toprağında altın madenleri bulunur. Köpeklerinin tasması bile altındandır. Buranın liderleri gergedan boynuzundan yapılmış çok kıymetli kolyeler takar. İnsanları siyah ve çıplaktır. Vak-Vak sıcak kuşağa aittir ve nimeti bulunmamaktadır. Başkenti M.kys'dir. Burası ufak bir şehirdir. İçinde her türlü tüccarı barındırır.

2.) Vak-Vak'ın yanı sıra Doğu Okyanusu kıyısında Çin'e bağlı dokuz tane daha büyük eyalet vardır: (a)İr.ş, (b)Hür.ş, (c)F.rac.kli, (d)Tay, (e)H.sani, (f) T.nküy, (g) Bünüğni, (h) Kuri, (i) Anf. s[149].

Her dokuz eyaletin alt kısımları da bulunur. Her birinin dini, insanların görünüşü, adetleri, farklıdır. Her birinde sayısız şehir bulunmaktadır. Fakat bütün bu eyaletlerin reisleri Fağfur-i Çin için çalışmaktadır.

3.) Hûmdan[150] (Çang-an-fu) Çin'in başkentidir. Şahane bir şehirdir ve Fağfur'i ev sahipliği yapar. Ağaçları ve yaşam alanı çok, nimetleri boldur. Deniz kenarındadır. Hûmdan da inci çıkarılır. Yaşayanları yuvarlak yüzlü ve geniş burunludur. Kadife ve ipek giyerler, elbiselerinin kolları geniş ve etekleri uzundur.

4.) Bugsur[151], Çin'e ait büyük bir şehirdir. Şehirde birçok farklı şehirden tüccarlar vardır. Çok güzel bir yerdir.

5.) Kuçan(Kuşhan)[152], Tibet'li ve Çinli tüccarların bulunduğu küçük bir şehirdir.

---

[148] Minorsky, iki tane Vak-Vak olduğuna dikkat çeker. Afrika'da Zanc ülkesinde bulunan Madagaskar'a tekabül eder. Çin'e ait olan diğeri, Sumatra'dır. (s.228).

[149] Bu dokuz eyalet bilinmemekte, isimleri de Çince değildir. (s.228).

[150] Humdan, Ç'ang-an-fu, sonraki Hsi-an-fu'dur. (s.229).

[151] İsim muhtemelen bir İran ismi ancak buna benzer bir yer Herat ve Murghab arasında yer alır. (s.230).

[152] Kansu'nun batısı ya da Ssu-ç'uan. (s.230).

6.) Halb.k, Çin'den yönetilen, bir çok nimeti olan, zengin ve büyük bir şehirdir.

7.) Hamçü'nün[153] yarısı Tibet'in, diğer yarısı Çin'indir. Bu ikisi arasında bitmek bilmeyen bir savaş vardır. Buranın yaşayanları putperesttir ve buraya Tibet Hakan'ı hükmeder.

8.) Saukcü[154], Tibet sınırıdır. Burası Çin tarafından yönetilir. Dağlarında misk-geyikleri yaşar.

9.) Sahçü, Saukcü'ye benzer; fakat daha büyüktür. Buranın yöneticisi Saukcü'de bulunur.

10.) Kuça[155] tam sınırdadır ve Çin'e aittir. Fakat Dokuzoğuzlar tarafından sürekli yağmalanır. Şehrin nimeti boldur.

11.) Küğm.r[156], çok sayıda put tapınağına sahiptir. Dağlara yakın, güzel bir yerdir. Buranın, yerleşikleri ölüleri yer.

12.) Burc-i Sangin ("Taş-Kule"), Çin'de büyük bir köydür. Zengin ve güzeldir.

13.) Hacu[157], tüccarların bulunduğu büyük bir şehirdir. Çin'den yönetilir. Yaşayanları Mani inancını benimsemiştir.

14.) Sanglak ("Taşlık-yer"), Sacu bölgesinde bulunan büyük bir köydür. Yaşayanları putperesttir (Budist?).

15.) Sacu, Çin'e bağlı, dağlar ve çöller arasında yer alan bir şehirdir. Burası zengindir. Nimeti ve akarsuları boldur. Yaşayanları zararsızdır ve Mani inancını

---

[153] Kan-çou. (s.232).

[154] Su-çou (s.232).

[155] Tarım'ın kuzeyinde çok bilinen bir şehirdir. (s.232).

[156] Kara-kash Nehrinin sağ yakasında, Hotan'ın 16 mil güneydoğusundadır. (s.232).

[157] Kansu'daki Kua-çou'dur, yani, Su-çou'dan Sha-çou'ya giden yol üzerinde, Su-lo-ho Nehri üzerindeki bugünkü An-hsi Vahası. (s.233).

benimsemiştir.

16.) K.San[158], yoldan uzak bir şehirdir. Nimeti azdır ve yöneticisi Tibet'tendir.

17.) Kadhah Çin'dedir; fakat yöneticisi ise Tibet adına bu bölgeyi yönetir.

18.) Hoten, iki nehir arasında bulunur. Hudutları içerisinde insan yiyen vahşi insanlar barındırır. Yaşayanların tek ticaret kaynağı işlenmemiş ipektir. Hoten hükümdarı çok iyi koşullarda yaşar ve kendine " Tibetlerin ve Türklerin Hükümdarı" der. Çin ve Tibet sınırında yaşar. Bu hükümdarın bütün eyalet ve bölgelerden sorumlu tuttuğu vekilleri vardır. Bu toprakların 70.000 savaşçısı vardır. Hoten Nehirleri'nden yeşim taşı çıkar.

19.) H.za[159], Hoten'ın bir köyüdür. Etrafında kumluk alanlar bulunur.

20.) Hutm[160], içinde sadece büyük bir put tapınağı bulunan virane bir şehirdir.

21.) Savnik, çevresinde kumluk alanlar olan bir köydür.

22.) Burhimu ve Nevecget (?)[161], Çin'de deniz kenarında yer alan, zengin, sakin ve büyük iki şehirdir. Halkı savaşçıdır.

23.) Serendip[162], Çin'in güneyinde, deniz kenarında, Hindistan ve Çin sınırları arasında yer alır. Buranın akarsuları ve birçok bölgesi vardır. Nehirlerinde elmaslar bulunur. Serendip'den farklı çeşitlerde yakutlar gelir. Buranın hükümdarı bağımsızdır.

24.) Azr, Serendip yakınlarında, Serendip Hükümdarının ikamet ettiği küçük bir şehirdir.

---

158 Tibet yönünde, muhtemelen Nan-shan'ın batısı ya da K'un-lun'un güneyindedir. (s.233).

159 Buna benzer isimde bir yer, Hotan'ın doğusunda, Chiira ve Keriya nehirleri arasındadır. (s.234).

160 Hutm ve Savnik (21.) Lob-nor yakınlarında iki şehirdir. (s.234).

161 Tarım havzasında yer alan iki şehirdir. (s.234).

162 Seylan. (s.235).

*10 HİNDİSTAN ÜLKESİ VE ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ[163]

Doğusunda Çin ve Tibet, güneyinde Büyük Deniz, batısında Mihran Nehri, kuzeyinde Vakhan'a bağlı Şakhan Ülkesi ve Tibet'in bir kısmı bulunmaktadır. Bu ülkede yüksek miktarda nimet, büyük bir nüfus ve birçok hükümdar vardır. Sayısız şehir mevcuttur. Dağları, çölleri, denizleri ve kumsalları vardır. Buradan çok sayıda koku, misk, aloe[164]-odunu, kehribar, kafur, kıymetli taşlar, inci, yakut, elmas, şifalı ilaçlar ve her çeşit tekstil ürünleri gelir. Çöllerinde ve arazilerinde birçok farklı hayvan mevcuttur. Filler, gergedanlar, tavus kuşları, papağanlar, Hint guguk kuşları ve daha birçok kuş türü bu hayvanlardan bazılarıdır. Hindistan, kuzeydeki meskûn alanda bulunan ülkeler arasında en büyük olanıdır. Şarap tüketimi Hindistan'da yasaktır ve zina kanuna uygundur. Bu ülkede yaşayanların hepsi putperesttir.

1.) Kamarün[165] (Kamarupya, Assam), Hindistan'ın doğusunda yer alan bir hükümdarlıktır. Gergedan ve altın madenleri mevcuttur. Zımpara ve taze aloe bulunmaktadır.

2.) Şanf[166], Kamarün Hükümdarlığı'nın büyük bir toprağıdır. Şanfi-aloe'leri buradan gelmektedir.

3.) Mandal, Kamarün Hükümdarlığı'nın ufak bir bölgesidir. Buradan Mandali-aloeleri gelir.

Bu topraklar deniz kıyısındadır.

4.) Fanşür[167], tüccarların konakladığı büyük bir şehirdir. Denizden gelenler için bir ticaret merkezidir. Fanşür'ün hükümdarına S.tüha denir. Hükümdarın kendine ait ayrı bir hükümdarlığı vardır. Fanşür'de, S.tüha adına çalışan on hükümdar daha

---

[163] HN. Hotan-Kaşmir-Pamir için bkz.Minorsky'nin haritası. Harita 4, ayrıca Hindistan üzerine genel harita 13,20

[164] Aloe(Sarı Sabır): 1-Zambakgillerden, sıcak bölgelerde yetişen ,yaprakları oldukça yüksek bir sapın tepesinde rozet biçminde toplanmış bulunan süs bitkisi.2-Bu btkinin etli ve kalın yapraklarından çıkarılan ,kırmızımtırak esmer renkli , hekimlikte ve boyacılıkta kullanılan bir madde.(T.D.K.Z., c.II., s.1261) ,[Ayrıntılı bilgi için bkz.Ana.Brit. c. 27. , s.178].

[165] Kamarüpa. Modern Asamdır. (s.240).

[166] Güney Annam'dır. (s.240).

[167] Meşhur Kafur Limanı. Sumatra'nın batı kıyısında, Baros'un hemen güneyindedir. (s.240–241).

vardır.

5.) H.dd.ncira, içinde bir fersah uzunluğunda bir pazarı olan şehirdir. Buranın hükümdarı Satüha'dır. Gelişmekte olan, sakin bir şehirdir.

6.) Kimar[168] (Hmer), büyük bir ülkedir. Hindistan hükümdarları arasında en çok buranın hükümdarı vardır. Zina bütün Hindistan'da yasalken, sadece burada yasaktır. Kimar hükümdarının verdiği hediyeler genelde fildişi ve Kimar-aloe'sinden oluşur.

7.) N.myas, Harkand, Ürshin, S.m.nd.r ve Adras[169], deniz kenarında yer alan beş büyük şehirdir. Buranın hükümdarlık gücü Dahum'a aittir. Dahum hiç kimsenin kendinden üstün olduğunu düşünmez ve 300.000 kişilik bir ordusu olduğu söylenir. Kamarun hükümdarlığı ve Dahum dışında bütün Hindistan'da bu kadar taze aloe bulunmaz. Bu ülkeler, ürünlerini uzun yıllar içinde verebilen ağaçlarda yetişen yüksek kaliteli pamuk üretir. Beyaz konç[170] bu ülkenin malıdır, bir trompet gibi üflenir. Bunun adı şank'tır. Bu ülkede sayısız fil vardır.

8.) Tusül, Çin'den bir dağ ile ayrılan, Çin'e bitişik büyük bir ülkedir. Burada yaşayanlar esmerdir. Kıyafetleri pamuktur.

9.) Mûsa, Çin ve Tusul'e bitişik bir ülkedir. Burada yaşayanların kaleleri ve binaları sağlamdır. Çok sayıda misk buradan gelir

10.) Manak, Çin ve Müsa'ya bitişik bir ülkedir.

Bu son saydığımız üç ülke[171] Çin ile savaş halindedir.

11.) Nubin[172], Dahum Ülkesi'nin sınırını oluşturur. Serendip erzağı ve mısırı buradan gelir.

---

[168] Kamboçya'dır. (s.241).

[169] Harkand, Doğu Ayla. N.myas, Orissa'nın kuzeyinde, Adras ise güneyinnde aranmalıdır. (s.241).

[170] Conch (okunuşu: konç): Helezoni sedef kabuk ;nefesli çalgı olarak kullanılan kabuk boru.(Redhouse,s.196)

[171] Bu üç yer, Çin sınırındadır. (s.242).

[172] Coromandel sahilinin güneyinde yer alır. (s.243).

12.) Bir bölümü denize doğru ada bir çıkıntısı olan şehrin adı Ürşfin'dir[173]. Havası kötüdür. Uzandığı denize, burada, Körfezler Denizi denir. Hükümdarlık gücü "Rayina" denen bir kadına aittir. Burada Hindistan'ın hiçbir yerinde görülmemiş büyüklükte filler vardır. Buradan büyük miktarda biber elde edilir.

13.) Sahilde bulunan dört şehrin tamamına Malay[174] denir. Burası Ballah-ray hükümdarlığıdır. Buradan da aynı şekilde, bol miktarda biber gelir.

14.) Deniz kenarında yer alan dört şehir olan Şamür, Sindan, Sübara ve Kanbaya'da Müslümanlar ve Hindular yaşar. Burada bir Cuma Camisi ve bir de put-tapınağı vardır. Burada yaşayan insanlar uzun saçlıdır ve her mevsim izar[175] giyerler. İklimleri sıcaktır. Buranın hükümeti Ballah-ray'a aittir. Bu şehirlere yakın bir dağda bambu, Hindistan cevizi, biber yetiştirilir. Kanbaya'da ayakkabı üretilir ve bütün dünyaya ihraç edilir.

15.) Kamh.L[176], Bullah-ray hükümdarlığının bir parçası olan güzel bir şehirdir.

16.) Babi, hükümdarı Müslüman olan güzel bir şehirdir. Ayaklanma çıkartıp Mansüra'yı ele geçiren Ömer ibn Abdül-Aziz buralıdır.

17.) Kandahar[177] , içerisinde sayısız altın ve gümüş putları bulunan büyük bir şehirdir. Münzevi[178] ve Brahmanların yeridir. Burası özel bir eyalete ait güzel bir şehirdir.

18.) H.Sinakra[179], sayısız bölgeye sahip sakin bir şehirdir.

19.) B.cüna, yüksek nüfuslu, çöl kenarında bir köydür.

---

[173] Hindistan'ın en güneydeki kısmındadır. (s.243).

[174] Malay=Malayabar, "Malayabar Sahili" olabilir. (s.244).

[175] İzar:Aşağıya mahsus örtü,peştamal.(Develliloğlu a.g.e.,s.472).

[176] Hint sınırının başlangıcında Kanbaya yakınlarındadır. (s.245).

[177] Afganistan'da aynı adı taşıyan şehirle karıştırılmamalıdır. (s.245)

[178] HN.1-İnziva etmiş, köşeye çekilmiş.2.Köşesine çekilip kimseyle görüşmeyen kişi.(M. N.ÖZÜN, a.g.e. s.530).

[179] H.Sinakra ile B.lhari (18.-24.) arasındaki şehirler, Narbada Nehri'nin yakın çevresinde yer alır. (s.245).

20.) Küns.r, put tapınaklarının olduğu, küçük bir şehirdir.

21.) Nünün, içinde 300.000'den fazla putun bulunduğu söylenen ve birçok genelevi bulunan bir şehirdir.

22.) B.ksan, nüfusu fazla, sakinlerinin sakal ve saçlarını tıraş ettiği bir köydür. Burada altın ve bakırdan yapılmış birçok put bulunur.

23.) H.manan, Hintli münzevilerin olduğu bir yerdir. Sakinleri Brahmandır ve kökenlerinin İbrahim'in kabilesinden geldiğini söylerler. Allah İbrahim'i kutsasın.

24.) B.lhari, Hindistan, Horasan ve Iraklı tüccarların bulunduğu, büyük ve kalabalık bir şehirdir. Çok miktarda misk üretirler.

25.) R.bind[180], Hindistan'da türbana benzeyen örtünme bezinin dokumalarının geldiği bir ülkedir.

Bunların hepsinin hükümdarı Ballah-ray'dır. Bu hükümdarın ülkesinin ötesinde Kinnauc hükümdarı bulunmaktadır.

26.) F.ma, kıymetli şeylerin geldiği küçük bir şehirdir.

27.) Halhin, küçük ama kalabalık bir şehirdir. Büyük miktarda kadife ve örtünme bezi malzemesi ile ilaç üretilir.

28.) B.rhara, büyük ve sakin bir şehirdir.

29.) Kinnauc[181], büyük bir hükümdarı olan Kinnauc Racasının yaşadığı büyük bir şehirdir. Hint hükümdarlarının çoğu bu racaya itaat eder. Raca'dan daha üstün birisi düşünülemez. Savaşa hazır 150.000 atı ve 800 fili olduğu söylenir.

30.) Bulri, Kalri, Nari ve Rür, Sind'e bağlı dört şehirdir; fakat Mihran

[180] R.bind, F.ma, Khalhin ve B.rhara'yala birlikte (25.-28.), Orta Hindistan'da Kinnauj yönünde yer alır. (s.246).

[181] Ganj Nehri üzerindedir. (s.246).

Nehri'nin doğusunda bulunmaktadır. Çok güzel bir yerdir. Burada vaiz minberi[182] bulunur. Hint ürünleri bu küçük şehirlere getirilir. Rür'ün iki kuvvetli suru vardır. Nem oranı yüksektir.

31.) B.sm.d Hindi'de (Pencab?) küçük ve hoş bir şehirdir.

32.) Multan, Hindi'de bulunan büyük bir şehirdir. Burada çok büyük bir put bulunmaktadır. Hindistan'dan birçok kişi bu putu görmek için hac ziyaretinde bulunur. Putun ismi Multan'dır. Buranın sultanlarının kökeni, Sam'a dayanan bir Kureyştli'dir. Sultan Multan'a yarım fersah mesafede bulunan bir kampta yaşar. Burada "Batılı Bir" adam adına hutbe okur.[183]

33.) Cendrüz (Çandror), Multan yakınlarında bulunan küçük bir şehirdir.

34.) Cab.rs.ri, kalabalık ve güzel bir köydür. Büyük miktarlarda Hint hurması ve salatalık yetiştirilir.

35.) Bahrayic, büyük bir şehirdir; fakat şu anda virane bir haldedir. Çok küçük bir kısmı ayakta kalmayı başarmıştır.

36.) Lahor, sayısız bölgesi olan bir şehirdir. Hükümeti, Multan lideri adına orada bulunur. Şehirde pazarlar ve put tapınakları bulunur. Burada çok sayıda, badem ağacı ve Hindistan cevizi bulunur. Bütün sakinleri putperesttir. Müslüman yoktur.

37.) Ramiyan, büyük bir tepede yer alan bir şehirdir. Burada Salhari diye anılan Müslümanlar vardır. Geriye kalanlar putperesttir. Hindistan'dan birçok mal ve Hindu köle getirilir. Yerel hükümet Multan emiri adına burada bulunur. Şehrin giriş kapısında, altınla işlenmiş bakır bir put tapınağı bulunmaktadır. Bu put halktan büyük saygı görür. Etrafında her gün otuz kadın davul ve tefle gidip, tapınağın

---

[182] Minber: Camilerde hatibin çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsüdür. (Devellioğlu. S.649).

[183] HN.Bu cümle bize Mutlan Sultanları'nın İslamiyeti kabul ettiklerini ve Hz.Peygamberin mensup olduğu Kureyş Kabilesinden geldiklerini ima ediyor.Ayrıca devletin batılı bir adam adına hutbe okutması bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir.

etrafında dans eder.

38.) Kalhandar[184], soğuk kuşakta bulunan bir dağın tepesinde yer alır. Burada yüksek miktarda desenli desensiz kadifeler ve dokumalar üretilir. Ramiyan ve Kalhandar arası beş gündür. Bu yol boyunca çok çeşitli ağaçlar ve çeşitli ilaçların yapımında kullanılan ürünler bulunmaktadır. Bu şehir Kinnauc Raca'sının sömürgelerine dâhildir.

39.) Slabür, pazarları, bol sayıda ürünü ve tüccarı olan, büyük bir şehirdir. Buranın hükümeti de Kinnac'da bulunan Racaya bağlıdır. Ticaretin yapıldığı, barada, nakhvar, şabani, kabuhra, kimavan ve kura gibi paralar birbirinden farklıdır; her birinin ağırlığı farklı olur. Slabür'da birçok put-tapınağı vardır. Bilge kişileri Brahmanlardır. Çok miktarda şeker, bal, Hindistan cevizi, inek, deve ve koyun bulunur.

40.) Brihun, sağlamlaştırılmış bir kampa benzer. Senede dört kez burada çok canlı bir pazar kurulur. Burası Kinnauc yakınlarında, Raca'nın dominyonlarından biridir. Üç yüz put tapınağı ve şifalı olduğu, yüzünü yıkayan kimseyi şanssızlıklara karşı koruduğu söylenen bir suyu vardır. Ne zaman ki buranın liderlerinden biri ölür, gölgesi altında yaşayan tebaa da kendini öldürür. Şehrin hâkimi bir tahtta oturur ve yolculuk yapacağı zaman çok sayıda kişi tahtı, hükümdar nereye isterse oraya omuzlarında taşır. Bu şehir ve Tibet arası beş günlük zorlu bir yolculuktur.

41.) Haytal[185], Kinnauc'a bağlı fakat ondan büyük bir dağ ile ayrılan bir ülkedir. Ülke küçüktür, fakat halkı savaşçı ve cesurdur. Haytal hükümeti, Kinnauc Racasıyla arası açık olan yerel soylulardan biridir.

42.) Tythal, Haytal'a bitişik bir şehirdir. İkisi arasında aşılması zor bir dağ bulunmaktadır. Buranın halkı, bu dağı geçerken yüklerini sırtına bağlar. Az nimeti olan bir yerdir.

---

[184] Calhandar=Calandhara. Pencap'ta bulunan, Bias ve Sutlej arasında bulunan şimdiki Culllundur. (s.247).

[185] Haytal, Tythal ve Batyal (41.-43), alt-Himalaya bölgesindedir. Tithal, Hital'i, Baytal'dan ayıran vahşi ve dağlık bölgedir. (s.247).

43.) Batyal (Nepal?), Taythal'a bitişiktir. Dünyanın her yerinden gelen tüccarlar tarafından ziyaret edilen, yüksek miktarda miskin geldiği bir yerdir.

44.) Tafi, kalabalık nüfusa sahip şehirleri olan bir ülkedir. Buranın malları boldur. İnsanları siyah ve beyazdır.

45.) Salükiyin[186], malları bol olan büyük bir ülkedir. Halk hükümdarına "Nacaya" der. Buradaki erkekler kendilerine Ballah-ra kabilesinden eş bulurlar. Kırmızı sandal ağaçları bulunmaktadır.

46.) Al-Curz[187], aynı adlı hükümdarının ardından isimlendirilmiş bir ülkedir. Adaletin ve eşitliğin hüküm sürdüğü bir ülkedir. Savaş anında, hükümdarın yanında 100.000 asker yer alır. Şimdiye kadar sözü edilen üç hükümdar arasında en cesur olan bu hükümdardır. Bu ülkeden bol miktarda kırmızı sandal ağacı gelir.

47.) Gardiz[188], bir tepenin zirvesinde, üç duvarlı sağlam bir hisara sahip, Gazne ve Hindistan arasında yer alan bir sınır şehridir. Halkı Haricilere mensuptur.

48.) Saul, dağın tepesinde bulunan sakin bir köydür. Burada Afganlar yaşar. Hüsaynan'a doğru ilerledikçe yol iki dağın arasından geçer. Karşı tarafa geçmek için yetmiş iki akıntıdan geçmek gerekir. Yol eşkıya ve tehlike ile doludur.

49.) Husaynan, bir bozkır kenarında, sıcak kuşakta yer alan bir şehirdir.

50.) Ninhar, hükümdarının İslâm'a ilgi gösterdiği bir yerdir. Hükümdarın Müslüman, Hindu ve Afgan olmak üzere, sayısı otuzdan fazla karısı vardır. Geriye kalan halk ise putperesttir. Burada üç tane büyük put vardır.

51.) Hivan, dağda bulunan bir şehirdir. Bu şehrin bulunduğu tepeden aşağı bir su akar. Bu su sulamada kullanılır.

---

[186] Bu isim, ülkenin değil yönetici hanedanın ismidir. (s.249).

[187] Al-Curz'u (=Kinnauc) Jaba topraklarlından ayıran Himalaya Sıradağlarıdır. (s.250).

[188] Gardiz ile Kaşmir arasındaki yerler (47.-57.), Hindistan'ın en kuzeyindeki yerlerdir. Gardiz, Saul, Husaynan ve Ninhar ile Lamghan ve Dynvr, Afganistan sınırının güneyinin yakınlarında yer alır. Hivan, Jalüt, Balüt ve Birüza, Pencap nehirlerinin birisi üzerindedir. (s.250).

52.) Calut ve Balut, yolun sağ ve solunda, bir akıntının ayırdığı iki dağın tepesine kurulmuş iki şehirdir. Buralarda put tapınakları yer alır. Şeker kamışı, kuzu ve inek yetiştirirler.

53.) Biruza, Hindistan'da Multan sınırları içinde bir şehirdir. Hindistan'ın bütün tüccarları buraya gelir. Şehirde, put tapınakları vardır.

54.) Lamghan, nehrin orta yatağında, hemen kıyısında yer alan bir şehirdir. Hindistan'ın ticaret merkezinde ve birçok tüccar barındırır. Put tapınakları bulunmaktadır.

55.) Dynvr, bir nehrin kıyısında Lamghan'ın karşısında yer alır. Bütün Horasan'dan tüccarlar burayı ziyaret ederler. Put tapınakları bulunmaktadır. Bu şehirlerin her ikisinde de Müslüman tüccarlar yaşar. Gelişmekte olan sakin şehirlerdir.

56.) Vayhind[189], büyük bir şehirdir. Buranın hükümdarı Kaypal, Kinnauc Racasının emirleri altındadır. Burada az sayıda Müslüman yaşar, misk, kıymetli mücevherler, kıymetli ürünler gibi Hindistan'ın ürünleri buraya gelir.

57.) Keşmir, sayısız tüccarı bulunan, büyük ve sakin topraklardır. Hükümdarı Kinnauc Racası'na bağlıdır. Hinduların hac ziyaretinde bulunduğu çok sayıda put tapınağı bulunur.

*11. TİBET ÜLKESİ VE ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Doğusunda Çin'in bazı kısımları güneyinde Hindistan, batısında Maveraünnehir hududunun bir kısmı ve Karluk ülkesi, kuzeyinde ise Karluklar'ın bir kısmı ve Dokuzoğuz vardır. Burası ekili arazisi bol ve kalabalık bir ülkedir; fakat fazla malı ve nimeti yoktur. Halkın tümü putperesttir. Ülkenin bir kısmı sıcak, bir

[189] İndus ve Kabil nehirleri arasında yer alır. (s.253–254)

kısmı soğuk kuşakta yer alır. Hindistan'da üretilen her şey Tibet'e ithal edilir; buradan da Müslüman ülkelerine yeniden ihraç edilir. Tibet'te altın madeni boldur, miskler, siyah tilkiler, gri sincaplar, samurlar, kakım ve hutüv-boynuzları[190] bulunur. Hükümdarına Tübbet Hakanı denir. Elinde birçok askeri ve silahı bulunmaktadır. Tibet'in mucizelerinden biri, ziyaret eden kişinin neşeli ve mutlu bir hal alıp gitmesidir.

1.) Rang-Rong[191], Tibet'in Hindistan ve Çin'e bitişik bir eyaletidir. Tibet'te Rang-Rong'dan daha fakir bir eyalet yoktur. İnsanları çadırlarda yatar ve geçim kaynakları koyunlardır. Tibet Hakanı[192] buranın halkından toprak vergisi yerine insan başı vergisi alır. Bu eyalet tam bir aylık yolculuk uzunluğundadır, bir o kadar da genişliğe sahiptir. Buranın dağlarında altın madenleri olduğu ve bu madenlerde çok sayıda birbirine bağlanmış koyun kafaları şeklinde külçeler halinde altınlar bulunduğu söylenir. Bu altını toplayıp eve getiren kimsenin ta ki altını eski yerine koyana kadar evinin ölüm ve lanetten başka bir şey görmediği söylenir.

2.) Bolorian-Tibet[193], Bolor sınırlarına bitişik bir Tibet eyaletidir. Buranın toplumu tüccardır, çadır ve kulübelerde yaşarlar. Buranın uzunluğu ve genişliği on beş günlük bir yolculuktur.

3.) N.zvan[194], Tibet'in zengin bir eyaletidir. Satılacak malları boldur. Burada Tibet hükümdarının geldiği Mayül adında bir kabile vardır. Bu eyalette iki küçük köy vardır, biri N.zvan diğeri ise Muyûl'dür. Burada nimet azdır; fakat altın, koyun ve çeşitli başka ürünlerden oluşan ticari mal çoktur.

4.) B.rkhman, sayısız tüccarın bulunduğu bir şehirdir.

5.) L.hasa[195], içerisinde birçok put tapınağı ve bir Müslüman cami bulunduran

---

[190] Bir hayvanın boynuzunun özü.(Şeşen a.g.e. , s.210).

[191] Minorsky, Rang Rong'un Tibet'in güneydoğusunda ve doğusunda olduğunu varsaymıştır. (s.227).

[192] Minorsky'e göre Tibet Hükümdarları bu boydandır ve yaşadıkları yer Tibetin kuzeydoğusudur. (s.258).

[193] Bolorian-Tibet, Bütük Bolor'a tekabül eder, yani Aşağı Bolor'un karşısındaki Baltistan. (s.258).

[194] Manisa Sıradağlarının kuzeybatıya kıvrıldığı noktada yer alır. (s.258).

[195] Minorsky Lhasa'nın bir diğer adının K.rsang olduğunu ve Brahmaputra Nehri'nin sol kolu üzerinde bulunduğunu söyler. (s.258).

bir şehirdir. Az sayıda Müslüman nüfusu vardır.

6.) Zava, Tvsmr'nin[196]sınırları içinde yer alan bir küçük bir köydür.

7.) Acayul[197](احايل) çayırları, meraları bol, Tibetlilerin derme çatma kulübelerinin bulunduğu bir yerdir. Tibet Hakanı öldüğü, yerine kavimden kimseyi tayin edemediği takdirde halk Acayul'dan bir lider seçer.

8.) Büyük C.rm.n.gan ve Küçük C.mr.n.gan çölün kenarında yer alan iki şehirdir. Geliri ve ürünü azdır; İnsanları avcıdır.

9.) Twsmt (Tusmat)[198], zamanında Çinlilerin hâkim olduğu; fakat şu an Tibet'in elinde olan bir topraktır. Burada Tibet Kağan'ın askeri birlikleri bulunmaktadır.

10.) Bals

11.) K.ryan

12.) V.c.Hyan

13.) B.riha

14.) C.n.Hath

15.) Künkra

16.) Raykütiya

17.) B.rniya

---

[196] Minorsky'e göre Tvsmr, Hotan'nın güneyinde bir yerde olmalıdır. (s.258).

[197] Lob-nor'un güneyinde olma olasılığı vardır. (s.258).

[198] Hotan'ın güneyindedir. Hotan'ın ayrı bir yer mi yoksa buraya ait bir bölge mi olduğu belirsizdir. (s.259).

18.) N.drüf

19.) D.stüya

20.) M.th

Bu son sıralanan on küçük kasaba[199] zamanında Çinlilerin elinde olan fakat şu an Tibet'in elinde olan yerlerdir. Buralarda yaşayan çok sayıda Dokuzoğuz vardır. Buralarda ticari ürün, gelir ve ekili arazi çoktur.15. Künkra ve 16. Raykütiya arasında, yüksek bir dağın üzerindeki yolun sağında büyük bir kale bulunmaktadır. Tibet Kağan'ın hazinesi bu kalede tutulur.

21.) Gh.za, Dokuzoğuz tarafından Tibet'in başlangıç noktasıdır. Kuça Nehri yakınlarındadır.

22.) Bina ve Kl.bank[200]; Tibet'e ait, askeri birliği, savaşçı ve silah sayısı çok iki küçük şehirdir.

23.) K.rsang[201] içinde büyük put tapınakları bulunan Tibet'e ait bir şehirdir. Burayı halk Büyük Farkhar olarak adlandırılır.

*12. DOKUZOĞUZ ÜLKESİ VE ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ[202]

Doğusunda Çin, güneyinde Tibet'in bir kısmı ve Karluklar, batısında Kırgız'ın bazı parçaları, kuzeyinde aynı şekilde bütün Dokuzoğuz ülkesi boyunca uzanan Kırgızlar bulunur. Türk ülkeleri arasında en büyük olan ülke burasıdır. Dokuzoğuzlar Türklerin en kalabalık kavmiydi. Eski zamanlarda Türkistan'ın bütün hükümdarları Dokuzoğuzlardan çıkmıştır. Savaşçı nitelikli, çok sayıda silaha sahip insanlardır. Yazın ve kışın otlaklı yerler boyunca iklimi en uygun yerler arasında göçerler. Ülkelerinden bol miktarda misk, kırmızı siyah çizgili tilkiler, gri sincap kürkleri,

[199] Bu şehirler, Gerdezi'nin notlarına göre, Kaşgar ile Hotan arasındaki yol üzerinde sıralanır. (s.260).

[200] Kl.bank'ın yeri belirsizken, Bina hiçbir yerde bulunamamıştır. (s.262).

[201] Lhasa'nın diğer adıdır. Bkz dipnot 157.

[202] Türk sınırları ve Dokuzoğuz sınırları üzerine harita 5.

yaklar, hütüv-boynuzları gelir. Ülkenin geliri azdır. Koyun, at ve ineklere sahiptirler. Dokuzoğuzlar'ın en zengini Türklerdir. Tatarlar da Dokuzoğuzlar'ın bir ırkıdır.

1.) Cinânkes(Cinanket)[203] Dokuzoğuz'un başkentidir. Orta büyüklükte bir şehirdir. Çin'e yakındır ve hükümet burada yer alır. Yazın çok sıcak olur, kışları ise çok sakindir.

2.) Tafkân dağlarının yakınlarında beş tane köy vardır. Kâzârk, C.m.lkath[204], Pençkes(Penciket), Bârluğ ve Câmgır. Dokuzoğuz hükümdarı yazın Pençkes köyünde yaşar. Dokuzoğuzlar'ın kuzeyi bozkırdır. Bu bozkır onlar ile Kırgızların arasında, Kimek ülkesine kadar uzanır.

3.) Kimsigıyâ iki dağ arasında bir köydür.

4.) S.tkat(Sütkes), üç köylü küçük bir vilayettir.

5.) Erk: Huland-gun(Hukand)[205] Nehri yanında bir şehirdir. Üzüm dışında birçok meyve yetişir. Buraya ait 7 köy bulunmaktadır. 20.000 kişinin burada yaşadığı söylenir.

6.) Kurârhun (Kuvârun): Kumlar arasında yer alan, az nimeti olan; fakat nüfusu kalabalık bir köydür.

7.) Beğ-Tigin, Suğdlulara ait beş köyden oluşur. Burada, Hristiyanlar, Zerdüştler ve putperestler yaşar [206]. Soğuk kuşakta yer alır ve dağlarla çevrilidir.

8.) Kümis-urt[207] dağda bulunan bir köydür. Halkı avcıdır.

9.) Kumul: Çayır ve otlaklarla dolu bir yerdir. Dokuzoğuzlar'ın çadır ve keçe

---

[203] Tafkan dağının 45 km doğusundadır. Bu dağ Cinankes'i Pençkes'den ayırır veDoğu Tanrı Dağları'dır. (s.271).

[204] C.m.lkath, Penciket'in doğusundadır. Penciket'in batısında Bârluğ bulunur. (s.271).

[205] Maveraünnehir'e yakın üç nehirden bir tanesidir. (s.274).

[206] HN. Minorsky buradaki putperestlerin muhtemelen Budistler olduğunu belirtmiştir.(Şeşen, İslâm Coğrafyacılarına Göre. , a.g.e. , s.63).

[207] Dağların güney ayağı boyunca uzanır, Tabaristan dışında yer alır. (s.274).

kulübeleri bulunur ve halkı koyun besler.

10.) Cimlikât, büyük bir köydür ve buranın liderine Yabgu (Beygû) denir. Buradaki halk, Yabgu’nun tebaası olarak yerleşmişlerdir. Kimekler, Karluklar ve Yağmalar burayı sürekli işgal ederler.

11.) Tutrâgurt, çıplak bir dağdır. Ticaret yolu üzerinde bir duraktır.

12.) Mâbnecrabat[208], büyük bir nehrin bulunduğu yöredir, çimenlik arazisi de çoktur.

13.) B.lkh.mkan (Telhmekân), daha önceden Dokuzoğuzların yaşadığı şu anda harabe bir yerdir.

14.) S.d.nk (Südnek), sürekli yağmur ve kar yağışı olan bir bölgedir.

15.) سحك - Sahank, bir menzildir.

16.) İrgüzgükath (İrgüzkûğat)[209], çayırlıkların ve pınarların olduğu bir yöredir.

17.) İgracerd (Topragh-art =toprak sanatı))[210]; karın hiç kalkmadığı, vahşi hayvanların ve dağ geyiklerinin çok olduğu bir yerdir. Bu dağdan bol miktarda boynuz getirilir.

*13. YAĞMA ÜLKESİ VE ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ[211]

Doğusunda Dokuzoğuz ülkesi, güneyinde Kuça Nehri’ne karışan Huland-ghun Nehri, batısında Karluk sınırları vardır. Bu ülkede tarım azdır, fakat birçok kürk üretir ve avı boldur.

---

[208] Mâb.nc c.rabas (Yafinc) İli’nin güneyindedir. (s.276).

[209] İrgüzkûğat (Iki-Ögüz) İli ve Yafinc nehirleri arasındadır. (s.277).

[210] Orta Tanrı Dağları bölgesidir. (s.277).

[211] Türk sınırları ve Yağma sınırları üzerine harita 5.

Varlıkları at ve koyunlardır. İnsanları sert ve güçlüdür, savaşçıdır ve silahları boldur. Hükümdarları Dokuzoğuz hükümdarları ailesindendir. Yağmalar birçok boya sahiptir ve kimilerine göre 1.700 tane bilinen boyu vardır. Bu ülkede yaşayan alt sınıflardan ya da soylulardan herkes hükümdarlarına çok hürmet gösterirler. B.laq (Bulâkiyan) boyu, Yağmaların Dokuzoğuzlarla karışımından oluşan, ayrı bir boydur. Bölgelerinde az sayıda köy bulunur.

1.) Kâşgar: Çin'e aittir. Fakat Yağma, Tibet, Kırgız ve Çin arasında yer alır. Eski zamanlarda Kaşgar liderleri ya Yağma ya da Karluklar'dan çıkardı.

İğracerd Dağları Yağma ülkesini boydan boya geçer.

2.) Artuc[212] zamanında kalabalık olan fakat yılanların artması ile terk edilmiş bir Yağma köyüdür.

3.) Khirm. ki (Hîrmkî veya Hrakli) büyük bir köydür. Buranın halkına Artucian (Artukan) denir. Bu köyde üç çeşit Türk boyu bulunmaktadır. Bunlar; Yağma, Karluk ve Dokuzoğuzlar'dır.

*14. KIRGIZ ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Kırgız ülkesinin doğusunda Çin ve Doğu Okyanusu, güneyinde Dokuzoğuz sınırı ve Karluk'un bir kısmı, batısında Kimek ülkesi, (kuzeyinde) kuzeyin meskûn olmayan topraklarının bir kısmı bulunur. Ülkenin çevresindeki topraklarda yaşam yoktur. Kuzeyin toprakları da soğuk yüzünden yaşanmaz durumdadır. Bu ülkeden misk, kürk, hadang odunu, halanç odunu gelir. Hükümdarına Kırgız Kağanı denir. Buranın insanlarında vahşi hayvan doğası vardır. Suratları serttir ve saçları azdır. Kanunsuz ve acımasızlardır. Çok iyi savaşçılardır. Etrafındaki toplumlarla savaş halindedir ve nefret doludurlar. Varlıkları Kırgız ürünleri, koyun, kuzu, inek ve attır. Otlaklarda ve nehir kenarlarında dolaşıp göçebe yaşarlar, iklimi sıcak yerleri seçerler. Ölülerini yakarlar. Çadır, kulübe sahibidirler ve avcıdırlar.

---

[212] Minorsky Kaşgarlı'nın Artuk isimli iki köyden söz ettiğini aktarır. Yukarı Artuk Kaşgar'ın 35 km Kuzeybatısında, Aşağı Artuk 45 Kuzeydoğusundadır. (s.285).

1.) Füri, aynı zamanda Kırgızlara da ait bir kavmin adıdır. Fakat bu kavim Kırgız'ın doğusuna yerleşmiştir ve Kırgızlar'ın diğer gruplarıyla karışmaz. Acımasızlardır ve insan yiyicilerdir. Diğer Kırgızlar Füri dilini bilmez. Füriler vahşidir.

2.) Füri'nin bu tarafında bulunan K.m.ckath (Kemekâs)[213] şehrinde Kırgız Kağan'ı yaşar.

3.) K.saym (Küseym) bir Kırgız kavminin adıdır. Bunlar kendilerini kulübe ve çadırlar halinde dağ eteklerine yerleştirmiştir. Kürk, misk, boynuz vb. için avlanırlar. Kırgızlar'dan farklı bir kavimdir. Dilleri Karluk diline, kıyafetleri ise Kimekler'e benzer.

Kağanın yaşadığı yer dışında, yerleşik hiçbir Kırgız köy veya kasabası bulunmamaktadır.

*15. KARLUK ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ[214]

Karlukların doğusunda, Tibet'in bir kısmı, Yağma ve Dokuzoğuz sınırları; güneyinde Yağma'nın bir kısmı ve Maveraünnehir ülkesi; batısında Oğuz sınırları; kuzeyinde Tuhsi, Çiğil ve Dokuzoğuz sınırları bulunur. Burası Türk toprakları arasında en zengin olanıdır. Aynı zamanda en sakin ve güzel olanıdır. Akarsuları ve güzel bir iklimi vardır. Buradan değişik kürkler gelir. Karluk insanları medeniyete daha yakındır, aynı zamanda sosyal ve sakinlerdir. Eski zamanlarda Karluk hükümdarına Cabgûy ve Yabgu denirdi. Karluk ülkesinin kasaba ve köyleri bulunmaktadır. Bazı Karluklar avcılıkla, bazıları tarımla uğraşır. Zenginlikleri koyun, at ve çeşitli kürklerdir. Savaşçı insanlardır.

1.) Kûlan[215]; Müslüman dünyasına bitişik olan bir Karluk bölgesidir. Burada ziraat ile uğraşırlar.

---

213 Kırgızların T'ang-şu 'da bulunan hükümet kampı olarak söz edilir. (s.286).

214 Türk sınırları ve Karluk sınırları üzerine harita 5.

215 Külan bugünkü Tarti'ye tekabül etmektedir. (s.289).

2.) Mirki[216]: Karluklar'ın yaşadığı, tüccarların ziyaret ettiği bir köydür. Bu iki köy (Kulan ve Mirki) arasında üç tane Karluk kabilesi bulunur. Bunlar: Bistan, Haym ve Bârig adını alır.

3.) Nûn-kât (Navi-kât)[217], Urûn-arç(Garç) Dağı'nın yakınında bulunan bir şehirdir. Fakat şimdi, hırsızların mekân edindiği harap bir şehirdir. Yol üzerindedir. Burada Karluklar'ın birkaç keçe kulübesi bulunur.

4.) Gh.nksir (Kühenkesir), çok sayıda Karluk boyunun bulunduğu zengin ve büyük bir köydür.

5.) Tüzün-Bulâh, çok sayıda arazinin ve akarsuyun bulunduğu bir köydür. Karluk ve Yağma sınırları arasındadır.

6.) Tüzün-Ar.c (Tüzün-Garç) yakınlarında Tuz-kül[218] gölü bulunur. Bu gölden yedi tane Karluk kabilesi tuz ihtiyacını karşılar.

7.) Kûkyâl (Kök-yâl), Atlâlığ (Otlalıg), Lul. gh (Lûlug-Ulug): Bunlar bir dağın yamacında kalan üç zengin ve sakin köydür. Buraların melikleri Yabgu'nun kardeşleridir.

8.) Uzkat (Uzkâs) ve M.lckath (Milcikâs), Babarâkuh Dağın yamacında olan iki tane köydür. Refah seviyeleri yüksek ve çok hoş olan bu köyler Yabgu'ya bağlıdır.

9.) Kirminkat (Kirminkâs)[219] köyünde, L.ban (Lebân) diye bilinen bir Karluk grubu yaşamaktadır. Burası her köşeden gelmiş tüccarların bulunduğu bir köydür.

10.) Tun.l (Tunul-Tong) ve Talkh.za (Telhzâ): Issıg-göl yakınında, Çiğil ve Karluk sınırı arasında, dağlarda yer alan iki köydür. Buranın halkı yiğit, savaşçı ve merttir.

---

[216] Mirki bugün hala Mirki olarak anılmaktadır. (s.289).

[217] Çu Nehri'nin batısında yer alır. (s.289).

[218] Issıg-göl'ün batısında, Tüzün-Ar.c ve Tüzün-Bulağ yakınlarında yer alır. Buna göre Tüzün-Bulağ, Yağma sınırında, Karluk'ların güneybatı sınırındadır. (s.290).

[219] Navakat'ın batısındadır. (s.292).

11.) Barshân, göl[220] kenarında yer alan, zengin ve sakin bir şehirdir. Buranın hükümdarı Karluk'tur. Fakat halkı kendini Dokuzoğuz hükümdarına bağlı hisseder.

12.) Camgh.r (Câmgar)[221], Karluk ülkesinde çöl kenarında olan küçük bir şehirdir. Eski zamanlarda Karluk'a ait olan bu kasabanın şimdiki hükümeti Dokuzoğuz Hanı'na bağlıdır. İçinde 200 kabile ve buraya bağlı farklı bir bölge daha vardır.

13.) B.ncul (Bencuk?- سحوول), Karluk ülkesine aittir. Fakat zamanında buranın hükümdarı Dokuzoğuzlar adına hizmet veriyordu. Şu anda ise Kırgızlar buranın sakinleridir.

14.) Ak.rak.r (Akrâkrır), nüfusu kalabalık olan, bir dağ ve nehir arasında yer alan bir şehirdir.

15.) Uc[222], bir dağın üzerinde yer alır. Burada 200 kişi yaşar.

Burada zikredilen son iki yer Karluklar'ın elindedir.

*16. ÇİĞİL ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ[223]

Köken olarak Karluklara ait fakat nüfusu çok kalabalık bir ülkedir. Doğu ve güneyinde Tuhsi sınırları, kuzeyinde Kırgız ülkesi bulunur. Karluk ve Kırgız'dan gelen ürünlerin aynısı bu ülkede de üretilir. Çiğil ülkesi büyük zenginliklere sahiptir. Çadır ve kulübelerde yaşarlar fakat güzel birkaç şehri ve kasabası vardır. Zenginlikleri inek, at ve koyundur. Halkın bir kısmı güneşe ve yıldızlara tapar. İyi huylu, sosyal ve nazik bir topluluktur. Hükümdarları kendilerinden biridir.

---

[220] Minorsky bu gölün Issıg-göl olduğunu söyler. (s.292).

[221] Karluk'ların doğu sınırındadır. (s.293).

[222] Minorsky Uc'un kesinlikle Uc-Turfan olduğunu düşünmektedir. Bu durumda Bedel geçidi Uc'u Barshan'dan ayırır. (s.294).

[223] Türk sınırları ve Çiğil sınırları üzerine harita 5,Çiğil toprakları için ayrıca Harita 6.

1.) Sikul[224]: Karluk ve Çiğil sınırları arasında olan büyük bir şehirdir. Müslüman dünyasına yakın bir coğrafyada yer alır. Tüccarların yaşadığı, zengin ve sakin bir şehirdir.

*17. TUHSİ ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ[225]

Doğusunda Çiğil sınırları, güneyinde Karluk ve onların dağlık alanları vardır. Batısında bir grup Kırgız, kuzeyinde Çiğiller bulunmaktadır. Bu ülke, Çiğil'den çok daha rahat ve güzeldir. Buradan misk ve kürk gelir. Zenginlikleri atlar, koyunlar, kürktür. Çadırlar ve keçeden kulübelerde yaşarlar. Yazın ve kışın otlak alanlar boyunca göç ederler.

1.) Lazine ve F.rakhiya (Ferâhiye), her biri küçük bir bölgeye sahip, iki Tuhsi kavimidir. Her ikisi de iki ufak ülke gibidir. Bu iki kabilenin adlarını taşıyan iki köy vardır.

2.) Süyab 20.000 kişinin yaşadığı büyük şehirdir.

3.) Bigliligh [Biglik] ("Bey adamlarının evi"): Soğiyan dilinde S.m.kna olarak adlandırılan büyük bir köydür. Buranın hükümdarına Y.nalb.rr.kin (Yinâl-beğ-tigin) denir. Savaş anında onunla 3.000 adam gelir.

4.) Urkâs[226] iki Tuhsi köyü arasında yer alır. Sakinleri az sayıdadır, ama zengin ve güzeldir.

---

[224] Issıg-göl'ün hemen kuzey yakasında olduğu düşünülmektedir. (s.299).

[225] Türk sınırları ve Tuhsi sınırları üzerine harita5, Tuhsi toprakları için ayrıca harita 6.

[226] Muhtemelen, Tukh topraklarının en doğusundadır. (s.304).

*18. KİMEK ÜLKESİ VE ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ[227]

Doğusunda bir Kırgız ırkı yaşar. Güneyinde Artuş ve İtil nehirleri bulunmaktadır. Batısında Kıpçaklar'ın bir kısmı yaşamakta ve kuzeyinde meskûn olmayan bölgesi bulunmaktadır. Kuzeyi, yaşamın olmadığı topraklardır. Bu ülkede sadece bir kasaba, sayısız boy bulunmaktadır. İnsanları kulübelerde yaşar. Yaz ve kış boyunca çayırlık alanlar, nehir ve su kenarları boyunca göç ederler. Malları samurlar ve koyunlardır. Yazın yemekleri süt, kışın ise kurutulmuş ettir. Oğuzlar ile barış haline geçtikleri zaman kışın Oğuzlar'a doğru göç ederler. Kimek hükümdarına "Kağan" denir. Kağanın, Kimek ülkesi sınırları içinde on bir tane valisi vardır. Bu valilikler miras yoluyla çocuklarına geçer.

1.) Ender ez Kıfçâk[228], bazı alışkanlıkları bakımından sakinleri Oğuzlar'a benzeyen bir Kimek ülkesidir.

2.) Kırgızhân, Kimek'in başka bir bölgesidir. Buranın sakinleri Kırgız örf ve adetlerini izlerler.

3.) Yağsûn Yasû, İtil ve İrtiş nehirleri arasında yer alır. Daha yerleşik koşullara sahiptir. İnsanları hayatından memnundur.

4.) Namâkiya: Kimek Kağanı'nın yazın bulunduğu şehirdir. At sırtında hızlı bir binici Taraz ve bu kasaba arasını seksen günde kat edebilir.

5.) Dih-Çûb, nehir kıyısında yer alır ve yazın birçok insan buraya gelir.

*19. OĞUZ ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ[229]

Doğusunda Oğuz Çölü ve Maveraünnehir şehirleri, güneyinde aynı çölün devamı ile Hazar Denizi, batısı ve kuzeyinde İtil Nehri bulunmaktadır. Oğuz halkının kendini beğenmiş, kibirli, tartışmacı bir mizacı vardır. Yazın ve kışın çayırlık ve

[227] Kimek sınırı için harita 7.

[228] Kimek sınırlarının kuzeybatı sınırını oluşturur. Güney sınırlarını ise K.rq.rkhan oluşturur. (s.309).

[229] Oğuz sınırı için harita 7.

yeşillik alanlarda yaşarlar. Geçim kaynakları at, inek, koyun, silah ve küçük miktarda avcılıktır. Aralarında bol sayıda tüccar bulunur. Kendilerinin ya da tüccarların sahip olduğu iyi ve güzel nesnelere saygı duyarlar. Oğuzlar tıp adamlarını (kamları) çok makbul tutarlar ve ne zaman onları görürlerse saygı gösterirler. Bu doktorlar Oğuzlar'ın yaşamlarını ve mal varlıklarını yönlendirirler. Oğuzların kasabaları yoktur, fakat çadırlarda yaşayan insanları çoktur. Silah ve alet sahibidir. Oğuzlar savaş anında cesur ve yiğitlerdir. İslam topraklarının içine doğru akınlar yaparlar. Önlerine gelen herkesi soyar, yağmalar, yok eder ve mümkün olan en kısa sürede geri çekilirler. Birbirleri ile anlaşmazlıkları durumunda her boyu ayrı bir lider temsil eder.

*20. PEÇENEK TÜRKLERİ HAKKINDA BİLGİ

Bu ülkenin doğusunda Oğuz sınırları, güneyinde Bûrtas ve Baradûs sınırları, batısında Macar (Macaristan) ve Ruslar, kuzeyinde Ruthâ Nehri vardır. Bu ülkenin halkı her bakımdan Kimekler'e benzer. Bütün komşuları ile savaş halindedir. Peçeneklerin kasabası yoktur. Liderleri ise kendi içlerinden biridir.

*21. KIPÇAK ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ

Kıpçak'ın güney sınırında Peçenekler vardır; geriye kalan kısmı hiçbir canlının yaşamadığı kuzeyin meskûn olmayan topraklarıdır. Kimekler'den ayrı olan Kıpçaklar, bu bölgeye yerleşmiş bir boydur; ancak Kıpçak halkı Kimekler'den daha korkaktır. Hükümdarları, Kimekler tarafından atanır.

*22. MACAR ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ

Macarların doğusunda bir dağ bulunmaktadır, güneyinde Vanandar denen bir Hristiyan boyu mevcuttur. Kuzeyinde ve batısında ise Rüs (Rusya) bölgeleri vardır. Bu ülkenin savaş halinde hükümdarıyla birlikte gelecek 20.000 askeri bulunmaktadır. Buranın hükümdarına "Yula" denir. Ülkenin uzunluğu 150 fersah genişliği ise 100 fersahtır. Macarlar, kışın ülkeyi Ruslardan ayıran nehrin kıyısında kalırlar. Yiyecekleri balıktır ve balıkla geçinirler. Zengin bir toplumdur. Ülkede çok sayıda ağaç ve akarsu vardır. Buranın halkı güzel ve heybetlidir. Macarlar etrafındaki bütün

kâfirlerle ile savaş halindedir ve hep galip gelir.

Bu saydıklarımızın hepsi Türklerin dünya üzerinde yaşayan farklı kategorileridir. Şimdi sıra İslami toprakları anlatmaya geldi, ardından batıdaki kâfir ülkeleri anlatacağız.

*23. HORASAN ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ[230]

Doğusunda Hindistan yer alır, güneyinde kendi sınırları ve Karagaşuh Çölü'nün bir kısmı, batıda Gürgenç'in bir kısmı ve Oğuz sınırları, kuzeyinde Ceyhun Nehri vardır. Burası zengin ve muazzam bir ülkedir. Dünyada toplumların yaşadıkları toprakların tam ortasında yer alır. İçinde altın ve gümüş madenleri bulunmaktadır. Dağlarında aynı şekilde kıymetli taşlar da bulunur. Bu ülke at yetiştirir ve halkı savaşçıdır. Türkistan'ın kapısıdır. Tekstil ürünleri, altın, gümüş, turkuaz[231] ve ilaç üretir. İnsanları güçlü ve sağlıklıdır. Eskiden Horasan ve Maveraünnehir hükümdarları ayrıydı, fakat şu an aynı kişidir. Horasan emiri Buhara'da yaşar; kendisi Saman ailesinden, Bahram Çupın'ın soyundan gelir. Bu prenslere doğunun melikleri denir. Horasan'ın her yerinde valileri vardır. Öte yandan Horasan sınırlarında "margraves" olarak adlandırılan hükümdarlar vardır.

1.) Nişabur, Horasan'ın en zengin ve en büyük şehridir. Enine bir fersahlık arazi kaplar ve birçok sakini vardır. Tüccarların sık sık ziyaret ettiği ve ordu subaylarının yaşadığı bir yerleşimdir. Bir kalesi, bir alt şehri ve bir şehir merkezi vardır. Su ihtiyacı büyük oranda doğal kaynaklarla karşılanır ve yeraltından taşınır. Tekstil, ipek, pamuk üretimleri zengindir. Buraya ait, on üç mahalle, dört bölgeye sahip bir özel bölgesi bulunmaktadır.

2.) Sebzvar, Rey'e giden yol üzerinde bulunan bir kasabadır ve içinde bulunduğu bölgenin en önemli yerleşim yeridir.

3.) Hüsrev-Gird, Sebzvar yakınlarında bulunan başka bir kasabadır.

---

[230] Güzgan ve Ghur bölgeleri için harita 8.

[231] Turkuaz: Yeşile çalan mavi renkte değerli bir taş, firuze (T.T.K.a.g.e. ,s.1504).

4.) Bahman-Abad ve Mazinan, geniş arazilere sahip olan iki küçük kasabadır.

5.) Azatvar, Gurgan'a giden yol üstünde çölde bulunan sakin bir kasabadır.

6.) Cacarm, Gurgan'a giden yol üzerinde bir sınır şehridir. Gurgan, Kümis ve Nişabur'un ticaret merkezidir.

7.) İsferayin, zengin ve sakin bir şehirdir.

8.) Carmagan, Sıbinakan, Hücan ve Ravini, arazileri bol, zengin kasabalardır. Tepe ve ovaların ortasında yer alır.

Bu saydıklarımızın hepsi Nişhabur sınırları içindedir

9.) Nesâ[232], dağların eteğinde, dağ ve çölün arasında yer alan bir şehirdir. İklimi kötüdür, fakat akarsuları vardır.

10.) Bavard[233], dağlar ve çöllerin tam ortasındadır. İklimi sağlığa iyi gelir. Sulama sorunu yoktur. Savaşçı bir nüfusa sahiptir.

11.) Tus[234], Tavaran, Naukan, Buzdigur, Rayagan, B.nvadha gibi kasabaların bulunduğu bir bölgedir. Dağlarındaki madenlerde turkuaz, bakır, kurşun, antimon[235] ve benzerleri bulunur. Bu bölge taştan çaydanlıklar, şalvar bantları (kemer) ve kadın çorapları üretir. Naugan'da Ali-ibn-Musa el-Rida'nın kutsal mezarı bulunur ve insanlar oraya hacca gider. Ayrıca Harun el-Reşid'in de mezarı vardır. Naugan taş çaydanlık üretir.

12.) Mahyana[236], Bâverd bölgesinde bulunan bir kasabadır ve çöldedir.

---

232 Nesâ Şehri, Aşkabat'ın batısındaki Bagir Köyü yakınlarındadır. (s.326).

233 Bavard, Trans-Hazar demiryolunun Kahka durağının 8 km. batısında şimdiki Abivard köylerinin yakınlarındadır. (s.326).

234 Tus'u Nişhabur'dan ayıran dağda Tus Gölü yer alır. (s.326).

235 Antimon: Atom numarası 51, atom ağırlığı 121,76 olan, 630º C de eriyen, haddede veya çekiç altında işlenemeyen, çoğunlukla basım harfleri alışımında kullanılan, mavimtırak beyaz renkte bir element. Kısaltması Sb. (T.D.K.S., c.I., s.74). [Ayrıntılı bilgi için bkz.Ana Brit. ,c.2., s.369].

236 Çahça'nın batısında, Düşak Durağı ve Sarakhs arasında yer alır. (s.326).

13.) Turhiz, Kundur, B.nabid, Kuri, Kuhistan ve Nişabur'a ait arazileri bol kasabalardır.

14.) Ka'in Kuhistan[237]'ın en önemli şehridir. Bir hendek ile çevrilidir. İçerisinde bir kalesi ve bir büyük cami barındırır. Sultanın sarayı kaledir. Burası soğuk bölgenin içindedir.

15.) Tabasayn, sıcak bir bölgede yer alan bir şehirdir, palmiye ağaçları[238] bulunmaktadır. Suyu yeraltı kanallarından gelir. Çölde bulunur.

16.) Kuri, çölde yer alır ve pamuk üretir.

17.) Tabas-ı Masinan dağlarla çölün arasında yer alır. Sakin güzel bir yerdir.

18.) Hur (Okunuşu: Huvar, Hur) ve Husb çölün yakınında bulunan iki şehirdir. Suyu yeraltı kanalları ile gelir. Sakinlerinin en önemli gelir kaynağı sığırlarıdır.

19.) Buzhagan, Haymand, Sangan, Salümid ve Züzan, Nişabur sınırları içinde bulunan kasabalardır. Buraların bol miktarda işlenmiş toprağı vardır ve pamuk üretirler.

20.) Herat[239] (Hars-Hare) kuvvetli bir büyük şehri vardır. Bir kalesi ve bir alt şehri bulunan büyük bir şehirdir. Akan suları vardır. Buranın büyük camisi tüm Horasan'ın en çok ziyaret edilen yeridir. Burası dağın eteğinde yer alan hoş bir şehirdir. Burada birçok Arap yaşar. Gur ve Cüzcanan arasındaki sınır bölgesinden gelen ve Herat bölgesinde kullanılan bir nehre sahiptir. Mana, üzüm şurubu ve pamuk üretir.

---

[237] Kühistan, Sistan'a doğru Nişhabur'un güneyinde yer alan bölgedir ancak idari sınırları birbiri ile karışır. Ka'in, Tabasayn, Kuri, Tabas-ı Masinan, Hür bu bölgededir. Büzhagan, Khaymand, Sangan, Salümidh ve Züzan Herat'a doğru, Kühistan'ın kuzeydoğu kısmını oluşturur. (s.326).

[238] Palmiye: Palmiyegillereden olan ağaçların genel adı.(T.D.K.S., c.II., s.1155).

[239] Büşang, Nüzhagan, Fargird, Badhğis, Katün, Hucıstan, Küh-i Sim, Malin, Asbuzar, Sarakhs, Baun, Kif, Bağşur, Karükh, Garcistan ve Şürmin, Herat bölgesi içindedir. (s.326).

21.) Bushang, Herat'ın yarısı kadar olan bir hendek ile çevrili kuvvetli bir kalesi bulunan bir şehirdir. Buradaki ar-ar ağaçları[240] bulunur. Burada bulunan bir bitkinin suyu yılan ve akrep sokmasına panzehirdir.

22.) Nüzhagan, çölün ortasında zengin ve şirin bir şehirdir.

23.) Fargird, küçük bir kasabadır. Sakinleri sığır yetiştirirler.

24.) Badgis, zengin ve hoş üç yüz köyü bulunan bir bölgedir.

25.) Katün (Kalvun), değirmenlerden ve yağmurdan su elde eden iyi atların yetiştiği bir kasabadır.

26.) Huristan, arazisi bol dağlık bir bölgedir.

27.) Kuh-i Sim, gümüş madeni bulunan bir dağın yamacında yer alan bir kasabadır. Fakat yakacak yetersizliğinden dolayı bu dağ terk edilmiştir.

28.) Malin, Herat'a bağlı bir şehirdir. Burada iyi Taifi kuru üzümleri yetişir.

29.) Asbuzar (Aspusar)'ın dört tane şehri bulunmaktadır: Kavazhan, Araskan, Küzd, Caraşan. Bunların hepsi altı fersahlık bir alana yayılmıştır. Çevresi hoştur, Hariciler buranın sakinleridir ve savaşçıdır. Sayısız ve zorlu dağlar bulunmaktadır.

30.) Serahs, bir bozkırdan geçen yol üzerinde yer alan bir şehirdir. Pazaryerinin ortasından kuru bir nehir yatağı geçer, su sadece taşkınlık olduğu zaman akar. Ekilmiş alanları boldur. İnsanları kuvvetli ve savaşçıdır. Develeri geçim kaynaklarıdır ve bu onların zenginlikleridir.

31.) Baun, Ganj, Rusta'sının en önemli yeridir. Çok hoş ve akarsuları olan bir kasabadır. Üzüm-şurubu üretilir.

---

[240] Ar' ar ağacı :Dağ selvisi , dikenli ardıç ağacı.(Devellioğlu, a.g.e.,s.36).

32.) Kif, Baun gibi küçük bir kasabadır.

33.) Bağşur, bozkırda yer alır, kuyulardan su elde eder.

34.) Karüh, refah düzeyi yüksek bir bölgeye sahip bir kasabadır, dağlarda yer alır. Kaliteli kuru üzüm yetiştirilir.

35.) Surmin Herat'ın bir kasabasıdır.

36.) Garcistan'ın, en önemli şehri Buşin'dir. Buranın liderine "şar" denir. Birçok tahıl üretilir, arazileri boldur ve zengindir. Dağlık bir bölgedir. Sakinleri barışçıl ve iyi kalplidir. Halkı çoban ve çiftçidir.

37.) Dıza, dağın eteğinde bir şehirdir. Merv Nehri bu şehirden geçer. Hoş ve meyve bakımından zengin bir yerdir.

38.) Marüd (Merv-rûd) dağın eteğinde yer alan hoş ve refah düzeyi yüksek bir şehirdir. Meyvesi boldur. Merv Nehri bu şehri sarar.

39.) Dız-ı Ahnaf (okunuşu: Dar-i Hinf) arazisi bol olan, akarsuyu bulunan bir çöl kasabasıdır.

40.) P.r.kdar (Barakdiz),[241] Merv Nehri'nin kıyısında yer alan kuvvetli bir kaleye sahip bir şehirdir. Burada Afridhi olarak bilinen Zerdüştler yaşar.

41.) Girang, ufak bir şehirdir

42.) Merv,[242] büyük bir şehirdir. Eski zamanlarda Horasan emiri burada yaşardı; fakat şu an Buhara'da yaşıyor. Tahmürat tarafından yapılmış olan bir kaleye sahip, zengin ve hoş bir şehirdir. Horasan'da bu şehirden daha iyi ve güzel konumlanmış başka bir şehir yoktur. Pazarı iyidir. Toprak vergileri sahip olunan

---

241 Orijinal adı Karinayn olan Barakdiz Köyü Merv'e bağlıdır. (s.328).

242 Merv bölgesine ismini veren şehirdir. Dıza, Marüd, Dız-ı Ahnaf, P.r.kdar (Barakdiz), Girang, Şing-ı abadi, Dandanakan, Kuşmihan (Kushmehan) Musfari, Mashan, Süsanagan, Şabirinci ve Zarg bu bölgededir. (s.328)

arazinin tarımsal değerine göre toplanır. Merv iyi pamuk, filata-şekerlemeleri, sirke, ipek tekstil ürünleri ve mulham ipeği üretir.

43.) Şing-ı Abbadi sayısız köyü olan, zengin ve hoş bir şehirdir.

44.) Dandanakan beş yüz adımlık bir hisarla çevrelenmiş bir şehirdir. Bozkırda yer alır. Dışında kurulmuş çadırlar mevcuttur.

45.) Kuşmihan (Kushmehan) ,Musfari, Maşan, Süsanagan, Şabirinci ve Zarg büyük küçük bütün bu kasabalar Merv bölgesine aittir. Buraların tarımsal faaliyeti tamamen Merv Nehri'nden yapılacak sulamaya bağlıdır.

46.) Cüzcanan[243] zengin ve hoş bir bölgedir. Burada hukuk, eşitlik ve güvenlik hüküm sürer. Doğusunda Belh'e ve Toharistan'a uzanır, Bamiyan'a kadar iner. Güneyinde Gur ve Bust'e uzanır. Batısında Garcistan ve oranın merkezi Bashin'den aşağı Merv'e kadar uzanır. Kuzeyinde Ceyhun bulunur. Buranın hükümdarı Afridhün'ün soyundan gelir. Bu hükümdara Horasan'da "Cüzcanan Meliki" denir. Garcistan ve Gur sınırları içindeki bütün liderler bu hükümdara bağlıdır. Büyüklük, otorite, rütbe, siyaset, serbestlik ve bilgi sevgisi bakımından en önemli lideri bu hükümdardır. Bu ülkede at, kürk, eğer çantaları, palas[244] ve zilü üretilir. Bölgede hiçbir zaman kurumayan hinci ağacı bulunur, bu ağaç o kadar tazedir ki isteyen bu ağaçla düğüm atabilir. Bu hükümdarlıkta birçok bölge bulunmaktadır.

47.) R.bûsharan (Rishvaran) büyük ve çok hoş bir bölgedir. Halkı savaşçıdır. Bu bölge Gürgenç'a bağlı Garcistan'a aittir. Merv'in bazı suları buradan doğar. Burada altın madenleri bulunur. Liderleri, Gûzganan liderleri içinden seçilir ve Cüzcanan melikine yıllık vergi öder.

48.) D.rm.şan (Dar-i Mşan) iki bölgeden oluşur. Biri Bust, diğeri ise Cüzcanan bölgesidir. Cüzcanan, R.büsharan'a bitişiktir. Bu bölgeden doğan sular R.Gusharan'ı

[243] R.bûşaran, D.rm.şan, Tamran, Sarvan, Manşan, Talakan, Cahûdhan, Paryab, Naryan, Gurzivan, K.nd.rm, Anbir, K.lâr, Uşbûrkan, Antkhudh, San, Ribat-ı Kavran, S.ng-b.n, Aziv, Haush, Balkh, Khulm, Toharistan, Simingan ve Sakalkand bu bölgede bulunur. (s.328)

[244] Palas: Keçi kılından dokunmuş kaba kilim, yaygı. (T.D.K.S. , c.2., s.1154).

(Büşaran) oluşturur ve Merv Nehri bu sulardan oluşur. Bu bölgenin liderine "Darmaşişah" denir.

49.) Tamran, Tamazan Ribat-i Kervan sınırları yakınındaki dağlarda yer alır. Buranın liderlerine, sırasıyla, Tamran-varanda ve Tamazan –varanda denir.

50.) Sarvan, dağlık bir bölgedir. Buranın sakinleri kibirli ve savaşçıdır. Bu insanlar profesyonel hırsızdır, acımasız, vefasız ve kana susamışlardır. Boylar arasında sürekli şiddet hüküm sürer.

51.) Manşan, Tamran Dağları'nda yer alır ve Dar-i Andara'ya bitişiktir. Eski zamanlarda buranın liderine B.raz-banda denirdi. Buraya Cüzcanan Meliki'nin başkentinden valiler atanır.

Bu bölgelerin hepsi tarımsal bölgelerdir ve nimetleri boldur. Liderleri Cüzcanan Meliki tarafından seçilir ve yıllık vergi öderler. Buralarda yaşayanlar genelde iyi kalpli insanlardır. Bol miktarda koyun, sığır, inek sahibidirler. Bu hükümdarlıkta çok sayıda küçük yerleşim yerleri mevcuttur. Cüzcanan'da kırbaçların üretiminde kullanılan ağaçlar yetişir. Dağlarında altın, gümüş, kurşun, bakır, demir madenleri ve farklı sülfürik[245] asit çeşitleri bulunur.

52.) Talakan(Talekan) kendi hükümdarları tarafından yönetilen, Cüzcanan sırında bulunan bir şehirdir. Çok sayıda şarap ve keçe üretilir.

53.) Cahûdhan, dağın eteğinde bulunan zengin bir şehirdir. Cüzcanan Meliki, şehirden 1,5 fersah uzaklıktaki ordu kampında ikamet eder. Ordu kampının adı Dar-i Andara'dır, burası dağın eteğinde yer alan kuvvetli bir yerdir. Sağlıklı ve hoş bir iklime sahiptir. Cahudhan ve Paryab'a nazaran iklimi daha iyidir.

54.) Paryab, bir kervan yolu üzerinde olan hoş bir şehirdir.

---

[245] Sülfürik: Kükürt trioksit (SO3) ile bunun yerini tutan ve en önemlisi sülfirik asitolan asitler için kullanılır.Suda çözülerek büyük bir ısı açığa çıkaran , şurup kıvamında renksiz ,kokusuz 10º C de katılaşan bir sıvı,kara boya ,saç yağı.(T.D.K.S. ,c.II., s.1353).

55.) Naryan, Cahûdhan ve Paryab arasında yer alan 2 fersahlık büyüklüğü olan bir şehirdir.

56.) Gurzivan, bir dağ üzerinde yer alan, hoş ve iyi iklime sahip bir şehirdir. Eski zamanlarda Gûzganan hükümdarı burada ikamet edermiş.

57.) K.nd.rm hoş bir kasabadır. Bol miktarda iyi şarap üretilir.

58.) Anbir (Anber) Gûzganan'ın başkentidir. İyi ve zengin olmasının yanı sıra tüccarların ikamet yeridir. Belh'in ticaret merkezidir. Bir dağın eteğinde yer alan güzel bir şehirdir. Dünyanın her yanına ihraç edilen Gûzgan derisi üretirler.

59.) K.lâr, zengin ve gelişmekte olan bir şehirdir. Ağaçları ve nimetleri boldur, akarsuları vardır.

60.) Aşbûrgan, bozkırda yol üzerinde bir şehirdir. Nimetleri ve akarsuları boldur.

61.) Antkhud, bozkırda bir kasabadır. Ekilmiş alanları bol fakat nimeti az olan bir yerdir.

62.) San, koyun yetiştiren zengin bir bölgeye sahip bir şehirdir.

63.) Ribat-ı Karvan, Cüzcanan'a sınır olan bir şehirdir. Dağlarında altın madenleri bulunur.

64.) S.ng-b.n, R.bûşaran'a bağlı bir şehirdir. Buranın minberi daha yeni inşa edilmiştir.

65.) Aziv, Gûzganan bölgesinin sonunda yer alan bir şehirdir.

Sıralamış olduğumuz bütün şehirler Gûzganan melikinin hükmettiği yerlerdir. Bu topraklardaki bozkırlarda yaklaşık 20.000 Arap yaşar. Çok sayıda koyun ve develeri vardır. Emirleri Gûzganan meliki tarafından atanır, vergilerini Gûzganan

melikine öderler. Horasan’a yayılmış Araplar arasında en zengin olanlar buralarda yaşayan Araplardır.

66.) Hauş, çölün etrafında yer alan, gelişmekte olan ve hoş bir köydür. Gûzganan hükümdarlığına bağlıdır. Az evvel bahsetmiş olduğumuz Araplar buralarda yaşarlar.

Bu eyaletin sayısız bölgesi ve büyük alt bölgeleri vardır. Fakat minberi olan kasabalar bizim saydıklarımızdır.

67.) Belh, zengin ve büyük, zamanında Sasani Hükümdarı’nın yaşamış olduğu bir şehirdir. Bu şehirde Sasani Hükümdarlığı’na ait, içinde resimler ve işlemeler bulunan, şimdi harabeye dönmüş binalar vardır. Buraya Nau–Bihar denir. Belh tüccarların ikamet ettiği, hoş ve zengin bir şehirdir. Hindistan’ın ticaret merkezidir. Belh’de Bamiyan’dan gelen ve Belh bölgesinde on iki parçaya ayrılan büyük bir nehir bulunmaktadır. Şehri boydan boya keser. Suyu tarım için kullanılır. Belh turunçgiller ve ekşi portakallar; şeker kamışı ve nilüfer üretir. Surlar ile çevrelenmiş bir büyük şehri vardır. Alt şehirlerinde bataklıklar vardır.

68.) Hulm[246], Belh ve Toharistan arasında, bir dağın ayağında, bozkırda yer alan bir şehirdir. Burada büyük bir nehir vardır ve vergiler, sulama hacmine göre belirlenir. Ekili alanı çoktur.

69.) Toharistan, etrafında dağların bulunduğu hoş bir şehirdir. Bozkırlarında Karluk Türkleri yaşar. At ve koyun yetiştirmenin yanı sıra tahıl ve meyve üretirler.

70.) Simingan, dağlar içerisinde yer alan bir şehirdir. Buranın dağlarında mermere benzeyen beyaz taşlar bulunmaktadır. Bu taşlardan konutlar, büyük binalar, köşkler, put tapınakları, at ahırları yapılmaktadır. Bu taş üzerinde, Hint tarzı çeşitli çizimler de yapılabilmektedir. Simingan kaliteli şarap ve bol miktarda meyve üretir.

[246] Hulm, bugünkü Taş-Kurgan’dır. (s.337).

71.) Sakalkand[247], dağlarda yer alan, ekili arazisi bol bir şehirdir; ancak burada yaşayanlar yoksuldur.

72.) Bağlan, Sakalkand gibidir.

73.) Valvalic, Toharistan'ın merkezi olan şehirdir. Akarsuyu mevcuttur ve nimeti boldur. İnsanları sosyal, cana yakın kişilerdir.

74.) Sikimişt tahılı bol olan bir bölgedir.

75.) Sikimişt'in ötesinde vadiler ve dağlardan oluşan Yûn adında bir hükümdarlık mevcuttur. Pakh denilen melik, gücünü Hultalan emirinden alır. Yün ve tuz üretir.

76.) Tayakan, Toharistan ve Hultalan arasındaki sınır üzerinde yer alır. Ekili arazisi bol, dağın eteğinde bir şehirdir.

77.) Andarab[248], dağların ortasında yer alan bir kasabadır. Ekili arazisi ve tahıl üretimi çoktur. İki tane nehir vardır. Burada paralar (dirhem[249]), Pencir ve Cariyana madenlerinden çıkarılan gümüşlerden elde edilir. Buranın hükümdarına "Şahr-salir" denir.

78.) Bamiyan, Cüzcanan ve Horasan hudutları arasındaki sınırda yer alan bir bölgedir. Ekili alanları vardır. Hükümdarına Şir denir. Büyükçe bir nehir tarafından çevrelenmiştir. İki adet taş puta sahipti: Kırmızı Put ve Beyaz Put.

79.) Pencir ve Cariyana, bir gümüş madenine sahip iki şehirdir. Bu iki şehir arasından akan bir nehir aşağıdan Hindistan sınırlarına ulaşır.

---

[247] Sakalkand'ın yanı sıra Bağlan, Valvalic, Sikimişt, Yûn ve Tayakan, Dargam havzasında yer alır. Bugün, Katağan (M.S. 1700'e doğru Semerkand'tan gelen bir Türk kabilesinin burayı işgal etmesinden sonra bu ismi almıştır) bölgesini oluşturur. (s.338).

[248] Andarab, Doşi Nehri'nin en güneydoğusundaki kaynağında yer alır. Bu önemli vadi, güneyinde Pençir'in yer aldığı Havak Geçidi'ne açılır. (s.341).

[249] Dirhem: Akça para-Gümüş para.(Devellioğlu, s.188).

80.) Madr ve Mûy, Andarab sınırları içindeki iki küçük şehirdir.

*24. HORASAN HUDUT ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ

Bu bölgenin doğusunda Hindistan, güneyinde Sind ve Kirman çölleri yer alır. Batısında Herat sınırları, kuzeyinde Garcistan, Cüzcanan ve Toharistan. Bu bölgenin bir kısmı sıcak, bir kısmı ise soğuk bölgede yer alır. Buranın dağlarından Gur köleleri Horasan'a getirilir. Bolca ekili arazileri vardır. Buraya Hint malları da getirilir.

1.) Gur[250] (Ghâr), dağlık ve engebeli bölgede bulunan bir eyalettir. Gur-şah adında bir hükümdarı bulunmaktadır. Bu hükümdar gücünü Cüzcanan emirinden alır. Eski zamanlarda Gur pagan (kâfir) bir ülkeydi. Halkın çoğu şu anda Müslüman olmuş durumdadır. Onlara (Müslümanlara) ait olan köy ve kasabalar bulunmaktadır. Bu eyaletten köleler, zırhlar ve iyi silahlar gelir. Buranın halkı çabuk sinirlenen, idaresi zor ve cahil kişilerdir. Beyaz tenli ve esmerlerdir.

2.) Sistan[251], en önemli yerleşim yeri Zarang olan bir eyalettir. Bu şehirde, suyu hisarın içinden gelen etrafında içi su dolu hendeği olan bir kale bulunmaktadır. Şehirde bol sayıda su kanalları bulunmaktadır. Evlerde akan su kullanılmaktadır. Alt şehri bir duvarla çevrilidir ve on üç kapısı vardır. Şehrin kendisinin beş tane giriş kapısı vardır. Bu eyalet sıcak bölgededir ve hiçbir zaman kar yağmaz. Sakinlerinin yel değirmenleri vardır. Burada Taberistan halılarına benzer halı yapımında kullanılan kumaşlar ve Cahrum'unkilere benzer zilu-kilimler[252] üretilmektedir. Bu kumaşlar Taberistan'dakilere benzer halılar ise Cahrum halılarına benzer. Aynı zamanda burada kuru hurma üretimi de yapılmaktadır.

3.) Tak, sağlam bir kalesi bulunan kalabalık bir şehirdir.

---

[250] Minorsky'ye göre, Gur'un merkezi olarak, Farah-rüd'ün sol kolunun havzası olan Darmaşan'ı düşünmektedir. Bu durumda Darmaşan ve Gur özdeştir. Ahangran'ın, Gur'ün en önemli şehri olduğu düşünülmektedir. (s.342–343)

[251] Tak, Gaş, Nih, Farah, Karni, Huvaş, Bust, Çalkan, Sarvan, Zamin-Davar, Bağni, Bişlang, Hurvanin, Rukhudh, Kuhak, Rudhan ve Balis, Sistan bölgesi içindeki yerleşim yerleri olarak ele alınmaktadır. Ancak, Bağni, Bişlang ve Huvanin'in Gur'a ait olarak gösterilmesi, Minorsky'ye göre, Gur ile Darmaşan arasındaki özdeşliğin açık kanıtıdır. (s.344).

[252] Zili:Siliolarak da tanınır.Anadolu'da düz yer yaygılarının dokunmasında kullanılan bir teknik ve bu teknikle dokunmuş yaygı.Dokuma tekniğinde özelikle Orta Asya kaynaklı süslemelere rastlanır.

4.) Gaş, zengin ve hoş bir bölgeye sahip bir şehirdir. İklimi iyidir, akarsuları vardır. Hidhmend'in kıyısında yer alır.

5.) Nih, ekili arazisi bol, zengin bir şehirdir. Burada hiç sinek bulunmaz.

6.) Farah, sıcak bölgede yer alan bir şehirdir. Burada hurma ve meyve boldur.

7.) Karni, küçük bir şehirdir. Hükümdarlık gücünü elinde bulunduran Layt'ın oğulları bu şehirdendir.

8.) Kuvaş, akarsuyu ve yeraltı su kanalları olan, güzel bir şehirdir.

9.) Bust, Hilmend Nehri'nin kıyısında bulunan, sağlam bir duvarı olan ve birçok bölgeye ayrılan bir kasabadır. Hindistan'a açılan kapı olmasının yanı sıra tüccarlarında ikamet ettiği bir bölgedir. Buranın halkı savaşçı ve cesurdur. Farklı yerlere ihraç edilen kurutulmuş meyve, pamuk ve sabun üretir.

10.) Çalkan, akarsuyu olan bir kasabadır. Nüfusunun çoğu dokumacıdır.

11.) Sarvan, Alin isimli ufak bir bölgeye sahip bir şehirdir. Sıcak bölgede yer alır. Hurma yetiştirilir ve kuvvetli bir yerdir.

12.) Zamin-Davar, Gur ve Bust arasındaki sınırda yer alan zengin bir yerdir. Ona ait, Til ve Durğuş isimli iki şehir bulunmaktadır. İkisi de Gur'a karşı kullanılan sınır kaleleridir. Durguş'ta sülfür[253] bulunur. Bust, Darmaşan bölgesine bitişiktir.

13.) Bağni, Gur yakınlarında bulunan Müslümanların yaşadığı bir şehirdir.

14.) Bişlang, Gur'e ait, ekili arazisi bol bir şehirdir.

15.) Huvanin, 3000 nüfuslu bir Gur şehridir.

---

[253] Sülfür:Kükürdün başka bir bileşik ile yaptığı birleşik.(T.D.K.S., c.II., s.1353).

16.) Rukhudh, (farklı bir birimi oluşturan) Cudha adında ayrı bir bölgeye sahip, refah düzeyi yüksek, hoş bir bölgedir. En önemli yerleşim yeri Pancvay'dır.

17.) Kuhak ve Rudhan, ekim yapan iki ayrı kasabadır. Buralardan tuz gelir.

18.) Balis çölde yer alan bir bölgedir. Ekili alanı bol; fakat nimetleri azdır. S.f.nca'i, Kuşk, Sivi gibi şehirleri vardır. Emirin konutu Kuşk'tadır.

19.) Gazne, bir dağ yamacında yer alan çok güzel bir şehirdir. Eskiden Hindistan'da yer almaktaydı ve oraya aitti; ancak şu anda Müslüman toprakları içindedir. Müslüman ve kâfirler arasındaki sınır üzerinde yer alır. Tüccarların konaklama yeridir ve çok zengindir.

20.) Kabil, dayanıklılığı ile ün salmış bir kalesi olan bir şehirdir. Buranın toplumu Müslüman ve Hintlilerden oluşur, içerisinde put tapınakları bulunur. Kinnauc Racası bu tapınaklara bir hac ziyaretinde bulunmadığı sürece hükümdarlık gücünü tam olarak elde etmiş sayılmaz.

21.) Istak ve Sukavand[254], dağların ayağında iki küçük kasabadır. Sukavand'da sağlam bir kale bulunmaktadır. Ekili arazisi boldur.

22.) Gazne'nin saymış olduğumuz sınırları içinde, çok sayıda koyuna sahip Halaç Türkleri[255] yaşamaktadır. İklimlere göre göçebe hayatı yaşarlar. Belh, Toharistan, Bust ve Cüzcanan sınırları içerisinde çok sayıda Halaç Türkleri bulunmaktadır

Gazne'nin ve buraya bağlı bütün bölgeler Zabulistan olarak adlandırılmaktadır..

---

[254] Istakh ve Sukavand, başka yazarların farklı değerlendirmelerine rağmen Gazne-Kabil bölgesi içinde ele alınmaktadır. (s.347).

[255] Minorsky'ye göre, Halaç Türkleri'nin, iyi bilinen bir Afgan kabilesi olan Ghalzay'ların soyundan geldiği sanılmaktadır. Bir diğer yorum ise, Halaç'ın Karluk'ların yanlış yazımından ibaret olduğudur. (s.348).

23.) Parvan[256] (okunuşu: Barvan), tüccarların konaklama yeri olan, hoş bir kasabadır. Hindistan'ın giriş kapısıdır.

24.) Bedehşan[257], tüccarların konaklama yeri olan, hoş bir yerleşim yeridir. Gümüş, altın, lal taşı ve lacivert taşı madenleri vardır. Tibet'ten misk ihraç ederler.

25.) Dar-i Taziyan ("Arapların Giriş Kapısı") iki dağ arası bir boğazda (derbent) yer alan bir şehirdir. Burada kervanların çıkış yaptığı bir kapı vardır. Bu bendi Halife Me'mun inşa ettirmiştir.

26.) Dıh-i S.nk.s, Müslümanların yaşadığı büyük ve hoş bir köydür. Yakınlarında 'Akaba-yi S.nk.s adında bir geçit vardır.

27.) S.kliya büyük bir köydür.

*25. MAVERAÜNNEHİR ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Ülkenin doğusunda Tibet sınırları, güneyinde Horasan ve hudutları, batısında Oğuzlar ve Karluk sınırları, kuzeyinde yine Karluk sınırları bulunmaktadır. Burası büyük, zengin ve gelişmekte olan bir ülkedir. Türkistan'a buradan giriş yapılır. Tüccarların konaklama yeridir.

Halkı savaşçıdır. İnançları adına savaşan bir halktır. Okçuları çok iyidir. Adaletin ve eşitliğin hüküm sürdüğü bir ülkedir. Dağlarında altın ve gümüş madenleri bulunur. Ayrıca bu dağlarda ilaç yapımında kullanılan vitriol, arsenik[258], sülfür ve amonyak[259] gibi maddeler de mevcuttur.

---

[256] Parvan, Ghorband ve Penchir nehirlerinin kavşak noktası üzerinde yer almaktadır. Şehir hala haritalarda Çarikar'ın kuzeydoğusunda gösterilmektedir. (s.348).

[257] Dar-i Taziyan, Dıh-i S.nk.s ve S.qliya, Bedehşan'ı takip eden ve buraya komşu yerleşim yerleridir. (s.348).

[258] Arsenik: Atom numarası 33ve atom ağırlığı 74,91,yoğunluğu 5,7olan atmosfer basıncı altında 450º C de süblimleşen, maden filizlerinde çok yaygın bulunan, metal görünümünde basit element, sıçanotu, zırnık. Kısaltması As. (T.D.K.S. , c.I., s.88).

[259] Amonyak:1-Azot ve hidrojen birleşimi olan, keskin kokulu bir gaz. 2-İçinde bu gazın eritilmiş bulunduğu su, nışadır ruhu. (T.D.K.S. , c. I., s.64).

1.) Buhara, Maveraünnehir'nin en büyük ve en zengin kasabasıdır. Doğunun hükümdarı burada yaşar. Burası rutubetli bir yerdir, bolca meyve üretir ve akan suları mevcuttur. Buranın halkı inançları için savaşır ve okçuları çok iyidir. Kaliteli güherçile ve dokuma halıları üretir, bu ürünler farklı ülkelere ihraç edilir. Buhara'nın kapladığı alan 12 fersaha 12 fersahtır, etrafı ise bir sur ile çevrilidir. Bütün köy ve kasabalar bu surun içinde yer alır.

2.) M.ğkan, Hucadak, Zandana, Bumkath, Madyamickat ve Harğankat, minberleri olan, Buhara sınırları içinde kasabalardır. Bu yerlerin, ekili alanları bol, refah düzeyi yüksektir.

3.) Farab, Ceyhun'un kıyısında bulunan bir kasabadır. Nehrin hükümdarı ('Sulamanın Gözetçisi') burada yaşar ve burası çöldedir.

4.) Peyşehir, bin ribatlık[260] bir kasabadır. Toprağı iyidir. Buhara'dan buraya taşınan bir kubbeli yatır bulunur.

5.) Soğd, bir bölgedir. Doğuda, bu bölgeden daha fazla gelişmekte olan başka bir yer yoktur. İklimi iyidir, akarsuları mevcuttur ve birçok ağacı bulunmaktadır. İnsanlar cana yakın ve misafirperverdir. Nimetleri bol, refah düzeyi yüksek ve nemli bir yerdir. Dindar insanların sayısı fazladır.

6.) Tavavis, Soğd sınırında yer alan Buhara'nın bir kasabasıdır. Senede bir gün, birçok insanın ziyaret ettiği bir pazar kurulur.

7.) Karmina, Dabusi ve Rabincan, Soğd'da bulunan kasabalardır. Buraları zengin ve hoş yerlerdir. Ağaçları ve suları vardır.

8.) Kuşani, Soğd'un en zengin şehridir.

9.) Arnan[261], Kuşani'ye bağlıdır.

---

[260] Ribat:1-Bağ, ip.2.Sağlam Yapı.3.Konak han; Tekke 4.Ana hat.(Devellioğlu, s.892).

[261] Rabincan ve Semerkant arasında, Ishtikhan'a 1 fersah uzaklıktadır. (s.349).

10.) İstihan, gelişmekte olan, zengin ve hoş bir yerdir.

11.) K.nckath (Ganjkath), F.r.nkath[262], İshtikhan ve nehri arasında bulunan iki kasabadır.

12.) D.ran (Vandhar)[263], Semerkant'a bağlı gelişmekte olan küçük bir kasabadır.

13.) Semerkant büyük, zengin ve hoş bir şehirdir. Dünyanın her yanından gelmiş tüccarlar burada konaklar. Bir şehir merkezi, bir hisar bulunur ve bir alt şehri mevcuttur. Pazaryerinin çatısında, suyolu ile akan bir kanal vardır. Semerkant'da, Niğuşak denilen Manilere ait bir manastır bulunmaktadır. Semerkant dünyanın her yerine ihraç edilen kâğıt ve kenevir sicimi gönderir. Buhara nehri Semerkant kapısının yanından akar.

14.) Varagşar, B.nyikath, Buhara Nehri üzerinde, Semerkant'a bağlı iki kasabadır. Varagşar'da su dağıtımı yapılmaktadır.

15.) Kiş, sıcak bölgeye ait bir kasabadır. Burası çok yağış alır. İçerisinde bir şehir merkezi, bir hisar ve çevresinde çadır şehirler vardır. Kasabanın kapısının ardından geçen iki nehrin suyu tarım alanlarında kullanılır. İyi eşek yetiştirirler ve kırmızı tuz üretirler. Bunları ihraç ederler.

16.) Naukat-ı Kurayş, tarımsal üretimi çok gelişmiş bir kasabadır.

17.) Nahşab, ekili arazileri bulunan, hoş ve zengin bir şehirdir. Bir nehir kasabayı boydan boya geçer.

18.) Sübakh[264], Nahşab'a bağlı bir kasabadır.

19.) Sakifagn, ekili alanları olan bir kasabadır.

---

[262] Farinkath, şimdiki Prinkkant, Ishtikhan'a doğru, Semerkant'ın kuzeybatısında yer almaktadır. (s.352).

[263] Semerkant'dan 2 fersah uzaklıktadır. (s.352).

[264] Sübakh, bugünkü Guzar (Khuzar). (s.352).

20.) Bazda, nüfusu seyrek ancak ekili alanları bol bir kasabadır. Kuru bir nehir yatağı vardır. Yılın sadece belli dönemlerinde su akar. Kasaba su ihtiyacını kuyulardan ve taşıma suyla karşılar.

21.) Kasba, gelişmiş bir kasabadır.

22.) Tirmiz, Ceyhun'un kıyısında, gelişmekte olan bir şehirdir. Kalesi nehrin kenarındadır. Huttelân ve Çağaniyan'ın ticaret merkezidir. Burada kaliteli sabun, yelpaze ve minder üretilir.

23.) Haşumkırt, birçok sığır ve koyuna sahip bir kasabadır.

24.) Cağaniyan, akan suyu ve tarımı olan bir kasabadır.

25.) Çağaniyan[265], ıssız bir bölgedir. Bol ürün yetiştirme imkânına sahiptir; ancak köylüler tembeldir. Yoksul insanların yeridir; fakat nimetleri boldur. Buranın halkı savaşçıdır ve cesurdur. Yörenin iklimi ve toprağı iyidir, suyu sindirim için yararlıdır. Az sayıda at yetiştirirler, yün kıyafetler, palas halıları ve sülfür üretirler. Buranın hükümdarı yörenin soylularından biridir ve "Çağaniyan Emiri" diye anılır.

26.) Darzangi[266], içi su dolu bir hendek tarafından sarılmış, Çağaniyan'a ait bir kasabadır. Çeşitli otlar, goblen[267]-dokuma halılar, yün halılar üretilir.

27.) Çağaniyan[268], bir dağın yamacında yer alan büyük bir şehirdir. Bu yörenin başkentidir. İklimi iyidir, akan suyu boldur, fakat nüfus azdır.

28.) Basand[269], Buhara ve Semerkant yolu üzerinde yer alan sık nüfuslu bir

---

[265] Minorsky'nin I.Kh'den aktardığına göre "Çağaniyan rotası" şöyledir: Tirmidh'den Şarmancan'a (Charmangan) 6 fersah, oradan Darzanci'ye 6 fersah, oradan B.rnci'ye 7 fersah, oradan şağhaniyan'a 5 fersah, oradan (bir vadi üzerinden) H.mvaran'a 7 fersah, oradan Aban Kasavan'a 8 fersah, oradan Şuman'a 5 fersah, oradan Vashcirt'e 4 fersah. (s.353).

[266] Darzangi, Çağaniyan Şehrinin güneyindedir. (s.353).

[267] Goblen:1-Kanaviçe veya telleri sayılabilecek türde kumaş üzerine renkli iplikle yapılan özel bir işleme 2-Bu tür işlenmiş kumaş.(T.D.K.S.,c.I.,s.554).

[268] Çağaniyan Şehri, bugünkü Denau'ya tekabül eder. (s.353).

[269] Basand, Minorsky'ye göre, Baysun'dur. (s.353).

şehirdir. Kuvvetli bir yerdir ve halkı savaşçıdır.

29.) Zinvar[270], ekili alanları bulunan fakat seyrek nüfusu olan bir kasabadır.

30.) Nauzhan (Bûrab) güçlü bir kalesi olan bir kasabadır.

31.) D.K.R. دكر (?)Niham Nehri yakınlarında bulunan bir kasabadır. İklimi güzeldir ve nimeti boldur.

32.) Hamvaran, Kasavan Nehri yakınlarında, seyrek nüfuslu bir kasabadır.

33.) Şuman[271], dağ yamacında bulunan güçlü bir kasabadır, etrafında bir duvar vardır, kalesi ise dağın tepesinde bulunur. İçerisinde büyük bir su kaynağı bulunur. Burada sülfür üretimi yapılır.

34.) Afridhan[272], dağlar arasında bulunan seyrek nüfuslu bir kasabadır.

35.) Vayşagirt[273], Çağaniyan ve Huttelân sınırı üzerinde, bozkır ve dağ arasından yer alan bir şehirdir. Burası sürekli rüzgâr alır. Şakik Belhi'nin türbesi burada yer alır, Allah onu bağışlasın. Burada bol miktarda sülfür üretilir.

36.) Saruşana[274], bir şehre ve birçok kasabaya sahip bir bölgedir. Buradan, bol miktarda şarap ve dağlarından demir getirilir.

37.) Zamin, Hoçend ve Fergana yolu üzerinde bulunan, Sarusana'ya bağlı bir şehirdir. Kuvvetli bir kalesi ve ekili arazileri vardır.

38.) Çarkan da Saruşana'ya bağlı, zengin bir kasabadır.

---

[270] Minorsky'ye göre, Zinvar, Denau'nun kuzeyindeki Zina-ab olabilir. (s.353).

[271] Şuman Şehri, küçük Tacikistan Cumhuriyetinin başkenti Du-şanba'nın çevresinde olabilir. (s.353).

[272] Afridhan, Shuman ile Vaşcird arasında yer alır. (s.353).

[273] Vayşagirt, Minorsky'ye göre, Kafirnihan Nehri'nin sol kolu olan İlek üzerindeki Faydabad'a tekabül etmektedir. (s.353).

[274] Surüshana, Buttaman dağlarının (Türkistan ve Zarafshan'ıın sıradağları) kuzey yamaçlarında,, Sir Derya'nın batısında yer alan bölgedir. (s.354).

39.) Dizak, içinden dere geçen bir kasabadır. Buranın yakınlarında, "Marsamanda" adında her yıl bir pazara ev sahipliği yapan ve pazarında yaklaşık 100.000 dinarın harcandığı söylenen bir yer bulunmaktadır.

40.) Bunciket, Saruşana'nın en önemli kasabadır. Emirin ikamet ettiği, kalabalık nüfusa sahip, zengin ve hoş bir kasabadır ve akan suları vardır.

41.) Fagkat, Ghazak, Sabat ve Kurkath, Saruşana'nın kasabalarıdır. Bu kasabalar, ekili alanlara ve kalabalık nüfusa sahiptir.

42.) Buttaman, Saruşana'ya bağlı, dağların arasında yer alan bir bölgedir. Burası iç, orta ve dış Buttaman olarak bilinen üç alandan ibarettir. Ekili arazileri bol bir bölgedir; ancak nüfusu yoksuldur. Birçok kasabası ve köyü vardır. Dağlarında bol miktarda amonyak bulunmaktadır.

43.) Barğar, Orta Buttaman'a bağlı bir bölgedir. İçerisinde, Orta Buttaman'ın suyunu toplayan Daryazha Gölü bulunur. Buhara Nehri buradan doğar.

44.) Hoçend[275], bulunduğu bölgenin en önemli yeri olan bir kasabadır. Ekili arazisi boldur. Halkı cömerttir ve nar yetiştirirler.

45.) Fergana, zengin, büyük ve hoş bir bölgedir. Çok sayıda dağları, ovaları, akarsuları ve kasabaları vardır. Türkistan'ın giriş kapısıdır. Çok sayıda Türk köle buraya getirilir. Dağlarında altın, gümüş, bakır, kurşun, amonyak, civa, bezaar taşı madenleri vardır. Taberkhün üretilir. İlaç yapımında kullanılan çeşitli bitkiler üretirler. Fergana hükümdarları, eskiden, soylular sınıfından seçilirdi ve Dihkan diye anılırdı.

46.) Çadgal, Fergana'ya bağlı, dağların ortasında yer alan, birçok kasaba ve köyü olan bir yöredir. Koyun ve at yetiştirilir, aynı zamanda madenleri de mevcuttur.

47.) Ahsiket, Fergana'nın başkentidir. Fergana Emiri ve valileri burada ikamet

[275] Khucand, Şash'a aittir, fakat Fergana sınır üzerinde yer alır. (s.355).

eder. Seyhun Nehri kıyısında, bir dağın eteğinde yer alan büyük bir şehirdir. Dağlarında bol miktarda altın ve gümüş madenleri mevcuttur. Buranın halkı şarap içicisidir.

48.) Vathkath[276], Hoçend ve Fergana arasındaki sınırı oluşturan, ekili arazisi bol bir kasabadır.

49.) شوح (?)civa üreten bir kasabadır.

50.) Tamakhus ve Namkakhus[277], bir dağın yamacında yer alan iki kasabadır.

51.) Sokh, Buttaman ve Fergana arasındaki sınırda yer alan dağlarda yer almaktadır. Kendine ait altmış tane köyü bulunmaktadır.

52.) Aval[278], bir dağın yamacında yer alır ve köyleri vardır.

53.) Bağaskan, Avala bağlıdır.

54.) Huvakand[279], Rishtan ve Zandamiş, ekili arazileri bulunan, seyrek nüfuslu kasabalardır.

55.) Kubâ, Fergana'nın en gelişmekte olan, büyük bir kasabasıdır.

56.) Oş, zengin ve hoş, savaşçı bir halka sahip olan bir yerdir. Gözcü ve izcilerin, kâfir Türkleri izlemek üzere nöbet tuttuğu bir dağın yamacında yer alır.

57.) Uraşt ve Hursab, müreffeh, akan suyu bol iki kasabadır. İklimi iyidir ve nimeti boldur.

58.) Özkent, Fergana ile Türkler arasındaki sınır üzerinde bir şehirdir. Dış

---

[276] Vathkath İlek sınırı üzerindeki Akhsikath'ın kuzeydoğusuna 7 fersah mesafededir. (s.355).

[277] Fergana'nın güneyindeki Isfara'ya ait iki köydür. (s.355).

[278] Aval, Sokh'dan 10 fersah uzaklıkta, Margelan'ın güneyindedir. (s.355).

[279] Bugünkü Hokand'dır. (s.355).

mahallelerinden iki tane nehir geçer. Birinin adı T.bağ. r'dır (Yabaghu) ve Tibet'ten gelir. Diğeri ise Karluk'tan gelen Barshan'dır.

59.) Hatlam[280], Horasan emiri olan Nasr İbn Ahmed'in doğum yeridir.

60.) Kaşükath ve Pab, ekili arazisi bol, iki zengin kasabadır.

Bu saydıklarımızın hepsi Fergana'nın kasabalarıdır.

61.) Buşt[281], K. Kskan, Yukand, Kükath, Huşkap birbirlerine yakın olan kasabalardır. Buraların halkı fakirdir.

62.) Ş.lat, Türklere doğru konumlandırılmış bir sınır karakoludur.

63.) İlek[282], bozkır ve dağlar arasında uzanan geniş bir eyalettir. Kalabalık bir nüfusa sahiptir. Ekili toprakları vardır ve müreffehtir; fakat halkı fazla zengin değildir. Bölge ve şehirlerinin sayısı çoktur. Buranın toplumu bencil görünüşlü ve savaşçıdır. Dağlarında altın ve gümüş madenleri bulunur. Fergana, Cadgal, Çay ve Haşart nehirleri sınırlarını belirler. Bu bölgenin liderlerine "Dihkan-ı İleg" denir. Eskiden bu Dihkanlar, buranın soyluları arasından seçilirmiş.

64.) Nûkath[283], İlek'in en önemli şehridir. Bir şehir merkezi, bir alt şehri ve hisarı mevcuttur. Bu şehirdeki nehre İlek adı verilir. Nûkath buranın kıyısında konumlanmıştır.

65.) Kühsaym, dağ yamacında yer alan bir kasabadır. Burada bir gümüş madeni mevcuttur.

---

280 Hatlam'ın Nehri bugünkü Narin'dir. (s.355).

281 Buşt, K. Kskan, Yukand, Kükath, Khuşkap ve Ş.lat, Fergana'da yer alır. Ş.lat ve Biskand ise, Miyan-rudhan'ın ötesinde, yani Sir-Derya'yı oluşturan iki kaynak suyu arasındaki bölgededir. (s.356).

282 İlek bölgesi, Ahangaran Nehri üzerinde yer alır ve Çirçik üzerinde yer alan Şaş'tan (Chach) ayırt edilmesi mümkün değildir. Her iki nehir de Fergana'dan aşağı doğru akıntı yönünde, Sir -Derya'nın sağ kollarıdır. (s.356).

283 Bu Şehrin kalıntıları, Taşkent'in 90 km uzağında bulunmuştur. Şehir iyi planlanmış, geniş ve düz caddelere sahiptir. Büyük su depoları ve geniş alanlara sahiptir. (s.356).

66.) Dhakhkath fare zehri (arsenik) üreten bir kasabadır.

67.) Yahudhlık, Abralık, Itluh, Alkh.cas, Fergana ve Hag sınırı üzerinde yer alan kasabalardır.

68.) Sami S.brak, gelişmekte olan ve kalabalık bir kasabadır.

69.) برفكسوم (?) حنح ve Has, ekili alanları bol ancak nüfusları seyrek kasabalardır.

70.) Gh.zcend, zengin ve gelişmekte olan bir şehirdir.

71.) Tukah, muazzam bir zenginliğe sahip bir şehirdir.

72.) K.I.şc.k, Kh.mb.rk, Ardalankath, S.t.bğ.ve مناح [284] birbirlerine yakın, kalabalık, ekili arazileri bol, akar suları olan kasabalardır.

73.) K.ral, Gh.zk, Hivel, Vardhül, K.briya ve B.Gurank[285]; birbirine yakın, tarımla uğraşan, at yetiştiren kasabalardır.

74.) ابردكث , Bağüykath ve F.rnkath[286]; birbirlerine yakın, zengin ve küçük kasabalardır.

75.) Yabguket, eskiden Çay'ın ordu kampı olan küçük bir kasabadır.

76.) Ş.Kakab ve بانجباس İlek'in zengin ve gelişmekte olan iki şehridir.

77.) Tunkat-ı B.kharnan, İlek, Cadgal ve Çay'ın arasında yer alan, çok sayıda bölgeye sahip önemli bir yerdir. Akarsuları vardır ve tüccarların konaklama yeridir.

78.) Yalapan, Parak Nehri'nin kıyısına 1 fersah uzaklıktaki bir kasabadır ve

---

[284] K.I.shj.k ve Ardalankath, Şaş'tadır. Khumrak İlek'tedir. (s.357).

[285] Tamamı Şaş'tadır. (s.357).

[286] Bu yerler de Şaş'tadır. (s.357).

burada bir Diram Sarayı bulunmaktadır.

79.) Şaş(Taşkent)[287], büyük ve zengin bir şehirdir. Burada yaşayanlar, inançları adına savaşan, savaşçı ve zengindir. Çok hoş bir kasabadır. Burada bol miktarda halanç-ağacı ve bu ağaçtan yapılan ok ve yaylar üretirler. Eskiden buranın hükümdarları soylular sınıfından seçilirdi.

80.) Binkath[288], Çay'ın başkentidir. Büyük ve zengin olan bu şehir aynı zamanda hükümetinde bulunduğu yerdir.

81.) Nücakath[289], Parak ve Haşart nehirlerinde çalışan teknecilerin geldiği şehirdir.

82.) K.rcakath, Târküs, Hatunket ve Damankes دبمعانكث , Soğd ve Semerkant'ın yanı sıra İlek ve Fergana'nın depolarının bulunduğu; küçük fakat zengin iki kasabadır.

83.) Banâketh, Haşart Nehri'nin حرسنكث , حرحكث kıyısında yer alan, gelişmekte olan ve zengin bir şehirdir. , بحاكث K.k.ral, Ş.turkâth ve S.bkath, Çay'ın Çayi-yaylarını imal eden kasabalardır. Hoş, zengin ve gelişmekte olan yerlerdir.

84.) İsbicab[290], Müslümanlar ve kâfirler arasındaki sınırda yer alan bir bölgedir. Türkistan sınırında bulunan geniş ve zengin bir yerdir. Türkistan'da üretilen her şey istisnasız buraya getirilir. Birçok şehri, eyaleti, bölgesi vardır. Keçe üretip, koyun yetiştirir. En önemli yer İsbicab'dır. Büyük ve refahı yerinde bir şehirdir. Hükümet bu şehirdedir. Dünyanın her yanından gelen tüccarların burada olmasından dolayı çok zengindir.

85.) Sanikath[291], gelişmekte olan, hoş ve zengin bir şehirdir.

---

[287] Çaç, Arapça Şaş. (s.357).

[288] Bugünkü Taşkent. (s.357).

[289] Çirçik demiryolu istasyonu yakınlarındadır. (s.357).

[290] İsbicâb bölgesinin orijinal bölümü, Sahaş'tan aşağı akan, Sir Derya'nın sağ kolu olan Aris'in havzasıdır, ancak daha geniş anlamda, Sir-Derya'ya bitişik sınırları ve Talas Vadisini de içine alır. İsbicâb Şehri bugünkü Sayram'dır. (s.358).

[291] İsbicâb'ın kuzeybatısına 2 günlük mesafede yer alır. (s.358).

86.) بذحكث hoş ve gelişmekte olan bir şehirdir.

87.) Sütşehir[292], nehir kenarında yer alan bir yerdir. Halkı savaşçıdır. Savaşçı Türklerin de mesken edindiği bir şehirdir. Boylarından birçok insan Müslüman olmuştur.

88.) Pârâb[293] (Fârab), en önemli yeri Kadir olan çok hoş bir bölgedir. İnsanları savaşçı ve cesurdur ve tüccarlar burada konaklar.

89.) İsbicab ve nehir yatağı arasında kalan bölge, bütün İsbicab'ın ve Çay, Parab ve Kuncdih'in bazı bölümlerinin otlağıdır. Burada, Müslüman olmuş Türklerin yaşadığı bin kadar çadır bulunmaktadır.

90.) Şabran, Oğuz'dan gelen tüccarların konakladığı hoş bir kasabadır.

91.) Dharnküh, nehir kıyısında yer alan bir kasabadır. Zengindir; fakat seyrek nüfusludur.

92.) Sünak, Pârâb'ın hoş bir ilçesidir. Farklı yerlere ihraç edilen oklar üretilir.

93.) Şıci, Taraz, Takabath بكانكث, Farünkath, Mirki, Naviket[294], Türklerin ve Müslümanların birlikte yaşadığı kasabalardır. Burası tüccarların yaşadığı, Karluk'a açılan bir kapıdır. Afrunkat, Mırki ve Navikat'da Türk nüfus fazladır.

---

[292] Kalıntıları Kara-kul gölü yakınlarındadır. (s.358).

[293] Sir-Derya'ın her iki yakasına yerleşmiş küçük bir alandır. (s.358).

[294] Talas ve Çu Havzalarına ait bu yerleşim yerleri, yazarın "Karluk kapısı" olarak adlandırdığı alandadır. İsbicâb'dan Barshan'a giden yol üzerinde yer alırlar. Taraz (Talas), gerçek Auliya-Ata sitesine yakınındaki Talas Nehri üzerinde bulunur. (s.358).

*26. MAVERAÜNNEHİR HUDUT ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ[295]

Maveraünnehir Hudut yöresi dağılmış bölgelerden oluşur, bazı bölgeleri batısında bazı bölgeleri doğusunda bulunur.

Doğu Maveraünnehir Hudutlarının doğusunda Tibet ve Hindistan sınırları, güneyinde Horasan Hudutları, batısında Çağaniyan, kuzeyinde Maveraünnehir'e ait Saruşana bulunmaktadır.

1.) Huttelân[296], yüksek dağların arasında bulunan, geniş, zengin, işlenmiş arazileri olan, kalabalık ve nimeti bol olan bir bölgedir. Hükümdarı yerli soylulardan biridir. Halkı savaşçıdır. Tibet sınırındaki çöllerde bazı vahşi insanlar yaşar. Dağlarında gümüş ve altın madenleri mevcuttur. Huttelân'da çok sayıda iyi at yetişir.

2.) Hulmuk (Hulbuk)[297], Huttelân'ın en önemli yeridir. Hükümdarı burada ikamet eder. Bir dağın yamacında yer alır, ayrıca kalabalık bir nüfusa sahiptir. Bir dağın yamacındadır.

3.) Nuşara[298], Harnab ve Ceyhun nehirleri arasında yer alan güçlü bir şehirdir. Rusta Bik adında buraya bağlı bölgenin sınırları Bedehşan'a kadar uzanır. Nuchana'nın bir yanında Ceyhun diğer yanında ise bir dağ vardır. Çok hoş bir yerdir ve Huttelân'ın ticaret merkezidir.

4.) Parğar[299] (okunuşu:Barğar) ekili arazisi bol, nüfusu kalabalık, zengin bir şehirdir.

5.) Barsarağ[300], Munk, T.mliyat, güzel ve zengin küçük kasabalardır. İnsanları savaşçıdır.

---

[295] Minorsky'nin çizdiği bölge haritası için harita 9.

[296] Huttalan, Penc'e doğru Vakhş'ın doğusundaki alanı işgal eder. (s.359).

[297] Şu anda, Kulab'ın güneyindedir. (s.360).

[298] Nuçara (Rusta Bik'le birlikte), Andiçarağ'a tekabül etmektedir. Parghar ile Vakhşab arasındaki küçük bir nehir olan Ta'ir-su yakınlarında yer alır. (s.360).

[299] Parğar şu anda, Balcuvan ve Kulab akıntılarının oluşturduğu nehrin doğusundadır. (s.361).

[300] Barsarağ Parghar ve Munk arasında Munk-Hulbuk Nehri üzerinde aranmalıdır. (s.361).

6.) Vahş, Vahşab'ın kıyısında yer alan zengin bir bölgedir.

7.) Halavard, Vahş'ın en önemli yeridir. Çok sayıda kazası olan tarımsal bir kasabadır. Nüfusu savaşçıdır

8.) Livkand, Vahş'a bağlıdır, burada Vahş-koyunları yetişir.

9.) Zhast, dağların ortasında bozuk topraklarda yer alan bir kasabadır. Buttaman ve Huttelân arasında yer alır. Kendine ait bölgeleri ve tarlaları vardır. Bölge liderlerine Dihkan-ı Zast denir.

10.) Huttelân ve Çağaniyan sınırları içerisinde Kumiciyan adında bir boy vardır. Cesur, savaşçı ve profesyonel hırsızlardır. Zenginlikleri koyun ve kölelerden gelir. Çok sayıda kasaba ve köye sahiptir. Bu boyun mensupları Çağaniyan sınırları içinde kalanlar, Şuman ve Bişgird arasında yer alan Salaykan yöresinde bulunur. Huttelân sınırları içinde kalanlar, Tamliyat ve Munk arasında bulunur. Dağlar arasında, hoş ve akarsuları bulunan vadilerde yaşarlar. Her boy o bölgenin emiri tarafından yönetilir. Huttelân ve Çağaniyan emirleri de ihtiyaç halinde kendi yetkilerini kullanırlar.

11.) K.ncina Türkleri[301], Huttelân ve Çağaniyan arasındaki dağlarda yaşayan nüfusu az ve bir vadide yerleşmiş bir boydur. Burası çok kuvvetli bir yöredir. Buranın halkı profesyonel hırsız ve kervan yağmalayıcılarıdır. İnsanları çok kaba görünüşlüdür. Yağma seferlerinde cesur davranırlar. Yağma seferlerinde, kendi çevrelerinden kırk veya elli fersah kadar uzaklaşırlar. Huttelân ve Çağaniyan emirlerine bir bağlılık gösterirler.

12.) Dar-ı Tubbal[302], dağ üzerinde bir geçiş kapısına sahip bir köydür. Burada

---

301 Kumici Türkleri ve K.ncian Türkleri açık olarak eski nüfusun ya da bir göç dalgasının kalıntılarıdır ve birbirilerinden ayrı ele alınırlar. Ancak, Hudûd el-âlem'in yazarı sadece, sayıları düşük ve Huttalan ile Çağaniyan arasında bir vadide yaşayan K..ncina Türklerini, "Türk" olarak ele almaktadır. Ancak, Minorsky'ye göre, eski Müslüman yazınında Türk terimi gevşek bir biçimde kullanılmaktadır. (s.361–362).

302 Minnorsky'ye göre, eğer iki kapı yoksa R.kht.c.b'nin batısında yer alan "Tibet kapısı", "Arap kapısının" bir diğer yönüdür. (s.365).

geçiş ücretini toplayıp yola göz kulak olan Müslümanlar yaşar. Bu kapıdan çıktığınız zaman kendinizi Vakhan sınırları içerisinde bulursunuz.

13.) R.kht.c.b (?), Vakhan'ın bir köyüdür. Burada Vakhi-kâfirleri yaşar.

14.) Sıkaşim[303], Vakhan bölgesinin en önemli kasabasıdır. Buranın halkı kâfirlerden, inancı olmayanlardan, Müslümanlardan oluşur. Vakhan Meliki burada yaşar. Burada eyer kılıfları ve vakhi okları üretilir.

15.) Hamdad[304], Vakhilerin put tapınaklarının bulunduğu şehirdir. Burada az sayıda Tibetli yaşamaktadır. Tibetliler kalenin sol tarafında bulunur.

16.) S.nglnc[305], bir dağın eteğindedir. Badhakşi lal taşlarının ve yakutların çıktığı madenler bu dağdadır. Madenin yakınında bir sıcak su kaplıcası bulunmaktadır. Bu kaynak o kadar sıcaktır ki kimse elini bile sokamaz. Bu maden ve Tibet arasında bir buçuk günlük bir mesafe vardır.

17.) S.nglnc'nin ötesinde, Rüsta[306] *B.lj.m(?- بحم veya محم) adında bir yöre bulunmaktadır.

18.) Samarkandak[307], Hintlilerin, Tibetlilerin, Vakhi ve Müslümanların oturduğu büyük bir köydür. Burası Maveraünnehir'in en uzak sınırı ve en uzak noktasıdır.

19.) Bolor[308], kendisini güneşin oğlu ilan eden, güneş doğana kadar uyuyan ve bir oğlun babasından erken kalkması gerektiğini söyleyen bir hükümdarı olan çok

303 Sıkaşim (şimdiki Ishaşim), Vakhan'da bulunan Şaknan'ın başkentidir. Şaknan, Amu-Derya nehrinin, Ğaran'dan aşağı, Darvaz'dan yukarı akıntı yönünde yer alır. (s.366).

304 Minorsky'ye göre ,Hamdad, Vakhan'da bulunan (Afganistan tarafında), tam karşısında antik bir liman olan Khandud'tür. Bugünkü Khandud'te ünlü Şaikkh Beg ziyaretgâhı bulunmaktadır.(366).

305 S.nglnc (Sanglich ya da Sanglech), Çitral'e giden yol üzerinde Zaybak'ın güneyindedir.(367).

306 Rüsta, çok yüksek ihtimalle, Yumgan'dan yukarı doğru akan aynı adı taşıyan Muncan Nehri üzerinde yer alan ve kolay bir geçitle Sangliç'le iletişim halinde olan Muncan'dır. (s.367–368).

307 Samarkandak, Semerkant'tan türetilmiş görünüyor. Biş-balıg'tan 7 günlük bir uzaklıkta Batı Moğolistan'da bulunan bir köydür. (s.369).

308 Minorsky'nin, Muhammed Haydar'dan aktardığına göre, Bolor, doğuda Kaşgar ve Yarşehir bölgeleri, kuzeyde Bedehşan, batıda Kabul ve Lamğan, güneyde Kaşmir'e bağlı yerlerce çevrilmiştir. (s.369).

büyük bir ülkedir. Bu hükümdara Bulurin-şah denir. Bu ülkede tuz olmadığından, tuz Keşmir'den getirilir.

20.) Andras, Tibet ve Hintlilerin yaşadığı bir şehirdir. Buradan Keşmir'e iki günde gidilir.

"Haritada Rukhudh ve Multan arasında yer alan evler, köy ve kervan bölgeleridir. Çölün ortasında yer alırlar ve yeşillikten mahrum, fakir yerlerdir."

21.) Harezm; Maveraünnehir'in batısı Harezm'in sınırıdır.

22.) Kath, Harezm'in başkenti ve Oğuz Türkistan'ının giriş kapısıdır. Türklerin, Türkistan'ın, Maveraünnehir'in ve Hazar'ın ticaret merkezidir; tüccarların konaklama yeridir. Soylulardan biri olan hükümdarlarına "Harezm-şah" denir. İnançlarını korumak için savaşan, savaşçı bir halka sahiptir. Varlıklı bir şehirdir. Yastık kılıfları, işlenmiş yatak takımları, yün kumaş, keçe ve rukhbin peyniri üretirler.

23.) Huşmithan, zengin ve çok tüccar bulunan bir kasabadır.

24.) Nüzhaban, demir kapılı ve surlar ile çevrili bir kasabadır. Akarsuları ve kalabalık bir nüfusu vardır.

25.) Gürgenç[309], eskiden Harezimşahlara ait olan; ancak şu anda ayrı bir hükümeti bulunan ve Gürgenç Emiri'nin hükümdar olduğu, varlıklı bir şehirdir. Tüccarların konaklama yeridir ve Türkistan'ın kapısıdır. Şehir kendi içinde iki ayrı şehir içermektedir: İç ve Dış Gürgenç. Halkı savaşçı nitelikleriyle ve okçuluklarıyla tanınır.

26.) K.rdnazkhas, B.dhminiya, Dih-i Karatigin, üç tane seyrek nüfuslu; ancak ekili alanları olan kasabadır.

---

[309] Huşmithan, Nüzhaban ve Gurganc birbirini takip eden üç yerleşim yeridir. (s.371).

27.) Kurdar, ekili alanları bol ve nüfusu fazla bir kasabadır. Buradan çok miktarda kuzu derisi gelir.

28.) Hive, Gürgenç'e bağlı ve surlarla çevrili küçük bir kasabadır.

29.) Cend, H.vara, Dıh-i Nav (Yeni Şehir),[310] Çay nehrinin kıyısında yer alan, Harezmşahlar'dan on, Parab(Fârab)'dan yirmi posta-durağı (menzil) mesafede bulunan üç şehirdir. Oğuz hükümdarı kışın Dıh-i Nev köyünde konaklar.

*27. SİND ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKINDA BİLGİ

Sind'in[311] doğusunda Mihran Nehri, güneyinde Büyük Deniz, batısında Kirman, kuzeyinde Horasan hudutlarına bitişik bir çöl. Bu ülke sıcak kuşakta yer alır dolayısı ile birçok çölü bulunmaktadır, bir kaç tane de dağ mevcuttur. Buranın halkı esmer ve incedir, aynı zamanda çok iyi koşuculardır. Sindi halkının tamamı Müslüman'dır. Bu bölgede az nimet vardır; fakat içerisinde birçok tüccar barındırır. Ülke post, deri, kırmızı abank, ayakkabı, hurma ve şekerleme üretir.

1.) Mansûra[312], Mihran Nehri'nin ortasında bir ada gibi duran büyük bir kasabadır. Tüccarların konakladığı, zengin ve hoş bir yerdir. Halkı Müslüman'dır. Hükümdarı ise bir Kureyşli'dir.

2.) Mancabri[313] ve Sadüsan[314]; Sindi ülkesinin zengin iki kasabasıdır. Mihran Nehri'nin kıyısında bulunurlar.

3.) Birun ve Maşavi, Sind'in sınırları içinde yer alan iki kasabadır. Buranın halkı deniz ticaretiyle geçimini sağlar. Buranın nimeti azdır.

---

310 Bu üç şehir, Sir-Derya'ın aşağı yatağı üzerinde sıralanır. Cand, Perovsk'a (şimdiki Türkistan) 25–30 km mesafede bulunan Sir-Derya'ın sol kıyısında, Tumar-utkul yöresindeki Khişt-kal'a kalıntılarıdır. "Yeni Yerleşim", eski Khivan limanının 5- 6 km doğusunda bulunan Canşehir kalıntılarıdır. (s.371).

311 Sind ile (Hint'ten farklı olarak) Müslüman coğrafyacılar, Aror'a doğru İndus'ün aşağı bölgesini ve Baluçistan'ı kastederler. (s. 372).

312 Mansura kalıntıları, Haydarabad'ın kuzeydoğusunda 47 millik bir mesafede yer alır. (s.372).

313 Mansura'nın tam karşısında, Indüs'ün sağ yakasındadır. (s.372).

314 Sadüsan, Manjabari'nin batısında, muhtemelen Sahban (şimdiki Sahvan) ile İndus arasındadır. (s.372).

4.) Daybul[315], Büyük Deniz'in kıyısında yer alan bir Sind kasabasıdır. Tüccarların mesken edindiği bir kasabadır. Büyük miktarlarda deniz ve Hint ürünleri hep buraya getirilir.

5.) F.niki ve Armabil; çok sayıda zengini olan, çöl kıyısında ve denize yakın bir yerde bulunan Mükran'ın iki kasabasıdır.

6.) Tiz[316], Sindi'nin ilk kasabasıdır. Büyük Deniz'in kıyısında yer alır. Burası ilginç bir yer değildir.

7.) Kiz, Küşk-i Kand, Bıh, Bind, Dizak ve Askf[317], bu kasabaların tamamı Mukran'a bağlıdır. Çeşitli yerlere ihraç edilen şekerlemelerin büyük kısmı buradan gelir. Mükran Hükümdarı Kic'de yaşar.

8.) Rask[318], Curuc bölgesinin en önemli kasabasıdır. Zengin ve kalabalık bir şehirdir. Çok sayıda tüccar bulunmaktadır.

9.) Muşki, bozkırda yer alan bir kasabadır.

10.) Pancbür[319], Sind'in, Mihran Nehri'nin bu tarafında yer alan en büyük şehirdir.

11.) Puhlpara[320], Curuc bölgesine bağlı bir kasabadır. Nimeti azdır.

12.) M.hali, Kusdar[321], Kickanan, Şüra[322], Turan bölgesinin kasabadır. Sığır yetiştirilen hoş bir yerdir. Burada çok sayıda Müslüman ve dinsiz yaşar. Tûran

---

[315] Daybul'un kalıntıları Tatta'nın güneybatısında yer alan bölgededir. (s.372).

[316] Tiz, Çahbar Köyünün batısına kısa bir mesafede, Çahbar Körfezinde yer alır. (s.373).

[317] Kiz, Nihang Nehri'nin doğusunda bir bölgenin adıdır. Küşk-i Kand, Çahbar'ın kuzeyindedir. Diğer şehirler birbirini iyi bir sıra içinde takip eder. (s.373).

[318] Sarbaz Nehri'nin yatağının orta bölümünde yer alır, ancak orijinal Rask, muhtemelen, Sarbaz Şehir alanının daha kuzeyindedir. (s.373).

[319] Pencbur, şimdiki Pencgur Bölgesi, Maşkel'in güneyidir. (s.373).

[320] Puhlpara, "köprü saati", Bampür'ün doğusundaki şimdiki Pahrac. (s.373).

[321] Kuzdar, şimdiki Huzdar, Kalat'ın 85 mil güneyinde, 4.050 fit yüksekliktedir. (s.373).

[322] Kalat Nehri'nin aşağı yatağının adıdır. (s.373).

hükümdarının tahtı Kickanan'dadır.

13.) Abl, Bud-ha[323] bölgesine ait, muazzam güzel ve zengin bir kasabadır. Burada yaşayanlar Müslüman'dır.

14. Kandabil, büyük, zengin ve ovada yerleşmiş bir şehirdir. Çok miktarda hurma üretirler.

*28. KİRMAN ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Doğusunda Sind sınırları, güneyinde Büyük Deniz, batısında Fars, kuzeyinde Sistan Çölü bulunmaktadır. Bu eyaletin denize doğru olan bütün bölümleri sıcak kuşağa aittir. İnsanları esmerdir. Tüccarların konakladığı bir yerdir. Çöller vardır. Burada hurma, indigo[324], şeker kamışı ve şekerlemeler üretilir. Halkın yemeği millet ekmeğidir. Denize uzak olup da Sistan Çölü'ne yakın olan bölgeler ise soğuk kesime dâhildir. Buraları zengin ve hoş yerlerdir. Burada yaşayanlar sağlıklı bedenlere sahiptir. Burada da altın, gümüş, bakır, kurşun ve lal taşı madenlerinin bulunduğu sayısız dağ mevcuttur.

1.) Sirgan, Kirman'ın başkentidir ve Kirman Hükümdarı'nın tahtının bulunduğu şehirdir. Tüccarların konakladığı büyük bir şehirdir. Suları yeraltı kanallarından gelir, küçük semtlerde ise su kuyulardan elde edilir. Ağaçlar azdır. Devam eden kemer inşaatları vardır.

2.) Baft ve Hir, iki zengin ve hoş kasabadır.

3.) Ciruft; yarım fersaha, yarım fersahlık bir araziyi kaplayan hoş ve zengin bir şehirdir. Gürültü ile akan bir nehri mevcuttur. Suyu o kadar kuvvetlidir ki altmış değirmeni döndürebilir; kanallarında ise altın dolu kumlar vardır.

---

[323] Bud-ha halkına ait bölgenin başkenti olan Kandabil, Hozdar'ın 75 mil kuzeybatısında, İndus'un kuzeyinde 314 fit yükseklikte bulunan bugünkü Gandava'dır. (s.373).

[324] İndigo: Çivit olarak ta bilinir , 1900'lere değin yalnızca çivitağacı ve çivitotu bitkilerinden çıkarılan, daha sonraları bileşimsel olarak hazırlanmaya başlanan değerli bir boyar madde.Çok eskiden beri Asya, Mısır, Yunanistan, Roma, İngiltere ve Peru'da kullanılan bu boyar madde, bitkide bulunan İndikan glikozitin hidrolizi sonucu açığa çıkan ürünün yükseltilmesi ile elde edilir. (Ana Brit., c.16, s.341)

4.) Mizhan[325], bir dağın yamacında yer alan kasabadır. Ciruft'un karı, yakacağı ve meyvesi buradan gelir.

5.) Mughün, Vulaşgird, Kümin, Bahrügan ve Manügan, irili ufaklı kasabalardır. Burada indigo, kimyon, şeker kamışı ve şekerleme üretilir. Halk sorğumla beslenir ve hurmaları çoktur. Buradaki bir âdete göre hurma ağaçlarının sahipleri ağaçtan düşen hurmayı toplamazlar, bunlar yoksullara aittir.

6.) Belüc, bu şehirlerle Kufic Dağları arasında, bozkıra yerleşmiş bir halktır. Bunlar profesyonel olarak pusu kuran, çobanlık yapan ve kana susamış bir toplumdur. Pana-Husrau bunları yok etmeden önce sayıları gayet fazla idi.

7.) Kufic, Kuh-i Küfic'de, dağlarda yaşayan bir topluluktur. Bunlar yedi farklı kabileye ayrılmışlardır, her boyun kendi lideri mevcuttur. Kuficler de yağmacıdır. Çobanlık yapar ve tarım ile uğraşırlar. Kuh-i Küfic'in doğusunda Mukran'a doğru bir çöl mevcuttur. Ciruft ve Manugan arasında Kühistan-i Abu Ghanim adında, zengin ve hoş, dağlık bir ülke bulunmaktadır. Bu dağlık bölgenin batısında ise ağacı, çayırları bol Rüdbar bölgesi vardır.

8.) Hurmüz, Büyük Deniz'e yarım fersahlık mesafededir. Bu çok sıcak olan yöre Kirman'ın ticaret merkezidir.

9.) Şuhruva, deniz kenarında balıkçıların yaşadığı bir kasabadır.

10.) Sürikan, Mazrükan, Kasban, Ravin ve Habrükan[326]; birçok su kuyusu bulunan, suyun tarım ve içmek için kullanıldığı kasabalardır. İklimi ılımandır ve nimetleri boldur.

11.) Kahün ve Huşnabad[327], Fars yolu üzerinde bulunan iki şehirdir.

---

[325] Cagin Nehri üzerinde Ciruft'un güneyindedir. (s.374).

[326] Bu kasabaların tamamı Kirman'ın soğuk bölgesinde yer alırlar. (s.375).

[327] Bu şehirler, Sircan ve Darabgird arasındadır. (s.375).

12.) Kaftar ve Dihak, Barican Dağı'nda bulunan iki kasabadır. Barcan Dağı'nda bulunan her şey bu kasabalara getirilir.

13.) Dıh-i Gûz (Kûr), Darchin (Darcin), Bam ve Cifurt arasında yer alan, güzel ve zengin iki kasabadır. Buradan tarçın gelir.

14.) Hvaş ve Rikan, Sind ve Kirman arasındaki çölde yer alan iki kasabadır..

15.) Şamat, Ghar (Bahar), حان Hannab, Ghubiria, Küghün, Rayin, Sarvistan ve Darçin Sirgan ve Bam arasındaki kasabalardır. Soğuk kuşakta yer alırlar. İklimleri iyidir. Zengin ve hoş yerlerdir. Kalabalık nüfusa, akarsulara sahiplerdir.

16.) Bam, sağlıklı iklime sahip olan bir şehirdir. Şehristan'ı kuvvetli bir kaleye sahiptir. Ciruft'dan büyüktür. Şehirde; biri kalenin içinde bulunan, diğeri Haracilere, sonuncusu ise Müslümanlara ait üç büyük camii vardır. Buradan pamuk kumaşlar, türbanlar, Bam örtünme bezleri ve hurma gelir.

17.) Nümaşir, gelişmekte olan zengin, hoş ve tüccarların yaşadığı bir şehirdir.

18.) Bahra, Kirman ülkesinin sonunda, çölün kıyısında bulunur. Yolcular Sistan'a gitmek için buradan geçerler.

19.) Sibih, Nahla ve Sistan arasında, çölde bulunan bir kasabadır. Kirman'a aittir.

20.) F.rdir, Mahan, Habis[328], sağlıklı bir iklime sahip, güzel kasabalardır. Bu kasabaların bir kısmı bozkırlarda bir kısmı ise dağlarda yer alır.

21.) Bardasir ve Canzarüdh[329], Herat ve Huristan yolu üzerinde bulunan, doğası güzel, nüfusu seyrek iki şehirdir.

22.) Küthimdan, K.rdagan ve Anar, Fars'tan Rüthan'a giden yol üzerinde

---

[328] F.rdir, Mahan, Habis, Bardasir ve Canzarüdh, Sircan'dan çöle giden yol üzerinde bulunurlar. (s.375).

[329] Bkz. Dipnot 150.

bulunan, refahı içinde ve hoş kasabalardır.

23.) Sirgan ve Bardasir[330] arasında dağlık bir yol uzanır. Bu yol üzerinde 260 tane kalabalık, hoş ve gelişmiş köy bulunur.

Kirman'da gemilerin yüzebileceği büyüklükte nehirler bulunmaz. Dağlarında uzun müddet yaşayan, sağlıklı insanlar bulunur.

*29. FARS ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Doğusunda Kirman bölgesi, güneyinde Büyük Deniz, batısında Fars ve Huzistan'ı birbirinden ayıran Tab Nehri ve İsfehan'ın bazı yöreleri bulunur. Kuzeyinde Kargas-küh'ün bir parçası olan Fars Çölü vardır. Fars çok sayıda şehre ve kalabalık bir nüfusa sahiptir. Çeşitli kaynaklara sahip refah düzeyi yüksek ve zengin bir bölgedir. Tüccarların konaklama yeri, dağ ve nehirleri çok olan bir ülkedir. Zamanında Sasani hükümdarlarına ev sahipliği yapmıştır. Fars ülkesinin halkı etkileyici ve akıllı kişilerdir. Dağlarında altın madenleri vardır. Keten, yün ve pamuktan yapılma çeşitli tekstil ürünleri, gül suyu, menekşe suyu, palmiye meyvesinin[331] suyu, halılar, kilimler, zilû-kilimleri ve örme kilimler üretir. Bu ürünler çok kalitelidir. Fars'ın Denizi yakınındaki yöreleri sıcak, çöle yakın kısımları ise soğuk kuşak üzerinde bulunur. Fars'ın dağlarında altın madenleri mevcuttur. Zerdüştlerin ateş tapınakları burada bulunur. Bunlar yöre halkına saygı duyarlar ve onlara hac ziyaretinde bulunurlar. Fars'ın birçok şehrinin çevresi dağlıktır.

1.) Şiraz, Fars'ın başkenti olmasının yanı sıra gelişmekte olan, kalabalık ve çok zengin bir şehirdir. Hükümet burada bulunmaktadır. Bu şehir İslam döneminde kurulmuştur. Burada Şah-mobad'ın Kalesi diye anılan kuvvetli ve antik bir hisar bulunmaktadır. Bu hisarın içerisinde saygı duyulan iki ateş tapınağı bulunmaktadır. İçerisinde süsam-i nigris denilen yaprakları zambak yaprağına ve gövdesi nergise benzeyen bir tatlı basil[332] bulunmaktadır.

---

330 Sircan'la Kirman arasındaki dağların yüksekliği 13.000–17.500 fit yüksekliği bulur. (s.376).

331 Palmiyegiller: Genellikle sıcak bölgelerde yetişen basit bir kon gövde ve bu gövdenin tepesinde yelpaze biçiminde telek damarlı yaprakları olan hurma ve Hindistan cevizi ağaçlarını içine alan bir familya.(T.D.K.S. , c.2, s.1155).

332 Minorsky'ye göre bu tatlı basil reyhan çiçeğidir. (s.377).

2.) İstahr, zamanında Sasani Hükümdarları'nın yaşadığı, büyük ve tarihi bir şehirdir. İstahr'da antik binalar, kabartma ve resimler ve figürler bulunur. İstahr'ın farklı birçok bölgesi vardır. Solomon (Süleyman) Cami gibi çok güzel yapıtları bulunmaktadır. Burada yarısı ekşi, yarısı tatlı olan elmalar yetişir. Dağlarında demir madenleri, bölgelerinde gümüş madenleri bulunmaktadır.

3.) Dız-ı pısar-ı umara, "Umara'nın oğlunun kalesi"[333], Büyük Deniz'e kıyısı olan ve bir kaleye sahip bir şehirdir. Balıkçıların yaşadığı bir yerdir. Tüccarlar bu şehir üzerinden yolculuk yaparlar.

4.) Siraf, sıcak kesimde bulunan büyük bir şehirdir. Sağlıklı bir iklime sahiptir. Tüccarların sık sık uğradığı, Fars'ın ticaret merkezi olan bir yerdir.

5.) Cam, Kuran ve Hurmuk (?حرمك) , Siraf sınırları içerisinde bulunan, zengin ve kalabalık kasabalardır.

6.) Gür, Ardaşir Babakan tarafından inşa edilen ve ona ev sahipliği yapan, gelişmekte olan bir şehirdir. Etrafı sağlam bir duvar ile çevrelenmiştir. Başka hiçbir yerde bulunmayan, buradan başka yerlere ihraç edilen palmiye çiçeği suyu ve santolin suyu üretilir. Gür'ün kuvvetli kaynak suları mevcuttur.

7.) Bacirbagan, Cira حيره , Banü ve Mihra Gür'e bağlı kasabalardır. Çok hoş ve zengin yerlerdir.

8.) Naciram[334], deniz kenarında tüccarların konakladığı bir kasabadır.

9.) Şa'ada ve Bahlavan, denize yakın kurulmuş, gelişmekte olan iki kasabadır.

10.) Ganava, büyük, gelişmekte olan, birçok zenginliği bulunan, tüccarların çok olduğu gelişmiş bir şehirdir. Ganafa Denizi'nde bir inci yatağı bulunmaktadır. Bahreyn'i ele geçiren Said Dagag bu kasabadandır. Süleyman İbn el- Hasan al-

[333] Bu ünlü kale, Fars'a ait en doğudaki noktadır. (s.377).

[334] Bugünkü Dayyir yakınlarında, Mand koyunun güney sahilinde yer alır. (s.377).

Karmati, İbn-i Said'in oğludur.

11.) Tavaz[335], iki nehir arasında kurulmuş olan bir şehirdir. Nüfusu kalabalık ve zengindir. Bütün Tavazi tekstil ürünleri buradan gelir.

12.) Kazrün, Yün Gölü yakınlarında yer alır. Burası zenginliği bol olan kalabalık, bir şehirdir. İçerisinde iki tane kutsal ateş tapınağı bulunmaktadır.

13.) Siniz, deniz kıyısında yer alan, zengin ve büyük bir şehirdir. Bütün Siniz'i tekstil ürünleri buradan gelir. Buranın iklimi çok güzeldir.

14.) Rıshahr, Siniz ve Arragan arasında bulunan gelişmiş bir şehirdir.

15.) Mahi-Rüban, suların ortasında bir adayı andıran, zengin ve bütün Fars'ın ticaret merkezi olan bir şehirdir.

16.) Araghan[336] (Arragan, Arracan) iklimi iyi olan, büyük ve gelişmekte olan, nimeti bol bir şehirdir. Bu bölgede derinliğini kimsenin bilmediği bir su kuyusu vardır, buradan bir değirmeni döndürecek kadar su gelir ve toprağın üzerine yayılır. Bu kasaba kaliteli üzüm şurubu üretir.

17.) B.zr.k, Bisük, Vayagan ve Larandan, Arragan'a bağlı kasabalardır. İklimleri hoştur ve nimeti boldur.

18.) Naubandagan, zengin, gelişmekte olan ve hoş bir şehirdir.

19.) Bişavur[337], etrafı Şapur Hüsrev tarafından inşa ettirilmiş bir surla çevrili, zengin bir şehirdir. İnsanların hac edip ziyaret ettiği iki ateş tapınağı bulunmaktadır. Bişavur yakınlarında üzerinde, (Mobadh ve Şapur'dan önce gelen marzban) gelmiş geçmiş bütün hükümdarların figürlerinin temsil edildiği ve bu hükümdarların

---

[335] Ratin (bugünkü Rüd-i Hilla) Nehri üzerinde, muhtemelen, Şapür ve Daliki'den gelen kaynak sularının buluştuğu yerin yakınlarındadır. (s.377).

[336] Muhtemelen Tab'ın güney yakasında, bugünkü Behbehan'ın kuzeyindedir. (s.378–379)

[337] Daliki'nin petrol kuyularına yakın bir yerdedir. (s.379).

maceralarının yazılmış olduğu bir dağ bulunmaktadır. Bu civarda, üzerinden sürekli duman çıkan ve bu duman üzerinden uçan her kuşun yanıp yere düştüğü bir dağ bulunmaktadır.

20.) Vayagan ve Kimarij, Bishavur'a bağlı gelişmekte olan iki kasabadır.

21.) Juyum, Şiraz'a bağlı bir kasabadır.

22.) Guyum[338], Şiraz'ın sularının dağıtıldığı merkezin bulunduğu kasabadır.

23.) Barasarkan ve Kuvarsitan, Şiraz'ın iki zengin kasabasıdır.

24.) Bayda, zengin bir kasabadır. Kendini Allah'a adamış olan Hallac [Hallac-ı Mansur] buradadır.

25.) Hazar[339], Zarkan[340] ve Hir gelişmekte olan, güzel ve zengin kasabalardır.

26.) Pasa; büyük, gelişmekte olan, içerisinde bir hisar ve bir alt şehir bulunduran bir şehirdir. Tüccarların konakladığı, zengin bir yerdir.

27.) Tamistan, Bustugan, Azbara, Darakan, Mazirakan ve Sanan, Pasa ve Daragird arasında yer alan kasabalardır.

28.) Daragird, iklimin kötü olduğu fakat çok zengin, gelişmekte olan bir şehirdir. Burası dünyanın hiçbir yerinde üretilmeyen mümiyay[341]'ı üretmektedir. Buranın kimi yörelerinde siyah, beyaz, sarı, kırmızı ve daha birçok renkte maden tuzları bulunan dağlar bulunmaktadır. Bunlardan iyi masalar üretilir.

29.) Ram, Rüsta Rüstam, Furc ve Tarum, Kirman sınırları ve Daragird arasından bulunan kasabalardır. Ekili alanları çoktur ve nimetleri boldur.

---

338 Minosrky'ye göre, Cuyum'un Farsça Guyum okunması nedeniyle, Cuyum ve Guyum aynı yerler olabilir. Şiraz'ın en iyi suyunun Cuyum'dan (Guyum) geldiği söylenir. (s.379).

339 Hazar, Şiraz ve Mayin arasındadır. (s.379).

340 Zarkan, Taşt gölünün kuzeyindedir. (s.379).

341 Zift, katran.

30.) Karzin, Pasa'ya ait, içerisinde güçlü bir hisar bulunduran bir şehirdir.

31.) Kariyan, güçlü ve girişi imkânsız bir hisarı olan, Daragird'e bağlı bir şehirdir. Şehirde kutsal bir ateş tapınağı bulunur....

32.) Samiran, Irac, Rüfta, Madhavan ve Güyum, Daragird'in zengin ve hoş kasabalarıdır.

33.) Cahrum, gelişmekte olan, kaliteli seccadeler ve zilu-halıları üreten bir şehirdir.

34.) Kizh, içerisinde kuvvetli bir hisarı olan bir şehirdir.

35.) Hir ve Kurdiyan[342], Pasa'ya bağlı, ekili arazileri bulunan iki kasabadır.

36.) Ic, İstahbanat, Hiyar ve Maşkanat, bir dağ yamacında yer alan, doğası güzel ve nüfusu seyrek kasabalardır.

37.) Abadha, Bardangan ve Cahuk, İstahr ve Kirman arasında yer alan kasabalardır. Buraların doğası güzeldir ve kervanlar buralarda konaklayabilirler.

38.) Kamin, Sarvab, M.zirakan, Şahr-ı Babak, Hurra ve Kis, soğuk kuşağın dağlarında yer alan kasabalardır. Buranın iklimi çok sağlıklıdır ve güzeldir. Hurra'da büyük bir kutsallık atfedilen ve hacıların ziyaret ettiği, Dara tarafından yapılmış bir ateş tapınağı bulunmaktadır.

39.) Bacca, Kilidh, Şamagan, Surma ve Arcinan, soğuk kuşağın dağlarının ortasında yer alan çok hoş, nüfusları kalabalık, ekili arazileri olan ve zengin yerlerdir.

40.) Barküh (Abarkûh) muazzam güzel bir şehirdir. Barküh civarlarında kül tepeleri bulunmaktadır.

---

[342] Hir ve Kurdiyan, Niriz ve Fasa (şimdiki Mubarakabad) arasında yer alır. (s.380).

41.) Nayin, zengin ve hoş bir şehirdir. Dağlarında gümüş madenleri bulunmaktadır.

42.) Sardan[343], iki nehir arasında bulunan bir şehirdir. Burası hoş ve gelişmekte olan bir yerdir. Dağlarında bakır madenleri bulunmaktadır.

43.) Abrac, K.sba ve Mayın, Fars ve İsfehan arasında bulunan zengin kasabalardır.

44.) Rüdhan ve Darkan, Fars ve Kirman arasındaki sınır üzerinde yer alan iki şehirdir. Burası soğuk kuşağa ait, kervanların konaklama yeridir.

45.) Anar, Bahra, Kâhta, Maybudh ve Nayin[344] soğuk kuşağa ait, Fars ve çöl arasındaki sınırda yer alan, doğası güzel kasabalardır.

*30 HUZİSTAN BÖLGESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Bu eyaletin doğusunda Fars ve İsfehan sınırları, güneyinde deniz ve Irak sınırlarının bir kısmı, batısında yine Irak'ın bazı sınırları ve Bağdat ve Vasıt'ın kırsal bölgeleri, kuzeyinde Cibal bölgesi toprakları bulunur. Bu bölge, buraya sınır olan bölgelerin her birinden daha zengindir. Burada büyük nehirler ve akarsular bulunur. Taşra kısmı gelişmektedir ve dağları ürün doludur. Şeker, çeşitli tekstil ürünleri, perde, kokulu turunçgiller, pantolon kemerleri ve hurma üretir. Buranın insanları sevecendir.

1.) Diz-i Mahdi[345], Irak ve Huzistan arasında, nehrin üzerinde yer alan, gelişmekte olan ve güzel bir şehirdir.

---

[343] Sardan bölgesi, Kuh-gilu dağlarında yer alır. Bölge Tab Havzasına aittir. Karun'un kaynağının bulunduğu bölgeyi kapsaması da ihtimal dâhilindedir. (s.380).

[344] Tamamı İstahar'ın Yezd bölgesindedir. Katha, bugünkü Yezd'dir. (s.380).

[345] Çeşitli suyollarının merkezindedir ancak Huzistan'ın hidrografik koşulları büyük oranda değişmiş olduğu için nehir yatağına ait çeşitli suyollarının izini bulmak bugün mümkün değildir. (s.381).

2.) Basiyan, Han. Marduna ve Daurak[346], nehir yatağının üzerinde yer alan kasabalardır. Refah düzeyi yüksek, gelişmekte olan, zengin ve hoş yörelerdir.

3.) Dayra[347], dağın yakınlarında bulunan hoş bir kasabadır.

4.) Asak, bir dağın[348] yamacında konumlanmış büyük bir köydür. Bu dağın tepesinde gece gündüz sürekli parlayan bir ateş yanar. Eski zamanlarda, Azraki'lere karşı yapılmış savaş burada gerçekleşmiştir.

5.) Cubbay, Şuşter Nehri kıyısında yer alan, gelişmekte olan, hoş bir kasabadır. Tanınmış olan Abû 'Ali Cubba'i buralıdır.

6.) Suk Al-Arba'a, nehir yakasında yer almış, hoş ve zengin bir şehirdir.

7.) Ahvaz, muazzam gelişmiş bir şehirdir. Huzistan'da buradan daha gelişmiş başka bir yer yoktur. Nimetleri bol, iklimi ve konumu iyi olan bir şehirdir. Halk sarı suratlıdır. Denilenlere göre, Ahvaz'a yerleşen birinin zihni açılıyor ve buraya getirilen hoş koku ve aromalar[349] ise iklimden dolayı özelliklerini kaybediyor. Dağlarında zehirli yılanlar bulunur.

8.) Uzam, küçük ve hoş bir kasabadır.

9.) Ramhur, bir nehrin yakasında konumlanmış olan bir şehirdir. Mani, burada öldürülmüştür.

10.) Askar-i Mukram, geniş bir kırsal alana sahip, zengin, gelişmekte olan ve hoş bir şehirdir. Dünyanın bütün kırmızı ve beyaz şekerleri ile rafine edilmiş şekerleri buradan gelmiştir.

11.) Masrukan, hoş, gelişmekte olan bir kasabadır. Burada muazzam tazelikte

---

[346] Her üçü de Arcan'dan Basra'ya giden yol üzerindedir. (s.381).

[347] Arracan-Ask-Zaydan-Daurak yolu üzerinde bulunur. (s.381).

[348] Ask Dağı: Minorsky, dağın üzerinde görülen ateşin, dağda bulunan neft yağının yanması sonucu oluştuğunu söyler. (s.381).

[349] Aroma: Bitki özlerinden veya yağlarından elde edilen hoş koku.(T.D.K.S. ,c.I.,s.87).

hurmalar yetişmektedir.

12.) Ram Urdmizd, hoş, gelişmekte olan, refah düzeyi yüksek ve büyük bir şehirdir. Fars ve Huzistan arasında yer alır ve tüccarların konakladığı bir şehirdir.

13.) Bazar-i Sambil, hoş bir kasabadır.

14.) İdha (Tutsar), gelişmekte olan bir kırsal alana sahip, zengin ve hoş bir şehirdir. Bir nehrin kıyısında yer alır. Büyük miktarlarda brokar[350] üretir. Aynı zamanda, Mekke[351] için örtü brokarı burada yapılmıştır.

15.) V.nduşavur, zengin ve şirin bir şehirdir. Yakup İbn Leys' in mezarı buradadır.

16.) Şuş, zengin bir şehirdir. Tüccarların konaklama yeri ve Huzistan'ın ticaret merkezidir. Tekstil ürünleri ve ipek kumaştan yapılmış kıymetli örtünme bezleri üretir, kokulu turunçgiller yetiştirir.

17.) Manub (Manuf) ve Birdun, tarımla uğraşan, hoş ve gelir durumu iyi iki kasabadır.

18.) Başunnay, zengin ve gelişmiş bir şehirdir. Her yere ihraç edilen kaliteli perdeler üretirler.

19.) Tib, Ermeniler gibi kaliteli pantolon kemerleri üreten, gelişmekte olan zengin bir şehirdir.

20.) Şar-i Kurkub, küçük ve zengin bir şehirdir. Suzangird tekstil ürünleri üretir.

---

[350] Brokar: Sırma veya gümüş işlemeli bir tür ipekli kumaş.(T.D.K.S. c.I, s.263).

[351] HN. Kabe içindir.

*31. CİBAL BÖLGESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Doğusunda Fars'ın ve Kargas-kuh Çölü'nün bazı sınırları ile Horasan'ın bazı sınırları, güneyinde Huzistan sınırları, batısında Irak ve Azerbaycan'ın bazı bölümleri, kuzeyinde Deylemistan Dağı bulunmaktadır. Gelişmiş bir bölgedir ve refah düzeyi yüksektir. Yazar, düşünür ve aydınların çok olduğu bir yerdir. Burada sülfür, pamuklu ürünler ve ipekli tekstil ürünleri üretilmektedir.

1.) İsfehan[352], iki parçadan oluşan büyük bir şehirdir. Bu kısımlardan birine Cahudan, diğerine ise Şehristan denir. Her iki parçada da "minber"ler bulunur. İkisi arasında yarım fersahlık bir mesafe bulunmaktadır. Doğası güzel, gelişmiş bir şehirdir. Sulamada kullanılan Zarin-rudh adında bir nehri bulunmaktadır. Burada farklı tarzlarda ipek tekstil ürünleri, manto, işlenmemiş suni ipek ve siglatan[353] tekstil ürünleri üretilir.

2.) Han Lancan, gelişmiş ve zengin bir kasabadır.

3.) Cuygan, gelişmekte olan, az nüfuslu bir kasabadır.

4.) Barv, eski zamanlarda, ekili arazileri olan ve gelişmiş fakat şu anda harabe halinde bir şehirdir.

5.) Karac, büyük fakat çoğunluğu harabe haline gelmiş bir şehirdir. Eskiden burada Karaclı Ebu Dulaf'ın ordu kampı bulunurdu.

6.) Burugird, gelişmiş ve hoş olan bir kasabadır. Burası iyi meyve yetiştirir ve sülfür üretir.

7.) Ramin, dağın yamacında bulunan, seyrek nüfuslu; ancak ekili arazisi bol bir kasabadır.

8.) Karac-i Rûdhravar, büyük, refah düzeyi yüksek, güzel ve kalabalık bir

---

[352] İsfehan(s.382).

[353] Ağır işlenmiş ipek ürünüdür.(s.382).

şehirdir. Tüccarların konaklama yeridir. Peynir, sülfür üretimleri vardır ve bu ürünleri her yere ihraç eder.

9.) Rüdhravar, dağın yamacında yer alan, kalabalık bir kasabadır.

10.) Nihavend, içerisinde iki büyük cami bulunduran çok hoş bir şehirdir. Burada mükemmele yakın derecede meyve ve sülfür üretilir.

11.) Liştar[354], iklimi iyi, ekili arazileri olan bir şehirdir. Fındık ihraç eder.

12.) Şaburkhast[355], bir yerdir…..

13.) Esedabad, Kirman ve Marc[356], hacca giden yol üzerinde bulunan kasabalardır. Kalabalık, hoş ve zenginlerdir.

14.) Şaymara ve Sirvan, hurma üreten, gelişmiş iki kasabadır.

15.) Dinever, Şahra-Zhür ve Suhreverd, sosyal insanlardan oluşmuş, kalabalık bir nüfusu vardır. Aynı zamanda doğası da çok güzeldir.

16.) Zangan, doğası çok güzel olan bir şehirdir.

17.) Auhar, bir dağın yamacında kurulmuş olan, suyu ve arazileri bol olan bir kasabadır. Burada yaşayanlar yavaştır.

18.) Kazvin…… , etrafı surlarla çevrili, sadece içilmek için kullanılan bir çeşmesi olan büyük camisi bulunan bir kasabadır. Burada iyi meyve bulunur.

19.) Talakan[357], Rey'e ait, Deylemistan'a yakın olan bir kasabadır.

---

[354] Kuzey Luristan'da, "Luristan bronzlarının" bulunduğu antik Kassite Ülkesine ait bölgelerden biri olan şimdiki Aliştar'dır. (s.382).

[355] Hurramabad'a tekabül eder. (s.383).

[356] Kirind yakınlarındadır. (s.383).

[357] Yukarı Şah-rudh'de bir bölgedir. (s.384).

20.) Huvar[358], Rey'e ait bir kasabadır.

21.) Rey, çok büyük, refah düzeyi yüksek, birçok zenginin ve tüccarın yaşadığı, kalabalık bir şehirdir. Cibal Hükümdarı burada yaşar. Suyunu yeraltı kanallarından alır. Pamuklu kumaş, cübbe, seramik, yağ ve şarap üretilir. Buranın yörelerinden, güzel yün taylasan (örtünme bezi) gelir. Doktor Muhammed Zekariyya burada gömülüdür. Hukukçu Muhammed el-Hassan, Yazar Kisa'i ve Astralog Fazari'nin mezarları da buradadır.

22.) Save[359], Ave, Büsanana ve Rüdha, nüfusu kalabalık, zengin, hoş, gelişmekte olan ve dengeli iklime sahip yerlerdir. Horasan'a hacca gidenler buradan geçer.

23.) Kum, zamanında büyük olan; fakat şu anda harabe halinde olan bir şehirdir. Halkı Şii'dir. Ebul Fadl ibn 'Amid buralıdır. Buradan sülfür çıkar.

24.) Kaşsan, çok hoş ve bol sayıda Arap'ın bulunduğu bir şehirdir. Burada çok sayıda aydın ve yazar yetişir. Çok sayıda akrep bulunmaktadır.

*32 DEYLEMİSTAN BÖLGESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Burası, Deylemit ülkesi de denilen, içerisinde birçok lehçe ve şive barındıran geniş bir bölgedir.

Doğusunda Horasan, güneyinde Cibal toprakları, batısında Azerbaycan toprakları, kuzeyinde ise Hazar Denizi bulunur.

Burası zengin bir şehirdir. Akarsuları ve çok sayıda nehri vardır. Tüccarların konaklama yeridir. Toplumu savaşçı olup, mızrak ve kalkanla savaşır. İyi insanlardır…… Burada, tek renkte ya da çeşitli renklerde ipekli tekstil ürünleri, keten kıyafetler üretilir ve ahşap kaplar yapılır.

---

[358] Deylemistan'dır. (s.384).

[359] Rey'den Cibal'e giden yol üzerindedir. (s.384).

1.) Gurgan, gelişmiş, iyi işlenmiş arazileri olan, nimeti bol, geniş bir taşraya sahip bir şehirdir. Deylemistan ve Horasan arasındaki sınırı oluşturur. İnsanlar düzgün hatlara sahiplerdir. Savaşçı, gururlu, temiz ve misafirperverdir. Bu şehir iki yarıdan oluşur: Şehristan ve Bakrabad. Tüs'den gelen Hirand Nehri bu iki muhitin ortasından geçer. Taberistan hükümdarı Gürgenç'de konaklamaktadır. Burada siyah ipek tekstil ürünleri, brokar, uzun örtünme bezleri ve ham ipek üretilir.

2.) Dihistan[360], bir "minber" ve bir "kervansaray" bulunan bir bölgedir. İyi işlenmiş arazilere, geniş bir kırsal alana sahiptir. Burası Oğuzlar'a karşı kurulmuş sınır karakoludur. Ali b. Sukkari'nin mezarı buradadır.

3.) Fârav[361], Horasan ve Dihistan arasındaki sınır üzerinde yer alan, çölün hemen kıyısında bir kervansaraydır. Oğuzlara karşı kurulmuş sınır karakoludur. Burada eskiden Karaclı Ebul Duhac'ın savaş kampı yer alırdı. Kervansarayın içerisinde, sadece içmek için kullanılan bir su kaynağı bulunur. Burada tarla bulunmaz, insanlar tahıllarını Nesâ ve Dihistan'dan getirir.

4.) Esterâbâd, bir dağın ayağında yer alan, hoş ve gelişmiş bir şehirdir. Buranın halkı iki dil konuşur; Esterâbâd'ın lvtra dili ve Gürgenç'ın Farsçası. Burada farklı çeşitlerde, mubram ve za'furi gibi, ipek tekstil ürünleri üretilir.

5.) Abeskun[362], deniz kıyısında, dünyanın her yerinden Hazar Denizi'nde ticaret yapan tüccarlara ev sahipliği yapan, zengin bir şehirdir. Buradan yün kumaş ve çeşit çeşit balık gelir.

6.) Taberistan, Deylemistan ülkesinin büyük bir bölgesidir. Sınırı Çalüs'den ve Tamisba'ya dek uzanır. Refah düzeyi yüksek ve zengindir. Çok sayıda tüccar barındırır. Yiyecekleri büyük oranda mısır ekmeği ve balıktır. Yaz kış yoğun yağan yağmurdan dolayı evlerin çatıları kırmızı kiremitten yapılmıştır.

7.) Tamişa, etrafı surla çevrili küçük bir kasabadır. Deniz ve dağların arasında

---

[360] Atrak üzerindeki bölgenin adıdır. (s.385).

[361] Trans-Hazar demiryolu üzerindeki bugünkü Kizil-Arvat'a tekabül eder. (s.385).

[362] Abaskun, Hazar Denizi'nin güney doğu parçasıdır. (s.385).

yer alan çok hoş bir yerdir. Çok sağlam bir kaleye sahiptir. Bu kasabanın her yerinde çok sayıda sivrisinek vardır; fakat bu sinekler büyük caminin içine girmezler.

8.) Limbask, dağın eteğinde bulunan, hoş ve gelişmiş bir şehirdir. Buradan bir fersah ötede ise bir tuz madeni bulunmaktadır. Gürgenç ve Taberistan'a tuz ihtiyacı buradan sağlanır.

9.) Sarı, kalabalık, tüccar sayısı fazla, refah düzeyi yüksek ve hoş bir kasabadır. Burası ipek eşarp, sülfürlü su, sandal ağacı suyu ve parfümlü su üretir. Bu ürünler her yere ihraç edilir.

10.) Mamatir[363], akarsuları olan bir kasabadır. Yaz mevsimlerinde kullanılan kaliteli kalın minderler üretirler.

11.) Turci, zengindir ve Taberistan'ın en eski kasabasıdır.

12.) Mila, şeker kamışı üreten küçük bir kasabadır.

13.) Amul, Taberistan'ın başkenti, büyük bir şehirdir. Şehrin etrafında su dolu bir hendek vardır; fakat koruyucu duvarlar yoktur. Şehrin yakınlarında bir alt şehir vardır. Amul, Taberistan hükümdarlığının konağı ve aynı zamanda tüccarların merkezidir. Büyük bir zenginliğe sahiptir. Bütün bilim dallarından çok sayıda bilim insanı bulunur. Çok sayıda akarsuyu vardır. Keten kumaşlar, keten ve pamuk mendiller, tabari halıları, tabari minderleri ve hiçbir yerde bulunmayan ahşap kutular üretir. Burada aynı zamanda, turunçgiller, ekşi portakallar yetiştirilir, altın iplikli Kumiş kilim, altın iplikli çeşitli eşarp üretiminin yanı sıra tarak, saban sapı, kâse, tabak ve bunlar gibi ahşap ürünler üretilir.

14.) Alhum[364], denizcilerin ve tüccarların sık sık uğradığı bir sahil kasabasıdır.

15.) İtil, Çalüs, Rüdhan ve Kalar, dağların etrafındaki arazide bulunan

[363] Mamtir, Barfurüş'e karşılık gelir. (s.385).

[364] Minorsky'ye göre, deniz kenarındaki Amul'a kısa bir mesafede bulunan bu yer Ahalom'la özdeş olmalıdır. Bu durumda, Mahmudabad'ın güneydoğusundaki Amul Nehri'nin deltasındadır. (s.386).

kasabalardır. Bu dört kasabada Taberistan bölgesinde yer alır. Bu kasabalar, birlikte, Taberistan'ın bir bölgesini oluşturur; fakat hükümdarları Taberistan'dan ayrıdır ve hükümdara "Ustundar" denir. Sınırları, Rey'den denize kadar uzanır. Kalar ve Çalus, Deylemistan topraklarıyla Taberistan arasındaki sınırda yer alır. Çalus deniz kenarında, Kalar ise dağlardadır. Rüdhan'da yağmurluk üretiminde kullanılan ve her yere ihraç edilen kırmızı yün kumaş ve Taberistan'da kullanılmak üzere üretilen mavi kilimler üretilir.

16.) Kumiş[365], Rey ve Horasan arasında, hac yolu üzerinde bir şehirdir. Dağların ortasında bulunan, zengin ve hoş bir şehirdir. Buranın halkı savaşçıdır. Dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan kalitede K.nis-tekstil ürünleri ve meyveler üretirler. Bu ürünler Gürgan ve Taberistan'a ihraç edilir.

17.) Dâmegan, suyu az olan ve bir dağın eteğinde konumlanmış olan bir şehirdir. Halkı savaşçıdır. Tatlı peçeteleri üretir.

18.) Bistam[366], dağın eteğinde yer alan bir şehirdir. Gürgenç sınırındadır ve hoş bir yerdir.

19.) Simnan[367], hiçbir yerde bulunmayacak kadar kaliteli ve güzel meyve üreten, zengin ve hoş bir şehirdir.

20.) Vima ve Şalamba[368], Dunbavand Dağı sınırında yer alan iki şehirdir. Yaz kış daima soğuktur. Bu dağdan demir çıkartılır.

21.) Küh-i Karin[369], on binden fazla köyü bulunan bir bölgedir. Buranın hükümdarına İsfehbed-i Sahriyarı Kuh denir. Burası zengin bir yöredir ve halkının büyük çoğunluğu Zerdüştler'den oluşur. Müslümanlığın başlangıcından bu yana bu yörenin hükümdarları Bav'ın soyundan gelmiştir.

---

[365] Tabaristan'ın dışında yer alan, dağların hemen güney ayağındadır bölgedir. (s.386).

[366] Bistam, Kamiş bölgesinde bir şehrin adıdır.(Bkz.İbrahim KAFESOĞLU, Harezmşahlar Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1992, sondaki harita).

[367] Kamiş Bölgesinin batısında bir şehirdir. (Bkz. İ. KAFESOĞLU, a.g.e. , sondaki harita).

[368] Damavand'a bağlı Şehrin 6 km güneyinde bir şehirdir. (s.386).

[369] Karin Dağı, Sari'nin güneyinde yer alır. (s.386).

22.) Pırrim[370], bu bölgenin en önemli yeridir. İsfehbedler, şehre yarım fersah uzaklıktaki askeri kampta yer alır. Bu yörede Müslümanlar ile beraber sayıca kalabalık yabancılar, zanaatkârlar ve tüccarlar yaşar; çünkü bu bölgede yaşayanlar daha çok askerdir. Burada on beş günde bir pazar kurulur. Kızlı erkekli gruplar giyinip kuşanıp buraya eğlenmeye gelir, çeşitli oyunlar organize eder, enstrümanlar çalar, dans eder, yeni arkadaşlıklar kurar. Bu bölgenin âdetine göre, bir kızı seven her erkek, kızı ayartarak onu başka bir yere götürür ve üç gün istediği gibi vakit geçirir. Daha sonra, kızın babasına, onunla evlenmek istediğini iletmesi için birini gönderir. Küh-i Karin bölgesinde, çeşitli su kaynakları vardır. Yılın belli zamanlarında insanlar giyinip kuşanıp, bu kaynakların başında toplanarak, şaraplı, müzikli, şarkılı, danslı eğlenceler düzenler. Burada, bu karnavalın bir tür tapınma olduğunu düşünerek Tanrı'ya dua ederler. İhtiyaçları olduğunda yağmur için dua ederler ve yağmur gerçekten de yağar.

23.) Samar[371], bu yörenin küçük bir kasabasıdır. Burada kurşun, antimon ve demir çıkarılır.

24.) Deylemistan, Deylem topraklarına adını veren bir bölgedir. Taberistan, Cibal, Gilan ve Hazar Denizi'nin arasında yer alır. Burada toplum iki sınıf insandan oluşur. Bu sınıflardan biri deniz kenarında, diğeri dağlarda yaşar. Üçüncü bir sınıf ise diğer iki sınıf arasında konumlanmıştır. Deniz kıyısında yaşayanlar on küçük bölgeyi doldurur: L.tra, Varpura, Langa, M.rd, Çalkrüdh, Gurgrüdh, Dinarrüdh, Cüdahancan, بلانروذبار ve Hausam[372]. Dağların ardında, bu on bölgeye tekabül eden üç büyük bölge vardır: Vastan[373], Şir ve P.zhm bütün bu bölgelerin sayısız alt bölgeleri ve köyleri bulunmaktadır. Bütün bunlar 20 fersaha 20 fersah bir alana yayılmıştır. Deylem'in bu bölgesi hoş ve zengindir. Halkın tümü asker ya da tarımcıdır. Buranın kadınları da çiftçilikle uğraşır. Burada minberi bulunan hiçbir şehir yoktur. Şehirleri

---

370 Pırrim, muhtemelen, Ticin Nehri'nin batı kolu üzerinde yer almıştır. (s.386).

371 Samar, Sari'den 1 günlük uzaklıkta bulunan ve Karin-küh'ün tek şehri olan Sahmar'a tekabül eder. (s.386).

372 Bu yerlerden Latra, Varfü ve Langa, Deylem'in doğu yakasında yer almalıdır. Çalkrüdh Nehri Çalüs'ün 65 km batısındadır. Gurgrüdh, Çalüs'ün hemen batısınndda yer alan Karkarüsar'e tekabül etmelidir. Dinarrüdh, Sakhtasar (Gilan'ın doğu sınırı) ve Khuşkarüd (Raniküh'te) arasında dar bir kıyı şerididir. Hausam, Langarüd'ün 13 km doğusunda yer alan Rüdisar'la özdeştir. (s.387–388).

373 Vatsan, Gilan'ın güney sınırındaki Somam'ın doğusunda aranmalıdır. (s.388).

Kalar[374] ve Çalüs'dür.

25.) Gilan, Deylemistan, Cibal, Azerbaycan ve Hazar Denizi arasında yer alan ayrı bir bölgedir. Bölge, deniz ve Cibal Dağları arasında açık bir alanda yer alır. Gilan'ın akarsuyu çoktur, bunlardan bir tanesi, Gilan'dan doğru akan ve Hazar Denizi'ne dökülen Sapidh-rüdh adında büyük bir nehirdir. Buranın halkı iki sınıfa ayrılır. Bu sınıflardan biri deniz ve nehir arasında yaşar ve bunlara "nehrin bu tarafındakiler" ismi verilir. Diğer sınıf dağ ve nehrin arasında yaşar, bunlara ise "nehrin öbür kıyısındakiler" denir. İlk grup yedi büyük bölgeden oluşur: Lafcan, Myalfcan, Kuşkacan, Barfcan, Dakhil, Tıcin ve Ç.ma[375]. Nehrin öbür tarafındakiler diye adlandırılanlar ise on bir bölgeye ayrılır: Nanak, …….., Kütum, Saravan, Paylaman-şahr, Raşt, Tulim, Dülab, Kuhan-Rüdh, Astarab ve Han-Bali[376]. Her bir yörenin sayısız köyü mevcuttur. Gilan, zengin, güzel bir doğaya sahip, gelişmiş bir yerdir. Bütün tarımsal işler kadınlar tarafından yürütülür, erkeklerin tek işi ise savaşmak, Gilan ve Deylemistan'ın sınırlarını korumaktır. Gilan'da günde bir ya da iki defa köyler arası savaşlar olur. Boylar arası düşmanlıklar yüzünden çok sayıda insanın öldürüldüğü günler olur. Bu savaşlar ve düşmanlıklar, ya bir tarafın askerleri çekilene kadar ya da herkes ölene veya yaşlanana kadar devam eder. Yaşlandıkları zaman, kamu davranışlarından sorumlu görevli olurlar ve hukukun uygulayıcı muhtesibleri[377] olarak adlandırılırlar. Eğer Gilan bölgesinde birisi başka birisini rahatsız ettiği ya da şarap içtiği ya da başka herhangi bir suç işlediği zaman kırk veya elli kırbaç cezasına çarptırılıyor. Burada minberleri olan Gilabadh, Şal, Dülab, Paylaman-Şahr gibi kasabalar mevcuttur. Bunlar pazarları olan ancak tüccarları yabancı, küçük yerlerdir. Yiyecekleri pirinç ve balıktır. Gilan'da fırça, minder,

---

[374] Kalar Şehri, Çalus'un batısındaki Başm Geçidine yakın bir yerde aranmalıdır. (s.388).

[375] Bu yerlerden Myalfcan, Lahiican'dan Siyahkal'a giden yol üzerinde bulunur. Kuşkacan, Safid-Rud'un doğu yakasındadır. Barfcan, Lahican'ın güneydoğusunda, Siyahkal bölgesinin merkezidir. Dakhil, Lahican'ın kuzeyinde, Rah-şahi-payin'dedir. Tıcin, Lahican'dan Kisum'a batıya giden yol üzerindedir. Langarüd Limanı Çomkhala'yla bağlantısı olması gereken Ç.ma, Lahican'ın kuzeydoğusundadır. Minorsky, ayrıca, bunların birer şehir değil, yer ya da bölge adı olduklarını hatırlatır. (s.389–390).

[376] Nehrin öte yanındaki bu yerlerden Nanak Bölgesi, Raşt'ın güneydoğusundadır. Bugünkü Kudum'a tekabül eden Kütum, Imam-zada Haşim'in 5 km güneyinde yer alır. Paylaman-şahr bugün tamamen kaybolmuştur. Tulim (şimdiki Tülim) Bölgesi, Raşt'ın kuzeybatısındadır. Dülab Bölgesi, Murdab'ın kuzeybatı köşesine bitişiktir. Kuhan-Rüdh, Fars Talish'inin merkezi olan Kergana-rüd'e gönderme yapmaktadır. Astarab, çok yüksek ihtimalle Astara'dır. Khan-Bali ise Müghan bölgesinde aranmalıdır. Minorsky, ayrıca, Gilan'ın kasabalarının yerlerinin tam olarak belirlenemeyeceğini söyler. (s.391).

[377] Muhtesib:1-[Eskiden] Belediye işlerine bakan memur.2-[Eskiden]Polis ve belediye işlerine bakan memur.(şıhne, şahne).(Devellioğlu, s.676).

seccade üretilir, maha balığı avlanır. Bu ürünler her yere ihraç edilir.

*33 IRAK ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Bu ülkenin doğusunda Huzistan ve Cibal sınırlarının bir kısmı, güneyinde Irak körfezi ve Basra Bozkırı, batısında Basra ve Kûfa Çölleri, kuzeyinde ise Cezire ve Azerbaycan'ın bazı kısımları yer alır. Bu ülke dünyanın merkezine yakın bir yerdedir ve İslam ülkeleri arasında en zengin olanıdır. Akarsuları boldur ve zengin bir kırsal kesime sahiptir. Burası tüccarlar için çok önemli bir mekândır, çok sayıda zengine, kalabalık bir nüfusa ve bilim insanlarına sahiptir. Büyük hükümdarların yaşadığı bir yerdir. Irak sıcak kuşaktadır. Burada yetiştirilen hurma ve üretilen tekstil ürünleri tüm dünyaya ihraç edilir.

1.) Bağdat[378], Irak'ın başkenti, halifelerin yaşadığı, muazzam bir şehirdir. Dünyanın gerek iklim gerekse ticaret açısından en ileri şehri olup, çok sayıda zengin ve bilim insanı bu şehirde yaşar. Bu şehri, İslam döneminde Mansur inşa ettirmiştir. Dicle Nehri bu şehrin içinden akar, bu nehrin üzerinde teknelerden yapılmış bir köprü bulunmaktadır. Bağdat, pamuk, ipekli kumaş, cam ürünler ve kristallerin yanı sıra çeşitli iksirler ve yağlar da üretir. Bu ürünlerin tamamı ihraç edilir.

2.) Mada'in, Dicle'nin doğusunda yer alır. Eskiden Sasani Hükümdarları burada yaşarmış. Burada, dünyada daha büyüğü bulunmadığı söylenen görkemli Ayvan-i Kisra yapıtı bulunur. Gayet büyük ve zengin bir şehirdir; fakat zenginliği Bağdat'a geçmiştir.

3.) Nu'maniya, Dicle'nin batısında, Dayr Akül'ün doğusunda yer alır. İki kasaba da zengindir.

4.) Cabbül, nüfusunun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu az nüfuslu bir kasabadır.

---

[378] Bağdat'tan başlayarak Vasit'e kadar olan yerleşim yerleri (1.-6.), Dicle'nin yatağını aşağı doğru takip eden hat üzerindedir. (s.392).

5.) Carcaraya ve Fam Al-Silh, Dicle'nin doğusunda, Sabus batısında bulunur. Her üç kasaba da zengin ve güzeldir.

6.) Vasıt, iki kısımdan oluşan büyük bir şehirdir. Dicle bu şehrin içinden akar, üzerinde bir köprü vardır. Şehrin her iki kısmında da Haccac bin Yûsuf tarafından yapılmış bir minber bulunmaktadır. İklimi güzeldir ve Irak'ın en hoş şehridir. Burada kilim, pantolon kemeri ve boyalı yünler üretilir.

7.) Abdasi, Nim-Rudhi[379], iki kalabalık kasabadır. Burada büyük miktarlarda kaliteli hurmalar yetiştirilir.

8.) Maftah, Dicle'nin doğusunda yer alan kalabalık bir kasabadır. Ma'kil Kanalı buradan başlar.

9.) Ubulla, su ile çevrilmiş, Dicle'nin batısında bulunan kuvvetli bir şehirdir. Bulli başörtüleri ve örtünme bezleri üretilir.

10.) Basra, on iki semtten oluşan büyük bir şehirdir, bu semtlerin her biri bir şehir kadar büyüktür. Bu semtler birbirinden ayrıdır. Basra'da 124.000 tane kanal olduğu söylenir. Burası Ömer ibn el-Hattab, Allah onu kutsasın, tarafından yapılmıştır. Alavi Burka'i burada doğmuştur. Talha, Enes İbn Melik, Şaykh, Hasan Basri ve Sirin'in Oğlu'nun mezarları buradadır. Burada iyi ayakkabılar, önlükler ve kaliteli keten ve pamuktan kumaştan yapılmış ürünler üretilir.

11.) Bayan, Dicle'nin doğusunda yer alan, zengin ve gelişmiş bir kasabadır.

12.) Salmanan, Dicle'nin doğusunda yer alan, zengin ve gelişmiş bir kasabadır.

13.) Abbadan, deniz kıyısında bulunan zengin ve gelişmiş bir şehirdir. Bütün "Abadan ve Samani minderleri" buradan gelmektedir. Basra ve Vasit'in tuzları da buradan gelir.

---

[379] Abdasi ve Abbadan arasındaki bütün yerleşim yerleri (7.-13.) Basra bölgesindedir. (s.392).

14.) Madaraya[380], zengin ve gelişmekte olan, ekili arazileri bol bir kasabadır.

15.) Uskaf Bani Cüneyd, Nahravan Kanal'ından kalanların kullanıldığı araziler üzerinde bir şehirdir.

16.) Nahravan, zengin bir şehirdir. Burada palmiye ağaçları bulunur, aynı zamanda Sasani hükümdarının zamanında yapılmış olan yapıtlarda mevcuttur.

17.) Calüla ve Haikin, iki tane gelişmekte olan kasabadır. Haikin'in içinden bir nehir akar.

18.) Kasr-ı Şirin, etrafında taştan bir sur örülü olan, büyük bir köydür. İçerisinde mermerlerle süslenmiş bir revak[381] bulunmaktadır.

19.) Hulvan, bir nehrin geçtiği, hoş bir şehirdir. Burada kuru incir üretilir ve ihraç edilir.

20.) Kuthay-Rabba[382], etrafında, kül tepelerinin bulunduğu bir şehirdir. Bu tepelerin, Nemrut'un Peygamber İbrahim'i, Allah onu korusun ve kutsasın, yakmak için başlatmış olduğu ateşten arta kalanlar olduğu söylenir.

21.) Babil, Irak'ın en eski kasabasıdır. Canaanites hükümdarı zamanında burada yaşarmış.

22.) Şarşar, içerisinden Şarşar Nehri'nin aktığı, zengin ve hoş bir kasabadır.

23.) Nahr'el Melik, zengin ve hoş bir kasabadır.

24.) Kasr İbn-Hubayra, Bağdat ve Kûfa arasındaki en büyük şehirdir. Burası zengin, hoş ve kalabalıktır.

---

[380] Madaraya ve Hulvan arasındaki yerleşim yerleri (14.-19.) Dicle'nin sol yakasında, İran'a giden yol üzerindedir. (s.392).

[381] Revak:Üstü örtülü ,önü açık yer sundurma.(T.D.K.S., c.2., s.1224).

[382] Kuthay-Rabba ve Cami'ayn arasındaki tüm yerleşim yerleri (20.-25.), Fırat ve Dicle'ye bağlanan kanalların üzerindedir. (s.392).

25.) Cami'ayn, Fırat Nehri'nin ana yatağı ile Sura Kanalı arasında yer almış bir kasabadır. Buraya sadece suyolu ile ulaşılabilir.

26.) Kûfa[383], Fırat Nehri'nin kenarında bir kasabadır. Sa'd ibn Ebi Vakkas tarafından kurulmuştur. Bu kasabada İnançlı Halife Ali ibn Abi Talib'in, nur içinde yatsın, kabri bulunmaktadır.

27.) Hira, bozkırın kenarında yer alan bir kasabadır. Kûfa'dan daha iyi bir iklime sahiptir.

28.) Kadısıya, bozkırın kenarında, hac yolu üzerinde yer alan bir kasabadır.

29.) Baradan ve Ukbara[384], Bağdat'ın kuzeyinde ve Dicle'nin doğusunda yer alan iki hoş kasabadır.

30.) Samarra[385], Dicle'nin doğusunda yer alan bir şehirdir. Buranın kırsal kesimleri ve arazileri ise Dicle'nin batısında yer alır.

31.) Karkh ve Dür, Mu'tasim tarafından kurulmaya başlanmış ve Memun tarafından bitirilmiş, zengin ve hoş iki kasabadır.

32.) Tikrit, Cezire ve Irak arasındaki sınırda yer alan, kalabalık ve gelişmiş bir şehirdir.

*34 CEZİRE BÖLGESİ VE ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Bu bölgenin dört bir yanı iki büyük nehrin suları ile kaplıdır. Bu nehirler Fırat ve Dicle'dir. Sularla çevrelenmiş olmasından dolayı buraya Cezire (ada) denir. Burası zengin, hoş ve kalabalık bir bölgedir. İklimi çok dengelidir ve akarsuları mevcuttur. Dağları, sayısız şehri, gelişmiş kırsal alanı, bahçeleri meyve, bahçeleri

---

[383] Kûfa, Hira ve Kadisiye (26.-28.), Fırat'ın sağ yakasındadır. (s.392).

[384] Baradan ve Ukbara, Semera, Karkh, Dür ve Tikrit, Bağdat'ın yukarısında, Dicle üzerindedir. (s.392).

[385]HN. Samarra: Halife Memun tarafından Türkler için yaptırılmış bir şehirdir.

vardır. Cezire hoşluk ve güzellikleri ile tanınır. Burada yaşayanlar arasında Rabi'a kavim mensupları ve Hariciler vardır.

1.) Mausil(Musul)[386], nimetleri olan, büyük ve dengeli bir iklime sahip büyük bir şehirdir.

2.) Balad, Dicle'nin kıyısında bulunan, Dicle'nin yanı sıra başka akarsuları da bulunan bir şehirdir.

3.) Bar-ka'id ve Ardama, iki kalabalık ve gelişmekte olan bir şehirdir.

4.) Nışibin, Cezire'nin en gelişmiş şehridir. Hoş ve zengin bir yerdir. İçerisinde Hristiyanlara ait manastırlar bulunur. Ölümcül akrepler vardır. İçinde sayısız yılan olan sağlam bir kale barındırır. Kaliteli cam taşı üretilir.

5.) Dara, sayısız akarsuya sahiptir, dağın eteğinde kurulmuş bir kasabadır.

6.) Kafartütha, akarsuları olan, zengin ve gelişmekte olan kasabadır.

7.) Ra's al-'Ayn, gelişmekte olan çok sayıda su kaynağına sahip bir şehirdir. Bu kaynakların oluşturduğu beş nehir, Habur adı altında birleşerek Fırat'a dökülür.

8.) Diyar-rabi'a (Diyar-ı Ranay) hoş bir yerdir.

9.) Rakka ve Rafika[387], birbiri ile birleşmiş olan, Fırat Nehri'nin kıyısında yer almış iki büyük ve gelişmiş kasabadır. Sıffın Savaşı, buraya yakın bir yerde, nehrin öte yanında yapılmıştır.

10.) Karkisiya, hoş ve zengin bir kasabadır. Kırsal alanı daima yeşildir.

---

[386] Mausil ile Diyar-rabi'a arasındaki yerler (1.-8.), Mausil'den batıya doğru birbirini düz bir hatta takip eder. Diyar-rabi'a, bu yedi yerleşim yerini kapsayan bölgenin adıdır. (s.393).

[387] Rakka ve Rafika ile Anbar arasındaki yerler (9.-15.), kıvrımından aşağı doğru, Fırat'ın üzerinde yer alır. Bu yerleşim yerlerinin bulunduğu bölge Diyar-Mudar'dır. (s.393).

11.) Rahba, gelişmekte olan, bolca suya ve ağaca sahip bir şehirdir.

12.) Daliya, kalabalık, hoş ve küçük bir şehirdir.

13.) Ana, Fırat Nehri'nin suları arasında yer alan gelişmiş bir kasabadır.

14.) Hit, sağlam bir sur ile örülmüş, zengin ve hoş bir şehirdir. Abdullah ibn el Müberek'in türbesi buradadır.

15.) Anbar, gelişmiş, zengin, hoş ve kalabalık bir şehirdir. Sadık Halife Ebul Abbas'ın tahtı zamanında burada bulunurdu.

Rakka'dan Anbar'a kadar olan bütün kasabalar, Fırat Nehri'nin kıyısında bulunur.

16.) Balis, Eisr-i Menbiç ve Sumeysat[388], Fırat'ın kıyısında ve Suriye'ye bitişik kasabalardır.

17.) Harran[389], suyu az olan bir şehirdir. Burada Sabian'lar yaşar.

18.) Saruç, zengin bir kasabadır.

19.) Rüha (Urfa), gelişmiş bir şehirdir. Halkın çoğu Hristiyan'dır. İçerisinde bir kilise vardır. Dünyada bundan daha büyük, katılımı bu kadar yüksek, daha muhteşem başka bir kilise yoktur. Bu şehre ait gelişmiş bir kırsal alan vardır. Burada keşişler yaşar.

20.) Cezire ibn Ömer[390], Dicle'nin kıyısında yer alan, ağaçları ve akarsuları bol, gelişmiş bir kasabadır.

21.) Haditha, güzel meyve bahçeleri olan bir şehirdir.

---

[388] Fırat kıvrımının sağ yakasında. (s.393).

[389] Harran, Suruc ve Urfa, Balik Nehri yakınlarındadır. (s.393).

[390] Cazira ibn Omar, Haditha ve Sinn, Dicle'nin sol yakasındadır. (s.393).

22.) Sinn, Dicle'nin kıyısında, dağlara yakın bir yerde, hoş bir kasabadır.

*35. AZERBAYCAN BÖLGESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Bu üç bölge birbirlerine bitişiktir. Kırsal kesimleri birbiriyle karışır. Bu bölgelerin doğusunda Gilan sınırları, güneyinde Irak ve Cezire, batısında Serir ve Rum sınırları, kuzeyinde yine Serir'in farklı bölgeleri ve Hazarlar bulunur. İslam toprakları içinde en hoş olanlar bu yerlerdir. Bölge çok zengin ve hoştur, akarsuları ve güzel lezzetli meyveleri vardır. Tüccarların, inançları uğruna savaşanların, dünyanın dört bir yanından gelmiş yabancıların mesken edindiği bir yerdir. Burada kırmızı fesler, pantolon kemeri, yün kumaşlar, kızılkök, yün, bal ve balmumu üretilir, balıkçılık yapılır. Buraya da Yunan, Ermeni, Peçenek, Hazar ve Slav köleler getirilir.

1.) Erdebil[391], Azerbaycan'ın duvar ile çevrelenmiş olan başkentidir. Ardavil zamanında çok kuvvetli ve zengin olan; fakat şu anda değer kaybetmiş bir şehirdir. Azerbaycan hükümdarları burada oturur. Soyulmuş kumaş ve çeşitli renkte kumaşlar üretir.

2.) Asna, Sarav, Mıyana, Huna ve Cabrükan küçük fakat hoş, zengin ve kalabalık kasabalardır.

3.) Tebriz[392] , Ala İbn Ahmed tarafından ördürülmüş, bir duvar ile etrafı çevrilmiş, hoş ve zengin, küçük bir kasabadır.

4.) Merağa büyük bir şehirdir, akarsuları, güzel bahçeleri vardır. Zamanında sağlam bir duvarı varmış fakat Bû Sac'ın oğlu, bu suru yok etmiş.

5.) Barzand[393], akarsuları ve tarımsal arazileri olan, gelişmiş ve zengin bir

---

[391]Erdebil'den sonra en güneydoğu köşedeki Asna'dan başlayarak bütün bu yerleşim yerleri (1.-7.), Arakses'te bulunan en kuzeydoğu noktadaki Vartan'a kadar uzanır. (s.394).

[392] Minorsky'ye göre, onuncu yüzyılda Tebriz önemsiz bir kasabaydı.(s.394).

[393] Barzand, Mükan ve Vartan, Erdebil'in kuzeyinde yer alır. Vartan, şimdiki Atlan harabeleridir. (s.394).

şehirdir. Kadife tekstil ürünleri üretir.

6.) Mukan[394], deniz kenarında yer alan bir muhite sahip bir şehirdir. Mukan bölgesinde, Mukan adını taşıyan iki ayrı kasaba daha vardır. Mukan da kızılkök, yemek için tahıl yetiştirilir, çuval ve palas-halısı üretilir.

7.) Vartan, seccadelerin ve Zilu'nun geldiği bir şehirdir.

Bu yazmış olduğumuz kasabaların tamamı Azerbaycan'a aittir.

*36. ERMENİSTAN VE ARRAN BÖLGESİ HAKKINDA BİLGİ

8.) Duvin, Ermenistan'ın başkenti, etrafı bir duvarla çevrili, büyük bir şehirdir. İçinde çok sayıda zengin ve tüccarın yaşadığı, kalabalık ve hoş bir şehirdir. Buraya ait, Cezire sınırlarına kadar inen ve hatta Rum'lara bitişik, büyük bir kırsal kesim bulunmaktadır. Kına yapılan kökler burada üretilmektedir ve iyi pantolon kemeri yaparlar.

9.) Dakharrakan[395], akarsuları bol, zengin bir şehirdir. Kabüdhan Nehri yakınlarındadır.

10.) Urmiya, zengin, hoş ve gelişmekte olan bir şehirdir.

11.) Salamas (şimdiki Salmas), kaliteli pantolon kemeri üreten bir şehirdir.

12.) Hoy, Bargri, Arcic[396], Ahlat, Nahçivan ve Bitlis, irili ufaklı, gelişmekte olan, hoş ve kalabalık, içinde zenginler ve tüccarların yaşadığı kasabalardır. Buralarda yüksek miktarlarda zilü-halıları, pantolon kemeri ve ahşap ürünler üretilmektedir.

---

[394] HN. Mukan, Hazar Denizi'nin güneybatısında yer alan bir bölgedir. (Bkz. İ. KAFESOĞLU, a.g.e. , sondaki harita).

[395] Tebriz ve Marağa arasındadır. (s.395).

[396] Van Gölü'nün kuzeydoğu yakası. (s.395).

13.) Malazgirt[397] , Rumlara karşı kullanılan bir sınır karakoludur. Güzel bir yerdir. İnsanları savaşçıdır.

14.) Erzurum, içerisinde inançları için savaşanların bulunduğu bir kale bulunan, tüccarların bulunduğu bir şehirdir.

15.) Meyyâfârikin (Silvan), Ermenistan, Cezire ve Bizans arasındaki sınır üzerinde, kale içinde bulunan bir şehirdir.

16.) Marand, kalabalık ve zengin, küçük bir kasabadır. Burası çeşit çeşit yün kumaşlar üretir.

17.) Mimadh, iyi bilinen, zengin, çok hoş ve kalabalık bir bölgedir.

18.) Ahar[398], Mimadh'ın en önemli yeridir. Burası, "omnes naves vi capiebat" olan Culandabul K.rk.r ailesinden gelen Ravvad'ın oğlunun hükümdarlığına aittir.

19.) S. ngan (Sungan), büyük bir bölgeye sahip, Sunbat Hükümdarlığına ait bir şehirdir.

Bu saymış olduğumuz yerlerin hepsi Ermenistan'a aittir.

20.)Kaban[399], gelişmekte olan, iyi kalite pamuk üreten bir şehirdir.

21.) Berdea, büyük ve hoş bir şehirdir. Arran'ın başkenti ve bölge hükümdarının yaşadığı yerdir. Buraya ait büyük bir kırsal kesim bulunmaktadır, arazileri geniştir, bol miktarda meyve yetişir ve nüfusu kalabalıktır. Bu kesimde meyvesi herkese ait olan dut ağaçları bulunmaktadır. Şehirde ipek üretilir, iyi katır, kızılkök, kestane ve karaviya yetiştirilir.

---

[397] Malazgirt, Kalikala ve Meyyâfârikin (13.-15.), Ermenistan'ın Bizans'a karşı kurduğu Müslüman müstahkem mevki hattını oluşturur. (s.395).

[398] Ahar, Mimadh Bölgesinin merkezi olduğuna göre, bölge güney Karaca-dağ'dadır. [Diyarbakır'ın güneyi],(s.395).

[399] Kaban, Ermenistan'a bağlı Kapan'dır ("Kapan boğazı"). Arkses'in kuzeyinde (Ordubad'ın kuzeyinde) yer alır. (s.398).

22.) Baylakan[400], tekstil ürünleri üreten, hoş bir kasabadır. Büyük miktarlarda at eyerleri, burkalar ve natif-şekerlemeleri üretir.

23.) Bazğah[401], Aras Nehri üzerinde bulunan bir şehirdir. Burada balıkçılık ile uğraşılır.

24.) Gence ve Şamkür, geniş tarım arazilerine sahip, zengin, hoş ve her çeşit yünlü ürün üreten iki şehirdir.

25.) Hunan[402], Kur Nehri'nin kıyısında yer alan bir bölgedir. Arran ve Ermenistan arasındaki sınırı oluşturur.

26.) Vardükiya[403], Hunan'ın az nüfuslu ve küçük bir şehridir.

27.) Kal'a[404], Arran ve Ermenistan arasındaki sınırda bulunan, bir minber ve büyük bir kaledir.

28.) Tiflis, büyük, zengin, güçlü, çok hoş ve çift sur ile sarılmış olan bir şehirdir. Kâfirlere karşı kurulmuş bir sınır karakoludur. Kur Nehri bu şehrin içinden geçer. Tiflis aşırı sıcak bir su kaynağına sahiptir. Bu kaynak üzerinde, asla ateş gerektirmeden sürekli sıcak suyu olan banyolar inşa edilmiştir.

29.) Şakki[405], Ermenistan'ın zengin ve hoş bir bölgesidir. Uzunluğu yetmiş fersahtır. Halkı Müslüman ve kâfirlerden oluşur.

30.) Mubaraki, Berdaa'nın kenarında bulunan büyük bir köydür. Ruslar Berdaa'yı işgal ettiklerinde kurdukları kamplar bulunur. Mubaraki, Şakki sınırının başlangıcıdır.

---

[400] Mil-i Baylakan adındaki Baylakan kalıntıları, Suşa'nın güneydoğusunda yer alır. (s.398).

[401] Bazhgah, muhtemelen, Kur ve Arkses'in birbirine karıştığı kavşağın altında bulunan Cavad'dır. (s.398).

[402] Tiflis'in 22 fersah doğusunda, Kur Nehri ile onun sağ kolu olan Ktsia arasında yer alan bölgedir. (s.398).

[403] Vardükiya, Berduc Nehri üzerinde, Tiflis'in güneydoğusunda yer alan Gürcistan'ın sınır bölgesidir. (s.398).

[404] Tiflis'in 12 fersah doğusundadır. (s.398).

[405] Şakki, Şirvan'ın batısında, onu Dağıstan'dan ayıran sıra dağların hemen güneyindedir. (s.400).

31.) Sük al-Cabal[406], Şakki'ye bağlı Barda'ya yakın olan bir şehirdir.

32.) Sunbatman[407], Şakki'nin en sonunda bulunan, güçlü bir kaleye sahip bir şehirdir. Sözü edilen son iki şehir zengindir.

33.) Şanar, Şakki ve Tiflis arasında yer alan, yirmi fersah uzunluğunda bir bölgedir. Halkı kâfirdir.

34.) Kabala[408], Şakki, Barda ve Şirvan arasında konumlanmış, hoş ve zengin bir şehirdir. Buradan kunduz kürkü gelir.

35.) Bardic, küçük fakat hoş ve zengin bir şehirdir.

36.) Şirvan, Hursan ve Lizan, tek hükümdarın hükmettiği üç ayrı bölgedir. Bu hükümdara Şirvan-şah, Hursan-şah ve Lizan-şah denir. Hükümdar Şamakhi'ye bir fersah uzaklıkta yer alan ordu kampında yaşar. Bu hükümdarın, Kurdıvan bölgesinde, yüksek, geniş ve düz bir dağı vardır. Buranın alanı dört fersaha dört fersahtır. Buraya sadece özel yapılmış ve gidilmesi zor bir yoldan ulaşılabilinir. Bu alanda dört tane köy bulunur. Hükümdarın bütün zenginliği ve ganimetleri, kadın erkek bütün tebaası buradadır. Burada ekip biçer ve burada yerler. Bu kaleye Niyal-Kal'a adı verilir. Bu kalenin bir fersah yakınlarında ise başka bir kale bulunmaktadır. Hükümdarın zindanları da bu kaledThat.

37.) Hursan, Derbend ve Şirvan arasında yer alan bir bölgedir. Kabk (Kafkas) Dağına bitişiktir. Burası yünlü kumaşlar ve dünyanın her yerine buradan gönderilen farklı çeşitlerde mahfuri üretir.

38.) Kurdivan, zengin ve hoş bir kasabadır.

[406] Sük al-Cabal, bugünkü Areş yakınlarında aranmalıdır. (s.400).

[407] Sunbatman, Nukhi çevresindeki Kakhhetian sınırına yakındır. (s.400).

[408] Kabala'ya ait harabeler, Turiyan Nehri'nin iki kolunun buluştuğu kavşak noktasında Şamakhi'nin güneybatısında yer alır. (s.402).

39.) Şavaran, Şirvan'ın başkentidir. Denize yakın olan hoş bir noktada bulunur. Buradan gelen mihenk taşı her yere ihraç edilir.

40.) Derbend-i Harazan, deniz kenarında yer alan bir şehirdir. Şehir ve deniz arasına, gemilerin izinsiz girişini engellemek için büyük bir zincir gerilmiştir. Bu zincir, kurşun ve taştan yapılmış olan duvarlara sağlam bir şekilde monte edilmiştir. Şehir keten kumaş ve sülfür üretmektedir. Buraya yakın olan kâfir ülkelerden köleler getirilir.

41.) Bakü, deniz kenarında, dağların eteğine kurulmuş bir kasabadır. Deylemistan ülkesinde kullanılan bütün nefteler[409] buradan gelir.

*37.ARAP ÜLKESİ VE ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Bu ülkenin doğusunda Büyük Deniz'in bir parçası olan Umman Denizi, güneyinde yine Büyük Deniz'in bir parçası olan Habeşistan Denizi, batısında yine Büyük Deniz'in parçası olan Ayla Denizi, kuzeyinde Suriye ve Kûfa Bozkırları bulunmaktadır. Burası sıcak kuşağa ait olan büyük ve geniş bir ülkedir. Dağları, dağları anlattığımız bölümde açıkladığımız gibi birbirinden ayrıdır. Bu ülkede sadece bir tane nehir vardır. Bu nehir Tihama Dağı'ndan doğar, Haulan bölgesini ve Hadramit eyaletini sarar ve Büyük Deniz'e dökülür. Büyük bir nehir değildir. Bu ülkede sayısız bölge bulunmaktadır. Ülkenin çoğu çölden oluşur. İşte burası, Arapların ve buralı olup başka yerlere göç edenlerin gerçek yurdudur. Bunların çoğu, ülkenin şehirlerinde yaşayanlar hariç, çölde yaşar. Bu ülke farklı çeşitlerde hurmalar yetiştirdi. Post, Mekke kumu, bileği taşı, hacı ayakkabısı ve boyalı ayakkabılar üretir. Burada yaşayan birçok tuhaf hayvan vardır.

Buraya bağlı bölgeler, Yemen, Hicaz, Tihama, Yamama, Bahreyn ki burada Tamim, Mudar, Asad, Cassan, Kalb, Fazara ve benzeri kabilelerin çadırları bulunur. Bu yöreler haritamızda açık ve net olarak gösterilmiştir.

1.) Mekke, dağların eteğinde yer alan, kalabalık ve zengin bir şehirdir. Etrafı

---

[409] Neft:Neft yağı (Devellioğlu.s.818).-Çoğunlukla boyacılıkta kullanılan ,petrol türevlerinden bir çeşit mineral yağ, neft yağı.(T.D.K.S. c.II.,s.1080).

dağlarla çevrilidir. Burası saygı değer ve kutsal peygamberimiz Muhammed'in doğum yeri olduğundan dolayı dünyanın en saygıdeğer şehridir, Allah Peygamberimizi ve ailesini yüceltsin inşallah, nur yüzünü eksik etmesin inşallah. Allah'ın evi olan caminin yüksekliği 370 kübit[410], genişliği 315 kübittir. Mekke Evi (yani Kâbe), 24½'a 23½ kübit ölçeklidir. Kâbe'nin yüksekliği 27 kübit, taşın (hicr) çevresi 50 kübittir. Mekke, Adem tarafından - Allah'ın saadeti üzerinde olsun- kurulmuş; İbrahim- Allah'ın saadeti üzerinde olsun- tarafından bitirilmiştir. Adem'in zamanından bu yana burası Allah tarafından kutsanmıştır.

2.) Medine, hoş, kalabalık bir şehirdir. Peygamber Efendimizin, Allah Onu ve ailesini kutsasın ve yandaşlarının mezarları burada bulunmaktadır. Medine'den dünyanın dört bir yanına bileği taşı ihraç edilir.

3.) Taif[411], bir dağın eteğine kurulmuş bir kasabadır. Burada post üretilir.

4.) Necran[412], Hamdan kabilesinin yaşadığı zengin bir ilçesidir. Buradan gelen eşkıyalar Yemen bölgesinde haraç keser.

5.) Curaş, Yemen'in zengin ve kalabalık bir kasabasıdır.

6.) Şa'da, gelişmiş ve kalabalık bir yöredir. Burada Basralı tüccarlar bulunur. Eski zamanlarda Yemen Hükümdarları burada yaşarmış. Burada post ve hacılar için yemeni-ayakkabıları üretilmektedir.

7.) Şamdan, Şa'ada ve Şan'a arasında yer alan, Yemen'de bir şehirdir. Himyar'ın oğullarının yaşadığı ve burada arazilere, asma bahçelerine, otlak alanlara sahip oldukları üç tane kasabaya sahiptir.

8.) San'a, Yemen'in başkentidir. Zengin ve gelişmekte olan bir şehirdir. Yemen'den gelen bütün ürünler aynı zamanda bu şehirde de üretilir. Bütün Yemen

---

[410] Kübit(Cubit):Dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan mesafeye eşit eski bir uzunluk ölçüsü.(1kübit = 46cm) İngilizce Türkçe sözlük,Redhouse Yayınevi,İstanbul,1983, s.229

[411] Taif, iki kutsal şehir olan Mekke ve Medine'ye bitişik bir yerdir. (s.412).

[412] Necran'la Şuhayb arasındaki bütün yerler (4.-13.) Güney Yemen'de yer alır. (s.412).

içerisinde en zengin ve hoş olan yer budur. Bütün Arap ülkeleri arasında buradan daha büyük ve daha gelişmiş bir yer yoktur. Bu toprakların mükemmel iklimi sayesinde, buğday ve diğer tahıl ürünleri senede iki kez, hatta arpa senede üç ya da dört kez harmanlanır. Şehirde taş bir sur vardır. Selden (Nuh'un tufanındaki sel) sonra inşa edilen ilk eserin burası olduğu söylenir.

9.) Dhımar, Şan'a bölgesine ait, pazarları olan, kalabalık ve hoş bir şehirdir. Kullandıkları paralar Kandahar[413]-paralarına benzer. Bu paranın sekiz tanesi bir dirhem eder.

10.) Şibam (okunuşu Siyam), üzerinde bulunan bir kalede bir pazarın ve kalabalık bir nüfusun yer aldığı bir dağdır.

11.) Zabid, Yemen'in bir şehridir. Yemen'de, San'a hariç, Zabid'den daha büyük bir şehir yoktur. Buradan üç günlük bir mesafenin sonunda Habeşistan sınırı vardır. Paraları altın ve gümüştendir. Fakat bu paraların on iki dirheminin ağırlığı sadece bir dirheme eşittir.

12.) Mankend, taş surlarla çevrili küçük bir kasabadır. Çevresini büyük dağlar sarar. Burada seyahat eden birisi, hangi yöne giderse gitsin bu dağları aşmak zorundadır. Buranın sınırı Hadramüt'la çakışır.

13.) Şuhayb, zengin ve gelişmiş bir kasabadır.

Buraya kadar anlatmış olduğumuz yerlerin hepsi Yemen'dedir. Yemen Dağları maymunların yaşadığı yerlerdir. Bütün Habeş maymunları buradadır.

14.) Aden[414], deniz kenarında yer alan bir kasabadır. Buradan inci çıkar. Habeşistan sınırlarına bitişiktir.

15.) Hadramüt, birçok şehri vardır. Gelişmekte olan ve zengin bir bölgedir. Buranın bir âdetine göre, buraya gelen ve buradaki bir camide ibadetini yapan

[413] Afganistan'ın güneyinde bir şehirdir. (s.412).

[414] Aden ve Hadramut-Yemen (14.-15.), Arabistan'ın güneybatı köşesidir. (s.413).

herhangi bir yabancıya, eğer dinsel konularda burada yaşayanlara muhalefet etmezse, günde üç defa yemek getirilir ve bu yabancıyla ilgilenilir. Camilerinde duasını eder ve namazını kıldığı ve halkın dini inançlarını terslemediği takdirde halk bu yabancıya günde üç defa yemek getirir ve bakar.

16.) Mıkhlaf Akk[415], büyük ve hoş bir köydür.

17.) Aththar, zengin ve hoş bir kasabadır.

18.) Mahcara, bir hendek ve surla çevrili büyük bir şehirdir. Burada yaşayanlar, izar[416] ve çadhur isimli kıyafetler giyer.

19.) Sırrayn, zengin ve gelişmiş bir şehirdir. Halk arpa ve gavar eker. Kullandıkları para civa ile silinmiş gümüştür. Halk izar ve rida[417] giyer. Yemen bölgesi içindedir.

20.) Cidde, deniz kenarında bulunan, zengin ve gelişmiş, Mekke'ye bağlı bir şehirdir.

21.) Saba, 'Ukab, فاغ ve Vadi Bayhan[418], hoş ve kalabalık kasabalardır.

22.) Şıhr, deniz kenarında bulunan bir şehirdir. İyi develer yetiştirir ve ürettiği tütsüyü her yere ihraç eder.

23.) Umman, deniz kenarında kurulmuş büyük bir şehirdir. Sayısız tüccar bulunur. Bütün dünyanın ticaret merkezidir. Buradaki tüccarların zenginliği dünyada hiç bir tüccarda yoktur. Kuzey, güney, doğu ve batının bütün ürünleri buraya getirilir ve buradan başka yerlere taşınır.

---

415 Mıkhlaf Akk ile Cidde arasındaki yerler (16.-20.), güney Yemen'de başlayan ve Mekke'nin karşısında Hicaz'da sona eren bölgede yer alır. (s.413).

416 İzar: Belden aşağı mahsus örtü, peştamal [futa].(Devellioğlu, s.472).

417 Rida:1-Belden yukarı örtülen örtü.2-Hırka.3-Dervişlerin omuzlarına attıkları post.(Devellioğlu. s. 893).

418 Saba, 'Ukab, ……, Vadi Bayhan, Shıhr ve Umman, güney Yemen ile Arabistan'ın kuzeydoğu köşesi arasındaki hatta yer alır. (s.413).

24.) Şarca ve عن [419], gelişmiş ve zengin iki kasabadır.

25.) Hacar, deniz kenarında, kalabalık bir kasabadır.

26.) Bahreyn, şehirleri, köyleri ve zengin yerleri bulunan kalabalık yerlerdir.

27.) Fayd[420], gelişmiş ve zengin bir kasabadır.

28.) Cabala, içinde bir minberi olan bir kaledir.

29.) Fur, küçük bir kasabadır.

30.) Tabuk, Vadi Al-kura ve Tayma, çölde bulunan zengin kasabalardır.

31.) Car, deniz kenarında bulunan Medine'nin ticaret merkezi olan bir kasabadır.

32.) Madyan, deniz kıyısında yer alan gelişmiş bir şehirdir. Burada Hazreti Musa'nın, Allah O'nu saadetine kavuştursun ve kutsasın, Şuayb'ın koyunları için su çektiği kuyu bulunmaktadır.

*38. SURİYE ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Bu ülkenin doğusunda Arap ülkesine ait olan Suriye Bozkır'ı ve Cezire sınırları, güneyinde Ayla Denizi, batısında Mısır ve Rum Denizi'nin (Akdeniz) bazı kısımları, kuzeyinde Rum ülkesi yer alır. Bu ülke gelişmekte olan zengin bir ülkedir, kalabalıktır ve çok sayıda şehre sahiptir. Magrib, Mısır, Bizans (Rum) ve İspanya'da (Endülüs) üretilen ne varsa, Suriye'ye gelir.

Cezire'nin kuvvetlendirilmiş hattı. Bu hat üzerindeki yerleşim yerleri, Suriye'ye ait olan ve Cezire'nin adını verdiği, Bizanslılara karşı kurulmuş askeri savunma

---

[419] Şarca, …., Hacar ve Bahrayn, İran Körfezi'nin güney sahilindedir. (s.413).

[420] Fayd ve Madyan arasındaki yerler (27.-32.), Arabistan'ın doğusundan kuzey batısına doğru uzanan hat üzerinde yer alır. (s.413).

hattını oluşturur:

1.) Sumeysat[421], Fırat Nehri'nin kıyısında yer alan gelişmiş bir kasabadır.

2.) Sanca, bir köprünün bulunduğu bir kasabadır. Dünyada bundan daha iyi ve daha muazzam başka bir köprü yoktur.

3.) Menbıc[422], çölde bulunan sağlam bir kasabadır.

4.) Mansür ve Kürüs, gelişmekte olan az nüfuslu iki kasabadır.

5.) Malatya, Lukkan Dağı'nın bu tarafındaki en sağlam sınır karakoludur. Burada yetiştirilen meyveler, sahipsiz olduğundan bütün herkese dağıtılır ve herkes tarafından yenir.

6.) Maraş ve Hadath [423], gelişmekte olan, zengin iki kasabadır. Küçüktür; fakat arazileri ve akarsuları boldur.

7.) Haruni, Harun el-Reşid tarafından yaptırılmış, dağda yer alan bir kasabadır.

8.) Bayas (Payas), hurmanın bol olduğu, gelişmekte olan ve güzel bir kasabadır.

9.) Kanis, dağın eteğinde yer alan küçük bir kasabadır.

10.) Kafarbayya ve Missis, Ceyhan Nehri'nin ikiye ayırdığı, gelişmekte olan ve güzel iki kasabadır. Bu nehir üzerindeki köprüden bakan birisi, denizle arasındaki mesafe 4 fersah olmasına rağmen denizi görebilir. Nüfusu kalabalıktır.

11.) Ayn-zarba, meyve yetiştiren, ekili arazisi bol bir yöredir.

---

[421] Sumaiysat ile Malatya, arasında kalan yerler (1.-5.), Fırat nehrinin kıvrımının batısında kalır. (s.414).

[422] Menbic, Urfa'nın bir kasabasıdır. (s.414).

[423] Maraş ve Hadath ile 'Ayn-zarba arasındaki yerler (6.-11.), Ceyhan Havzasında yer alır. (s.414).

12.) Adana[424], gelişmekte olan bir pazara sahip olan bu şehir Seyhan Nehri'nin kıyısında bulunur.

13.) Tarsus, büyük, zengin ve güzel, çift kat örülmüş bir suru bulunan bir şehirdir. Halkı cesur ve savaşçıdır.

14.) Aulas, Akdeniz kıyısında bulunan son İslam şehridir. Burada Bizanslıların ibadet ve hac amacı ile ziyaret ettiği iki yer bulunmaktadır.

Bu saymış olduklarımız Sugar-el-Cezire olarak adlandırılan sınır karakollarıdır.

15.) İskenderun, Şuhba, Lazkiye, Antartüs, Atrabulus, Beyrut, Şayda (Sidon), Şür (Tyre), Akka, Kaysariya, Yafa ve Askalan[425], Müslümanların yaşadığı, Akdeniz üzerinde bulunan Suriye'ye ait şehirlerdir. Bu şehirler güzel, zenginlikleri ve ekili arazileri bol yerlerdir.

16.) Balis, Suriye'nin, Fırat kıyısında bulunan bir şehridir.

17.) Hunaşıra, Tedmür, Salamiya ve Mu'an[426], Suriye bozkırının kıyısında bulunan kasabalardır. Salamiya kasabasının halkı Haşimilerden tarafından oluşurken, Mu'an halkı Emevilerden oluşmuştur.

18.) Ayla[427], Ayla Denizi'nin kıyısında, Mısır ve Suriye bozkırları arasındaki sınırında bulunan bir şehirdir.

19.) Halep[428], büyük zenginlikleri bulunan, gelişmiş, büyük ve güzel bir şehirdir. Şehrin etrafını saran, bir atlının şehir etrafında bir tur atabileceği bir duvar örülüdür.

20.) Bağras, dağların ortasında yer alan bir şehirdir. Bu kasaba Zübayda

---

[424] Adana, Tarsus ve Aulas, Kilikya'dadır. (s.414).

[425] Bu yerleşim yerleri, Akdeniz kıyısındadır. (s.414).

[426] Suriye'nin doğu sınırındadır. (s.414).

[427] Akabe Körfezi'nin en güneyindedir. (s.414).

[428] Aleppo ile Kınnasrin arasındaki yerler (19.-22.), Aleppo bölgesindedir. (s.414).

tarafından hayır amacıyla yaptırılan, içerisinde, bu şehre gelen bir kişinin misafir edilebilmesi ve eğlenebilmesi için her şeyin bulunduğu bir saray bulunmaktadır.

21.) Ma'arra Masrin, yağmur suyu olan hoş bir şehirdir.

22.) Kınnesrin, zengin ve gelişmiş bir şehirdir.

23.) Hıms[429], büyük, gelişmekte olan ve kalabalık bir şehirdir. Bütün yollar kaldırım taşlarıyla döşenmiştir. Halkı temiz giyimli, yakışıklı ve cömert insanlardan oluşmuştur. Burada çok sayıda akrep ve yılan bulunmaktadır.

24.) Kafr-Tab, Şayzar ve Hamat, gelişmekte olan, hoş ve zengin kasabalardır.

25.) Ba'albekk, bir dağ eteğinde yer alan çok hoş bir şehirdir.

26.) Şam, zengin ve gelişmiş olan, güzel bir kırsal kesime ve akarsulara sahip bir şehirdir. Dağlara yakındır. Burası Arap toprakları içinde en gelişmiş şehirdir. Sarı turunçgilleri üretmektedir.

27.) Rakka[430], nüfusu az, gelişmekte olan bir kasabadır.

28.) Ruvat, Cibal bölgesinin en önemli yeri olan, dağların yakınında yer alan bir şehirdir.

29.) Adhruh, Haricilerin bulunduğu, gelişmekte olan ve hoş bir kasabadır.

30.) Ürdün[431], çok gelişmiş, zengin ve hoş bir bölgedir.

31.) Tabariya, Ürdün'ün merkezidir. Akan suyu bulunan, gelişmiş ve hoş bir yerdir.

---

[429] Hıms, Kafr-Tab, Şayzar ve Hamat, Hims bölgesindedir. (s.414).

[430] Haricite dağlık bölgesindedir.(414).

[431] Ürdün ve Tabariya, Ürdün vadisindedir. (s.414).

32.) Filistin, ekili arazileri ve meyvesi bol olan, zengin ve kalabalık bir bölgedir.

33.) Remle[432], Filistin'in başkentidir. Yeri hoş, şehri büyüktür.

34.) Gazze, Suriye ve Mısır arasındaki sınırda yer alan bir kasabadır.

35.) Beytülrahim, Hazreti İsa'nın, Allah onu korusun ve yüceltsin, doğduğu kasabadır.

36.) Mescid-i İbrahim, Mısır ve Suriye arasında sınırda yer alan bir kasabadır. İbrahim, İshak ve Yakup'un, Allah Onları yüceltsin, anıt mezarları buradadır.

37.) Nabulus (Nablus) ve Riha (Cerico), doğası fena olmayan, iki küçük kasabadır.

38.) Kudüs, dağın eteğinde yer alan bir şehirdir. Burada akarsu yoktur. Müslümanlar tarafından ziyaret edilen bir cami bulunmaktadır.

Bütün bu yerler Filistin'e bağlı şehirlerdir.

39.) "Talihli insanların yurdu" diye tanımlanan bölgenin hiçbir nimeti bulunmamaktadır. Nüfusu seyrektir.

40.) Zuğar[433], talihli insanların yurdu olarak bilinen bölgeye ait bir şehirdir. Burası az gelişmiş bir yerdir.

41.) Balka Dağı'nın sınırları içinde çok sayıda köy ve yerleşim yeri vardır. Bu yerlerde Hariciler yaşar.

---

[432] Ramla ile Kudüs arasındaki bütün yerler (33.-38.), Filistin'dedir. (s.414).

[433] Ölü Deniz'in havzasındadır. (s.414).

*39.MISIR ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Bu ülkenin doğusunda Suriye sınırları ve Mısır Çölü'nün bazı kısımları, güneyinde Nubiya[434] , batısında Magrib'in ve Vahat Çölü'nün bir kısmı, kuzeyinde Akdeniz bulunmaktadır. Bu ülke en zengin İslam ülkesidir. Mısır'da çok güzel, çok gelişmiş, zengin, birçok bakımdan doğanın avantajlar sağladığı sayısız şehir ve kasaba bulunmaktadır. Burada tekstil ürünleri, mendil, çeşitli cübbe ve kaftanlar üretilir. Dünyanın hiçbir yerinde Mısır'da yapılan kalitede tekstil ürünü bulunmamaktadır. Mısır yün ve tekstil ürünleri, Dabiki Hazz'dan yapılmış mendiller. Burada çok uygun fiyata eşek de bulunur.

1.) Fustat[435], Mısır'ın başkentidir. Dünyanın en zengin şehri burasıdır. Gayet zengin ve gelişmiş bir yerdir. Nil Nehri'nin doğusunda yer alır. İmamın mezarı, Allah O'nu kutsasın, buradadır.

2.) Dhamira ve Dankara, Nil'in doğusunda yer alan iki şehirdir. Burada kıymetli keten kıyafetler üretilir.

3.) Farama, Jifar Kumsalları'nın arasında, Tinnis Gölü'nün kıyısında yer alır. Burada yaşayanların tarım arazileri yoktur. Galen'in mezarı buradadır.

4.) Tinnis ve Dimyat, Tinnis Gölü'nde yer alan iki şehirdir. Bu kasabalar çok pahalı keten ve yün kumaşlar üretirler.

5.) İskenderiye, birisi Rum Denizi'ne bitişik, diğeri Tinnis Gölü'ne bitişik iki kısımdan oluşan bir şehirdir. İskenderiye'de yüksekliğinin 200 kübit olduğu söylenen bir deniz feneri bulunmaktadır. Suyun tam ortasında, bir taşın üzerinde oturtulmuş olan bu fener, rüzgâr estiği zaman öyle hareket eder ki, hiç kimse göremez[436].

6.) Piramitler, Fustat yakınlarında bulunan bir dağın zirvesine

[434] HN. Yukarı-Güney Mısır bölgesidir.

[435] Fustat(Kahire'nin eski yeri), Dhamira, Dankara, Farama, Tinnis, Dimyat, İskenderiye, Haramayn ve Buşir, Aşağı Mısır bölgesinde, Fayyum, Aşmünayn, Akhmim, Bulania ve Suvan, Yukarı Mısır bölgesindedirler. (s.415).

[436] HN. İskenderun Feneri Dünya'nın yedi harikasından biri olarak kabul edilir.

konumlandırılmış iki şaheserdir. Bu yapıtlarda kullanılan harç, hiçbir şeyin etkileyemeyeceği özel bir maddedir. Her biri, 400 kübit genişliğinde, 400 kübit uzunluğundadır. İçlerinde odalar vardır. Her birinin dar bir kapısı vardır. Bu yapılar, Tufan'dan önce, sudan korunabilmek için Hermes tarafından yapılmıştır. Arapça şunları yazmıştır: "Bu eserleri doğaüstü bir güçle inşa ettik, eğer herhangi biri bu yapıtların nasıl inşa edildiğini merak ederse, bunları yıkmak zorundadır". Bu piramitlerin üzerine tıp, astronomi, geometri üzerine bilimsel ifadeler kazınmıştır.

7.) Fayyum, Nil Nehri'nin batısında yer alan bir kasabadır. Nil'in dışında da akarsuları bulunmaktadır.

8.) Buşir, Nil Nehri'nin doğusunda yer alır. Firavunla birlikte olup, büyü yapan büyücüler buralıydı. Nil Nehri'nde çok sayıda timsah vardır. Bu timsahlar insanları yakalar ve nehrin derinliklerine çeker. Bununla birlikte timsahlar bu şehre geldikleri zaman durum değişir. Burada öyle bir tılsım vardır ki, timsahlar güçsüz ve zararsız hale gelir. Bazen çocuklar bile bir timsahı yakalayabilir, üzerlerine oturabilir ve onu yönlendirebilirler. Timsahlar asla bu çocuklara zarar vermez; ancak bu timsahlar şehre göre aşağı ve yukarı akıntı bölgelerinde oldukça tehlikelidir.

9.) Aşmünayn, Akhmim ve Bulania, Nil'in kıyısında ve batısında bulunan üç şehirdir. Buralar zengin, hoş ve gelişmiştir. Bu bölgede abanoz ağaçları yetişir.

10.) Suvan (Assuan), Mısır'ın son şehridir ve Nubiya'lara karşı kurulmuş bir sınır karakoludur. Nil'in batısında çok zengin bir şehirdir. Halkı savaşçıdır. Suvan'a yakın olan ve al-Vahat'a ait olan dağlarda sarı yakut ve zümrüt madenleri bulunmaktadır. Bu mücevherler, buradan başka dünyanın başka hiçbir yerinde bulunmaz. Al-Vahatın Dağlarında vahşi koyunlar bulunmaktadır. Suvan'ın ilerisinde, Mısır ve Nubiya arasındaki sınır bölgesinde çok sayıda, siyah ve sarı çizgili, koyun kadar küçük vahşi eşekler vardır. Bu hayvanlar, bu ülkeden çıkarıldıkları anda ölürler.

*40. MAGRİB ÜLKESİ VE ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Bu ülkenin doğusunda Mısır, güneyinde diğer ucu Sudan'a uzanan bir çöl, batısında Batı Okyanusu, kuzeyinde Akdeniz vardır. Bu ülkede birçok çöl mevcuttur; fakat dağ sayısı azdır. Burada yaşayanlar siyah ve esmerdir. Çok sayıda bölge, şehir ve yerleşim yerlerine sahiptir. Çöllerinde sayısız Berberi yaşar. Bu ülke sıcak kuşağa dâhildir. Çok miktarda altın bulunmaktadır. Ülkenin kumsallarında altın madenleri bulunmaktadır. Alışverişleri çoğunlukla altınla yaparlar.

1.) Atrabulus, Afrika'nın ilk şehridir. Akdeniz kıyısında yer alan zengin ve hoş bir şehirdir. Kalabalık bir nüfusa sahiptir, Bizanslı ve İspanyol tüccarların konaklama yeridir. Rum Denizi'nden çıkan ne varsa bu yörede bulunur.

2.) Mahdiya, Akdeniz kıyısında yer alan, Kayravan sınırlarına bitişik büyük bir şehirdir. Farklı ülkelerden çok sayıda tüccar bulunur.

3.) Barka, Mısır'a bitişik bir bölgede bulunan büyük bir şehirdir. Çok sayıda tüccarın bulunduğu zengin bir şehirdir. Askeri birlikler burada daima hazır bulunur.

4.) Kayravan, muazzam bir şehirdir. Bütün Magrib'de buradan daha zengin, daha refah içinde ve daha büyük bir şehir yoktur. Magrib'in başkentidir.

5.) Zavila, Sudan Çölü'nün kenarında bulunan büyük bir şehirdir. Buraya bağlı yörelerde ve civarında birçok Berberi yaşar. Araplar bozkırlarında ne iseler, Magrib Çölleri'nde de Berberiler odur. Her ikisi de sığırlara ve altına sahiptir; ancak Arapların sığırı, Berberilerin altını çoktur.

6.) Tunıs, Magrib'in deniz kıyısında bulunan bir şehridir. Bu şehir İspanya'nın tam karşısında yer alan ilk şehirdir.

7.) Farsana, gelişmekte olan, hoş şehirdir. İnsanları sosyal ve zengin kişilerdir. Kayravan'ın yakınlarındadır.

8.) Satif, bol altını ve nüfusu yoğun; fakat doğası iyi olmayan büyük bir

şehirdir.

9.) Tabarka, Akdeniz'in kıyısında bulunan bir şehirdir. Buranın denizinde dünyada başka bir eşi daha olmayan, aşırı bol miktarda mercan setleri mevcuttur. Tabarka'da büyük ve ölümcül akrepler de bulunmaktadır.

10.) Tanas, deniz kıyısında bulunan, zengin, hoş, nüfusu kalabalık bir şehirdir.

11.) Cezire Bani Zaghanna, üç kenarı denizle çevrili bir şehirdir. Bu bölgede çok sayıda Berberi yaşar.

12.) Nakür, Tanas gibi bir şehirdir

13.) Tahart, Afrika'nın bir bölgesine ait özel bir eyaleti de olan büyük bir şehirdir. Çok zengindir.

14.) Sıcılmasa, Sudan Çölü'nün kıyısında yer alan bir şehirdir. Bu şehir bütün diğer bölgelerden ayrıdır. Doğasının pek bir katkısı yoktur; ancak zengin bir şehirdir.

15.) Buşayra, deniz kıyısında, Cebeli Tarık'ın tam karşısında yer alan bir şehirdir. Zengin bir yerdir.

16.) Azayla, sapasağlam bir duvarla çevrelenmiş olan bir şehirdir. Afrika'dan İspanya'ya seyahat edenlerin en son uğradığı Afrika şehridir.

17.) Fas, Tanca'ın başkenti ve hükümdarının tahtının bulunduğu şehirdir. Çok zengin bir yerdir.

18.) Süs Al-Aksa[437], yarım kürenin batıya doğru son parçası olan Batı Okyanusu'nun kıyısında yer alan bir şehirdir. Burası muazzam bir topraktır ve halkı

---

[437] Magrib'de yer alan bu yerleşim yerleriyle ilgili Minorsky'nin notları şöyledir: Atrabulus, Barka ve Zavila İtalyanlara aittir. (burada Minorsky'nin kitabı çevirdiği tarihi akılda tutmak gerekir); Mahdiya, Kayravan, Tunis ve Farsana, Tunus'ta; Satif, Tabarka, Tanas, Cezire Bani Zağanna, Nakür ve Tahart Cezayir'de; Sıcılmasa, Buşayra, Azayla, Fas ve Süs Al-Aksa ise Fas'tadır. (s.416).

yüksek miktarda altın sahibidir. Buranın halkı, bir tür insani karakterden uzaktır. Burası yapancılar tarafından nadiren ziyaret edilir. Genelde Berberiler ülkesinden gelen panter derileri bulunur. Berberiler panter avlayıp bunların derilerini Müslüman şehirlerine getirirler.

*41. İSPANYA (ENDÜLÜS) ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Bu ülkenin doğusunda Rum sınırları, güneyinde Akdeniz'in boğazları, batısında Batı Okyanusu, kuzeyinde yine Rum ülkesi yer alır. Bu ülke zengin ve gelişmiştir. Birçok dağı, akarsuyu ve büyük zenginlikleri bulunmaktadır. Burada, altın, bakır, kurşun gibi her türlü maden bulunur. Evleri taştandır; insanları beyaz tenli ve mavi gözlüdür

1.) Kurtuba, İspanya'nın zengin, kalabalık, gelişmiş ve nimetleri bol olan başkentidir. En kısa yoldan denize ulaşım üç günlük bir seyahattir. Kurtuba, bir dağın eteğinde yer alır ve hükümet buradadır. Buranın hükümdarlığı Emevilere aittir. Evleri taştandır.

2.) Toledo, bir dağın tepesinde, dağın yamacı ve nehrin yatağı arasına kurulmuştur. Tagus Nehri buraya çevreler.

3.) Tudela[438], dağların yakınlarına kurulmuş olan bir şehirdir. Çok miktarda samur bulunmaktadır. Bu samurların derileri dünyanın birçok yerine ihraç edilir.

4.) Lerida, Zaragoza, Şantariya, Regio, Ecica[439], Jaen, Moron, Carmona, Niebla ve Gahafik, İspanya'nın nimeti bol bir şehirleridir. Rum, Magrib ve Mısır'dan buraya birçok tüccar gelir. Bu kasabalar çok zengindir ve iklimleri de iyidir

5.) Beca, İspanya'nın eski, zengin bir şehridir.

---

[438] Tudela, Lerida, Saragossa, Şantariya (3.-4.), İspanya'nın kuzeydoğusundadır. (s.417).

[439] Güney'de bulunan Ecica'dan başlayarak, Caen, Moron, Karmona, Niebla, Gahafik, Beca, Koria, Merida, Trucillo ve Guadalacara içerde kalan, batıdan kuzeye, sonra doğuya doğru sıralanmış yerleşim yerleridir. (s.417).

6.) Koria, küçük, nüfusu az; fakat zenginliği çok olan bir şehirdir.

7.) Merida, İspanya'nın en büyük şehridir. Burada, hepsi de çok sağlam su dolu bir hendek, bir duvar ve bir kale bulunmaktadır.

8.) Trucillo(Turcula) ve Guadalacara, İspanya'nın soğuk bölgesinde yer alan iki şehirdir. Bu bölgenin en eski yerleşim alanı burasıdır.

9.) Tortosa[440], Rum Denizi'nin kıyısında bulunan zengin bir şehirdir. Rumlara ait iki bölge olan Gh.l.c.sk.s (Caca halkı) ve Afrika'ya bitişiktir.

10.) Valencia, Murcia ve Pechina, Bacanna, Akdeniz boğazlarının deniz tarafında yer alan iki hoş şehirdir.

11.) Malaga, Rum Denizi'nin kıyısında yer alan bir şehirdir. Burada, yüksek miktarda, kılıç kabzalarının yapımında kullanılan kertenkele derisi gelir.

12.) Algericas, boğazların kıyısında yer alan bir kasabadır. İslamlaşmanın başlangıcında, İspanya buradan fethedilmiştir.

13.) Medina Sıdonia, Sevilla ve Ocsanaba, Batı Okyanusu'nun deniz bölgesi tarafında kalan kasabalarıdır. Buraların nimeti ve nüfusu azdır.

14.) Santarem, İspanya'nın, okyanusun deniz bölgesinde bulunan en son şehridir. Buradan çok kaliteli amberler gelir.

Magrib'in içerisinde başka yer yoktur.

*42. RUM ÜLKESİ[441], BÖLGELERİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Bu bölgenin doğusunda Ermenistan, Serir ve Alan toprakları, güneyinde Suriye'nin, Rum Denizi'nin ve İspanya'nın bazı kısımları, batısında Batı Okyanusu,

---

[440] Tortosa ile Santarem arasındaki yerler (9.-14), güney kıyısında, doğudan batıya doğru sıralanırlar. (s.414).

[441] HN: Bizans İmparatorluğu'dur.

kuzeyinde kuzeyin meskûn olmayan toprakların bir bölümü, Slâv ve Burcan ülkeleri ile Hazar Denizi'nin bir kısmı bulunmaktadır. Bu ülke aşırı büyük, nimetleri tarif edilemeyecek kadar bol ve aşırı derecede refah içindedir. Çok sayıda şehri, köyü, büyük eyaletleri, akarsuları, zenginlikleri ve askeri birlikleri bulunmaktadır. İçerisinde küçük göller, dağlar, çok sayıda hisar ve kaleler bulunmaktadır. Bu ülke bol miktarda kabartmalı kumaş, ipek sundus-tekstil ürünleri, maysani-tekstil ürünleri, halılar, iç giyim ve pahalı kemerler üretir.

Rum'un on dört tane eyaleti vardır. Üç tanesi Constantinople (İstanbul) Boğazı'nın ilerisindedir; bunlar batıda yer alır. Geriye kalan on biri ise İstanbul Boğazı'nın doğusunda yer alır.

Batıda yer alanlar sırayla şunlardır:

1.) İlki, Tablan'dır. İstanbul burada bulunur. Burası Rum hükümdarlarının tahtının bulunduğu, büyük, zenginlik içinde bir yerdir.

2.) İkincisi, Makedonya'dır. Rumlu İskender[442] buralıdır. Akdeniz yakınlarında bulunmaktadır.

3.) Üçüncüsü ise Thrace'dir (Trakya). Burası Georgia (Karadeniz) Denizi'nin kıyısındadır.

İstanbul Boğazı'nın doğusunda yer alan bölgelerin isimleri sırayla şöyledir:

4.)Trace-sion

5.) Opsikion

6.) Mezopotamya

7.) Silifke, Batı Mezopotamya

---

442 HN. Büyük İskender.

8.) Anadolu

9.) Bassillarion (Buccelarion)

10.) Paflogonya (Karadeniz, Zonguldak, Bartın, Amasra, Kastamonu)

11.) Kapadokya

12.) Çarsianon

13.) Ermeni yöresi

14.) Çaldia (Suriye civarları)

Bu sıraladığımız bölgelerin her birisi alabildiğine büyük, sayısız şehirleri, köyleri, kaleleri, hisarları, dağları, akarsuları ve nimetleri olan yerlerdir. Her bir bölgenin başında Rum hükümdarını temsilen bir komutan vardır. Bölgenin savunması için 3.000'e yakın asker ve 6.000 atlı vardır.

Eski zamanlarda Bizans şehirleri bugüne nazaran daha fazlaydı; ancak bugün sayıları azalmış durumdadır. Bölgelerin çoğu zengin ve hoştur. İnançları için savaşanların sürekli saldırıları nedeniyle her biri güçlü ve sağlam kalelere sahiptir. Her bir köyde, saldırı anında korunmak ve sığınak olması amacıyla yapılmış kaleler bulunmaktadır.

Bahsetmiş olduğumuz, büyük köylere ve şehirlere sahip bütün bu bölgeler haritamızda gösterilmiştir.

15.) Gurz (Georgia), Rum'un bir bölgesidir. Nüfusunun çoğu küçük adalarda yaşamaktadır. Gurz Denizi civarında, bu denizin kıyısında yer alan Rum'a bağlı Gurz isimli bir yer vardır. Gurz halkının adet ve değerleri, tamamen ve her bakımdan Rumlarınkine benzer.

16.) Burcan, Trakya adında bir yöreye sahip bir bölgedir. Gelişmiş, doğası güzel; fakat nimeti az olan bir yerdir. Tamamı bozkır ve ekili arazilerdir. Hoç ve akarsuları boldur. Rum'un bir paçasıdır ve halk Rum hükümdarına toprak vergisi öder.

17.) Hristiyanlaştırılmış Slavlar[443], Rum'un bir bölgesidir. Hristiyanlığı kabul etmiş Slavların bulunduğu bir yerdir. Buranın halkı da Rum hükümdarına toprak vergisi ödemektedir. Halk zengindir ve ülkeleri çok güvenli ve hoş bir yerdir.

18.) Bulgarlar, Rum'un kuzeybatısında, aynı adı taşıyan dağda yaşayan bir halkın adıdır. Burası Rum'un kuzeybatısıdır. Kâfirdirler. Buranın halkı da Rum'dur; fakat diğer Rumilerle sürekli bir savaş halindedirler. Bulgar halkı dağcıdır, arazileri ve çok sayıda sığırları bulunmaktadır.

Rum ülkesi, batıda Batı Okyanusuna kadar, güneyde ise İspanya'ya kadar uzanır. Kuzeyde, Kuzeyin meskûn olmayan toprakları ve bazı çöller bulunmaktadır. Rum'un buradan başka hiçbir bölgesinde çöl bulunmaz aksine Rum'un geneli hep tarıma uygun alanlardan olmuştur.

19.) İtalya, Rum'un, Akdeniz'e bitişik bölgesidir.

20.) Rumiya (Roma), bu denizin kıyısında bulunan İtalya'ya ait bir şehirdir. Eski zamanlarda Rum hükümdarları burada yaşıyordu.

21.) B.skün.s (Vaskon ve Bask) ve Gh.lc.sk.s (Caka halkı ?), İtalya ve İspanya arasında bulunan iki bölgedir. Buranın halkı Hristiyan'dır.

22.) Britanya, Okyanus kıyısında, Rum'un son toprağı burasıdır. Rum ve İspanya'nın ticaret merkezidir.

İstanbul boğazının sınırlarından İspanya'ya kadar, Rum Denizi'ne kıyısı olan bütün topraklara "Atina kıyıları" denir.

[443] Minorsky'ye göre bunlar Makedonyalı Slavlardır ve bunların Karadeniz kıyısında bulunmaları tamamen yanlış anlamadır. (s.423).

23.) Yunan (Yunanistan), eski zamanlarda Atina'nın eski bir şehriydi. En önemli filozoflar ve bilim insanları bu bölgeden çıkmıştır.

*43. SLAV ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ

Bu ülkenin doğusunda İç Bulgarlar ve bazı Ruslar, güneyinde Gurz Denizi ve Rum ülkesinin bazı bölümleri, batı ve kuzeyinde ise kuzeyin meskûn almayan topraklarına ait çöller bulunmaktadır. Burası, çok fazla sayıda, birbirine yakın büyüyen ağacı bulunan, geniş bir ülkedir. Halk ağaçların arasında yaşar ve sadece akdarı eker. Burada üzüm yetişmez, fakat bal boldur, bu baldan şarap ve benzer içecekler üretirler. Bu içeceklerin içinde bulunduğu variller tahtadan yapılır. Bazıları, senelik yüz fıçı şarap hazırlar. Halk, koyun sürülerine benzer, domuz sürülerine sahiptir. Ölülerini yakarlar. Evli bir adam öldüğü zaman eğer karısı kocasını gerçekten seviyorsa kendini öldürür. Bileklerinin üzerine dökülen gömlek ve ayakkabı giyer. Ateşe taparlar. İslam dünyasının bilmediği telli çalgılara sahiplerdir. Silahları kalkan, mızrak ve ciritten oluşmaktadır. Slâv hükümdarını "S.mut-svyt (ya da Bsmut-svyt)" denir. Hükümdarlarının besini süttür. Kış aylarını kulübe ve yeraltına inşa ettikleri sığınaklarında geçirirler. Birçok kale ve hisarları vardır. Genel olarak keten kumaştan yapılmış elbise giyerler. İtaat etmenin dini bir sorumluluk olduğuna inanırlar. İki tane şehirleri vardır.

1.) Vabnit[444], Slavların doğudaki ilk şehridir, buranın halkı Rusları andırır.

2.) Hurdab, hükümdarın tahtının bulunduğu büyük bir şehirdir.

*44. RUS ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ[445]

Doğusunda Peçenek Dağları, güneyinde Ruta Nehri, batısında Slavlar, kuzeyinde ise kuzeyin meskûn olmayan toprakları bulunmaktadır. Geniş bir ülkedir. İnsanları aşırı sinirli, ne yapacağı belli olmayan, kibirli, kavgacı ve savaşçıdır. Çevrelerindeki bütün inançsızlarla savaş halindedirler ve bu savaşlardan daima zaferle ayrılırlar. Hükümdarlarına Rus-Hakan'ı denir. Yaşamın bütün ihtiyaçlarını karşıladığı için

[444] Bu iki şehir, muhtemelen, Slav sınırlarının karşıt uçlarındadır. (s.431–432)

[445] Bölge üzerine Minorsky'nin haritası için harita12, ayrıca harita 14.

doğanın kutsamış olduğu bir ülkedir. Burada yaşayanların bir kısmı şövalyelik yapar. Doktorlara saygıları sonsuzdur. Mallar ve ticari kârları üzerinden hükümete yıllık vergi öderler. Bu ülkede yaşayan bir grup Slav bunlara hizmet eder. Yüz kübitlik yün kumaştan, katlayarak ve diz üstünde pantolonlar giyerler. Boyunlarından aşağı uzanan kuyrukları olan yün başlıklar takarlar. Ölülerini, kıyafetleri ve ziynet eşyaları gibi bütün varlıkları ile gömerler. Mezarlara, ayıca, yiyecek ve içecek de gömerler.

1.) Küyaba, Rus'un İslami dünyaya en yakın şehri burasıdır. Burası hoş bir yöredir. Hükümdarın tahtı da burada bulunur. Burada çeşitli kürkler ve kıymetli kılıçlar üretir.

2.) S.laba, hoş bir şehirdir. Barışın hüküm sürdüğü dönemlerde, ticaret amacıyla Bulgar bölgesine giderler.

3.) Urtâb, yabancı ziyaretçilerin öldürüldüğü bir şehirdir. Burada kıymetli bıçak ağızları ve ikiye katlanan; ancak el hareket eder etmez eski halini alan çok değerli kılıçlar üretilir.

*45. İÇ BULGAR ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ

Bunların doğusunda Mirvatlar, güneyinde Gurz Denizi, batısında Slavlar, kuzeyinde ise Rus Dağları bulunmaktadır. Şehirleri olmayan bir ülkedir. Halkı cesur, savaşçı ve korkutucudur. İnsanların doğası Hazar ülkesinde yaşayan Türklere benzer. İç Bulgarlar bütün Rus ülkesi ile savaştadır; fakat kendi çevrelerindekilerle ticari faaliyet yürütürler. Koyun, savaş aletleri ve silah sahibidirler.

*46. MİRVAT ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ

Doğusunda birtakım dağlar ve Hazar-Peçenekleri, güneyinde Hazar Peçenekleri ve Gurz Denizi, batısında Gurz Denizi'nin bir kısmı ve İç Bulgar ülkesi, kuzeyinde İç Bulgar ülkesinin bir kısmı ile Vanandar Dağları bulunur. Bunlar Hristiyan olup ve iki dil konuşurlar; Arapça ve Rumi (Bizans Yunancası?). Araplar gibi giyinirler. Türk ve Rumlarla iyi ilişkiler içindedirler. Çadır ve kulübelerde yaşarlar.

*47. HAZAR PEÇENEKLERİ ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ

Bunların doğusunda Hazar dağları, güneyinde Alanlar, batısında Gurz Deniz'i, kuzeyinde ise Mirvat bulunmaktadır. Bu insanlar zamanında Peçenek Türklerinin bir grubuydu, fakat gelip burayı fethettikten sonra, buraya yerleştiler. Kulübe ve çadırlarda yaşar, sığır ve koyun yetiştirirler. Aynı bölgede, Hazar Dağları'nda yer alan otlak yerler boyunca göç ederler. İslam ülkelerine getirilen Hazar köleleri, genellikle buradandır.

Sözü edilen son üç ülkenin iklimleri iyi değildir.

* 48. ALAN[446] ÜLKESİ VE ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Doğusunda Serir, batısında Rum, kuzeyinde Gurz Denizi ve Hazar Peçenekleri bulunmaktadır. Ülkesinin toprakları bozulmuş ve dağlıktır. Doğası güzeldir. Hükümdarları Hristiyan'dır. Bin kadar büyük köye sahiplerdir. Bu köylerin içinde hem Hristiyan hem de putperestler vardır. Halkın bir kısmı dağda bir kısmı ovada yaşar.

1.) Kasak[447], Gurz Deniz'inin kıyısında bulunan bir Alan toprağıdır. Tüccarların bulunduğu hoş bir yerdir.

2.) Haylan (?), hükümdarın ordusunun bulunduğu yerdir.

3.) Dar-i Alan[448] ("Alan kapısı"), bir hisar gibi dağın zirvesine konumlanmış olan bir şehirdir. Şehrin duvarlarında her gün dönüşümlü olarak 1.000 asker nöbet bekler.

---

446 Daha sonraları As olarak adlandırılan İran kökenli Alanlar, bugünkü Kafkas Halkları'nın atalarıdır. (s.445).

447 Minorsky'ye göre, bugünkü Çerkezler. Kafkas kökenlidir ve Hint-Avrupa dil grubuna ait olmayan bir dil konuşurlar. Minorsky ayrıca bu halkın kendisini Adige olarak adlandırdığını da ekler. (s.446).

448 Vladikavkaz ile Tiflis'i birbirine bağlayan Askeri Gürcistan yolu üzerinde, Orta Kafkasya'da bulunan Darial Geçidi'dir. (s.446).

*49. SERİR ÜLKESİ VE ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ[449]

Buranın doğusu ve güneyinde Ermenistan sınırları, batısında Rum sınırları, kuzeyinde Alan ülkesi bulunmaktadır. Burası dağ ve ovalarla çevrelenmiş çok hoş bir ülkedir. Bazı söylentilere göre buranın dağlarında keklik büyüklüğünde sinekler yaşamaktadır. Buranın hükümdarı bu sineklerin yaşadığı yerlere, beslenmeleri için büyük miktarlarda kesilmiş büyük ve küçükbaş hayvan gönderir, çünkü acıkırlarsa önlerine çıkan bütün insanları ve hayvanları yerler.

1.) Hükümdarın Kalesi[450], dağının[451] tepesinde bulunan muazzam büyüklükte bir kaledir. Hükümdarın tahtı bu kalede bulunur. Hükümdarın kırmızı altından yapılmış çok büyük bir tahtı olduğu söylenir.

2.) Handan, hükümdarın generallerin ikamet ettiği şehirdir.

3.) R.bkh. s. ve M.sk.a.t. , iki hoş şehirdir.

Bu saydığımız ülkelerden (Alan ve Serir) İslam ülkelerine sayısız köle getirilmektedir.

*50. HAZAR ÜLKESİ VE ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ[452]

Doğusunda dağlar ve deniz arasında uzanan bir duvar, geri kalan bölümde deniz ve İtil Nehri'nin bir kısmı, güneyinde Serir, batısında dağlar, kuzeyinde B.radhas ve bulunur. Burası birçok zenginliğe sahip olan, hoş ve gelişmiş bir ülkedir. Buradan sayısız köle, inek ve koyun gelir.

1.) İtil, İtil Nehri tarafından bölünmüş bir şehirdir. Burası Hazarların başkenti olmanın yanı sıra hükümdarında tahtına ev sahipliği yapmaktadır. Buranın hükümdarına Tarkan Kağan denir. Bu hükümdar Ansa (İşa-Ahvadı) soyundan gelir.

---

[449] Dağıstan üzerine Minorsky'nin haritası için HARİTA 11.

[450] Avar sınırlarının bugünkü merkezi, Hunzakh'a tekabül edebilir. (s.448).

[451] HN. Hangi dağ olduğu metinde belirtilmemiştir. Bu cümle düşüklüğü, yazarın cümlelerinden kaynaklanmaktadır.

[452] Hazar Bölgesi üzerine Minorsky'nin haritası için HARİTA 11.

Hükümdar ve askerleri, şehrin duvar ile çevrili batı yarısında yaşar. Diğer yarısında ise Müslümanlar ve putperestler yaşar. Hükümdar, her biri ayrı bir inançtan, yedi bölgeye etnik grupların davalarına bakan kadıları vardır.

2.) Semender, deniz kenarında yer alan bir şehirdir. Pazarı ve tüccarları bol, hoş bir şehirdir.

3.) Hamlikg, Belencer, Bayda, Savghar, Kh.tl.gh, L.hn, Svr ve Ms..t., her biri surlarla çevrili Hazarlara ait şehirlerdir. Hazar Hükümdarları'nın sağlığı ve zenginliği, denizin belirlediği örf ve adetlerine bağlıdır.

4.) Tûlas ve Lûgh.r, Hazar'ın iki bölgesidir. Buranın toplumu savaşçıdır. Çok sayıda silaha sahiptir.

*51.BURTAS[453] (BULGAR) ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ

Doğusunda ve güneyinde Oğuzlar, batısında İtil Nehri, kuzeyinde Peçenek ülkesi vardır. Buranın halkı Müslüman'dır ve özel bir dile sahiptir. Buranın hükümdarına "Muş" denir. Çadırlarda ve kulübelerde yaşarlar. Üç ayrı gruba ayrılmış durumdadırlar: Barçula, Işkil ve B.lkar. Bu üç ayrı grup birbiri ile savaş içerisindedir. Fakat bir düşman geldiğinde birleşip hareket ederler.

*52.BURSADÂS ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ

Doğusunda Etil Nehri, güneyinde Hazarlar, batısında Vanandar, kuzeyinde Türk Peçenekler bulunmaktadır. Oğuz'ların inançlarını kabul etmiş bir halktır. Kulübelerde yaşarlar, ölülerini ise gömerler. Hazarlılara itaat ederler. Geçimlerini sansar kürkleriyle sağlarlar. İki tane birbirinden ayrı hükümdarları vardır.

[453] Minorsky'ye göre, "Burtas" başlığı tamamen yanlıştır. Çünkü Burtas sadece Burdas'ın başka bir formudur, oysa burada anlatılan Volga Bulgar'larıdır, yani Tuna Bulgar'larının ayrıldığı halkın kuzey kolonisi. Tuna Bulgar'ları erken bir tarihte Slav dilini benimsemiştir, ancak orijinal Bulgar dili kitabelerde bulunmaktadır. (s.460).

*53.VANANDAR ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ

Doğusunda B.radha'lar, güneyinde Hazarlar, batısında dağlar, kuzeyinde Macarlar vardır. Ürkek, zayıf, yoksul, az sayıda mal sahibi bir toplumdur.

Bu saymış olduğumuz ülkeler, kuzey yarım kürede yer alana Müslüman ve kâfir ülkelerdir.

1.) Bulgar, İtil Nehri'nin kıyısında yer alan küçük bir bölgeye ait bir şehirdir. Halk Müslüman'dır. 20.000 kişilik süvari birlikleri, sayıları ne olursa olsun kâfirlere karşı savaşır ve onların hepsine bedeldir. Burası muazzam hoş bir şehirdir.

2.) Suvar: Bulgar'ın yakınlarında bulunan bir şehirdir. Bulgarlarda olduğu gibi inançları adına savaşan askeri birliklere sahiptir.[454]

*54.GÜNEY ÜLKELERİ HAKKINDA BİLGİ

Güney ülkeleri halkı, iklimin sıcak olması nedeniyle, tamamen siyahtır. Büyük çoğunluğu çıplaktır. Her bölgede altın bulmak mümkündür. Bu insanlar, insanlık standartlarından uzaktır.

55. ZENGİSTAN[455] ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Güneyin en büyük ülkesidir. Bazı batı bölümleri Zabac ile birleşir. Kuzeyinde ise Büyük Deniz bulunmaktadır. Batının bazı bölgeleri ise Habeşistan ile kesişir. Güneyinde ise dağlar bulunmaktadır. Toprakları altın madenleri ile doludur. Ülke Fars, Kirman ve Sind'in tam karşıt noktasında yer alır. Halkı yuvarlak suratlı, iri kemikli ve kıvırcık saçlıdır. Doğaları ve yaşam tarzları vahşi hayvanlarınkine benzer. Çok koyu siyah renklidirler. Bunlar, Habeşler ve Zabaclar arasında düşmanlık hüküm sürmektedir.

[454] Bu bölüm, orijinalinde buradadır ancak 51. bölümde olması gerekir.(s.63;dipnot 1).

[455] Zengistan ("Zeng kıyıları") terimi, Müslümanlarca bilinen, Afrika'nın doğu kıyılarını içine alır. (s.472).

1.) M.Lcan, Zanglar'ın deniz kenarında bulunan bir şehridir. Bu bölgeleri ziyaret eden tüccarların sık sık uğradığı bir yerdir.

2.) Sufala[456], Zang hükümdarının tahtının bulunduğu yerdir.

3.) Hvfl, mallar açısından ülkenin en zengin şehridir.

*56. ZABAC ÜLKESİ VE ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Doğusu ve güneyinin bir kısmında Zengistan, kuzeyinde deniz, devamında ise güneyin meskûn olmayan toprakları bulunur. Burası ve burada yaşayanlar tamamen Zengilere benzer fakat bunlar biraz daha insanlığa yakındır. Hükümdarlarına "M.nh.b." denir. Zengistan ile sürekli savaş halindedir. Zabac Dağları'nda kafur ağacı yetişir ve bir yutkunuşta insanları, bufalıları, filleri yutabildiği söylenen yılanlar mevcuttur. Burada tek tük Müslüman ve tüccarlar bulunur.

1.) M.nc.ri., deniz kenarında, altını bol olan bir şehirdir.

2.) M.lh.man (?), hükümdarı burada yaşar. Zabaclar'ın, hükümdarının yaz mevsimlerinde ikamet ettiği büyük bir adaları vardır.

*57.HABEŞİSTAN[457] ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Doğusunda bazı Zengler, güney ve batısında çöl, kuzeyinde ise Berberi Körfezi'nin bir kısmı ve deniz yer alır. İnsanlar ortalama yüzlere sahiptir. Halk siyah ve tembeldir ancak hükümdarlarına karşı saygılı ve itaatkârdır. Umman, Hicaz ve Bahreynli tüccarlar buraya gelirler.

1.) Rasun, hükümdarının yaşadığı bir deniz kenarı şehridir.

2.) S.var, Habeşistan Hükümdarının ordusunun bulunduğu yerdir.

---

[456] Sufala, Portekiz Mozambik'inin güney kısmıdır. (Beira'nın güneyi). (s.472).

[457] Erken Müslüman coğrafyacıların Habeşistan Bölgesinden anladıkları, bugünkü Eritre ve Somali'nin deniz bölgesidir. (s.473).

3.) Ryn, ordu komutanlarının askerleriyle birlikte konakladığı, altın bakımından zengin olan bir şehirdir.

*58. BUCA[458] ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ

Doğu, batı ve güneyinde çöl ...., kuzeyinde Habeşistan, Buca, Nubiya ve deniz arasında kalan çöl vardır… Buranın hükümdarı ihtiyaç duymadıkça halkının arasına çıkmaz…. Topraklarında …. büyüktür ve Buca hükümdarı burada yaşar…..[459]

*59. NUBİYA[460] ÜLKESİ HAKKINDA BİLGİ

…güneyidir, kuzeyinde …. ülkesi….sosyal ve normal düzeyde … buraya Kabil denir ve bunlar …. Ramal al Ma'dan'dan yirmi fersah ……..[461]

1.) Tari, Nubiya sınırları ve Sudan arasındaki çölde yer alan küçük bir kasabadır. Burada Hristiyanlara ait iki hücra manastır bulunmaktadır. Söylentilere göre bu manastırlarda 12.000 papaz yaşamaktadır. Ne zaman bir papaz Nubiya'dan kaçarsa, Yukarı Mısır Hristiyanlarından birisi buraya gelir.

*60. SUDAN ÜLKESİ ve ŞEHİRLERİ HAKKINDA BİLGİ

Doğusu ve güneyi, güneyin meskûn olmayan toprakları ile bitişiktir. Batısında Batı Okyanusu, kuzeyinde Sudan ve Magrib'i ayıran bir çöl bulunur. Burası alabildiğine geniş bir ülkedir. 700 fersaha 700 fersah olduğu söylenir. Harem ağaları buradan gelir. Toprakları tamamıyla zengindir. Bu zenciler arasındaki en iyi adam buranın hükümdarıdır. Hükümdarlarına "Ra'i b.Ra'i" denir. Bu hükümdar her üç günde bir üç bardak şarap içiyormuş gibi yapar. Sudan'la Mısır arası, seksen günlük bir deve yolculuğudur. Bu yol boyunca suyu ve yeşilliği olan tek yer vardır. Halkı

---

[458] Bu Hamitik kabileler, faha önce Khaire ve Habeşler tarafından işgal edilmiş olan Nil nehri ile Kızıl deniz arasındaki bölgede yaşar. (s.474).

[459] Buradaki noktalı yerler, kitabın orijinalinde satırlar okunamadığı içindir.

[460] Nubya, Mısır'la, Mısır ve Sudan arasındaki çölle, Buca ve Kızıl Deniz arasında yer alan çöl ve Buca topraklarıyla ve son olarak geçilemez çöl ile örtüşmüştür. (s.475).

[461] Buradaki noktalı yerler, kitabın orijinalinde satırlar okunamadığı içindir.

korkaktır, ticarette tamahkârdır. İnsanların bedenlerinin üst kısmı kısa, alt kısmı ise uzundur. Esmer, kalın dudaklı, uzun parmaklı ve büyük kafalılardır. Çoğunluğu çıplak dolaşır. Mısırlı tüccarlar buraya tuz, bardak ve kurşun getirir. Sattıkları ürünün ağırlığı boyunca altın alırlar. Bunların bir kısmı altınların bulunduğu bölgelerde kamp kurarak yaşar. Güneyde buradan daha kalabalık başka bir yer yoktur. Tüccarlar bunların çocuklarını kaçırır ve yanlarında götürürler. Bunları hadım ettikten sonra, Mısır'a götürür, orada satarlar. Halkın içinde çocukları kaçırıp tüccarlara satanlar da vardır.

1.) H.ran, hükümdarların ikamet ettiği büyük bir şehirdir. Buradaki erkek ve kadınlar kıyafet giyerler. Çocukları ise sakallı ve tüyleri çıkana kadar çıplak dolaşır. Bu ülkedeki en sıcakkanlı insanlardır.

2.) H.fan ve Ryn, Magrib sınırına yakın iki kasabadır. Bol miktarda altın bulunmaktadır.

3.) M.kys, hükümdarın ordu komutanın ikamet ettiği yerdir.

4.) Laba, Nubya sınırlarına yakın bir kasabadır. Buranın halkı hırsızdır, fakirdir ve bu ülkenin en aşağılık kesimidir.

*61. KİTABIN SON SÖZÜ

Dünya üzerinde sahipli ve sakinleri olan ülkeler bunlardır….. İslam ülkelerinde ve kâfir ülkelerde….. doğunun, batının, kuzeyin ve güneyin bölgelerinde. Bütün kitapları inceledikten sonra …… kitabımıza dahil ediyor fakat fazlalıklarını kabul etmiyoruz. Dünyanın meskun kısımlarıyla ilgili olarak…. ki astronomik gözlemlerin konusudur…. pek fazla değildir. Dolayısıyla her bir şehir…. ve ondan sonraki diğer astronomlar…..

…. zavallı Abd al-Kuayyum ibn el-Hüseyin İbn Ali el-Farisi…656 yılında, Allah'a, Dünyanın hakimine şükür[462].

[462] Sonsözdeki noktalı yerler, orijinalden kaynaklanmaktadır.

5. MINORSKY'İN TÜRK BOYLARI HAKKINDA YORUMLARI ve DİĞER TARİHÇİLERİN YAPTIĞI ÇALIŞMALAR[463]

5.1 GÜNEY DOĞU TÜRKLERİ

Bu konuda otorite olanlar, 12–17 yy. için Radloff'un Kutadgu Bilig 1891önsözünü zikretmişlerdir,[part i,SPb.1891,sayfa. lxxxi] ,(O zaman bilinen Uygurlar ve Dokuz Oğuz'un kaynak araştırmasını içerir.). Kutadgu Bilig önsözü, şu an çağ dışı olmuştur, (Farsların metinlerinde olan orijinal Moğol Çağı alıntısının haricinde). Bretschneigdler Ortaçağ Araştırmacıları, i, 236–263; Chavannes, Dökümanlar; geri kalan ise metinde referans gösterilen Orhun Kitabeleri'nin tercümesi ve basımıdır: V.Thomsen, Orhun Kitabeleri Helsingfors, 1896 (Kültigin ve Bilge Kağan Kitabeleri) ve sonraki tercüme (1922)[464] Danimarka'lının Tonyukuk'un önsözünü içermektedir.

Alman H.H.Schaeder, ZDMG, 1924, sayfa 121-175'i yaptı; Radloff (4. Versiyon) Die Alttürkish. Inschriften, Neue Folge (Kültigin, Bilge),SPb.,1897 ve ditto, Zweiti folge (Tonyukuk)SPb., 1899; P.Melioransky , Pamiotnik v chest' Kül-Tegin, in Zap., xii(1899), 1–144.Ayrıca Marquart, Historische Glossen zu d.alttürkzischen Inschriften [alıntı: Glossen], in WZKM, xii, 1898, sayfa 157–200; Die Chronologie d. Alttürkischen Inschriften, Leipzig, 1898; Streifzüge, görülebilir içerikte Komanen, indekse bak; Barthold, Die historiche Bedeutung d.alttürkischen ınschriften ,1897; Die alttürkischen Inschriften und die arabischen Kuellen, 1899; Erforschung d.Geschichte d.Türkischen Völker, in: ZDMG, 1929, sayfa 130, Oğuz, Tarım, Dokuzoğuz, Turfan ve Türk in EI; Vorlesungen, sayfa 48–9. [O.Frankenin Gesch d.Chines, Reiches, ii,1936, Türkler haklarında birçok bilgi içerir, fakat bu bilgiler ile yorumlanması doğru olmaz.İlerleyen bölümlerde bilgi verilecektir.]

---

[463] Tercümenin Orijinaline sadık kalındı. Minorsky'nin dipnota aldığı eserlerin kısaltmasını kullandığı için, bizde kısaltmalar kısımında bilgi vermeyi uygu gördük.

[464] Thomsen'in yayınlanmamış bir son çevirisi varmış gibi görünüyor.

5.1.1 *DOKUZOĞUZLAR

Toğuzoğuz’(تغزغز)’ un okunuşu ve Dokuzoğuz manasına gelen anlamı genellikle kabul edilmiş olmasına rağmen, bu terimin kullanımı ve kökeni Müslüman edebiyatında belirsizlik içinde kalıyor. M.S. 6.y.y’dan önce, Türk olarak adlandırılan insanlar değişik kabile ve politik isimlerle tanınıyorlardı. 6.y.y’ın ilk yarısında Altay civarında yaşayan bir grup Türk, çevrelerindeki boyları yeniden bir araya getirmek için yeni bir harekete başladılar. Kısa bir sürede etkisini Moğolistan’dan Karadeniz’e[465] kadar sürdürecek olan büyük bir hükümdarlık kurmayı başardılar. Bu hükümdarlığın kurucuları ilk defa Türk ismini kullanmışlardır.(Türk ya da Türük adı güç anlamına gelmektedir.)Çinliler bu ismi T’u-çueh(Türk) olarak kullanmışlardır.

---

* Hazırlayanın notu: Oğuz tarihinin aydınlatılmasında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu tarihçilerin büyük bir bölümü Hudûl el âlem’den faydalanmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı:

Faruk SÜMER, Oğuzlar (Türkmenler)-Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul 1999. [Oğuzların yaşayış tarzı, iktisadi hayatları, din ve inanışları, İslamiyet’e girişleri, Oğuz Yabgu Devleti hakkında önemi açıklamalarda bulunmaktadır.]

Faruk Sümer, “Oğuzlar”,İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.9, 378–387.

İbrahim KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, Ötüken Yayınları.25bsk,İstanbul 2005, s:152–156.

İbrahim KAFESOĞLU, “Oğuzlar” Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, c.1,bsk.2, Ankara 1992.

Mehmet Altay KÖYMEN, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.1,bsk3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmet TAŞAĞIL, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Osman TURAN, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (Türk Dünya Nizâmının Milli, İslami ve İnsani Esasları),Ötüken Yayınları, bsk.14, İstanbul,2003.

İsenbike TOGAN, Gülnur KARA, Cahide BAYSAL, Eski T’ang Tarihi(Chiu T’ang- shu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Bahaeddin ÖGEL, Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri ,Belleten ,Cilt XIX.sayı.75., Ankara,1955.

Gülçin ÇANDAROĞLU, Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri: (9.-11. asırlar), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2.bsk, İstanbul, 2004.

Gülçin ÇANDAROĞLU, Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü: Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre, İstanbul,2004.

S.Mahmut KAŞGARLI, Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası, Çağrı Yayınları, İstanbul,2004.

Lev Nikolayeviç GUMİLEV, çeviren. Ahsen BATUR, Eski Türkler, Selenga Yayınları,2bsk. , İstanbul,2002.

Saadettin GÖMEÇ, Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, AKDTYK Yayınları, Ankara,1977.

Erkin ALPTEKİN, Uygur Türkleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1978.

F.Laszıo, Çev. Hasan EREN, Dokuzoğuzlar ve Göktürkler, Belleten, c.XIV, sayı,53.

Osman F.SERTKAYA, Eski Türklerde Para: Göktürklerde, Uygurlarda ve Türgişlerde, Ötüken Yayınları, İstanbul,2006.

[465] M.S. 572’den hemen sonra Türk birlikleri, Cimmerian Boğazı’nın (= Kerç, Azov Denizi’nin girişinde) kuşatılması sırasında Utigurlar ile işbirliği yaptı. Hsuan-tsang döneminde batı kağanına tâbi devletler İndus’a dek ulaştı, Chavannes, o.c., 241,256

Türklerin kurduğu diğer devletler ile karıştırmamak için Çin Türk terimini [466] kullanılmıştır. Hükümdarlığın kuruluş aşamalarında[467] Türklerin egemenlikleri doğu ve batı olarak ikiye ayrıldı. Önceki yönetim merkezleri Moğolistan' da ki Orhun'dur. Sonraki devletin merkezide bugünkü Semireçyedir[468]. Her iki hükümdarlıkta farklı zamanlarda Çin hükümdarlığını tanımak zorunda kaldı. M.S. 742'de Karluk, Basmıl ve Uygur koalisyonu Doğu Türk Devletini(II.Göktürk) kaldırdılar. 745'te Uygurlar, Orhun bölgesinin liderliğini ele geçirdi. Cf.Bichurin ,Sobr,sved. , i,338.

Orijinal Göktürk Hanedanlığı'nda ki batı kağanların yönetimi M.S. 657'de Çin bu bölgeyi işgal edinceye kadar sürdü. Tu-çüeh'in batı bölgeleri M.S. 685'ten 688'e kadar Doğu Kağanı'nın kabileleri tarafından sürekli ele geçiriliyordu. Batı Tu-çüeh'in Hindistan hâkimiyeti, bazı yorumlayıcılara göre hükümdarlığı 7. yüzyıldan 739'a kadar sürmüş olan Türgiş Boyunun yükselişi ile ilişkilidir. Bu tarihten sonra düşüş başlar: Batıdan gelen Türgişler Araplara baskı uygular; Çinliler entrikaları ile güneyden bu olaya dâhil oldu. Çinliler Araplar tarafından M.S 751'de Talas yakınlarında yenilgiye uğratıldılar. Sarı ve Siyah Türgiş boyları, M.S. 766'ın sonunda Karluklar "Tertius Gaudens" olarak Çu ve Talas vadilerini işgal edinceye kadar, kendilerini bu iç mücadeleler içinde yorgun düşürdüler. Chavannes o.c. , 4., 43, 79,85, ve çeşitli yerlerde. İki orijinal Göktürk Hükümdarlığı bu şekilde son bulur.

Uygurlar M.S. 840 yılında Kırgızlar tarafından yenilinceye kadar Orhun Bölgesi'nde kaldılar. Kalanlar ise farklı bölgelere dağıldılar. Ana boy, Tangut Hükümdarlığı'nın olduğu zamanlara kadar sürecek olan, Yeni Uygur Devleti'nin kurulduğu Kansu'ya gitmiş olabilir. [i.e. M.S.1020[469] dolaylarına kadar.] M.S 860'a

---

466 İngilizce yazımda T'u-chüeh, Fransızca yazımda Tou-kiue'ye tekabül eder. Çinliler, muhtemelen, tekil Türk'ü değil, onun Moğolca çoğulu olan Türküt'ü almışlardır (Pelliot)

467 Resmi olarak M.S. 583'den bu yana, Chavannes, o.c. , 219

468 . M.S. 630'da Hsüan-tsang, Çu Nehri üzerindeki ordu karargâhında Batı Türklerinin hakanı buldu.[*Hazırlayanın notu: Rus Türkistan'ın bir kısmının tarihsel adı, modern Kazakistan'ın güneydoğu parçası]

469 . V.s., bölüm 9'a düşülen notlar. T'ang-şu'ya göre, çev.I.Biruni, i, 419, 840 felaketinden sonra, Si-ch'i P'ang-t'e-le isimli eski Uygur hanının bakanı, 15 Aymak'ı Moğolistan'dan Karluk ülkesine götürdü, oysa Uygurların geri kalanı Tibet ve An-hsi'ye çekilmişlerdi. Daha geç bir tarihte, a.g.e, 424, P'ang-t'e-le, kendisini han (kağan?) ilan ederek Kan-çou'da ortaya çıktı, "Kum Çölü'nün batısında yer alan" şehirlerde egemenliğini sürdürüyordu. İmparator Hsuan Tsung (847-59) P'ang-t'e-l'e'nin unvanını onayladı. (Bu pasaj Chavannes'de, belgelerinde, yer almamaktadır). Bu Uygurlar üzerine v.s. bölüm 9'a düşülen not). Bunların torunları Kan-su'nun kuzeybatısında (Su-çou yakınında) yaşayan Sari-Yogurlar'dır. Bu küçük boyun, şimdi, Moğolların kültürel yaşamında önemli bir rol oynamış olabileceği sanılmaktadır. Bkz. Potanin, Tangut-Tibet. Okraina Kitaya,

doğru Uygurlar Doğu T'ien-şan(Tanrı Dağları)'da ikinci bir devlet kurdular. Bu devlet Moğol Devleti zamanına kadar bağımsızlığını sürdürdü. Müslüman yazarların bahsettiği, yukarıda adı geçen Dokuzoğuz, doğu Tanrı Dağları[470]'da daha sonra kurulacak olan Uygur hükümdarlığı ile benzerlik göstermektedir.

Kudama, 262, Mesudi, Mürûc el-zeheb, i 288, Ist., 10, Gerdezi, 90-2, bizim yazarlarımız gibi bunlara da başvuruldu. Bölgede tanınan kişi olan Kaşgarlı, çağdaşı Dokuzoğuzları Uygurların yerine koydu. Sonraki dönemde, Moğol zamanı edebiyatı daha fazla bahsetmez. Nasıl olduysa Tanrı Dağları, Uygurları Dokuzoğuz olarak adlandırıldı. Gerçek Orhun'da Doğu Türklerinin Kağanları'nın açıklamalarında Dokuzoğuz dönemi olarak bilinir ve Türk'ün neredeyse aynısı olarak görünür. Fark siyasi ve boylar açısındandır. Barthold Türk'ün Eİ, hiçbir zaman Oğuzlar Kağanların otoritesini tanımamışlardır[471].

Diğer bir deyişle, Uygurlar aynı açıklamalarda ayrı bahsedilirler. Selenga bölgesindeki(ii, E 37 de ne yazık ki birkaç kelime kayıptır.) Bilge Kağan'ın yönetimi 100 adamla Uygurların kayıtları sayesinde takip edilmiştir. C.F Thomsen, ZDMG, 1924 sayfa 157. Bu iki metin gösteriyor ki; Uygurlar Selenga'da ayrı olarak yaşamışlardır. Orhun'daki Uygurların üstünlüğünde M.S 756–759 yılında Uygur Kağanı Moyun-Çur'un [Pelliot: Bayan?] hüküm sürdüğünü bildiren Şine-usu açıklamasına sahibiz.

SPb., 1893, i, 440, ii, 410, 435, Mannerheim, A visit to the Saro and Şera Yogurs, Jour. Soc. Finn Ougrienne içinde, xxvii, 1911, s. 1-27 [S.E.Mabu tarafından Zhivaya Storina'da, 1912, s. 214-20 ele alınmış]; S.E. Malov ,Ostatki shamanastva u zholtikh Uyghurov, 1912, s.61-74; W.Kotwicz, KuelKues belgeleri sur les relations entre les Mongols et les Ouigorus in Rooznik Orjentalistyczny, ii, 1925, s. 240-7, ve L. Ligeti, Les Pérégrinattions de Csoma de Körös ,in Revue des études hongroises, Temmuz 1934, s.233-53. [Uygur imparatorluğunun dağılışı üzerine bkz. Şimdi O.Franke, Gesch. d. Chines. Reiches ii, 1936, s.491–4].

[470] T'ang-şu, a.g.e. İ, 424 sq, I Tsung'un saltanatı döneminde (860-73) Pu-ku-ts'un isimli Uygur liderinin, Pei-t'ing'den Tibetlere saldırdığını ve Si-şou (Yar-hoto) ile Lun-t'ai = Urumci'yi bunların elinden aldığını söyler. Ayrıca, Uygur lideri imparator tarafından onaylanmıştır (bununla birlikte imparator, tam bu esnada, tacını kaybetmiş görünüyor). Marquart, Streifzüge, 390, Uygurlar'ın Kao-ş'ang'ı işgal ettikleri tarih olarak M.S.866'yı verir.

[471] . Krş. Thomsen, Inscriptions:i, N4 ve ii, E30, çeviri, s.112 ve 124 (=ZDMG, 1924, s.154), ki burada Bilge Kağan, Dokuzoğuz halkının kendi halkı olduğunu fakat düşmanları haline geldiğini söyler. Benzer bir durum, Sancar döneminde, Selçuklularla Oğuz kabileleri arasında yaşanmıştır.

On-Uygur ve Dokuzoğuzlar bölüm bölüm ayrılarak alıntı yapılmıştır. Bak. G.Ramstedt, Zwei vigurische Runeninschriften, in Jour. Soc Finn-Ougr. , xxx / 3 syf: 12 [Theophyloctus Simokatta, kitap vii: 7–9, Türk Kağan tarafından oyup "Oγώρ" fethi anlatılır.]

Çin kaynaklarında ilk Kiu T'ang-şu şöyle der ki: Uygurlar (yaklaşık, M.S. 386 -558 civarlarında) T'ieh-le olarak adlandırılır. (Genelde Töles ve Tölös diye okunur. s.196[472]) . Uygurların Dokuz'a bölümü sayılmaktadır ve ek olarak [745'(?) den sonra] Basmıl ve Karluk tarafından sayıları artırılmıştır. Sırasıyla on ya da on bir bölünme.

Çin, Türk ve Arap terminolojisi kaynakları hâlen büyük zorlukları olduğunu kabul etmektedir. İlk metnindeki isim Tohuzğurعرعر, Toguz-Oğur'un ayrılmasıdır. Fakat metinde Dokuzoğuz olarak kesinlikle tespit edilmiştir. (Orta Farslıların metninde bulundu) Uygur Kağanları federasyonu On-Uygur veya Dokuzoğuz olarak adlandırır. Uygurlara ait olan bu ismi Müslümanların Dokuzoğuz olarak kullandığı isim ile açıklamak oldukça zordur.

Thomsen tarafından desteklenen Uygur ile Oğuz kimliğinin teorisi. o.c. , 147, ZDMG,1924,sayfa.128.

Diğer taraftan Barthold orijinal Dokuzoğuz ve Uygurlar'ın arasında ayırım gereksinimi olduğu konusunda ısrar etmektedir. Dokuzoğuz terimi bu bölgeye ilk yerleşen Tanrı Dağları Uygurları tarafından Shat-o,i.e. "çöl insanı" olarak adlandırılan, aktarılmıştır. Bak. Semireçye 15, Dokuzoğuz in EI,and Vorlesungen,53-54. T'ang-shu'ya göre (Chavannes,o.c.,96-99) bu grup, Batı Tu-chüeh tarafından ayrılmıştır. Barkul gölünde 7.yy.'da yaşayan (Doğu Tien-şan) ve 712'den sonra 808[473]'de Tibetliler tarafından Peiting(Beş-Balıg)yakınında yerinden çıkarılmıştır.

[472] Chavannes, o.c., 87-94. Geç T'ang-şu, Ş'e-le'lerin (>T'ieh-le) 15 kabilesini sıralar. Bunlar arasında birinci sırayı Yüanhu (Uygurlar) alır. Chavannes'nin analiziyle hüküm verecek olursak, bu kabileler, Hirth'in, Nachvorte z. Inschrift des Tonyukuk, s.37, söylediği "Tölös im weiteren Sinn (sic)……. Deren Stämme vom Schwarzen Meere ostwärts ….bis zum Amurgebiet hie und da zerstruet lebten " ! den çok daha sınırlı bir alanı işgal etmiştir. Krş. ayrıca Chavannes, o.c., 221 ve Barthold'un eleştirel düşünceleri, Zap içinde, xv, 0172-3. [T'ieh-le okumak doğru mudur?]

[473] . Beş Balıg Şehri, Şa-to'ya aitmiş gibi görünmüyor, v.i. 2 altında.

Ebu Zeyd'in bu teoriyi destekleyen önemli tartışması, Süleyman'ın çalışması devam ettiren sayfa 62–66, Hvang Ch'ao (اشوا)[474] nun ayaklanması konuşması, kovulan İmparator Hsi –Tsung(M.S.881) Türklerin vatanında yaşayan Dokuzoğuz hükümdarından yardım istediğini söylemiştir. Çinliler'in ve Dokuzoğuzlar'ın komşuları ve onların hükümdar aileleri müttefiktirler. Bu yüzden Dokuzoğuz hükümdarının oğlu yardım için orduya Çin'e gönderildi.

Çin kaynaklarına göre, Bak Wieger, tarih metinleri 1905 syf: 1759–61 İmparator Li-k'oyung ve onun on bin adamı Şato ve Ta'tan tarafından geri verildi. Bu paralel metinler Dokuzoğuz terimini Şa-t'o, olarak söz etmesine rağmen Şato'nun delili Dokuz Oğuz ismini iletme ve devam ettirme olduğu konusunda sorumludur. Doğu Tanrı Dağları'nda yaşayanlar bunun için çok kararlı görünmemektedirler. Mesûdi, Müruc,i, 305 aynı olaylardan bahseden M.S. 881, Hükümdarın müttefiki Türklerin hükümdarı ايخان ve 288'de Küşan Hükümdarından bahsedilir[*]ايغرخان (Uygur Han'dan) Her iki durumda da şüphesiz ki, Uygur Kağanı, Biruni, Kanon, Kaşgarlı, i, 28, ismi Uygur olarak söylenen geri verilmiştir. Bu olay gösterir ki Arap terminolojisinde bu tür uzak bölgelerde tutarlılık yoktur. Diğer alıntı yapılan bölümler Barthold' un Vorlesungen'i, 53 (Taberi, iii,1044 İbn-el-Attar,xi, 117, Makrizi, Khitat , i, 313) Dokuzoğuz isminin Batı Türklerinin ve onların atalarının verdiğini gösterir. Şa-t'o olayı ise bu yönetime başvuranın örneği olacaktır. Dahası, Batı Türklerinin genel kökeni ve onların Doğudaki kuzenleri Araplardan kaçamazlar, oysaki M.S. 745 teki olaylar, aynı gruptaki kabilelerin, içteki değişikleriyle ilgilidir. Batı Türk federasyonuyla Türgişler'in doğuşuyla benzerdir. Araplar Maveraünnehir yakınındaki tek kabileler arasında ayırım yapmayı öğrendiler. Orhun'dan gelen yeni grup, M.S. 840 olaylarından sonra Dokuzoğuz'un orijinali açığa çıktı.

2 metinde açıklanmıştır ki Câhız (M.S 868'de öldü) Markuart' tan alıntı Streifzüge 91–93. Câhız Dokuzoğuzlar'ın düşüncesinde Manihaizm Dinin etkisine atfetmiştir. Onların zaferinden sonra Karluk'un liderleri olmuştur.[i.e.of the Türk] Sayıları iki katı fazla olmalarına rağmen. Bu metinde M.S. 840 Moniçaean(Mani)

---

474 Pelliot'a göre, T'aung-Pao, xx, 1922, s.409, Arapça form, Huang Cao'nun güneyli telaffuzuna bir eşdeğerlik veren *Banzhva (Banşo?) olmalı.

* Bununla birlikte, *Wang'ı Ban olarak tercüme edebilmek için Araplar bunu Vang olarak duymuş olmalı çünkü Arapça b,v'nin yerini alabilir ancak w' nun yerini alamaz.

Uygurları bu felaketle karşılaştılar. Dokuzoğuz ismi Araplar tarafından rastgele kullanılmıştır. (karışık olarak kullanılan ismi doğruladılar). Araplar Orhun Kabileleri arasında ayrım yapmamışlardır. 840 olaylarında Kırgızlar tarafından rol oynayan bir kayıt yoktur. Câhız (detaylarda biraz karışık bulunmaktadır, sayfa 290 n.2) 766'ya doğru Karluklar tarafından Türgişler (Batı Türkleri) hâkimiyete alındılar.

Dokuz Oğuz ülkesine Müslümanlar tarafından yapılan ilk ziyaret kaydı adını al-Muttavvi'i olan Tamim b.Bahr yolculuğu olduğu görülür. (Tamim İbn Bahr el Muttahri bir Abbasi elçisidir) .Bu raporun özeti sayfa 840–843 arasında Yakut'ta yer almaktadır. Coğrafyacılar tarafından geniş bir şekilde analizi yapılmıştır.[D, ditto ;A, abest'e tekabül eder.][475]

---

475 . Barthol, Vorlesungen, 55, Tamim'in yolculuğunu M.S.760 ve 800 arasındaki döneme yerleştirir.[Bkz. ek B]

Tamim (Yakut)	I-Kh-31	Kudama 263	Abu Dulaf
6 ay soğuk	A	A	A
20 gün Bozkırda, 20 gün şehirde seyahat ederler (göçerler)	Yukarı Barshân' dan ay uzaklıktaki büyük köyler	Aşağı Barshân 45 gün: 20 günü bozkırda ve 25 gün büyük köyler arasında	20 gün seyahat ettik.
Orada yaşayanlar mani dinine inanırlar	D	D	Yaşayanların ibadet yerleri yok.
A	A	Bu kasaba dağların çevrelediği göl arasında bulunur.	A
Kasabanın 12 demir kapısı var	D	D	A
Çine uzaklığı 300 fersah	D	A	A
Sağda Türklerin yurdu var	A	A	A
Solda Kimekler	D	A	A
Çine varmadan önce	D	A	A
Kasabaya varmadan önce	D	A	D
Altın çayırlar ve 900 adamın bulunduğu kale	100 adam vardır.	A	A
Türkler yağmur taşına sahiptir.	A	A	A

Marquart, Strrifzüge, 81, başlangıçta I.Kh.'nın Yukarı Barshân'dan hakanın şehrine mesafesinin, 3 aylık seyahat, Orhun başkentine olan mesafeye tekabül edebileceğini düşünme eğilimindeydi, fakat I.Kh. kesin olarak Tamim'in verilerine güvendiğine göre, "üç aylık mesafe", Tamim'in günde 3 sikkalık hızla gece gündüz at sürmesiyle hesaplanmış olabilir. Sonuç olarak I.Kh. Tamim'in 40 [Kudama:45] gününü daha yavaş aşamalara dönüştürmüş olmalı[476]. Yakut, Tamim'in seyahatinin başlangıç noktasından söz etmeyi ihmal eder, ancak bu, I,Kh.'nin metninde olduğu gibi, kesinlikle Barshân al-a'la olamaz, fakat (Kudama'nın, 262–263, açıkça belirttiği gibi) Taraz'a komşu Aşağı Barshân olmalıdır (bkz.bölüm 15,11'e düşülen not). Bu durumda Biş Balıg'a 40–45 günlük mesafe büyük bir abartma olamaz. Tamim'in seyahatinin bitiş noktasının Biş Balıg olduğu, Batı Türkleri döneminden beri orada bulunan Budist abide "altın çadır"dan söz etmesinden anlaşılmaktadır (Kağan-stupa, Çince K'o-han-fo-t'u, Chavannes, o.c., 12 ve 305). Araplar buna haima "çadır" der, fakat Fahreddin Mübarekşah, der. Sir E.D.Ross, s.39, bunun yerine Farsça terim "huni'yi kullanır [Arapça tannur'ü değil]. [Bkz. EkB]

Tamim'in geleceğinin izleri, ayrıca İdrisi'de de bulunur. İdrisi, i, 491, Dokuzoğuzlar'ın başkentinin, تتبع , okuyun * بیشباغ Biş Balıg(?), on iki demir kapısı olduğunu, burada yaşayanların Zerdüşt, bir kısmının da Mecusi ve ateşe tapan olduğunu söyler. Başka bir kaynaktan, İdrisi, bir gün ışığı yürüyüşü mesafede hakanın şehrinden [belki Yar-khoto?] ayrı olarak "Dokuzoğuzlar'ın ana şehri" خرخراكت adını verir. Buradan, كوارث gölünün kıyısında yer alan نضوا 'e 4 günlük bir mesafe vardır. İlk şehrin adı çok yüksek ihtimalle چینانجكث (Cinancıket)'e tekabül eder (v.i.1)[477] . İkinci ad, İdrisi'de genellikle görüldüğü gibi bozulmuş olarak, پنجیكث Penciket (v.i.2.) yani aynı Biş Balıg'ın İran dilinde adı, olabilir. Gölle ilgili detaylar Biş Balıg'a[478] uymaktadır ve "hakanın şehri"yle Penciket arasındaki 4 günlük mesafe, İdrisi'nin ağır aşamaları hesaba katmasıyla, yaklaşık olarak doğrudur. Çince güzergaha göre, Chavannes, o.c. , s.11, Şiao-ho (Yar-khato) ile Pei-t'ing arasında 370 li'lik (=213 km) bir mesafe vardır ki bu 4 günlük seyahate tekabül eder.

---

[476] 40x3=120, yani 4 ay olduğu doğrudur, fakat bir postane görevlisi olmasından kaynaklanan deneyiminden hareketle, muhtemelen, Tamim'in dayanma gücünü abartmasına biraz göz yumdu.

[477] Krş. Marquart, Streifzüge, 81,390.

[478] Krş. Kudama, 262: "Dokuzoğuzlar'ın başkenti (yani: Beş Balıg ?), etrafında birbirine yakın köylerin ve ekilmiş toprakların bulunduğu bir göle sahiptir". Krş. Çin elçisi Vang Yen-te'nin raporu, çeviren S.Julien, Jour.As., 1847,ix,62.

Bizim bölüm 12'nin doğrudan Tamim'in raporuna dayandığına dair hiçbir belirti yoktur[479]. Çok büyük ihtimalle, Gerdezi'yle aynı şekilde, yazar başlıca bilgilerini, Türklerle ilgili verileri doğrudan kaynaklardan tamamlayacak sayısız fırsata sahip Ceyhani'den elde etmektedir. Saraylarında yaşadığı Samaniler, Uygurların, Maveraünnehir' e doğrudan komşu oldukları için daha tehlikeli olan Karluklar'ın yükselen gücünü dengeleyebilecekleri umuduyla, bunlar arasındaki rekabeti büyük bir hevesle takip etmiş olmalılar. Metnimiz, bu özel ilgi konusunda bazı işler taşımaktadır (bölüm 12,10 ve bölüm 15,11).

Dokuzoğuz sınırının yönü sürekli yer değiştirmiştir; Karluklar'ın büyükçe bir yığını Dokuzoğuzlar'ın kuzeybatısında (güneyinde değil) yaşamıştır. Bölüm 13'de, Yağmaların doğusunda Dokuzoğuzlar'ın bulunduğu ancak, Çin ile bağlantılı Kuçu' dan söz edilmeden, Karluklar'ın (bölüm 15) Yağma ve Dokuzoğuzlar'ın arasında bulunduğu söylenir. Dokuzoğuzlar'ın batısında bulunan bazı Kırgızlar ile ilgili olarak bölüm 14 ve bölüm 15,13'e düşülen notlar. Dokuzoğuzlar'ın kuzeydoğuya doğru gerçek sınırları Tarbağatai' ye (v.i.8.) yakın bir yermiş gibi görünüyor, fakat bölüm 3. 1' de Doğu Okyanus'unun Dokuzoğuz ve Kırgız'ın en uçtaki doğu sınırlarına bitişik olduğu söyleniyor. Bu ifade, bazı kaynakların eski olması ve bölüm 12' yle uyuşmaması nedeniyle, Orhun Hakanlıkları dönemine belirsiz bir gönderme içeriyor olabilir.[480] Ayrıca ilginç olan, Dokuzoğuzlar'ın, bir zamanlar[481], bütün "Türkistan'ın hükümdarı olduğunu ileri süren gelenektir. Burada Türkistan terimi, elbette ki, sonraları Maveraünnehir ya da hatta Semireçye[*] anlamında değil, "Türk kabilelerin işgal ettiği sınırlar" anlamında kullanılmaktadır. Aynı antik hatıralar, Dokuzoğuz-Tatar (yani Moğol) akrabalığı konusunu da içerebilir. İçindekiler bölümünde (v.s., s.47), bizim bölüm 12'nin başlığı "Dokuzoğuz ve Tatarların ülkesi"

[479] [bununla birlikte, Dokuzoğuzlar'ın diniyle ilgili olarak Tamim'in göstergeleri oldukça kafa karıştırıcı ("büyük çoğunluğu Mecusi dininden ateşe taparlar. Aralarında Mani inancına mensup zindik'ler (zındık-Çn) da bulunur. Tamim, çoğunluğun dini olarak neyi kabul etmektedir? Budistlere Zerdüştleri karıştırmakta ve 'abadat al-niran' terimini gevşek "kâfirler" anlamında mı kullanmaktadır? Bir Mani azınlık, Batı Türkler döneminde bile Beş Balıg'ta var olmuş olabilir. Eğer Tamim gerçek Uygurları (Marquart'a göre M.S. 866'ya doğru bu bölgeyi işgal etmişlerdir) tanıyor olsaydı, dinsel durumla ilgili anlattıkları farklı olurdu. Tamim'in seyahatine daha erken bir tarih (Marquart'a karşı olarak, Strrifzüge, 390) belirlememiz gerekirse, bu varsıyım, bizim bölüm 9'da tarif edilen Kan-su' da ki durumla ilgili bilgi kaynağımızın bu seyyah olabileceği hipotezini destekler (v.s., s.227). Krş. Barthold'un Önsüzü, S.26 ve s.268, not 1].

[480] Krş. Marquart, Streifzüge, 81, İdrisi'de benzer bir ifade için, i, 491.

[481] Moğol dönemlerinde bile Uygurlar kendi ulusal geleneklerini korudu, Cüveyni, i, 39–45.

[*] Rus Türkistan'ın bir kısmının tarihsel adı, modern Kazakistan'ın güneydoğu parçası-ÇN.

olarak formüle edilmiştir[482]. Nihai olarak Dokuzoğuzlar'a ait bazı müreffeh "Türkler" konusu, Batı Türkleri ve onların Türgiş ardıllarının kalıntılarına gönderme yapıyor olabilir (bkz. Bölüm 12,10 notları). Tanrı dağları'nın doğu ucundaki bazı Şa-t'o arta kalanları (v.s., s.266) da Türk sayılabilir[483].

Yazarımız iki ikamet yeriyle başlar (1. ve 2.). karşılık olan Tanrı Dağları'nın güneyindedir, yazılı olan, ona bağlı olanlarla birlikte sıranın kuzeyindedir. (9. da buna ait olabilir?). 3.-5. (ve belki 6.) Turfan' dan Kuça' ya giden yol boyunca uzanır. 7.-8. ve 10.-17., Ili havzasının aşağılarına ve belki daha doğuya inen T'ien-şan boyunca uzanan bölgede, Dokuzoğuzlar'ın kuzey mülkleridir.

1.) Cinancıket, "Çin şehiri"[484], Turfan'ın 45 km. doğusunda yer alan ve Çince Kao-ç'ang (daha sonra: Huo-çou), Türkçe Koço olarak adlandırılan iyi bilinen bir yerdir. Aslında Koço ilk olarak bir Çin askeri kolonisiydi ("Kao-ç'ang'ın duvarında" yerleşmiş), krş. Pelliot, Kao-Tç'ang bölüm.c.,Jour. As. içinde, Mayıs 1912, s.590. Biruni, Canon, f. 103a, "Cinancıket, yani قوچو Koço olarak adlandırır (Kuşan'ında bölüm 9,5'e düşülen not; Kusan'ında bölüm 9,10'a düşülen not), Cüveyni, i,32, (popüler bir etimolojiyle Kara-Hvaca ve Mesâlik el-ebsâr telaffuz eder, çev. Quatremere, Notiices et extraits, xiii, 224: Kara-Hvaca. Koço'nun kalıntıları, İdikut-şahri[485] olarak bilinmez, ilk defa, 1898 tarihli Rus keşif seferlerinin dikkate değer keşifleri üzerine bkz. Özellikle A.von Lecock, Çotscho, Berlin, 1913. En son betimlemeler Sir A.Stein'da bulunur, Innermost Asia, Oxford, 1928,s.566–609.

2.) Cinancıket'i Penciket'den ayıran Tafgan Dağı, kesinlikle Doğu Tanrı Dağlarıdır. (Boghdo, en yüksek noktası 12.080 f), krş. bölüm 5,6. isim, başka türlü bilinmiyor[486], Turfan'ın yanlış telaffuzu gibi görünüyor (Tturpamni-kamtha şehrinin

[482] Gerdezi, Tatarlardan sadece Kimek kabilelerinden birisi olarak söz eder. Bununla birlikte, belirli bir boya gönderme yapan, yazarımızın Tatarlar ile Dokuzoğuzlar arasındaki ilişki hakkında ifadesiyle hiçbir ilgisi yoktur.

[483] Tamim, v.s.s.268, Dokuzoğuzların "sağında" (yani güneyinde) bulunan Türklerden söz eder. Eğer buradaki Türk terimi (Türk olarak düşünülen) Tibet'leri ifade etmiyorsa Şa-t'o'lara gönderme yapıyor olabilir.

[484] Bir Şah Şehri de, Cinancıket "Çin Şehri" adını taşır, Ist., 323. Ad açık olarak Sogdca dilindedir, -anc öğesi, -kath kelimesini uydurmak için konmuş bir feminine son ektir, krş. ayrıca Harezim ve belki Kabudhang-kath "Mavi (?) Köy" içindeki Gürgenç, Soghd. İçinde, Ist., 322. Krş. Benveniste, Essai de grammaire sogdienne, 1929, s.87-8 ve Jour. As., Ekim 1930, s.292

[485] İdikut, Uygur yöneticilerin kullandığı, belki de Basmıl' li öncülerinden miras kalmış resmi unvandır.

[486] Gerdezi'nin تغسخان 'sı kesinlikle başka bir isimdir, bkz. Bölüm 15,15'e düşülen not

adı Saka belgesinde mevcuttur, muhtemelen sekizinci yüzyılın ikinci yarısında yazılmıştır).[487] Bkz. Barthold, Turfan, EI içinde.

Dağın ardında yer alan "Beş Köy" yakın bir grup oluşturmaz. Penciket isimli köy bunlardan sadece birisidir. Bu İranca (Soğd ?)[488] ismin Türkçe karşılığı Biş-balık'tır (Biş Balıg), her ikisi de "Pentapolis" anlamına gelir; muhtemelen "Beş şehrin idari merkezi" anlamında. Çinliler buraya Pei-t'ing "Kuzeydeki Saray" adını verir. Biş Balıg'tan Orhun yazıtlarında, Kül-tegin'in M.S. 713 tarihli seferiyle alakalı olarak söz edilir, Thomsen, ZDMG, 1924, s.153

Bölge, başlangıçta, 742 yılında Doğu T'u-çüeh'leri bozguna uğratmaları için Uygurlara yardım eden Basmıl (Çince Pa-si-mi) kabilesine aitti. Fakat bunun hemen ardından, Uygurlar ve Karluklar Basmılları yendi 744 yılından itibaren Basmıllar Uygur federasyonuna dahil edildi, Chavannes, o.c., 94. Sekizinci yüzyılın ortalarına doğru, Uygurlar Biş Balıg'ı egemenlikleri altına almış oldular. 791 yılında Karluklar (bölüm 15) "Uygurlara ait abidenin bulunduğu vadiyi" işgal etti, Chavannes, o.c., 305. Şehir, Tamim b.Bahr'ın (v.s.) ziyaret ettiği şehirdir. H.A'nın oluşturduğu yıl Uygur prensi Arslan, Pei-t'ing'de Çin elçisi Vang Yen-te'yi ağırlıyordu, bkz. S.Julien, Jour. As. içinde, 1847, ix, s 50–66; Chavannes, Belgeleri, s.11; Barthold, Biş Balıg, EI içinde; Sir A.Stein, Innermost Asia, 1928, s.582 sK. İdrisi'nin Biş Balıg ilgili söyledikleri üzerine, v.s., s.269.Biş Balıg kalıntıları, Cimisar yakınındaki Guchen'in yaklaşık 47 km. batısında bulunmaktadır. İlk defa 1908 yılında B.Dolbezhev tarafından ziyaret edilmiştir. No.9, Nisan 1909 ve Zap., xxviii, Sir A.Stein'da bulunur, o.c., s.554-9.

Dağın ardında olduğundan söz edilen diğer isimler, Kaşgarlı'nın listesinde verilenlere, i, 103, yani Uygur mülklerini oluşturan "beş şehir"e, Sulmi (Büyük

---

[487] F.W.Thomas ve sten Konow, Two Medieval Belgeleri from Yun-huang, Oslo, 1929, s.130 ve 131 satır 23.

[488] Orta Farsçada, pnžδyy kwd' y, formunun "Pencikand(Pençkes-Penciket) miri" cyn ncknδyy kwd' y ,cf İle birlikte bulunduğu referansını H.W.Bailey'e borçluyum, krş.F.W.K.Müller, Ein Doppelblatt aus einem manichaischen Hymnenbuch, in , Abh.PAW içinde, 1913, s.45 ve 55. Bizim durumumuzda, P.ncyk.Hn (y ile) açık olarak yazılmaktadır. Yukarıda aktarılan Saka belgesinde, o.c., s.131, satır 20-1, misti kamptha Pamci-kamptha "P.'nin büyük Şehri" yer alır. Başka bir yerde Penci-kath olarak adlandırılır, bkz bölüm 15,7'ye düşülen not

İskender tarafından kurulmuştur)[489], Koço (= bizim Cinancıket) Cambalıg, Biş Balıg(= 2. Penciket), Yangi-balig'a(Yengi Balıg) tekabül etmez. Bretschneider, Mediaeval Researches, ii, 27–33, Yüan-shi'den aktararak, Pei-ting altında şu beş yerden söz eder: Kara-hoço (= Cinancıket); eski Çin haritalarında Kumul ile Biş Balıg arasında gösterilen *Taksin (T'a-ku-sin)[490]; Beş Balıg'ın batısında, Manas'ın doğusunda gösterilen Cambalig, Cambalig'in batısında Hutukbai (Ku-t'a-ba) ve Yanki-balig[Yengi Balıg] (Hutukbai ile Manas arasındaki Yanki-Balgasun durağı)[491]. Eğer yazarımız, her zaman yaptığı gibi, bu beş yeri doğudan batıya doğru sıralıyorsa, Kuzur.k ve C.m.lkath Penciket'in (BeşBalıg) doğusunda, Barlughand ve Camgh.r batısında olmalıdır[492]. Bu tahmin, aynı Camğ.r'nin, bölüm15,12'de, "bir zamanlar" Karluklara ait bir yer olarak Karluk sınırının doğu ucunda, ikinci bir defa adının geçmesiyle desteklenir[493]. İsim, belki de, Fergana'dan Hoçende giden yol üzerinde bir yere ait. I.Kh'de, 30, صامغار olarak, Mak.'da, 341, صامغر (c yerine Arapça ş) olarak telaffuz edilen benzer bir isimle paralel olarak *Çamgar telaffuz edilir. C.m.lkat (krş. bugünkü Cimisar?) ismi üzerine, v.i.,10'a düşülen not.

3-5 Gerdezi'de, 91, verilen güzergaha aittir: Barshan[494]-B.nchül (?)-Kuça- ازل -Sikat-M.k.shmighnathur-Çinanckat. Yazarımız bunları ters çevrilmiş bir sıra içinde alıntılar (Kuça'yı Çin'e, B.nçül ve Baerkhan'ı Karluk bağlayacak. Aynı güzergâhtan, Raverti'de, Tabakât-ı Nâsırî, s.961, çevirisinde de söz edilir: Barshan- حول - سكيت - كشميغاثور - جكت (okuyun: چينانجكت ?). Referanslar hakkındaki can sıkıcı belirsizliğiyle Raverty, I.Kh'den alıntı yapıyormuş gibi görünür, fakat pasajdaki bütün ayrıntılar Gerdezi'yle uyuşur. Bununla birlikte Raverty, Gerdezi'nin çalışmasının bozuk bir kopyasına sahip olmuş olmalı.

---

[489] Biruni, Canon, S.lm-n'nin 111 20 boylam 42 o enlemde yer alan Cinancıket'(Cinankes)in kuzeydoğusunda 113 o boylam 43 0 enlemde yer aldığından söz eder. Bu şehirle (bir Uygur ambleminde Üc-Solmi adında) ilgili değer ifadeler ilgili olarak bkz. Pelliot, T'oung Pao içinde, 1931, xxviii, 494.

[490] Bu, Turfan'ın 50 km güneybatısında yer alan şimdiki Toksun'a tekabül etmez. Biruni, Canon, bir Taksin'li 120 15 boylam 32 5 enlemde uzak güneydoğuya yerleştirir.

[491] Yukarıda sözü edilen Saka belgesinde bu bölgedeki bir çok şehirden söz edilir, o.c., s.130: *Turfan ve *Penciket'(Pençkes) den ayrı olarak, Yirrumcimni kamtha muhtemelen Urumçi'dir, Cammaidi Badaki nama kamtha [okuyun: *Camil-balig?] bizim C.m.l-kath = Cam-balig ya da (daha düşük ihtimalle) bizim 10.C.mli-kath yerine kullanılıyor olabilir.

[492] كوزارك 'in, İdrisi'ye göre Beş Balıg yakınlarındaki كوارث Gölü ile görünüşte bir benzerliği vardır (krş.s.269, not 3), bununla birlikte İdrisi'nin haritasında bu göl Lob-nor'a tekabül ediyor görünüyor.

[493] Bu durumda Barluğ (1"Zengin"), Tanrı Dağları'(Tanrı Dağları)ın kuzeydoğu ucundaki Barkul'la (Bars-kul "Kaplan gölü) karşılaştırılmaz. Aynı zamanda, bizim Barluğ' un, ova boyunca uzanan, Manas'ın kuzeybatısındaki Çungaryan Ala-tau sırasına ait bu isimli dağ ile hiçbir alakası yoktur.

[494] Barshan'ın güneyindeki geçitlerle ilgili olarak bkz. Bölüm 15,15'e düşülen not.

3.) Tuhaf كمسيميا , Gerdezi’nin مكشميغناثور ’sine, Raverty’nin كشميغاثور ’sine, ki burada ثور öğesi belki de ek bir isim ya da terimdir, tekabül eder, çünkü Gerdezi’nin metni şöyle devam eder: “Sikat’tan M.k.shmighnathur’a, Thür’den, Cinancıket’e”. Raverty (hangi otoriteye dayanarak ?), sözü edilen iki (ya da dört ?) şehri, birbiriyle 1 günlük mesafeye yerleştirir ki bu durumda bizim yer bugünkü Turfan yakınlarında aranmalıdır. Bizim isme tek paralel isim, Reşidüddin.2de, der. Berezin, Turudi V.O. , vii, 100–1, xiii, 237, bulunan başka bir zor isimdir: çok sayıda farklı yazılışıyla birlikte كوساقوجاركشه Bu yer, Çin (ya da Hotan) ve Kaşgar كوشان (ya da كسان) “Sınırları üzerinde” ki bölgenin yakınlarında yer alır. *Kuşan (K.san) ister Kao-ç’ang’e (v.s.1) isterse Kuça’ ya (bölüm 9,10) gönderme yapıyor olsun, Reşidüddin’ in coğrafi olarak belirlediği yer bizim K.msiğiya’ya uyar[495]. Pelliot, Jour.As. içinde, Nisan 1920, s.183, buna paralel bir Çince isim aktarır: k’iv-sien-kiu-tch’ö-eul-ko-ssev-man [İngilizce yazımı: Ç’ü-şien-ç’e-erh-ko-ssu-man]. İlk üç hece bizim Kamsighiya’ya ve Reşidüddin ’in Küsaku’süne (?) paralel görünüyor.

4.) Gerdezi’nin Sikand’ı <Si-kand ya da Şi-kand üç köylük grup için daha iyi bir isim (krş. Soghdianca sy “üç”). Ayrıca, Turfanın 12 km. batısında yer alan Yar-hoto bölgesinin Çince adının Si olduğu akılda tutulmalıdır.

5.) Hüland-ğun Nehri yakınında yer alan ارك (bölüm 6,3), Gerdezi’nin ازل ’sına[496], Raverty’ nin ارل ’sına tekabül eder. Barthold, Report, 116, *Aral (“ada”) okumasını önerir, bununla birlikte bir köyün konumu nedeniyle kendisini sıkılmış hisseder.[497]Kuça’ nın batısında, hâlbuki Gerdezi *Aral’ı sonraki şehrin doğusuna, yani Karaşar ve Kurla istikametinde yerleştirir. Bizim yerimizin karşılaştırmalı önemi, Gerdezi’nin kaydettiği bir hikâye ile doğrulanır, 9012: Dokuzoğuzlar’ın eski kağanıyla kardeşi Kür arasındaki çekişmeden söz ederken, Kağan’ın başkentinin [o zamanlar?] Azal’da (*Aral?) olduğunu söyler. Kuça’ nın doğusunda önemli en yakın yer Bügür’dür. (Kizil nehrin batı yakasında). Kaşgarlı, i,301, şöyle der: “Bügür, bir yükseklik (“ala şahik”) üzerine kurulu, Kuça ve Uygur arasında bir kaledir (gal’a) ve

[495] Kuça, Tomaschek’in düşüncesidir, SBWA, Bd.cxvi, s.738 ve Pelliot, Jour. As. Nisan 1920, s.180

[496] s.91: بازل ba-Az.l.

[497] Grum-Gezhimailo’nun haritasında bu Aral, Kuça’nın Circa 90 km. batısında ve Bai’nin 11.km doğusunda yer alır.

bir sınır karakoludur (Thağe)". Paleografik bakış açısından * بكور İle ارك ‘nın [498] birbiriyle karıştırılması imkânsız değildir (krş. bölüm 15,15'e düşülen not. Azar *B.d.e.üzerine)[499] .Bununla birlikte, bu özdeşleştirmede bazı karışıklıklar ortaya çıkmaktadır; Kizil-su'yu önemli Hıland-ğün sanmak zordur (krş.bölüm 6,3 ve bölüm 13).[Hüland-ğün, muhtemelen, Kuça Nehri'nin batısına akan Muzart Nehri'ne tekabül eder ve Tarım'a varmadan hemen önce doğuya sapar. Tarım'a paralel olan yatay, hemen hemen, Lobnor bölgesinin aşağılarına kadar takip edilebilir. Bkz.A. Herrmann tarafından S.Hedin, Southern Tibet, 1922, viii, s.431,içinde çalışılan Kuça Haritası]

6.) كارخوذ belirsizdir. İdrisi'nin bir yazısında (İ.495)دارحون'un doğusunda olan orta büyüklükte olan bir şehirden bahsedilirظخا ve dışarı Çin'deki bölgenin Kuçaكجا olması muhtemeldir.

7.) Soğdların yerleştiği, Beg-tegin'e bağlı bu beş köy &17,3.te bahsedilen benzer tanımlardaki köyle karıştırılmamalıdır. Barthold yazısında " k vaprosu o yazıkah soghdiyskani tokharskam, İran, i,1906, sy. 29–41&12,7.üzerine yorum yaparken Turfan doğusundaki Bulaik köylerinde oluşmuş ya da oluşturulmuş Hristiyan belgelerinden bahseder. Ancak Beg-tegin in köyleri sıcak Lukçun çöküntülerine hiç benzemeyen soğuk bölgelerde yer alır.

8.) Kumas(Kümis?)sanatı[500] K.miz sanatıyla benzerlik gösterir ki Gerdezi Dokuzoğuz' dan Kırgız'a uzanan yolda bu benzerlikten söz etmiştir.(b.k.z&14)Bu yol çok belirsizdir ve kesin olmamakla birlikte K.mız sanatı Tarbagatay'ın güneyinde bir bölgenin Çuguçak' a yakın olduğunu söyler. Diğer taraftan Kaşgarlı i, 306 ve iii 177,Uygurların sınırlarını Kumı-Talas(veya Talas-yüz)[501]ın oluşturduğunu söyler. Haritasında burayı İli ve İrtiş'in üst(yüksek) alanlarda ki bir dağın güneyinde

---

[498] Bkz. S. 273, n.4.

[499] [Aerk, Farsça kelime "hisar"= Kaşgarlı' nın Kal'a'sı ile aynı türden olabilir].

[500] Cambridge MS., fol. 182a: K.mraz.

[501] Uluh-Talas'tan ayırt edilmelidir. (v.i. , bölüm 25,93).

gösterir. T’ang-şu; Chavannes’in Kara İrtiş diye tanımladığı bir To-lo-sey vadisinden bahseder. Bu, ikincisinin olsa da ,كمى تلاس Kumi-Talas’ın konumuyla ilgili bir ipucu olabilir.

Hem Küm. s sanatının adı hem de sakinlerinin avcı olması detayları dağlık bir konumda olduğuna işaret eder. Kesin olmayan bir diğer alternatif açıklama da Kûmas ismini Küngeş Nehri’ne (İli'nin akarsuyu olan Tekes’ in üst kısmı) bağlamak ve onu Tanrı Dağları Vadisi’ne (Dağit,Narat,Adun-kur) yönlendiren bazı geçitlerin yanına yerleştirmek olacaktır.

9.) خمود’nun açık seçik düzenlenmesi Kumül قمول için Humüdh olacaktır ki Gerdezi 92,buna Cinanaket’ den Şa-çou’ ya giden yolda yer vermiştir.(bkz. &9,3)&1’in doğu İran’da zorluk yaratmayacaktır. Reichelt Kumül tarafından yayınlanan Soğd alfabesinde K.my&diye adlandırılır. Seyahatnamesini siyasi alanlara ayırmış olan yazarımız Kumül’ ü bu listenin dışında bırakmıştır. Her zaman ki, gibi bir sistemi takip etmiş olsaydı, Kumüd’ün Camlıket’ten hemen önceki Dokuzoğuz egemenliklerinin kuzeybatı köşesinde uzanan yerler arasında bahsedildiği gerçeği dikkate alınmalıydı. Tarifi Karaşar kanal bölgesinin yukarı vadilerine birebir uyacaktı.(2 yulduz vadileri) [Sonuç olarak خيدو Kayda’nun aynısı olabilir ancak Karaşar Nehri’nin bu ikinci ismi Moğol kökeninden geliyor gibi görünmektedir.]

10.) Tarife göre جمليكث (Camlıkes) 2’ de bahsedilen جماكث (Camaket)’dan farklı olmalıdır, ancak isimleri şaşırtıcı bir benzerlik göstermektedir ve ikisinin de aynı öğeden oluşmuş olması ihtimali vardı: Cml veya kath[502] . Kaşgarlı kuzeyden güneye doğru olan yerlerin listesini yapmış ve bu listeye جمل Cumul kabilesinin adını aktarmıştır. Çiğil, Tuhsiler, Yağma, Iğrak,*Çaruk, Kumul (Brockerman Çamul diye okur),Uygur, Tangut, Kitay[503].Eğer Kumul gerçekten İli’nin doğrultusunda Uygurların komşusu olsaydı, isimleri 2.ve 10’u çok iyi açıklayabilirdi. Yazımızdaki

[502] Krş. bizim Penciket (bölüm 12.2) = Gerdezi’de Pençket, 90, not 8.

[503] Kaşgarlı’ nın haritasında Kumullar (ya da bunların bir bölümü), Kay’ın Obi akıntısı üzerinde, doğusunda daha uzakta görünürler, v.i., s.285

önemli bir detay şudur ki, Çamlıket'in şefi yabgu unvanını ortaya çıkarmıştır. Karluk Yabgusu'ndan ayrı olması açık bir şekilde Oğuz'un bir tebaası olarak&12'(12.bölüm)de bahsedilmesi ve köyünün Karluk akınlarına maruz kalması, gerçeğinden kaynaklanır. Belki T'ang-şu'nun , (Chavannes, o.c,86) bir paragrafı bu durum için bize bir ipucu verebilir. Batı Türkleri (i.e Türgiş) federasyonunun M.S.766'daki dağılmasından bahsederken (bkz&15–17)şöyle der: "Bu insanlar yağmalandığında Yen-çi şehrinde (Karaşar) yerleşmiş olan T'e-p'ang-lê bulunmaktaydı ve Şe-hu (=yabgu)[504] unvanını aldı. Bizim yabgumuzun T'e-p'ang-lê'nin torunu yerleşim yerinin de Kanaşar olduğu düşünebilir. Burası yazarımızın listesinin dışında tutulduysa bu gerçekten garip olur.

Tarihi bağlantılarının yanında, aynı zamanda önemli bir pozisyonda bulunmaktadır. cf. Chavannes, o.c,21 ve 5: "Bir yolun mevcudiyeti bize tarihi metinler tarafından açıklanmaktadır. Ifaraşar'dan hareket eden biri Yıldız Vadisi[505]'nin aşağısında Kaydu-göl'e varır. Sonra İli Vadisi'ne Kun'a ulaşmak için Herat Geçidi'ni kateder. Fakat Çin kaynağı Tang-su bizi bu konuda bir açıklama yapmıyor."

İli vadileri ve Tanrı Dağları'nın güneyinde uzanan bölgeleri birbirine bağlayan bu yolun varlığı kuzeyden Camlıket'e akın eden çeşitli kabilelerin olduğunu tam olarak açıklanmaktadır. Temelde yabgu Karluklar'ın topraklarına girmesine, karşı çıkmış olmalıdır ve kaynağımızın &15,11'de belirttiği gibi, Barshân komşuluğu civarındaki gerginliği açıklayabilir.11–17 "menzil" diye adlandırılan bu yerler İli tabanı, Tanrı Dağları ve Dokuzoğuz topraklarının kuzeyindeki rotalara ait olmalı. Listenin sırası belli değildir.

11.) تنزاغtanzağ =تپاغ (Toprağ). Durum belirsiz; sadece menzil ve geçit boyuncadır.

[504] T'ang döneminde Karaşar, genellikle M.S.719'a kadar Batı T'u-çüeh'lerin elindeydi, Çin birlikleri tarafından işgal edilen "Dört Garnizon" a dahil edilmişti, Chavannes, o.c., 110-114

[505] Kaşgarlı, iii,99,Kuça ,Kyk.t ve Uygur arasındaki sınırda yer alan bir Yıldız-kül Gölünden söz eder.Kyk.t ismi şüphelidir ve Uygur sınırında bulunduğundan söz edilen Kingüt ile özdeş olabilir,iii, 268

12.) Geniş bir nehir kenarındaki مابغنج Kaşgarlı' nın İli kenarındaki يغنج Yafinc kasabasının muhtemelen aynısıdır. Cüveyni, GMS, Karahitay İmparatorluğu'nun sınırlarını Taraz'dan امح 'a kadar olduğunu kaydeder.

13.) Kaşgarlı' nın haritasında Yafınc, İli Nehri'nin güneyinde gösterilir.Ancak, başka bir yerde ,iki Ögüz adının İli' nin kuzeyine verildiğini söyler.Yafınç' ın ayrı bir nehir mi olduğu yoksa İli'nin bir kolu mu tam belli değil ve Yafınç ,Balkaş Gölü'ne, İli'nin kuzeyine akan Kara-tal ile karıştırılabilir.[İdrisi'nin haritası ,Bib.Nat.Paris,MS.arabi 2221 ,f.178v., a عسح is سرماح (S.rmarkh?) Nehri B.rwan gölüne doğru akar.]

14.) Kaşgarlı' da göre Koçınpar –bahsi سدنك 'ye yakın سذ نك كـول Si Sink-kul ismine paralel şekilde adlandırılmış bir göl vardır. Ancak bahsedilen yer yukarı Çu'da ve sonuç olarak Dokuzoğuz topraklarına dâhil değil.

16.12'deki ايركوزكوكـت ismi büyük ihtimalle Kaşgarlı'nın sınır kasabasına refans veriyor. İki öküz-iki nehir arasında kalan (İli ve Yafinc nehirleri) iki Öküz'ün yanında Kamlançu kasabası vardır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere , ايكىاوكوز İki Öküz haritada İli'nin kuzey doğusunda ve Kûmi-Talas'ın güney batısında yer alır. Rubru kuis aynı ismi Latince olarak şöyle söyler: Ekuius, İli'yi geçtikten sonra, büyük bir ihtimalle günümüzde İliysk' i de geçtikten sonra, Rubrugurs içinde harabe bir kalenin görünebileceği Cadi' ye girer. (F.M. Schmidt, Über Rubruks Reise in Zeitschr. D. Ges.f.Erkunde, Berlin,1885,xx,203,placesCailac)

Şmialt, Cailac(Kayalik)'ı Kopal ve Balkaş Gölleri arasına ve Ekuius'u da onun güney- doğusuna, dağlara yakın (Dzungarian Ala-tou) bir yerdedir.

Barthold, Report,70EKuiusu,İliysk'teki İli Nehri'ni geçtikten sonra ilk yer olan Çiğil yakınında bir yer olduğunu belirtir. Muhtemelen İki Öküz' ü bir aşama daha doğuya, güney-batı (Almata=Verniy) arası ve doğu (Carkant), Kuzey(Kopal) arası yolların kesişme noktası olan Altun-Emel'e doğru çeksek daha iyi olacak. Altun-Emel Karatay'ın en güneyde yer alan kaynağının yanında bulunur ve eğer bu

kaynak(akarsu)Yafınç ise hiç abartmadan Altun-Emel'in Kaşgarlı'nın İki-Ögüz betimlemesine uyduğunu söyleyebiliriz. Bir diğer ihtimal ise şehrin adını arasında aktığı iki ayrı nehirden almış olmasıdır. Ancak bu Kaşgarlı'nın kitabına uymaz.[506]

17.) Igraç-art kitabımızda çoğu kez merkezi Tanrı Dağları olarak karşımıza çıkar. Burada besbelli sadece bazı önemli geçitler kastedilmektedir. Hiç "kar"sız kalmıyor olması ayrıntısı, Tengri Han zirvesi eteklerindeki Muz-art Geçidi'ne atıfta bulunuyor olabilir. Kaşgarlı'nın sadece "Ighrag" ismi bizim "Igraç" ismine yakındır. Bir de Gerdezi'ye göre Kimekler' in kışın atlarını götürdükleri mistik ولايتعراق (şehri):Ancak Vilayet-i Irak Şehri, Ilık Vadilerine sahiptir.

5.1.2 YAĞMALAR*

Gerdezi, bir grup Dokuzoğuz' un; kabilelerinden[507] ayrıldıktan sonra Toharistan Haytâl'ıyla iyi ilişkiler kurmayı başarmış Karluklara katıldığını söyler.[508]

---

[506] Equius'un İki-ögüz'le açıklanmasının Barthold'da, Vorlesungen, 95, zaten mevcut olduğunu şimdi görüyorum.

* Hazırlayanın notu: Yağmalar hakkında yapılan çalışmalar;

F. SÜMER, Oğuzlar (Türkmenler), a.g.e. , s.52.

A. TAŞAĞIL, a.g.e. , s.128.

Omelyan PRİTSAK ,"Karahanlılar",İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.6,İstanbul 1967, s.251–273.

Abdülkerim ÖZAYDIN , "Karahanlılar", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.24,İstanbul,2001, s.404–412.

R.A, "Karluklar",İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.6, İstanbul 1967, s.351–352.

Fahreddin ALİŞAR, Çiğil Türkleri ve ve Aşağı Çiğil, Çiğil Belediyesi Yayınları, Ankara,2005.

Denis SİOR, çev. A.Gün SOYSAL, Karahanlılar, İletişim Yayınları, İstanbul,2000.

Reşat GENÇ, Karahanlı Devlet Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

Ömer Soner HUNKAN, Türk Hakanlığı (Karahanlılar):Kuruluş-Gelişme-Çöküş(766–1212),I.Q.Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2007

Bahaeddin ÖGEL, İslamiyetten Önce Kültür Tarihi (Avarlar, Göktürkler, Dokuzoğuzlar, Kırgız, Hazar, Volga Bulgarları, Peçenekler, Macarlar, Kıpçaklar ve Kumanlar, Karluk, Oğuz, Kimek, Çiğil),Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004

Nazım TEKTAŞ, Tanrı'nın Askerleri 3,Karluklar-Karahanlılar-Oğuzlar-Sabarlar-Avarlar-Hazarlar-Bulgur-Macarlar-Peçenekler-Kıpçaklar, Çatı Kitapları, İstanbul, 2007

Ekber N.NECEF, Ahmet ANNABERDİYEV, Karahanlılar, Kaknüs Yayınları,2003

İbrahim KAFESOĞLU, Harezmşahlar Devleti Tarihi (1092–1221), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1992

[507] Bu pasajı yorumlayan Marquart, Komanen, 13–15, bunların kaynaklarının, Gerdezi'nin kendi otoriteleri arasında saydığı İbn el-Mukaffa olduğunu düşünmektedir.

Türk Kağanı bu durumdan rahatsız olmuş ve bahsedilen Dokuzoğuz kabilelerini Karluk ve Kimek arasına yerleşmeye zorlamıştır ve Dokuzoğuzlar burada Çin'in batısında[509] yaşayan bazı boylar tarafından desteklenmiştir. Karluklar ve Kimekler(şad-tutuk) bu yeni birleşmeyi tehdit ettiği, onlara baskı uyguladığı için, Çin'in batısındaki kabile, kağanın ülkesinin yakın çevresinden uzaklaştırdı. Tartışılan Dokuzoğuz şefinin adı "Yağma" idi ve kağan onu, benzer bir ada sahip Kimek şefini kızdırmak için" tutuk" olarak adlandırmıştı.

H-A'da, Yağmaları Igraç-art (Merkez ve batı Tanrı Dağları)'ın iki tarafında ve Hatlâm Nehri'nin güney ve şimdiki Çin /Türkistan'ın[510] kuzeybatı köşesinde görüyoruz. Yağmalar' ın buraya nasıl yerleştiğini bilmiyoruz.[511] Çin, Karluk, Yağma çatışması olabilir. Kaşgarlı' nın İli Nehri üzerinde Yağma, Tuhsiler ve bir Çiğil kabilesi gerçeğinden yararlanarak, Yağmalar'ın Gerdezi'nin kaynaklarında 2'ye bölünmüş olarak anlatıldığı yorumlayabiliriz. Bazı Yağmalar'ın İli Nehri yatağına yakın bulduğu &12.10'da anlaşılabilir ancak kabilenin önemli bir kısmı Kaşgar'ın merkez çevresinde ve kuzeyindedir. Mücmel el-tevarih, Barthold; Türkistan, Yağmaların hükümdarının kesinlikle Buğra Han olarak adlandırıldığını söyler.[512] Bu

---

[508] Muhtemelen Karluklar' ın Yukarı Toharistan' a girişlerine gönderme yapılmaktadır (bkz. Bölüm 23,69'a düşülen not). Taberi, A.H.119 altında, ii, 1412, satır 9, cabğuya al-Tukhari'den söz eder ve aynı eserde, satır 16, onu cağuya al-Karluki olarak çağırır.

[509] Karluklular ve Kimekler "arasında" kalan bölge Sari-su yakınlarında bir yerde olsa gerekir (krş. bölüm 18). Bu, "Çin'in solunda" kalan yerdeki ürünler ve bunların ülkelerinden gelen "Çin samur kürkleri"nden çıkar. Sanılabileceği gibi, Dokuzoğuzlar ile Altay kabileleri arasında olası bir ilişkiyi gerektirir ki metin de buna gönderme yapar (s.murcni Marquart tarafından samur-i çini olarak yeniden düzenlenir), krş. bölüm 5,8'e düşülen not. [Nihai olarak efsane, Karluklar'ın yaşadığı, Tarbağata'i yakınlarında ki yere gönderme yapıyor olabilir, v.i. , s.286].

[510] Hülad-ğün'dan (bölüm 6,3 ve bölüm 12,5) Yağmaların güney sınırı olarak söz edilmesi kafa karıştırıcı. Hüland-ğün, Ak-su onun batıda kalan tabelası (Tavuşgan ismi Gerdezi'de bulunur (bkz. S.296) ancak bizim bölüm 6,3'te çıkarılmıştır. Yazarımız, bunu, daha doğudaki Muzartlar' a ait isimle ikame etmiş olabilir. Bu durumda, Yağmalar en batıda bulunan Tanrı Dağları'ndaki Narin ve Tavuşgan arasındaki köşeye işgal etmiştir, hâlbuki Tavuşgan Vadisi bunun güneyindeki göl (bölümler 3,17. ve 15,6) Karlukların elindeydi (bölüm 15).

[511] Hakan, bunları, atalarında tutuk unvanı vermesiyle aynı anda mı oraya yerleştirdi?

[512] Krş. Hanedanlığın kurucusunun adı: Satuk Buğra Han. Marquart, Guwainis Bericht über die Bekehrung der Uiguren, in Sitz. Berl. Akad. İçinde, 1912, xxvii, 491, بغراج shi'a (şii-çn) kabilesinden söz ederken, Abü Dulaf Mis'ar b. Muhalhil'in (krş.bölüm 9'a düşülen not) Buğra Han hanedanlığına gönderme yaptığını göstermektedir, v.i. , i.

unvan şüphesiz Maveraünnehir' deki Samanilere son veren Satuk Buğra Han'ı hatırlatır.

Kaynağımız Yağma hükümdarının tebaaları içinde gördükleri saygı konusunda ısrar etmektedir. Karahanlı ordusunun bileşimi hala tartışmalı bir konu olabilir, krş. Barthold, Türkistan, 254,[513] ancak yönetici hanedanlığın Yağma grubu (Dokuzoğuzlar'ın bir kolu) içinden çıktığı konusunda herhangi bir şüphe yoktur[514]. Kaynağımızda, Yağmalar ile kuzeyde Çu ve Sir-Derya havzalarına yayılmalarından önce başlangıçtaki hallerini buluruz. Nizamülmülk'e göre, Siyasetnâme, der, Schefer, s.189, bazı "kâfir Türkler", M.S. 943'ten önce kısa bir süreliğine Balasagun'u (Çu Vadisinde) işgal etti. Eğer Barthold'un tahmini doğruysa, Semireçye, 20, yani bu halk "bütün olasılıklarıyla birlikte Karahanlı Hanedanlığı'nın doğduğu halkla özdeşse", bu tarih, yazarımızın orijinal kaynağının son sınırından önce Kuem'ini (en geç bu tarih –çn) oluşturur. Daha sonra Karahanlılar' ın önemli bir merkezi haline gelecek olan Özkent'in hala Maveraünnehir' e bağlı addedildiğini (bölüm 25,58) de vurgulamak gerekir. Karahanlılar güneyde Hotan hükümdarlarına (bölüm 9,18) savaş açmıştır ve Kaşgar' dan Hotan' a giden yol üzerinde Dokuzoğuzlardan (= Yağma?) söz edilmesi, M.S. 1000 yılında doğru Hotan'ın nihai olarak ele geçirilmesinin ön belirtisi olabilir.

1.) Kaşgar (Çince Şu-le, Şa-le, Ch'ia-sha, Tibetçe Şuling) üzerine bkz. Chavannes Belgeleri, 121, Sir A.Stein, Ancient Hotan, 47–72, H.A.R.Gibb, the Arab Invasion of Kaşgar in AD 715, Bull. SOS içinde, ii, bölüm iii, 467–74 [yazar istila konusunda şüphelidir], Barthold, EI içinde İlek Kağan ve Kaşgar. Eski Çin tabiliği döneminde Kaşgar, kendi hanedanlığına sahip olmasına rağmen, "Dört Garnizon"

---

[513] Krş. Yağma federasyonunu oluşturan boyların çokluğundan söz edilmesi. B.lag'la (Y.laq ?) ilgili olarak, Kaşgarlı, i, 317, bir Alka (sic) Bulak (الكابلاق) kabilesinden söz eder, fakat bunun Kıpçak hâkimiyetinde olduğu gerçeği, daha kuzeyde bir yerde olduğuna işaret eder. [Ayrı olarak age, i, 57, *Algabölük isimli bir Oğuz boyundan söz edilir] Sırf tahmin olarak, "Dokuzoğuzlar ile karışmış" B.lag'lar, İli'de yaşayan ve burada Dokuzoğuzlar ile temas kurmuş olabilecek Yağma grubu olabilir mi?

[514] Dolayısı ile Barthold, Semireçye, 21, fakat daha sonra, Vorlesungen, 77, kendisinin hanedanlığın kökeninin Karluklar olduğu tarafını tuttuğunu ifade etmiştir.

dan (krş. bölüm 9) biriydi[515]. M.S.676-8'e doğru Tibetlilerin hâkimiyeti altına girdi. 728 yılında Çin, yeniden, Kaşgar hükümdarıyla ilişki geliştirdi. Çinliler, Tibetler, Türkler ve Arapların yer aldığı yeni bir mücadeleden sonra Kaşgar, kaynağımıza bakacak olursak, Karluklara dâhil oldu, ancak, bunlarla Yağmalar arasında bir çatışma konusu haline geldi. Markuart, Guvainu Bericht, bölüm c. s.492, Mis'ar b.Muhalhil'in Yağma hükümdarlığından iki kere söz ettiğini gösterir: İlkinde Buğraç ismi altında, ikincisinde Karargâh, "çadır (?)", Türkçe Ordu-kent'e Devlet merkezine tekabül eder, adı altında. Biruni, Canon'unda (6.iklim) açık olarak şunu söyler: "Ordu-kent Kaşgar'dır". Hindistan yakınlarında bir ülke ismi olarak Hargah'tan Şehname'de söz edilir, der. Vullers, s.782, not 7 ve s. 787, not 7. Rüstem, Key Hüsrev, Menuçih Turanklar'dan kurtardığı fakat Key-Kavus döneminde Turanklar'ın tekrar ele geçirdiği bir ülkeden söz eder:

Mar ān marz Khargāh khwānad ba-nām
Jahān-dīda dihKāni gustarda-nām.
Za-yak nīma bar Sind dārad Oğuzar
Ba Kinnauc-u Kashmīr-u ān būm bar;
Dīgar nīma rāhash su-yi marz-i Chīn
Bi-payvast bā marz-i Tūrān - zamīn

Key Hüsrev, Rustam'a kendi düşüncelerini gönderir:

Zamīnī-ki payvasta –yi marz-i tu-st:
Za Khargah tā būm-i Hindūsitān
Za Kashmīr tā marz-i Jādūsitān.

2.) Bartuc yerine *Artuç okunmalıdır. Kaşgarlı, i, 87, Kaşgar bölgesinde Artuç isimli iki köyden söz eder[516]. Her ikisi de (şimdi Artiş olarak bilinen bölgedir), halan, Kaşgar'ın kuzeyindeki tepelerinde ötesinde mevcuttur. Yukarı Artuç, Kaşgar'ın 35

---

[515] Kaşgarlı, i, 9 ve 31, Kaşgar' a bağlı bölgelerde, Kençeki isimli, Türkçe olmayan bir dil konuşulduğunu söyler. Bizatihi şehirde Hakani Türkçesi kullanılırdı. [Daha geç dönemlerde K.nj.k isimli bir yerden, Talas'ın komşusu olarak sık sık söz edilmiştir, krş. Waşşaf, Tarikh, der. Hammer, i, 22. Aynı kabilenin bir kolonisi olmuş olabilir burası.

[516] Kaşgarlı Artuç'un "ardıç-ağacı" ('ar'ar), yani muhtemelen Türkistan'daki arça "Juniperus polycarpus" isimli ağaç, anlamına geldiğini söyler.[Artuç]

km. kuzeybatısında yer alırken, Aşağı Artuç 45 km. kuzeydoğusunda yer alır. Bu iki köye yakın ilginç Budist kalıntıları bulunmaktadır, krş. Petrovsky (Kaşgar'da bulunan eski Rus Genel Konsül'ü), Zap içinde, vii, 295 ve ix, 147, Karahanlı Hanedanlığı'nın kurucusu Satuk Buğra-Han, Artuç'ta gömülüdür, bkz. Cemal-i Karşi, Mulhakat al-Surah, Barthold içinde, Türkistan, i (metinler), 132: krş. Grenard, Jour. As., Ocak 1900, s.6. Artuç'un çöküşü üzerine meşhur ayrıntılar, muhtemelen, Satuk Buğra-Han'ın 344/955 (?) tarihinde gömülmesinden önceki bir zamana aittir, çünkü İslami gelenek, ünlü bir İslam savunucusunun mezarının harabeye dönüşmesine izin vermez.

3.) En kolay çözüm, belki de, *Artuçlular'ın yaşadığı Kirmiki'yi, yukarıda sözü edilen iki köyden ikincisiyle özdeşleştirmek. Diğer yandan, İdrisi, çev. Jaubert,i,492, Bahvan'dan (bkz.bölüm 15.14'e düşülen not) 4 günlük, Barshân'dan 10 günlük ve "Tibet prensleri'nden gelecek saldırıları geri püskürtmek olduğuna göre, C.rm.k'nun, Aksu'nun güneyinde ya da batısında yer aldığı düşünülebilir. Sief tahmin olarak, şehir, eski dönemlerde Barçuk (Kaşgarlı, i, 318: برجق) olarak adlandırılan önemli Maral-başı (Kuropatkin'e göre, circa Aksu'nun 232 km. batısında) ile özdeşleştirmek mümkün değildir. Aynı şekilde, bizim خیرمکی aynı ismin başka bir bozulmuş hali olabilir [?]. Köyün, Artuçlular'ın yaşadığı yer olduğu gerçeği (Artuçlular açık olarak farklı bir kabiledir). Kaşgarlı'nın, i,9 ve 31, kenceki (v.s. , s.280, not 3) hakkında söyledikleriyle bağlantılı olabilir.

5.1.3 KIRGIZLAR*

Bu eski insanların önce, M.Ö 201[517] yılında Çin kaynaklarında; yukarı Yenisey ve Sayan Dağları'nın kuzeyinde yaşadıkları konusunda bahsi geçmiştir. Çin ve Müslüman kaynaklarında mavi gözlü, kızıl saçlı beyaz tenli olarak tarif edildiği düşünülürse:[518] Kırgızlar orijinalde Türk ırkı değillerdir ve büyük ihtimalle Türkleşmiş "Yenisey Otiaks'ıydılar. M.S.710 yıllarına doğru Moğolistan'ın Türk hükümdarları Kırgız topraklarına zaferle sonuçlanan akınlar yaptılar, ama asıl fetih, Moğolistan'daki güç Uygur Türklerinin eline geçince, 758'de oldu.840'ta Kırgızlar tabilerine karşı ayaklandılar. Uygurları Moğolistan'dan attılar ve Kitay, Kuzey Çin ve Moğolistan'ı kendi boyunduruğunda birleştirinceye kadar yaşayacak olan yeni bir göçebe imparatorluk kurdular. Kırgız Kağanı Yenisey' deki eski yerleşim yerine döndü ve Müslüman kaynaklar Kırgız tarihinin bu bölümünü aydınlatıyor olmalı. Gerdezi Dokuzoğuz' dan Kırgızistan'a uzanan ve dört bölüme ayrılmış olabilecek bir yoldan bahseder. Bölümler:

a.) Cinancıket'ten H.s.n'ye; oradan, Nükhbk'ye ve oradan K.mız'a olan kısım. Yolculuğun 1–2 günü çayırda, 5 günü çölde geçer.

---

* Hazırlayanın Notu: Kırgızlar hakkında yapılmış çalışmalar;

İ.KAFESOĞLU, a.g.e. s.139–141.
E.N. NECEF, a.g.e.
A. TAŞAĞIL, a.g.e., s.73-86.
L. RASONYI, a.g.e., s.150.
R.Rahmeti ARAT ,"Kırgız-Tarih", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğiti Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1967,c.6, s.737–738.
Mehmet SARAY, "Kırgızlar-Tarih" ,İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c:25,Ankara 2002, s.442–443.
V.V.BARTHOLD, Çev. Ufuk Deniz Aşçı, Kırgızlar, Kömen Yayınları, Konya,2002.
Viktor BUTANAYEV, İrinana BUTANAYEV, çev. Yaşar GÜMÜŞ, Yenisey Kırgızları, Ötüken Neşriyat, İstanbul,2007.
Nazım TEKTAŞ, Tanrının Askerleri: Göktürkler-Uygurlar-Kırgızlar –Türgişler, Çatı Yayıncılık, İstanbul,1993.
Saadettin GÖMEÇ, Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri Tarihte Günümüzde Kırgız Tükleri Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

[517] Kırgızca Kien-k'un isminin Çince çözümlemesi/transkripsiyon (Ç'ien Hon-şu) Pelliot tarafından, (Moğolca?) tekil formun taklit edilmesi olarak açıklanır: Kirkun çoğul Kirkiz'e(Kırgız'a) tekabül etmektedir, bkz. Jour. As.,Nisan 1920, s. 137. L.Ligeti, Die Herkunft des Volksnamens Kirgiz , in Körösi Csoma-Archivum içinde, i, 1925, s. 1-15, Kirk-iz'i, eski bir Türkçe çoğul Kirq (kırk) olarak olmaktadır.

[518] Gerdezi, 85, Kırgız kabilesinin kurucusunun bir Slav (!) olduğunu anlatan bir efsaneyi aktarır: "Slav kökeninin işaretleri, yani kızıl saç ve beyaz deri, Kırgızlarda hala görülmektedir."

b.) K.mız-art ‘tan Mon-klü’[519] ya olan kısımdır. Yolculuk 2 gün dağlar arasından, sonra orman içinde, sonra sincap, sansar ve geyiklerle dolu yüksek Manb. klu dağına kadar step, kaynak ve av alanları içinde geçer.

c.) Manb. Klü’dan Kokmap’a kadar olan bol av eti olan, ağaçlık derelik bir yol 4 ün içinde yolcu yüksek ve koruluk Kökman Dağı’na ulaşır ve yol burada darlaşır.

d.) Kökman’ dan Kırgız ordugâhına olan kısım, yedi gün düşmanın geçmesini önleyecek şekilde sıkı ağaçlandırılmış bir yoldan geçer. Bu yol bahsedilen ordugâha kadar bir bahçe gibidir. Belirtilen uzaklıkla kesin değildir. K.mız art Tarbagatay dağ sırasının güney eteklerinde olabilir. Manblaklü, Altay Dağları’nın karşısına tekabül edebilir. Kökman (Orhun kaynaklarında da geçer) Sayan Dağları (kuzey Uriankhai)[520]’dan ziyade Tannu-ola(güney Uriankhai)de olabilir.Kağan’ın yerleşim yeri ise yukarı Yenisey’de manzarası ve güzel iklimiyle ünlü Minusinksk bölgesinde olmalı.

Gerdezi Kırgız topraklarında 3 yoldan bahseder:

a.) Kuzey-Güney istikamette olan
b.) Kimek ve Karluk’a uzanan batı yolu
c.) Furi kabilesine giden yol

Bizim kaynaklarımıza göre Kırgız toprakları kuzeyindeki yerleşim yeri olmayan topraklara ve doğu okyanusuna kadar uzanır. Batıda onları Kimek’ten bir dağ ayırır. Bu dağ Altay Dağı olmalıdır. Ras Nehri’nin de aynı kaynakta doğduğu söylenir. Kırgızların yaşadığı Tûlas/Tölas Dağı, Altay’ın (başka bir kaynaktan alınıp yanlışlıkla Issıg Göl’ün kuzey batısına yerleştirilmiş)diğer adı olabilir.[cf. & 16 ve

---

[519] Camb. M.S.’de, fol.182a, bu son dört isim sırasıyla şu formlara sahiptir: بحسس ya da سحس Ve خنين (?); Nükhik; K.mraz ve K.miz; Man.nkbü ve Matiklü.

[520] Krş. Samaylovich, Comptes-Rendus de L’Academie de L’USSR içinde, 1934, No.8, s.663.

17][521]Bazı izole edilmiş kabileler bile Tarım Havzası'nda dolanıyor olabilirler.(Kaşgar'a komşu)Bizim yazarımız onların Karluk topraklarında bir Kırgız yerleşme bölgesi olduğuna inanıyor.[522]

Gerdezi (Comptes –Rendus de I'Academie I.U.R.S.S) kitabında Furi hakkında daha çok bilgi verir. Kırgızistan'dan doğuya uzanan yolun iki kolu olduğunu söyler. Birincisi çölden geçer ve 3 ay sürer. Daha kuzeyde olan ikincisi 2 ay sürer, ama orman içindeki dar yollar ve nehirler, bataklıklar aşmak gerektiği için daha zordur. Bataklıklarda diğer insanlara karışmayan ve dillerini anlamayan vahşi insanlar yaşar.[523] Post giyen, av etiyle beslenen ve dinleri gereği diğer insanların kıyafetlerine dokunmayan insanlar. Aileleri akınlarda onlara eşlik eder. Her şeyi yağma ederler. Sadece düşmanların kollarını saklarlar. Kırgızlar onları esir aldığında açlık grevine girerler. Vücutları çürüsün diye ölülerini ağaçlara asarlar. Makalenin edebi gidişine göre bahsedilen bu insanların Furi'ye giden yol üzerinde olduğu düşünülebilir, ancak Gerdezi'nin Furi kabilesi hakkında ayrıca bilgi vermemiş olması çok ilginç. Bu yüzden yazarımıza göre bahsedilen vahşi insanlar Furi kabilesindendir. Furi, Baykal Gölü'nün[524] yanında olmalı. Reşidüddin ve Berezin bu gölün etrafında şu Moğol kabilelerinden[525] bahseder: Küri(قورى ve افوى) ,Burğut, Tümat, Böylük. Bartholt Kuriler'i, Kulikan'la birleştirir. Orhun yazıtlarında Kurikan ismi iki defa Kırgız

[521] İsim, açıkça, Uygurlar'ın köken olarak ait oldukları iyi bilinen Türk federasyonundur (Tölas, Tolis, Çince T'ieh-le, Thomsen, Inscriptions, 61, Chavennes, Belgeleri, 87), Daha geç bir tarihte, İlteriş Kağan (Bilga kağanın babası) Talas ve Tarduş kabilelerini örgütlemiştir (Thomsen, Inscriptions, 103, ZDMG, 1924, 147). Thomsen, a.g.e, s.174, bunları, "iki büyük kabile ya da daha çok Doğu Türklerinin idari bölümleri" olarak düşünür.

[522] Bu ifadenin, zorunlu olarak, Kırgız Hükümdarlığı dönemiyle ilişkisinin olması gerekmez, bkz. Borthold, Perface, s.28. B.ncül grubu, kabilenin sadece bir kolonisi olabilir.

[523] Gerdezi, 84.22, okuyun: ab-gir iki sıra aşağı olarak.

[524] Bkz. T'ang-şu, çeviren I.Biruni, i, 439, krş. Chavannes, Belgeleri, 87-8. Barthold'a göre, sonraki Yüan-sş'de, Angora krş. Bretschneider, Medieval Reseorches, i, 24. Burada Yeh-lü Ç'u'nın, T'ang döneminde, Ko-fu-ç'a topraklarının Ku-li-han olarak adlandırıldığını söyleyen raporu alıntılanır. Bretschneider Ko-fu-ç'a'nın Deşt-i Kıpçak'a (?) gönderme yaptığını düşünür ancak Cengiz Han'ın bakanı Ko-fu-ç'a (Yin-du = Hindistan'ın kuzeyinde yer almaktadır!) hakkındaki düşünceleri doğru olarak aktarılmamıştır. [Marquart, Arktische Lander, 281, Kuriqan'ı Baikal'ın doğusuna yerleştirir.]

[525] Marquart'ın Komanen'de, 135, çevirdiği gibi, "Teil Mongolstä " değil

isminin ardından gelmiştir[526]. Bu birleştirme Müslüman kaynaklarda bir kabile ismiyle karıştırılmıştır. Bu konuda otorite Biruni'dir:

"6.İklim; Kay, Kün, Kırgız, Kimek, Dokuzoğuz, Türkmen ülkesi, Farab, Hazar gibi Doğu Türkleri toprakları ve Hazar Denizi'nin kuzeyinde başlar."[527]Mingane tarafından tarif edilen Suriye haritasında 6.İklim'in doğu sınırı da verilir: Kırgız, Kay, Kün, Türk ve Moğol ülkeleri. Avfi مرقه (Marka)diye de adlandırılan ve verimli toprak azlığı nedeniyle Hıtay ülkesini terk etmek zorunda kalan قون (Kun)adındaki bir Türk kabilesinden söz eder. Daha sonra bunlar Kay adındaki başka bir kabilenin saldırısına uğrar ve Sari ülkesine giderler[528].Bu sırada çok olay olur ve Sari halkı Türkmen toprakları ve Hazar Denizi yakınındaki Peçeneklilerin Oğuz ülkesine giderler. Marka ve Kün'den sonra Avfi; Kimek (Kırgızların batısında yaşarlar) ve Marsık-ı Seyfi arasında yaşayan Kırgızlardan bahseder. Hiç şüphe yok ki قون ve قورى (Kun ve Kuri)aynı insanlara işaret eder. Markuart Kun okunuşu Kuman ile birleştirme hipotezini kanıtlamak için; Kun'u cesurca hipotezlerine başlangıç noktası yapar. Dil bilimsel açıdan Kun, Kuman'ı açıklayamaz. Sonuç olarak Kuri okunuşu Gerdezi ve H.A'nın da yararlandığı birçok eski kaynakta, Çin ve eski Türk kaynaklarında tercih edilmiştir[529].

---

[526] Thomsen, Iscriptions, 98: "Tabğaç, Tüpüt, Apar, Apurium, Kırgız, Ückurikan, Otuz-Tatar, Kitay, Tatabi"; age, 102: "Kırgız, Kurikan, Otuz-Tatar, Kitay, Tatabi", krş. thomsen, ZDMG, 1924, s.147. Bu isimler üzerine bkz. Schaeder, Iranica, 1934, s.39. [Oğuznâmede Kurikan kelimesi ya da * Karighan "çadır" anlamına geldiği görülmektedir, bkz. Pelliot, T'oung-Pao içinde, 1930, s.290. ilk sesli harf v/o'nun telaffuzundan emin olmadığımız sürece bu kelimenin kabile ismiyle bağlantısı olup olmadığını söyleyemeyiz.

[527] Açıkça Tafhim'den ödünç alınmış olan aynı metin, Yakut'ta, i, 33, yer alır. Krş. Wiedemann, Geographisches von al-Biruni,in Sitzungsb. D. Physikalischmedic.Societat zu Erlangen, Band 44 (1912), s. 18. Bununla birlikte, Kun ve Kay isimlerinin Biruni'nin Conon'undaki "İklimler" tarifinde yer almadığını vurgulamak gerekir.

[528] Belki de Sori-su havzası İrtiş'le Sir Derya arasındaki bölge anlamına gelmektedir, v.i., bölüm 18. I.Kh., 29, ve Kudama, 206, Türgiş Hakanı'nın Şehrinin 4 fersahlık batısında, yani muhtemelen Çu Nehrinin batısında, bir Sariğ köyünden söz eder. Bilindiği gibi Türgişler "Siyah" "Sarı" (Türkçe sarigh>sari) klanlara bölünmüştü. Hem Sari-Su vadisini işgal etmiş olan "Sarı" klanların bir kolonisinden başka bir şey olmayabilir (?).

[529] 'Avfi'de Kun / K.ri'nin, yani diğer kaynaklarda bulunmayan مقه (değişik yazlışı: مربعى "bir halk") diğer adıyla ilgili olarak akılda tutulması gereken Lena'daki (Yakutsk'un güneyi ve kuzeyi) iki köyün Markha olarak çağrıldığı ve Marka [MarKa?]-kul Gölünün (35 x 15 km) Zaysan'ın kuzeyinde Altay'ın güneyinde yer aldığıdır. Göl, muhtemelen, *Marga kabilesinin göç güzergâhındaki aşamalardan birini gösteriyor olabilir.

Biruni ve Suriye haritası ve Avfi ‘de Kun ismi diğer insanların ismiyle(Kay – Kazi) قای -قانی(Yakut)ile birleştirilmiştir. Bu durum batıdan doğuya diş kuşak Türk kabilelerini şöyle sıralayan Kaşgarlı’da gerçekleşmiştir: Peçenek, Kıpçak, Oğuz, Yimak, Başgırt, Basmıl, Kay, Yabagu, Tatar ve Basmıl kendi dillerine (lehçelerine) sahiptir, ama aynı zamanda da iyi Türkçe konuşuyorlardı. Çin kaynaklarında ve Orhun yazıtlarında Kay ismi bulunmuyor; Bu yüzden bu kabilenin orijinalde erken dönem federasyonlara, devletlere (Tölös, Türk, Uygur) ait olmadığı varsayılabilir. Kay’lar batıya yönelmiş ve sonuç olarak Divan-ı Lügat –it Türk’te hiç izi olmayan (Kuri /Kunlar’ın yerleşimi meydana gelmiştir.(M.S1077[530])

Bizim kaynaklarımız en batı Türk kabilesi olarak “Fûri – Kurileri” kabul eder. Bu arada Çin vilayetlerinin tarif edildiği bir kaynakta(Say veKuri) ثای ve قوری isimleri bulunmaktadır. Şu ikna edicidir ki ilk olan(kay)قای ile karıştırılmış olabilir ve sonuncusu da فوری Furi’nin bir tekrarıdır ve bu kolayca ters istikamette (doğudan batıya) yapılmış bir sıralama olarak açıklanabilir. Bu boyun kabul edilmesi için diğer muammalı Çin vilayetlerinin Türkçe ve aynı kökten olan dillerce açıklaması gerekiyor.

2.) Barthold ‘a göre adı کمجکث K.m.ckath’dan olan şehir Şhott’a göre Kırgızların Tangşu’daki hükümdarlık başkenti diye bahsedilen Mi-ti-çih-t’o eyaletine karşılık gelebilir. O zaman bu isim olmalıydı. مکجکث İdrisi, Kırgızlar’ın ana nehrini(Yenisey) منخاز olarak adlandırır ki bu başşehir yanlış yazılmış olabilir.

3.) K.sayım (کسیم)ve daha batıdaki kabileler arasındaki kişisel özellikleri açısından olan benzerlik düşünülerek, Kırgız topraklarının batısında yaşadıkları söylenebilir. Bu ismin(K.saym) diğer bir şekli K.ştim(کشتیم) olabilir ki bu ikinci isim Kırgızlar ile aynı anda Cengiz Han tarafından fethedilen bir topluluğa aittir. Aristov onları Türkleşmiş Yenisey kabilelerinde görülür.(Ethnical’dan notlar) Rusya’nın

[530] Kaşgarlı Kay’lar ile Oğuzların 22 klanından (boylarından) birisi olan Kayıh’lar (Kayı-çn) arasında bir ayrım üzerinde ısrar eder. Bu isimler, sık sık, birbiriyle karıştırılmaktadır, hafta Yakut’un قانی ’s (i,33), Kay’ı değil *Kayi (ğ)’yı yansıtmaktadır.[M.F. Köprülüzade, İlk mutasavvıflar, İstanbul, 1919,s.146

17.yy kaynaklarında Kırgızların Türkleşmiş kabileleri ayrım yapmadan Kiştim olarak adlandırılır.

5.1.4 KARLUKLAR*

The T'ang –shu translated by Bichurin, Soraniye svendeniy, i,437,and by Chavannes, Belgeleri,85;Tomaschek's reiew of de Goeje's De Muur van Gog en Magog, in WZKM,1889,iii,103–8,Barthold, Çu, Issıg Göl, Karluk, Türk, in, EI.

Orijinal isim Karluk, Çince çevirisi Ko-lo-lu'dur. Ancak erken dönem Müslüman yazarlar Karluh ve Karluk isimlerini kullanmışlardır ki ikincisi(Halluh) خاّخ (Halaç) خاج ile kolayca karıştırılabilir.

T'ang-şu'ya göre Ko-lo-lu aslında çeşitli T'u-çüeh kabilelerine tabidir. Pei-t'ing'in kuzeybatısında ve "Kin-şan"(Altay dağ)'ın batısında, bir nehir. Pu-ku-çen (Kara İrtiş)'in kıyısında yaşarlar. Toprakları To-ta Dağını kapsar. Chavannes

---

* Hazırlayanın Notu: Bu konuda araştırma yapmış tarihçilerin eserleri;

Hüseyin SALMAN , "Karluklar", İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, c.24,İstanbul, 2001,s.509-510.

Hüseyin SALMAN, "Karluklar",Türkler –İlkÇağ, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi/Türkiye.

(R.A), "Karluklar", İ.A, a.g.e.,s.351-352.

O. PRİTSAK , "Karahanlılar" ,İ.A. a.g.e. , s.251–273.

A. ÖZAYDIN, "Karahanlılar", D.İ.A,a.g.e, s.404–412.

İ. KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, a.g.e.

F. SÜMER, Oğuzlar(Türkmenler),a.g.e.

L. RASONYI, a.g.e.59–178.

İ. KAFESOĞLU,Türk Dünyası Araştırma Enstitüsü Yayınları,a.g.e.,s.154-156.

E. N. NECEF, a.g.e. ,s.62–70.

A. TAŞAĞIL, a.g.e. , s.62-72.

Fahreddin ALİŞAR, a.g.e.

Denis SİOR, çev. A.Gün SOYSAL, a.g.e.

Reşat GENÇ, a.g.e.

Ömer Soner HUNKAN, a.g.e.

Bahaeddin ÖGEL, İslamiyetten Önce Kültür Tarihi, a.g.e.

Nazım TEKTAŞ, Tanrı'nın Askerleri 3,a.g.e.

Ekber N.NECEF, a.g.e.

İbrahim KAFESOĞLU, a.g.e.

belgeleri,85,note,4[531]. Güneyde Karluklar, İli Nehri tabanında Issıg Göl'ün doğusundaki Batı Türklerinin Tu-lu grubuyla komşudurlar. M.S. 742-745'de Karluklar Doğu Türklerini yıkması için Uygurlara yardım etti. Bu olaydan sonra kendilerini o sırada Türgiş boylarının liderliğinde toplanan Batı Türkleri topluluğunun mirasçısı olarak gördüler ve batıya doğru ilerlediler. Meşhur Talas Savaşı sırasında Karluklar Çinlilere karşı ayaklandı ve Araplara katıldılar ki bu Arapların zaferini sağlamlaştırdı.

766'ya doğru Karluklar Sûyab ve Talas'ı Batı Türklerinin batı grubu "Nu-şih-pi'nun yerleşim yerlerini işgal ettiler.Chavannes, o.c.,286,297.[532]Muhtemeldir ki Karlukların bu ırkı genişleme hareketine Câhız'ın iki paragrafı işaret eder.Câhız, Dokuzoğuzlar'ın yiğitlikteki azalmayı Mani dinin etkisine bağlar ve Karluklar iki kat daha fazla dahi olsa Dokuzoğuzlar'ın onları püskürttüğünü ekler.[533]

Müslüman edebiyatında Karluk tarihinin erken olayları hakkında iki tarihi rapor bulunmaktadır. Bir tanesi Karluk ve Yabgu arasında bir bağ olduğunu söyleyen Gerdezi'nin raporudur ki bu hala belirsiz, diğeri ise Avfi'nindir. Çin versiyonu çok yakındır.(Barthold, Türkistan, i, 99–100 ve Marquart, Komenen,40)

"Türklerin bir diğer kabilesi de Karluklardır. Yerleşim yerleri altın çıkan Yun Dağının eteklerindedir. Karluklar Dokuzoğuzlara tabidirler ancak onlara karşı ayaklandılar ve Türkistan'ı kuşattılar, hatta bazıları İslam topraklarına geldi. Dokuz kabileleri vardır: 3 figili, 3H.ski, bir N.da, bir K.valin ve bir T.hsin". İsmi geçen dağlar يونس ya da notlarda görüldüğü gibi تواس Altai(kin-şan-Altay?) [534]

---

[531] Bu olgu bölüm 5,8'i (s.196) açıklayabilir. Ayrıca krş. s.278 n.

[532] Bu olaylara rağmen, sonraki federasyonun çeşitli kabileleri, çeşitli derecelerde bağımsızlıklarını devam ettirmiş görünüyor. (bkz. Bölümler 16,17 ve 19'un notları)

[533] V.i. , satır 16, burada 'Avfi' nin Dokuzoğuz terimi çok yüksek ihtimalle Batı T'u-çüehlere şüphesiz T'uçüehlere aitti. Söz ederken Kudama, 262, bunları "Türkler arasında en cesur" olarak tanımlanır ve bunların on tanesinin 100 Karluklu ile savaşabileceğini ekler. Ancak v.i.11. ve 13. yüzyılda, İli'nin kuzeyinde (muhtemelen Kopal yakınında), yani, orijinal Karluk yurduna komşu, hala geç bir Karluk prensliğinin varlığını sürdürdüğünü not etmek gerekir, krş. Barthold, Karluk, EI içinde, [Krş.s.94,L.21.]

[534] Barthold, Karluk mad. EI.[cf. s . 94,1.21]

840'da Uygurlar, Kırgızlar tarafından Moğolistan'dan dışarı atıldıktan sonra, Tanrı Dağları'nın doğu kısmını işgal ettiler ve dolayısıyla Karluklar'a doğudan baskı yapmaya başladılar. İli ve Issıg Göl bölgeleri arasındaki çatışmalarda iki taraf başarılı oldu ve yenişemediler. Kaynaklarımıza göre Karluklar Barshân adındaki önemli şehri işgal ettiler, ancak diğer taraftan Camgar'ı kaybetmişler.

Karluklar güçlü yeni bir federasyon etrafında toplanmış olabilirlerdi eğer M.S.943'e doğru Kaşgar'ın Karahanlılar'ın güneyden başlattığı bir yeni Türk akını olmasıydı. Sonuç olarak M.S.943'e doğru Kaşgar'ın Karahanlı beyleri Çu Vadisine girdiler. Maveraünnehir' i işgal ettiler.(Yazarımız Çu Vadisinin hala Karluk ve Çiğillere ait olduğunu ileri sürmektedir) Karluklar, bölgenin diğer kabileleri gibi yeni beylerin, hükümdarların devletlerinin içinde eridiler.

Başka bir grup Karluklu, kendi Yabguları hükümdarlığında Amu-Derya'nın güneyinde, yukarı Türkistan'da yaşıyorlardı. Gerdezi'nin kaynaklarındaki Karluk ve Türkistan Haytal'ı arasındaki arkadaşça ilişki, Karlukların sızmalarının yansıması olabilir. Büyük ihtimalle Karluklar'ın Türkistan'a yerleşmelerinin Arapçada Haytal adı altında olduğu düşünüldü. Kaynaklarımız Karlukların Türkistan'da hala var olduklarını, hatta Karluk isminin Kuzey Afganistan'da bir Özbek kabilesini de bulunduğunu söyler. (Barthold, Turks in El ve Kuşkaki) [görülen notlar&24,iva]s.200(Şahr-i Buzurg)ve s.203(Rustak)

Karluk hükümdarları konusu, Türk, Tibet, Hazar liderlerinin kağanı ancak Karluk hükümdarının Yabgu (يبغو veya بيغو)olarak adlandırdığını söyleyen I.Kh' dan alınmış olabilir. Kaşgarlı' ya göre yabgu kağandan iki derece düşük bir unvandı. (Kaşgarlı, iii,24)[535]

Yabgu unvanı, Yabagu olarak adlandırılan ve doğuda Kay ve Tatarlar arasında bulunan kabileyle karıştırılmamalıdır. Gerdezi'ye(s82) göre Karluklar'ın Yabagu unvanın orijinalini "Türklerden kaçıp Dokuzoğuz topraklarına sığınan

[535] Chiu T'ang-şu'ya göre, T'u-çüehlere, hakanın oğullarına, erkek kardeşlerine ve akrabalarına şe-hu ve t'e-le unvanları (bunlar Chavannes tarafından, belgeleri içinden, sırasıyla Yabgu ve tekin'le özdeşleştirilir) verirlerdi. Bununla birlikte, başka bir yerde I.Kh. , 40, bu iki unvanı tek kelimede birleştirir: Yabguya-kağan, muhtemelen eski dönemlere gönderme yapmaktadır; çünkü Chavannes'e göre, Belgeleri, 38, not 5, Batı T'u-çüeh hükümdarları yabgu - kağan olarak çağrılırdı.

adam"dır[536].Dokuzoğuz kağanı ona "Karluk-i Yabagu" soyadını vererek, onu Karluklara lider kılmıştır. Sonra Yabagu'nun kabilesi Türkistan'a göçe zorlanmış ve onlara Yabgu tayin eden[537] Dokuzoğuz Kağan'ı tarafından yeniden yerleştirilmiştir. Sonunda Türkistan halkı Kağan Hutuglan'a ختغلان karşı ayaklanmış ve Kağan öldürülmüş ve ülkesi Karlukların Çunplan kabilesine katılmıştır.[538]Tahta oturan ilk Karluk hükümdarı İlmelmesen Yabgu'dur. جنوبهایامامسن .Muhtemeldir ki "Yabagu" Karluk başlığı altında Altay'daki kendi öz yerleşim yerinde kalanlar kastedilmektedir.Bazı Yabagular'ın batıya göçüşleri Özkent Nehri'nin (Karluk dağının arkasından doğar) Yabagu olarak adlandırılıyor olması gerçeği tarafından desteklenmiştir.Kaşgarlı bu ismi Yabagu-suvi olarak onaylar.Bu gösterir ki,Yabagu Karluklular orijinal Karluk federasyonunun güney kısmına ,Sir-Derya(Seyhun) Irmağı'nın yukarı kısmına Kaşgar'a giden geçitin yanına yerleştiler. Yabagu vadisinin, Karluklarla olan sınırı daha kuzeye Hatlam Nehrine uzanan Yağmalarca kuşatıldığı söylenebilir. Yabagu grubu Karluklarca özellikle kendileri ve kızgın Yağmalarla aralarında bir tampon bölge oluşturması için kullanılmış olabilir.

Bizim kaynağımızda Karluk topraklarının mevkii[539], sanki yazar yüzünü kuzey yerine doğuya dönüş gibi alıntılanmış olabilir. Aşağı yukarı, Karluklular Çu Nehir tabanının büyük bölümünde kuzey ve güney Alexandrovsky[540] Dağları sırasında ve güney Issıg Göl boyunca uzanan kesimde ve Tanrı Dağlarından atlayarak Aksu Vadisi boyunca Çin'in Türkistan'ında hüküm sürmüşlerdir. Liste "Karluklar'ın Kapısı" olarak bilinen Maveraünnehir ana adı altında bahsedilen yerlerle başlar: (Harita 5 göre numaralandırma) 1–3 =Cavartes'ten Çu Nehir tabanına (Alexandrovsky Dağ sırasının kuzeyine)kadar olan yol boyunca olan yerler.(4?);7–9 Issıg Göl güneyinde; 5–6 ve 13–15=Tanrı Dağları'nın güneyinde (5-6Kaşgar'ın

---

[536] Kaşgarlı' ya göre iii, 27, Yabagu "yün keçe" anlamına gelmektedir (al-Karada min al-şüf)

[537] Cabuya'nın basitleştirilmiş formunun bazı özel anlam kaymalarına neden olmuş olması mümkündür. Krş. Farsça padshah > Türkçe pahsa

[538] Krş. infra s. 300–301

[539] Suyab bölüm 17,2'de alıntılanır.

[540] Arkasından Parak Nehrinin (= Chirchik) doğduğunun söylendiği "Karluk Dağı" anlamında (bölüm 6.22). Öteki "Karluk Dağı" (Yasi geçidi) üzerine v.i., 11'e düşülen not.

kuzey doğusunda diğerleri Çu ve Issıg Göl tabanını Kuça ve Dokuzoğuz kasabalarına bağlayan yoldadır.

Külan günümüzdeki Tartiye'ye karşılık gelir ve Mirki hala eski adıyla bilinmektedir. Boylar düşünüldüğünde A.Z.Velidi şöyle yazar: Beriş hala varlığını sürdürüyor gibi görünüyor, Bistan muhtemelen Bvsyan ile ilgilidir.(Stambul MS. Haritası)

Mirki'den sonra, burada, Nün-kat'ı buluruz, hâlbuki bölüm 25,93'de Mirki'yi Navikat takip eder. I.Kh;29,şu güzergâhı verir: B.rki'ye (=Mirki) 4 fersahlık mesafede Külan; oradan Asbara'ya (*Aşpara) 4 f. ;oradan Nüzkat'a var.(Nünkat!) 8 f. ;Kh.r.nc.van'a (çeşitli farklı yazılışlar) 4 f. ; oradan Cül'e 4 f. ; oradan Sarıg'a 7 f. ;oradan Türgiş Hakanının şehrine 4 f. ; oradan Navikat'a 4 f. ; oradan K.bal'a (farklı yazılış K.nad) 3 f. ; oradan *Barshan'a 15 gün. Dolayısıyla Nünkat, Navakat'dan ayırt edilmelidir, Nünkat, Çu'nun batısında yer alırken, Navikat, açıkca Çu'nun doğusundadır. Gerdezi'ye göre 89, Nvikat isimli bir yerden, Issıg Göl'ün havzasını sağda (yani güneyde) bırakan bir yol başlarken, Tümkat (توكت) [541] isimli bir yerden güneydoğu istikametinde devam eden ve gölü solda (yani kuzeyde) bırakan bir yol başlar. Barthold, Report, S. 114, نويكت (Navikat)okumasını تمكت (Tümkat) ile basitçe ikame eder (v,a.g.e. ,32,N.vikat'ı Kök-muynak ile özdeşleştirir) , ancak, biraz önce alıntılanan olgular ışığında bu açık bir hatadır ve تومكت (=I. Kh. Tümkat) ile نويكت(=I.Kh.) نواكت (Navikat-Nevakat) arasında ayrım yapılmalıdır.

Yazarımız (kesinlikle I.Kh'yi kullanır) Nūnkat'ın "bir şehir olduğunu" söyler. Ancak hem I.Kh hem de Kudāma Nūzkat/Nūnkat'ı basitçe "büyük köy" (Karyatun 'azīmatun) olarak adlandırırken, Kudāma, Navākat'ı şöyle tarif eder, 206: "Barshân'a giden bir yolun bulunduğu büyük bir şehir (madīnatun kabīratun)" [542]. Bölüm 25, 93'de olduğu gibi, Navīkat, Mirkī'yi takip eder, mevcut paragrafa göre

---

[541] Daha doğrusu, daha doğudaki Kümb.rkat'tan. Gerdezi'yi bilmiyor olmasına rağmen Tomaschek, WZKM, 1889, Nunkat adını, A-şih-pu-lai'nin (*Ashpara) doğusuna 50 li (= 28,8 km.) mesafede yer alan Çince aşama adından hareketle *Tunkat ya da Tumkat olarak yeniden düzenler.

[542] Navīkat'ın önemi, bir Nestorian piskoposluğunun merkezi olması, Assemani, Bibl. Orientalis, ii, 458 (Kasimghar [Kaşgar?] ve Nevakat) ve iii/2, S.630 (Çasimgarah ve Nuachet), krş. Yule Cathay, s.179 (2.baskı ii,24) ve Maniçaeanlar'ın sayıca kalabalık olmasıdır, Fihrist, i,338: Nünkath, ancak ii,125: Navīkath. Fihrist, öncelikli olarak erken 10.yüzyıldaki durumu anlatır ancak Maniçeanlar'ın Türk topraklarında eski gücünü de kaybeder.

Nūnkat'a Navīkat'ın özelliklerinin verildiğini düşünebiliriz. İki ismin benzerliği nedeniyle yanılgıya düşen yazarımız, Mirkī'den Navīkat'a atlayarak, Çu'nun batısında uzanan yerleri dışarıda bırakmaktadır. Eğer durum buysa, Urun-Arç bDağı'nın, Çu ve İli arasında yer alan havzayı oluşturan alana tekabül etmesi gerekir. Bu dağı, bir yolun geçtiği zorlu Kastek Geçidi'nin (8.470 fit[543] yükseklik) doğu yakasında, imkânsız için tatmin edici bir düzeltme imkânı sağlayan Uzun-Ağaç (اوزون اغاج "uzun fersahlı ya da aşama") durağı bulunur اورون عارج . Türklerin her şeye kadir olarak gördükleri ve üzerine yemin ettikleri aynı bölgedeki bir dağ üzerine Gerdezi'nin raporu (s. 102) aynı alana isnat eder. Tâberi,1593 (yıl 119/737), hakanın sefer durumunda levazım amacına yönelik olarak rezerve edilen yasak bir bölgeyi oluşturan Navīkat yakınlarında bir mera ve bir dağa sahip olduğunu doğrular[544]. Bakınız Harita vi.

4. غنكسير (Gankesir)belirsizdir. Eğer 5 ve 6'nın yorumu doğruysa, bir güney yolunun başlangıç noktasını açıklayabilir.

5. ve 6.) Karluklar güney-batıda Yağmalar'a sınır olduğuna göre (v.s., s. 278, n. 3), 5, Tuzun-bulak Tanrı Dağlar'ına yakın bir yerde aranmalıdır. Eğer, Tuz-kul, Şur-kul'a tekabül ediyorsa (bölüm 3, 17) Tuzun-arç ona komşudur. Bütün bu üç isim, Tūzūn-bulak, Tūzūn-ārç ve Tūz-kūl, aynı Türkçe öğeyi, tuz "salt [tuz]", içeriyor olabilir[545] oysa 3. altındaki benzer –'ārç öğesi bizim tarafımızdan *ağaç olarak yeniden düzenlenmiştir. اورون عارج ve توزن عارج 'ın görünüşteki benzerliğine rağmen, coğrafi ayrıntılar bakımından bunları özdeşleştirmek mümkün değildir[546]. Ağaç (yiğaç) öğesi "fersah, aşama" Türkçe isimler arasında yaygındır, Kaşgarlı, i, 77: Alayiğaç; i, 108 Kara-yiğaç; iii, 118: Bay-yiğhaç. [Ayrıca krş. Bölüm 5, 7'ye düşülen not].

---

[543] Fit: İngiliz uzunluk ölçüsü birimi. Yaklaşık 1 metrenin üçte biri uzunluktadır.(T.D.K.S.s.298))

[544] Aynı dağdan, T'ang-şu'da da, Chavannes, Belgeleri, s. 10, söz edilir: "Sui-şih Şehrinin kuzeyinde Sui-şih Nehri bulunur. Nehrin kuzeyine 40 li mesafede Kie-tan Dağı yer alır; On Kabilenin (yani Batı T'u-çüeh'lerinin "Türklerinin") kağanının, yönetici atamalarını burada yapma geleneği vardır." Hirth'in, Nacovrte, 73, daha iyi bir anlam verdiği görülmektedir: "Hier ist der Ort ,wo der Kakhan der zehn Stamme zum Führer erhoben zu werden pflegt."

[545] Gramer açısından tuz'dan tuz-un formunun türeyişini açıklamanın kolay olmadığını kabul ediyorum. Bununla birlikte bkz. Kaşgarlı, i, 92, tolu "dolu" ve i, 336, tolun ay [dolunay]". [Ayrıca krş. S. 195, 1. 30.]

[546] Metni olduğu gibi kabul edilmiştir.

7. -9, 3. * Navīkat'a komşu Çu'nun sağ yakasında başlayan, Çu'ya (akıntı yukarı!) ve daha sonra Issıg Göl'ün güney yakasını takip eden kuzeyden güneye doğrultulu bir haritayı iyi okumuş görünüyor. Güzergâhları birbirleriyle bağlantısız bölümlere ayıran, tamamen mekanik bir sıralama sistemi yazarımızda yaygın olarak mevcuttur (v.i. 13–15).

7.) Gerdezi, 102, Navīkat'dan "Çiğil ve Türgiş " e, yani Issıg Göl'ün kuzeyindeki Çu Havzası'ndan başlayan, bir rota tarif eder[547]. Gerdezi, bu yolu takip eden birisinin Navīkat'dan Penciket'e[548],(زكت köyü buraya yakındır), doğru seyahat etmek zorunda olduğunu söyler. Bu köyün solunda (kuzeyi ?) üç köy daha yer alır: (a) *Suyab (metin doğru bir sıralama içinde değil), (b) حوتكيال ve (c) داوغح, bu köylerin birincisi ve ikincisi dağın eteklerinde yer alır, oysa ikinci köyün hükümdarı stepte yaşar. Üçüncü (c) köyden sonra, Türklerin büyük saygı gösterdiği dağın üzerindeki geçit ('akebe) gelir.

Gerdezi' nin metni Kudama, 206 ile yakından bağlantılıdır. Her ikisi de acınacak haldedir ancak karşılıklı olarak birbirlerini tamamlar. Kudama (I.Kh'den, 29, v.s. , s. 289, daha yetkindir) Navakat-Barshân yolunun (ilk olarak) B.ncikat'a (2 fersah) uğradığını söyler, ركب isimli köy B.ncikat'a yakındır[549]. B.ncikat'dan 2 fersah mesafede كال ve ساغوركال [550] köylerine sahip Suyab bulunur [krş. yazılıştaki fark ساغوركال okuyun: * لسوياب]. Yol, Suyab'dan Barshân 'a doğru devam eder. İki köyüyle birlikte Suyab'ın, Gerdezi' nin, Penciket'in "solundaki" üç köyüne tekabül ettiği gayet açıktır. Bu ön çalışmalar, metnimizin, Kudama'da سلغوركلل olarak adlandırılan ve Gerdezi' nin خوتكيلل 'na (ve Mücmel el - tevârih'in حوركلل 'sine, Barthold, Türkistan, i,) tekabül eden kuzeydeki köyle birlikte başlayan açıklamasına yardımcı olur. Kukyal'la (?) birlikte sözü edilen geriye kalan üç köyden birisi Suyab olmalıdır, ancak yazarımız Suyab'ı Tuhsiler'e ait gibi aktarır (Bölüm 17, 2). Dolayısıyla hem اتلالخ hem de لواخ , Gerdezi' nin دلوغح olarak yazdığı aynı zor

---

[547] Bu rota, Tümkat'dan başlayan ve gölün güneyinde devam eden rotadan ayrı anlatılır, Gerdezi, 89.

[548] Bölüm 12, 2'den tamamen farklıdır.

[549] Gerdezi, de Goece baskısını kontrol etmemizi mümkün kılar: بدعىيركب Barshân'a giden yola değil, B.ncikat'a yakın köye gönderme yapar. Okuyun: * تدعىيركت . Kudama'nın pasajı açıklayıcı notlarla doludur .(Biçimsel olarak marjinlere yazılmış ve daha sonra yazıcı tarafından dâhil edilmiş ?)

[550] Sağur'u, Balasagun' la ilişkilendirmek oldukça cazip. Kaşgarlı' ya göre, i, 337, Saghun Karluk soylularının unvanıdır. Krş. Barthold, EI içinde Balasagun ve onun Vorlesungen'i, s. 81.

ismin iki farklı okuması olabilir. (Mücmel, l.c., اثليخ köyünden söz eder ancak köyün hükümdarının unvanı, kimliğini bölüm 17, 3 ile birlikte öne sürer). Bakınız Harita vi.

8.) اوزكث ve ملجكث , زكت ve بنجيكت 'in (v.s.) yerini tutar. Gerdezi'nin metninde, 102, (16. ve 17. satırlar) او kelimesine iki kere rastlanır; bunların ikincisi gereksizdir ve زكت< اوزكت'e ait olabilir (aynı eser, satır 15), bununla birlikte زكت 'ın eski bir form olduğu görülmektedir. Çünkü Kudama'nın alınan metninde, v.s. 7, yer almaktadır.

9.) Batı-doğu sıralamasında yazarımız Navikat'dan söz etmekle birlikte, doğal bir biçimde 8 Kirmin-kath üzerinden ilerler. Bu, şüphesiz, Kudama'nın Navīkat'dan hemen önce (yani güneyinde ya da batısında) sözünü ettiği كرمراو 'ye ve Gerdezi'nin, Tumkat'dan Issıg Göl'ün güneyine devam eden yolun izini sürdüğü كومبركت Kamburket'e tekabül eder. Talas' dan Barshân'a giden iki yolun bu noktada ayrılmış olması muhtemeldir (bkz. Bölüm 16'nın notları). Barthold' un işaret ettiği gibi Lüban kabilesinin adının Türkçe olmadığı görülmektedir, ancak Mücmel, l. c., "Lüban hükümdarına" K.tkin-i Lüban unvanını verir, muhtemelen *Kut-tegin ki bu gayet açık Türkçedir[551]. [لبان İsminin olası yeniden düzenlenmiş hali * البان olabilir (krş. Bölüm 10,46 ve bölüm 17,1'deki benzer yanlış telaffuzlar), alban Moğolca "vergi, hizmet" Reşidüddin, der. Bérézine, v, 259, Albat isimli bir kabileden söz eder (Moğolca albat, alban'ın çoğuludur). Aynı kelimenin farklı bir türetilişi, Rus vakayinamelerinde de görülen, Alpagut ya da alpa'ut "tebaa, emlak sahipleri"dir; F. W. Thomas ve S. Konow tarafından derlenen, sekizinci yüzyılın sonu gibi erken tarihli Saka belgesinde (satır 27) kanıtlanır. Burada imcuva ya da adapahutti, sırasıyla, *incü ("şefin hane halkına ait kabile") ve *alpağut ("vergi vermek ya da hizmet sunmakla yükümlü insanlar") olarak okunmalıdır. Bizim *Alban, benzer bir insanlar sınıfına gönderme yapmaktadır.]

10.) Bu iki isimden birincisi Gerdezi'nin güney yolunda bulunur. Yazarımız iki aşamayı dışarıda bırakır: Jil ["dar" olarak açıklanır=Cil-arik Buam Boğazı'nın girişinde] ve Gerdezi'nin Kumburkat (?) ve Tung arasında sözünü ettiği Yar. Barthold, Report, 56,114, تونك 'ı Issıg Göl'ün güney yakasındaki bugünkü Tan

[551] Bunun Gerdezi'de bir kişi ismi olarak kullanılışına bkz. der. M. Nazim s. 41 (?)

(Tong) vadisiyle özdeşleştirir. İsim, şüphesiz, efsanevi Türk'ün dört oğlundan birisine gönderme yapar: Tung (*Tong), Çiğil, Barshân ve İlek, Mücmel el-tevârih, Tabakât-ı Nâsırî, çev. Raverty, 872 ve Ebul Gazi, der. Desmaisons, 9 (alıntı, Barthold, Türkistan, i, 19).

11.) Bu yukarı (yani daha uzak) Barshan[552], I. Kh'ye göre, 28, Taraz'ın 3 fersah doğusunda (Mak., 275: sadece 3 şiha'da her biri yarım fersaha eşit) yer alan Aşağı (yani daha yakın) Barshan'dan ayırt edilir. Fergana'dan buraya ulaşan ve I. Kh.'de, 30 (Kudama, 20)[553] tarif edilen yol, *Tomascheck tarafından doğru açıklanmasına rağmen, Yukarı Barshan'ın konumu oldukça tartışıla gelmiştir. I. Kh. , 29 ve Kudama, 262, Çu Vadisinden Barshan'a giden kuzey yolunu tarif eder. Gerdezi ve H-'A bu veriyi tamamlar ve Issıg Göl'ün güney yakası boyunca uzanan üçüncü bir rota tarif eder, bkz. Barthold, Report, 32 ve bölüm 15, 3., 7-9 ile bölüm 16'daki bizim notlarımız. Barshan'dan, Tanrı Dağları üzerinden Güneye giden dördüncü yol üzerine, 15 altındaki v.i. Kudama'ya göre, 262, Yukarı Barshan (daha çok onun bir bölgesi) 4 büyük 5 küçük şehri içine alır[554]. 20.000 kişilik güçlü bir ordu olan Barshan savaşçıları, dağlarla çevrili bir gölün yakasında konumlanan şehirde yaşadılar. Kaynağımız, söz konusu gölün Issıg Göl olduğu konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmaz. Tomaschek, Barshan'ı, güney-batı ekseninde Narin'e akan bir nehrin oluşturduğu Barshan Vadisi'ne yerleştirir. Bununla birlikte, hem Kudama hem de H.-'A., şehri, Issıg Göl'ün Havzasına, yani, büyük bir olasılıkla bugünkü Pezhevalsk (Kara Göl) yakınları olan Barskaun su bölümü havzasına yerleştirir. Barskaun Vadisi, gölün güney yakasına yaklaşmaya başladıkça, Barshan'a açıldığı için adını bu şehirden almış olabilir. Bölüm 25, 58'le bir paralellik bulunabilir ki burada Özkent'in iki nehrinden birisi Barshan olarak adlandırılmakta ve Karluk ülkesinden geldiği söylenmektedir. Özkent'in bu doğu nehri, Özkent ve Narin Vadisi arasındaki su bölümü havzasını oluşturan Yasi Geçidi'nden (I. Kh., 30, al-'aqaba) gelen tek nehir olabilir. Diğer Özkent Nehri üzerine (*Yabaghu), v.s., s. 288. Bu kısa akıntı, Barshan'ın varsayılan konumundan oldukça uzaktır ve adını, sadece

---

[552] Resmi Rus yıllıklarında "Buam"ının Ulam'ın yanlış telaffuzu olduğu söylenir (?)[HN. Yukarıda geçen Buam Boğazı'na uygun düşmektedir.]

[553] Barshan (Nushjan değil) isminin okunuşu Mücmel'de (v.s. 10) açık hale gelmiştir ki bu Tung (*Tong) başka Türk oğluna isim verdikten sonradır: Barshan. Bu isim, Kaşgarlı, iii, 308: Barshan (sic.) tarafından doğrulanır.

[554] Bkz. İdrisi, i, 495: " ville ….forte, entouree de bonnes muraillis et c' est Kue la majeure patie des Turks Kui habitent la contree viennent see refugiur et se procurer les objets dont ils peuvent avoir besoin "

Fergana'dan Barshan'a giden yol geçide kadar takip ettiği için (I.Kh., 30) almış olabilir. Yazarımız sadece, Barshan Dihkan'nın bir Karluk olduğunu söyler. Gerdezi, 90, bu kişiye منخ (*M.n.gh) unvanı verir. Barthold bu unvanı, Menander'de bulunan Türk [Soghdian!] elçinin ismiyle karşılaştırır, bkz. Fragm. Histor. Graec., iv, 225. ancak bu şüpheli görünmektedir. Daha çok, Kırgızlar arasında manaf (منف) unvanının yaygın olduğunu düşünmek gerekir. Mücmel, Barshan hükümdarı "tabin" olarak adlandırır [Bkz. Ek B].

12.) *Camgar, ismin ve tanımlamanın gösterdiği gibi, "Tafgan" dağının kuzeyinde uzanan "Beş Köy"ün en doğusunda (?) olmalıdır (bölüm 12, 2). Mevcut paragraftaki sıralama düzeni takip edildiğinde, Camgar, Karluk ülkesinin sınırında bulunan Barshan'ın doğusunda yer alır. Deneme mahiyetinde, Manas bölgesine yerleştirilebilir. Karluklar'ın sonraki mülkiyetinden izole edilen Camgar, Altaylar'ın güneyinde yaşadıkları dönemde, ileri karakol mevkilerini oluşturmuş olabilir.

13–15.) Dokuzoğuz sınırındaki Barshan'ın doğusunda ya da güneyinde yer alan Camgar'dan sonra, yazarımız, Dokuzoğuz ülkesinden başlayan yol üzerinden güneydoğudan Barshan'a geri dönmüş görünüyor. Alışkanlığına bağlı olarak, yolu, politik bölümlere ayırıyor ve K.msiğiya, S.tkath ve Ark'ı Dokuzoğuzlara (bölüm 12, 3–5), Kuça'yı Çin'e (bölüm 9, 10) bağlı gösteriyor. Bütün bu aşamaları atlayarak, B.nchül (ki Gerdezi, bkz. bölüm 12, 3'e düşülen not, buranın, Kuça ve Barshan arasında olduğundan söz eder) ile başlar ve hemen sonra Agrakar ve Uc'dan (ki Kaşgarlı, bunu, Barshan'dan ayıranın Badal-art, yani Bedel geçidi olduğunu söyler, i, 329) söz eder. 13. Bancul'un, Karluk'un ana sınırlarından çok uzak olduğu, buranın başlangıçta Dokuzoğuzlar'a ait olduğu ve kaynağımızın referans gösterdiği dönemde biraz Kırgız işgali altında olduğu gerçeğiyle gösterilebilir. Diğer yandan yazar, 14. A.krak ve 15. Uc'un hala Karluk mülkiyetinde olduğu konusunda ısrar eder[555]. Bu kanıt bizi şu sonuca götürür; yazarın aklında şu aşamalar zinciri vardır; Kuça-Bancul-A.krak.r-Uc-Badal.art-Barshan ve nihai olarak Bancul'un Uc'un güneyinde yer almış olması gerekir.

[555] Yakut, i, 397, da Uc'un Karluklar'a ait olduğunu onaylar.

Barthold, erken Semirechye'sinde, s. 9, açıkça isimlerin sessel/fonetik benzerliğine bağlı olarak, Bancul'u Aksu şehriyle özdeşleştirir: Bancul ve Çince Ven-su. Chavannes'de, Belgeleri, s. 8–10, alıntılanan orijinal Çince güzergâhın özeti şöyledir.(T'ang-shu'dan, &c.): Kuça'nın 60 li batısında Pai-ma-lu Nehri geçilir; 180 li uzakta Kü-p'i-lo taş çölüne girilir ve bir diğer 120 li'den sonra Kü-p'i-lo şehrine ulaşılır. Oradan A-si-yen'e 60 li; Po-huan'a (Vei-Yung ya da Ku-ma bölgesi olarak da adlandırılır) 60 li mesafe vardır. Oradan kuzeybatı yönünde Po-huan Nehri'nin orta bölümü geçilir; oradan Siao-şih'e 20 li; oradan *Yü-çou'daki Hu-lu Nehri'ne 20 li; oradan "Yü-çou ya da Ven-su olarak da bilinen Ta-şih'e" 60 li; oradan kuzeybatı yönünde Su-lou-feng'e 30 li; Po-ta-ling'e yani Bedel Geçidi'ne 40 li.

Mesafeler ilerledikçe, Chavannes'in Yü-chou'yu (Ta-shih, "Ven-su bölgesi") Aksu ile ilk özdeşleştirmesi sürdürülemezdi ve F. Gerard'ın etkisi altında Aksu'yu Po-huan[556], Tauşkan Nehri'ni Hu-lu ve Uç'u Yü-çou [mümkün olmayan Yü-t'ien=Hotan! yerine] sandı, bkz.Nei-lo'ya Göre Batı Ülkeleri, içinde T'oung Pao, 1905, s. 553. Sorun daha detaylı olarak, T'oung Pao içinde, 1923, s. 126,Kuça, Aksu ve Uc-Turfan'ın Eski İsimleri Hakkında Notlar, başlıklı çalışması da Pelliot tarafından çalışıldı. Pelliot, Aksu'yu Han dönemi Ku-mo'suyla, Hsüan-Tsang döneminin Pa-lu-kia'sıyla, T'ang döneminin Po-huan ve İdrisi'nin باخوان 'yla özdeşleştirir. Öte yandan, Uş'u, H-çou-kia, Hechuka (altıncı yüzyıl), Ven-su (Ürsük, Ürchük) ile Yü-çou (Üchük, Hechuka) isimleri arasında bağlantı kuruyor görünmektedir.

Bunlar, Barthold'un Uc ve Bancul arasındaki özdeşlik hipotezinin nedenleridir, ancak bu hipotez bizim metnimizle zıtlık içindedir. Yakın zamanlarda düştüğü bir notta Pelliot, T'oung-Pao içinde, 1931, s. 133, eski zamanlarda son "k" ile *Uən-sįuk olarak okunan Ven-su ile Bancul isimleri arasındaki herhangi bir bağlantıyı bile kabul etmemektedir. Bununla birlikte bu düşünce üstesinden gelinemez bir zorluk yaratmaz, çünkü H.-A. ve Gerdezi'deki سحول , * سحوك *Bancuk yerini tutabilir (Arapça el yazısında çok sık rastlanan bir karışıklık).

[556] Ayrıca kr. Pelliot, İdrisi Coğrafyasında Bahovan Şehri, içinde T'oung-Pao, 1906, s. 553–556, ancak Bahvan formunun kökeni hala gizemini korumaktadır.

Her halükârda Çince güzergâh ortaya bazı zorluklar çıkarmaktadır. Yü-çou'dan Po-ta-ling Geçidine olan mesafenin (70 li=40,3 km), Uş'dan Bedel Geçidi'ne olan mesafe için çok kısa olduğunu söylemek yeterlidir[557]. Öyleyse, T'ang-şu'nun metnine Chavannes'in çevirisinde ulaşılabilir olduğuna göre, Ta-şih ya da Yü-çou'nun bu dönemde, Ven-su bölgesinin merkezi olduğunu öneriyor görünmektedir, ancak, hem erken dönemlerde hem de yazarımızın başvurduğu dönemde durum farklı olabilir[558].

15.) Uc'umuz (ki dağlara yayılmaktadır) dayanak noktasıdır ve kesinlikle Uş-Turfan'a tekabül etmektedir. Bunu, eğer Türkçede "su bölümü havzası" (genellikle akar-bakar) anlamına gelebilecek ve Karluklar ve komşuları arasındaki bölünmeye tekabül edebilecek olan *akar-bakar olarak okunursa, 14. اوراقر takip eder. Çok daha muhtemel olan ismin bozulmuş olmasıdır. Özkent, Balasagun, Koçgar-Başı, Barshân, At-başı, Ordu (=Kaşgar) ve Yarşehir'i takip ederek Bîrûnî, Canon, 6. iklimin sonunda şunu alıntılar:

	BOYLAM	ENLEM
Üj	99°20'	45°0'
احمه	100°40'	43°30'
ارمان	102°20'	44°50'

Bunların ikincisinin (en güneyde olanı), Hotan'ın kasabası olduğu söylenir ve dördüncü Kuça'ya göndermede bulunuyor olmalıdır. Her halükarda *Barman, Uc'un güneydoğusunda yer almış olmalıdır. Kaşgarlı, iii, 272: " ينكو (Yüngü?), Afrasiyab'ın oğlu[559] tarafından bu nehrin kıyısına inşa edilmiş Barman Şehri'nin

[557] Çıkışın başladığı Uç-Turfan'dan Ağaça-Kul'a 78 verst (=83 km) vardır, bkz. Kuropatkin, Kaşgarlıya, 1879, s. 306. [Ak-su'dan Kaşgar' a uzanan Çince güzergâhtaki mesafelerin benzer bir belirsizliği konusunda bkz. Sir. A. Stein, Innermost Asia, s. 839].

[558] Buna paralel bir görüş alıntılayacak olursak: Zeitch. d. Gesellsch. F. Erdkunde, xx, 1885, s. 75, Çin idari terminolojisindeki çağdaş değişimleri kaydederek, Ak-su tao-t'ai'sinin otoritesi altında dört bölgeye sahip olduğunu söyler: Ven-su cçou, yani Ak-su sınırları ("engenes Satdgebiet von A."), Kuça, Kaşgar ve Vu-şih-ç'enh, yani eski Uç-Turfan.

[559] Burada söz konusu olan kişi, kesinlikle, Visa'nın oğlu, Piran'ın erkek kardeşidir. Bu iki kardeş, Afrasiyab'ın ordusunun komutanlarıydı. Piran, Hotan prensiydi. Bkz. Şehnâme, der. Mahl, i, 338, ii, 58, iii, 564, 573, 584, Taberī, i, 600 ve 610, Tha'alibi, Ghurar akhbar muluk al-Furs, der. Zotenberg, s. 206.

(Bulaida) ötesinde akan büyük bir nehrin adıdır". Bu iki otoritenin görüşleri doğrultusunda, İdrisi'nin genellikle yanlış olan metninde, بخوان 'ın, basitçe, بارمان 'ın yerini almış olması imkânsız değildir. Caubert'in çevirisi, i, 491, şöyle devam eder: "Bahvan ….. * Dokuzoğuzlara bağlı ve bu bölgenin hakanının ailesinden gelen bir prens tarafından yönetilen bir şehirdir. Bu prensin ordusu, güçlü bir kalesi vardı. Şehir yüksek bir surla çevriliydi, bir pazarı vardı ve orada ender rastlanan bir mükemmellikte demir işleri ve çeşitli ……….. [burada Caubert tarafından 3 kelime atılmış][560]. Bahvan, doğuya doğru akan bir nehrin kıyısında inşa edilmişti. Bahvan'dan, C.rm.K'ya[561] dört günlük yol, C.rm.K'dan yukarı Barshan'a on günlük yol vardı". Bancul ve االقراقر (Akrakar)'ın yanı sıra, Barman ve Bahvan'ın da, Aksu'nun komşuluğuyla özdeşleştirilebilecek aynı yerel bölgeye gönderme yapıyor olması gerektiğini tahmin ediyorum[562]. Ama hangi Aksu? Adını bu şehirden alan ve Kaşgarlı' nın Yüngü'sü olması gereken önemli bir nehrin solundan (kuzeyinden) 6 km. mesafede, Aksu, Yängi-şar'dan yukarı akan nehrin sol yakasına yakın bir yerde yer alır. Son olarak bu iki şehrin kuzey doğusunda Kızıl-üsteng (artık bu nehre ulaşmayan Aksu'nun sol kolu) üzerinde bir Kunaşar "Eski Kent" vardır, bkz. Sir A.Stein'in Ruins of Desert Cathay, 1912, içerisindeki haritası. Aynı yazarın sonraki çalışması Serindia'yı, 1921, tamamlayan Harita 23'de Eski Kent gösterilmemektedir, ancak Kızıl-üsteng'ın batısında Paman-üsteng bulunur. Bu isim, güçlü bir biçimde, bizim Barmanlar'dan birinin adını anımsatır. [Yerel Türkler, bir sessiz harften önceki r harfini atar, örneğin apa< arpa, bkz. G. Carring, Studien zu einer Osttürkischen Lautlehre, Lund, 1933,s.114]. Dolayısı ile bizim 13.ve 14. , Aksu'nun birbirinden farklı görünümlerine tekabül eder. Kunaşar (aynı zamanda Paman-üsteng) dağlara yakın bir yerde yer alır ve dolayısıyla bizim 14.'ün koşullarını daha fazla tatmin eder, öte yandan, 13. için, 14.'ün güneyinde ya da doğusunda bir yer ileri sürmek zorundayız. Bizim *Bancul (Bancuk?) okumamız ve bunun kökeni nihai olarak halledilemez, ancak yukarıda sunulan görüşler doğrultusunda, *Bancuk< Wen-su(k) olasılığı göz ardı edilemez. Gerdezi bizim 14'ten söz etmez ve yazarımız bunu, Bîrûnî'de de izleri görülebilecek başka bir kaynaktan ödünç almış olmalıdır. (krş.

[560] Paris'teki Bib. Nat. MS. Arabe 2222 bu bölümü şöyle okur : الصناۓمنانواعالعودبو (*و) الحاربها احديد (الحرير ?) كلغغريبةمنيصع وغيرذلك جميع (االنجارة?) sonuç olarak Bahvan, demir ve ahşap ürünlerinde uzmanlaşmıştı. Demir ürünleri Tibet ve Çin'e kadar ihraç ediliyordu. İdrisi, Şehrin etrafında Türklere ait tarla ve meralar olduğunu, dağlarda misk keçileri bulunduğunu ekler.

[561] Krş. Bölüm 13, 3. İdrisi'deki mesafeler genellikle çok kısa.

[562] Bkz. 295. sayfada dipnot 4 (bizim metnimizde dipnot 20 -çn).

bölüm 10, 41. , bölüm 11, 9. , &c.) . Kaşgarlı, elbette ki, kendi kişisel bilgilerine güvenmiştir.

Barshan'ı Aksu, Kuça ve Cinancıket'e bağlayan yolun bu bölümüyle ilgili olarak, 91, infra, Tanrı Dağları geçitleri üzerine Gerdezi'nin pasajını da, 90 supra, dikkate almak gerekir:"Barshan'ın solunda (yani, güneyinde) iki geçit bulunmaktadır, birisi Bayğü (*Yabgu) diğeri ازار Azar'dır (krş. Bölüm 12,5 e düşülen not) ; ve T.f.skhan isimli nehir Çin sınırlarının doğusuna doğru akar. Bu geçit (Yabgu ?) o kadar yüksektir ki Çin yönünden gelen kuşlar, bu geçidin üzerinde uçamaz" . Kaşgarlı da, iii, 23, Barshan'a komşu bir muhitte Yargu Köyünden ve geçidinden söz eder. Bu geçitlerden birisi Bedel Geçidi olmalıdır ve Kaşgarlı Bedel-art'dan ve Yargu-(art)'dan ayrı ayrı söz ettiğine göre, ازار (Azar)'ın بدل (Bedel) ile özdeş olduğu sonucu çıkarılmalıdır (paleografik olarak önceki, sonrakinin sadece yanlış bir telaffuzu olabilir). Yabgu geçidi, bu durumda, ya Canat ya da Muzart Geçidi olmalıdır. Daha büyük bir ihtimalle de Aksu Nehri'nin kaynağına yakın olan Badal-art'ın doğusundaki Orta Tanrı Dağları'nda yer alan Canart'tır, çünkü Muzart, Badal-art'ın doğusuna çok daha uzaktır ve sadece dolaylı olarak (İli Havzası yoluyla), Issıg Göl'ü Çin Türkistan'ıyla bağlar. تغسخان Taguşhan Nehri'nin adı en iyi * تغشخان Taguşhan[563] > Tauşgan (Türkçe "tavşan") olarak yeniden düzenlenebilir ki, bu durumda bu nehir Aksu'nun önemli batı koludur. Bu nehir boyunca ilerleyen yer Bedel Geçidi'ne varır. Sonuç olarak, bizim *Yabgu-Geçidi'nin adı, Karluklar'ın orijinal Yabgu'suna isnat eder. Karluklar'ın mülkleri içinde, Barshan'dan Aksu bölgesine giden yol üzerinde yer alır[564].

[Ek not. Bizim افـرافر çok yüksek ihtimalle, iki bağımsız otorite (Bîrûnî ve Kaşgarlı) tarafından kabul edilen ve bugünkü Paman-üsteng adıyla onaylayan بارمان (Barman)'ın yerini alır. İsmin Şehnâme ile açıklanması fantastiktir ancak Müslümanlar tarafından telaffuzunu onaylar ve Çince Po-huan'dan daha fazla dikkati hak eder. Sorun, (Bahvan) باخوان formunun İdrisi'nin derlemesine nasıl girdiğidir. Bu bir, İdrisi'nin kaynakları arasında gösterdiği gizemli Janakh b (Kağan) el-Kimek'in otoritesine dayanarak, Çince formu yeniden üretme girişimi midir? (krş. Caubert,

[563] Ya da Tavuşgan.

[564] Nihai olarak, T.f. skhan'ın, Tekes Nehrinin (Issıg Göl'ün doğusuna akan Ili'nin sol kolu) adının yansıması olduğu konusundaki ilk düşüncemden vazgeçiyorum.

i,S.xxi) ? İkinci durumda, neden bir Türk liderinin oğlu, on birinci yüzyılda Müslümanlar arasında yaygın olandan farklı bir Çince (?) form kullanmıştır? Bununla birlikte,باخوان , بارمان (Bahvan, Barman)'ın sadece yanlış bir telaffuzu olabilir (- رما - grubu, eğer orijinal حوا , ر'ın altına çok yakın yazılmışsa, yanlışlıkla - ما - olarak çözümlenmiş olabilir).[Ayrıca bkz. Ek B]

Ven-su (=bizim *Bancuk) ile Yu-şu (=bizim Uç) arasındaki kesin ilişkiyle ilgili olarak sorun, belki de, aynı tarihsel alana ait olmaları itibariyle fonetik/sessel özdeşlikleriyle fazla ilgili değildir.

5.1.5 ÇİĞİLLER*

Barthold, Semireçye, 90; EI içinde Türk; Vorlesungen, 75.

جكل isminin gerçek formu, Kaşgarlı'da ,i,330, alıntılanan Farsça halk etimolojisinden (in Çiğil?) gelir. İsim, sık sık, Fars şiirinde ortaya çıkar, bkz. Mesnevi, der. Nicholson, ii,3149,iii 4131; Hatız, der. Brockhaus, i,318, şunu söyler; ba-mushk-i Chin-u-Çiğil nist hü-yi gul muhtaj.

---

* Hazırlayanın Notu: Bu konuda yapılmış çalışmalar;
Hüseyin SALMAN , "Karluklar", D.İ.A,a.g.e. ,s.509–510.
Hüseyin SALMAN, "Karluklar",Türkler –İlkÇağ, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi/Türkiye.
(R.A), "Karluklar", İ.A.a.g.e., ,s.351-352.
O. PRİTSAK , "Karahanlılar" ,İ.A.a.g.e.,s.251-273.
A. ÖZAYDIN, "Karahanlılar",D.İ.A.,a.g.e ,s.404-412.
İ. KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, s.153–156–394.
F. SÜMER, Oğuzlar ,(Türkmenler),a.g.e.
L. RASONYI,a.g.e.,156.
E. N. NECEF, a.g.e.
A. TAŞAĞIL, a.g.e. ,s.58.
Fahreddin ALİŞAR, a.g.e.s
Denis SİOR, çev. A.Gün SOYSAL, a.g.e.
Reşat GENÇ, Karahanlı Devlet Teşkilatı, a.g.e.
Ömer Soner HUNKAN, Türk Hakanlığı (Karahanlılar).a.g.e.
Bahaeddin ÖGEL, İslamiyetten Önce Kültür Tarihi, a.g.e.
Nazım TEKTAŞ, Tanrı'nın Askerleri 3, a.g.e.
Ekber N.NECEF, Ahmet ANNABERDİYEV, a.g.e.
İbrahim KAFESOĞLU, a.g.e.

Yazarımızın Çiğiller ile ilgili verileri yetersiz ve çelişkilidir. Bölüm 16'da Tuhsiler (Merkezleri Çu'nun batı yakasındadır), Çiğiller'in doğu (?) ve güneyine yerleştirilirken, bölüm 17'de Çiğiller'in batı (sic) ve güneyine yerleştirilir; bölüm 3,18'de yazar, Çiğilleri Dokuzoğuzlar'dan Issıg Göl'ün ayırdığını söyler.[565] Bazı Kırgızlar'ın, Tuhsiler'in batısında, Çiğiller'in kuzeyinde yaşadıklarında söz edilmesi gerçeği, açıkça, Tül.s Dağları'nın yanlış kavranmasıyla açıklanır (bölüm 5.8).

Gerdezi'nin Çiğiller üzerine iki pasajı bulunmaktadır, s. 89: "Tümkat'dan (Yukarı) Barshan'a giden yol[566], Çiğil yolu üzerinde (yer alan) Kümb.rkat'a varır ; oradan bir dağ olan Cil'e varır, Cil'in tanımı (tafsir) "dar" dır. [Çu'nun aktığı Buam boğazı]; oradan 12 fersah uzaklıkta 3000 kişilik bir köy olan ve Taksin'in Çiğilleri'nin[567] çadırları bulunan Yar'a varır ki bu çadırların arasında hiç köy (abadani) yoktur. Yolun solunda, Issıg Gölü yer alır."Bu metni, derhal, "Çiğil ve Türgiş'e giden yolun tarifi takip etmelidir, ancak bu tarif, yanlış anlamalarla dolu olarak S.102'de verilir. Tarif, Kumburkat'ın[568] doğusundaki sonraki aşama olan Navīkat'da (v.s. bölüm 15,3'e düşülen not) başlar, Kumburkat, açıkça iki yolun birbirinden ayrıldığı noktadır: Barshan'a "giden yol gölün güneyinden geçerken, diğeri gölün kuzeyinden "Çiğil ve Türgiş' e" gider.

Çu' nun sağ yakası (Kastek ve Kurday geçitlerinin batısı) hakkındaki durumu, bölüm 17,2'de daha ayrıntılı incelenecek olan yöneticilerin aşağıdaki listesi biraz aydınlatabilir.

---

[565] Krş. Kaşgarlı, v.i. ve bölüm 17. bölüm 6,5'de yazarımız Issıg - Gölü Balkaş Gölüyle karıştırır.

[566] Pasajın başlangıcı için v.s. bölüm 15,3'deki not

[567] M.S جكلمكسن , Bathold tarafından, "Çiğil'lerin teksin'i" değil "teksin'in Çiğil'leri" anlamına gelen جكلتكسين olarak yeniden düzenlenir (krş Mücmel el-tevarih'in Çiğil hükümdarı adlandırması olarak teksin-i Çigil). Eğer açıklamamız doğruysa söz konusu çadırlar, bizzat fikri teksin'e değil, teksin'in tebasından bazılarına aittir.

[568] Kudama, 206, كرمروا 'ın (=Gerdezi'nin Kümb.rkat'ı) Navakat'tan (*Navekat) hemen önce (yani Nakavat'ın güneyinde) olduğunu bildirir.

	GERDEZİ	MÜCMEL
Navīkat	?	Khasaki
B.njikat	Külb.gar	Kül.ngan.sh
Z.kat	ayrı dihgan	?
Süyab	Bayghü'nün kardeşi	Y.lan-shah
Hutkıyal	B.ghlila (bir Türgiş)	M.ghligha

Dağın ardındaki, yani Kastek Geçidi'nin doğusu, Gerdezi tarafından şöyle tanımlanır. "Geçidi geçtiğiniz zaman, solunda (yari yol?) , Tuhsiler'den ve *Az'lardan oluşan Türkistan (Türgişler'in) ülkesi yer alır. Orada 1000 kişilik bir köy bulunmaktadır. Yakınında , *Yabgu'nun kardeşinin yaşadığı Bigliğ Köy'ü yer alır. Beş yüz kişi onunla birliktedir, gerekli olduğunda bu rakam 1000 olur. Bu muhitle, yerel kökenli Dihkan'ı (ازآنجاراست ?) B.dan – Beden-san-ku (ya da Dan - Sankü) olarak çağrılan bir köy vardır; (köy) 7000 kişiye kadar ulaşır. Bu geçidin (Kastek mi Kurday mı?) yakınında bir nehir (ab) vardır. Bu nehrin öte yanında Çiğiller (ve bunların) çadırları ve keçe kulübelerini görürüz" [Krş. Ek B]

Bu metinlerin yakın bir analizi, su bölümü havzasının her iki eğiminin de açıkça, Türgişler' in alt bölümlerine ait olduğunu gösterir (bölüm 17). Göçebe Çiğiller'in bölgesi, bile nehrin[569] ötesinde yer alır. Bunların diğer grubunun, Issıg Göl'ün güneyinde Yar çevresinde olduğundan söz edilir. Bu bölge, yazarımıza göre Karluklar'ın etki alanına ait olsa gerektir ancak unutmamalıyız ki, aynı Türk kökenli göçebe boylar, bu gibi durumların oluşabileceği (karşılıklı? — çn) hareketlere aldırış etmeden büyük bir karışıklık içinde yaşayabilirler.

Kaşgarlı, i, 330,354, üç yerde Çiğillerden söz eder: göçebe Çiğiller (Tuhsi'lerin yanı sıra) Barshan'ın ötesinde yer alan ve İli'ye akan iki Keykan Nehriyle sulanan Kuyas (Kuyash) şehrin yakınlarında yaşadılar, aynı eser, iii,132,v.i,bölüm301,not 4. Kuyash'ın (Türkçede "Güney") İli'nin sol yakasında yer olmuş olduğu sanılmaktadır; Moğol döneminde Çağataylar'ın kamp yeriydi, bkz. Cüveyni, GMS,

[569] Geçidin doğusuna doğru akan ve nihai olarak Çu Havzasına ait olan bu nehir ya Uzun-ağaç'tır ya da üzerinde Verniy'in bulunduğu daha doğudaki Almata'dır.

i,226–7, Barthold, Otchet,66. Diğer bir göçebe grup, Taraz (Talas) Çiğil şehrinde yaşadı. krş. : MaK, 274[570] Üçüncü grup, Kaşgar yakınlarında aynı ismi taşıyan köylerde yaşadı.

Karahanlılar döneminde, Çiğil kabilesi, askeri birliklerin ana gövdesini oluşturdu. Kaşgarlı, i,330, Oğuzların, Amu-Derya (Ceyhun -çn) ile Yukarı Çin arasında yaşayan bütün Türk'leri Çiğil olarak çağırmasının muhtemel nedeninin bu olduğunu söyler.

1.) Carta Catalana'da (M.S.1375) bir Isıgöl şehri yerleştiği ve içinde bir Ermeni manastırının var olduğu görünen Sikul (*Issıg Göl) şehri, muhtemelen, gölün kuzey yakasında yer almıştır, bkz. Barthold, Issıg Göl, EI içinde. Şurası akılda tutulmalıdır ki, göl, kuzeyde, ikili bir dağ sırasınca İli Havzası'ndan ayrılmaktadır. Bu dağlar, Çu'nun bir sağ kolu olan Büyük Kebin'in aralarından aktığı Küngey ve Ala-tav'dır. Şehirle boyun merkezi arasında yer alan bu vadi, muhtemelen Çiğil işgali altındaydı. Şehrin Issıg Göl'ün güney batısında yaşayan boylarla olan iletişim hattı, gölün batı yakasını takip etmiş olmalı[571].

5.1.6 TUHSİLER*

Barthold, Semireçye, 16–18; otchet,31; Die alttürkixhen Inschriften, 18; Türk, EI içinde. Gerdezi ve Kaşgarlı, Tuhsiler adını telaffuz ederler ve muhtemelen, bizim Tuhsiler, Khizkhiziyan < Kizkhiz, Karlukiyan < Karluk, dolayısıyla Tuhsileryan < Tuhks!'da olduğu gibi çoğul ve tekillerin benzeşimleri üzerinden oluşmuştur. Orijinal ismin Türkçe olup olmadığı belli değildir. Erken bir Soğdian mektubunda

---

[570] Kaşgarlı, Çiğil adının orijinal olarak bu şehire ait olduğunu öne süren bir efsane aktarır.

[571] Öte yandan, büyük Issıg Göl'ünden ayrı olarak, iki küçük göl ve Almata'nın (verniy) güneydoğusunda tepelerde aynı adı taşıyan bir bölge de vardır. Bkz Prince Masalsky, Türkistan, s. 777. bu göller (Kırgız'lar tarafından Casil "yeşil" olarak adlandırılır), sırasıyla 5.450 ve 5.866 fit yükseklikte bulunur ve yayla yeri olarak hizmet görür.

* Hazırlayanın Notu: Bu konuda yapılmış çalışmalar;

İ. KAFESOĞLU, a.g.e. s.149–156

Faruk SÜMER, Oğuzlar(Türkmenler).a.g.e.

L. RASONYI, a.g.e

E. N. NECEF, a.g.e.,s.72-77

A. TAŞAĞIL,a.g.e.,s.118

(M.S. ikinci yüzyıl) muhtemelen aynı isim Txs'yc *Tuhsiler biçiminde ortaya çıkmaktadır, burada-ich ya da –ch eki, İran dilinde köken bildiren son eki gösterir. Metin, Reichelt, Die Soğdischen Handschriften, Heirderherg, 1931,ii,53 ve 59,Txs'ye Bntk'ye, yani, ismi T.khsich olan bir köleye ya da bir T.khsich kölesine gönderme yapar.

Yazarımıza göre, Tuhsiler'in kuzeyinde ve doğusunda Çiğiller, güneyinde Karluklar ve batısında bir grup Kırgız (bu konuda bkz. Böl.5,8 ve 14) yaşar. Bütün bu bağlantılar ihtiyatla karşılanmalıdır, v.s., s.270, 289. Daha ayrıntılı bilgiler, yazarımıza göre, Tuhsiler'in esas olarak Çu'nun kuzey yakasında (Karluklar ile iç içe) ve Çu ile İli nehirlerinin havzalarını ayıran dağın doğu yamacında yaşadıklarını göstermektedir.

Tuhsilerlerle ilgili ilgi çekici nokta, açıkça, büyük Türgiş federasyonunun kalıntıları olduklarıdır. Türgişler (Çince Tu-k'i-shih)[572] , Batı Türklerinin Tu-lu grubunu oluşturan beş klandan biridir. Türgişler'in bir kısmı İli vadisinde yaşarken, diğer grup İli'nin batısında yaşamıştır, Chavannes, Belgeleri, s. 271. Yedinci yüzyılın sonlarına doğru Türgiş U-çe-le iktidarını batıya doğru genişletmiştir. Biri İli'nin kuzeyinde, diğeri Çu'da iki konuta sahip olduğu söylenir, aynı eser. , 43, 77, 282. Daha önemli bir kişi, Batı Türk iktidarının yeniden yapılandırıcısı sayılabilecek Kara-Türgiş Su-lu'dur.(Su-lu-Çor). M.S. 716'da kendisini Türgiş Hakanı olarak ilân etmiştir, aynı eser. ,44, 81-6. Araplar, bu güçlü rakiplerine "Abül Müzahim" takma adını vermişlerdir, Taberi,iii,1593, Barthold, Türkistan, s.187, Gibb, Arab conKuests, s.60-85. 738 yılında Su-lu,Baga Tarhan (Kül-Çor) isimli Sarı Türgişler'in lideri tarafından suikastla öldürülmüştür. (Taberi, ii, passim: Kür-şül) Sorunlu bir dönemin[573] ardından Karluklar(766 yılına doğru) iktidarlarını Çu Vadisine doğru genişlettiler ve hem Kara Türgişler'i hem de Sarı Türgişler'i kendilerine tabi kıldılar, Chavannes, o.c. ,46,85.

Karluklar'ın ortaya çıkışı, sadece, politik önderliğin onlara geçmesi anlamına gelmedi, aynı zamanda, daha iyi otlak arazilerinin bunların eline geçmesi anlamına

---

[572] Türgiş telaffuzu için, krş. F.W.K. Müler, Uigarica ii, 1911, s. 95, ve O.Hansen, içinde Jour. Soc. Fino-Ougrienne, xliv/8,1930, s. 20: twrkys (Soğd dilinde)

[573] Kur-şül' ün akıbeti hakkında Araplar ve Çinliler farklı bilgiler vermektedir, bkz. H.A.R.Gibb, o.c.,91. [krş. supra, s.288]

geldi. Bununla birlikte Türgiş federasyonuna bağlı boylar tamamen ortadan kaldırılamadı; bunların bazıları batıya doğru göç etti (bölüm 19), ancak bazıları daha uzakta kalan bölgelerini korudular ve hatta muhtemelen biraz özerklikten de yararlandılar[574] I.Kh., 31, hala Türgiş boyundan haberdardır ve, s.29 (Kudama, 206), [eski?] Türgiş Hakanının[575] şehrini Navakat'ın 4 fersahlık mesafesine yerleştirir. Belhi'ye uzanan gelenek içinde (örneğin: Rst. Ve R.H.'de) Türgişler'den artık söz edilmez (Belki de Karluklar ve Oğuzlar tarafından içerildikleri gerçeğinden hareketle), ancak daha çok Ceyhani'ye dayanan yazarlar (örneğin: H.-A'da ve Gerdezi'de), Türgişler'in akıbeti hakkında daha fazla ayrıntı verirler. Barthold ve Marquart tarafından önerildiği üzere, Gerdezi'nin çeşitli pasajlarında (8125, 8416, 10223), Türkistan yerine Türgişan okumak gerekir. Karluklar ile ilgili paragraf, Karluklar'ın nasıl Türgiş Hakanının sınırları içinde yaşamaya başladıklarını ve iktidarın daha sonra nasıl bunların eline geçtiğini anlatan bir hikâye içerir. Yağmalar ile ilgili paragrafta (bkz. Bölüm 13'teki notlar) Gerdezi, Yağmalar'ın, Karluk, Haytal ve Kimekler'e karşı, hakan (Türgiş hakanı) tarafından nasıl kullanıldıklarını anlatır. Son olarak, "Çiğil ve Türgiş "e giden rotayı betimlerken (bkz. Bölüm 16'daki notlar) Gerdezi, Çu Vadisinde bulunan Türgiş kökenli iki (?) Dihkan'dan söz eder ve geçidin [Kastek ya da Kurdai] doğusunda "Tuhsiler ve ازبان 'lerin oluşturduğu Türgiş ülkesinin[*]" yer aldığını söyler. Bu isimlerin ikincisine bir paralel sadece H.-'A.'da (v.i. 1) bulunurken, ilki (Tuhsiler), H.-'A. (bölüm 17 tamamen bunlara ayrılmıştır), Mücmel el- tevârih (بحسين *Tuhsiler (?) hükümdarı Kutegin olarak çağrılır, krş. Supra, s. 292), 'Avfi (bunları, Çiğiller ile birlikte, Karluk federasyonuna dâhil eder, v.s. , bölüm 15) ve Kaşgarlı tarafından bilinmektedir. İlginç olan şudur; İli (bölüm 6,5) hakkında çok az bilgiye sahip H.-'A. ve Gerdezi, sadece Çu'ya komşu bölgedeki Türgiş ve Tuhsiler' den söz ederken, Çu civarında oturan boylar ile ilgili fikirleri (iii, 305, 307: Şü) muğlâk olan Kaşgarlı, İli'deki Tuhsiler boyundan (Kabila) söz eder.

---

[574] T'ang-şu'ya göre, Chavannes, o.c., 85-6, Karluk'ların kendilerine tabi kıldığı kabilelerden ayrı olarak bazı kabileler Uygur'lara katılmış; belirli bir T'e-p'ang-le Karaşar yabgusu olmuştur (bölüm12,10). Kabilelerin geri kalanı (200.000 kişi) Kin-so Dağlarında bağımsızlıklarını korumuştur (Chavannes'e göre, Urumchi'nin kuzeyi ?)

[575] مدينةخاقانالتركشى (var التركى). Taberi, ii, 1613, tuhaf bir biçimde ismi K مدينةخاقانالتركشى ile çözümler. Belki bu yer. Sui-shih=Tokmak (?) ile aynı yerdir.

[*] Türgişler ile ilgili olarak bakınız: Hüseyin Salman, Türgişler, T.C.Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara,1998

Burada, Kaşgarlı’ ya göre, Tuhsiler boyu, Yağma boyu ve beş Çiğil boyuyla (Taifa) birlikte yaşamıştır[576].

1.) Su bölümü havzasının doğusunda, der Gerdezi, “Tuhsiler ve اربان ’ların oluşturduğu Türgişler” bulunur. Yazarımız açıkça Tuhsiler’i Türgişler’in halefi olarak ele alır ve Türgişler bundan böyle H-‘A.’da görünmez olur. Tuhsiler’in boyları olarak sözü edilen لازنه ve فراخيه konusunda, birincisi çok büyük ihtimalle اربان ile aynı ismi temsil etmektedir; لازنه (aynı zamanda bunun eşi olan فراخيه) Arapça bir formu (* لازيه) yansıtırken, * ازين Aziyan, ismi Farsça kılık içinde verir. (krş. Tuhsiler, Karluk, &c.). L harfi ile başlayan bir isim Türkçede olası değildir; dolayısıyla لازيه الازيه al-Aziyya şeklinde düzeltilmelidir[577]. Erken Semireçye’sinde, 15 ve Die alttürkischen Inschriften, 18, çalışmasında Barthold, bu ismi, Az Budun kombinasyonunun iki farklı anlamda kullanıldığı Orhun yazıtlarında bulunan bir isimle karşılaştırmıştır: “küçük bir halk” (I, E29) ve “Az halkı”, şu pasajda açıkça görüldüğü gibi (I, N2): az budun yaghi kaldi; Kara-költä sinüšdimiz… Kül-tegin ……. az-eltäbärig tutdi; az budun onda yok kaldi, “Az halkı isyana başladı; Kara-kül Gölün’de savaşa başladık… Kül-tegin, Azlar’ın Kitabelerini ele geçirdi; bunun üzerine Az halkı yok edildi”. Bu yorum, Radloff, Melioransky ve nihayet Thomsen, ZDMG, 1924, s. 154, tarafından kabul edilmektedir. Yazıtta daha önce gelen başka bir pasajı da daha açık hale getirir ve Türgiş Kağanı’nın isyanına ve bunun bastırılışına gönderme yapar; bunun hemen ardından tamamlanmamış bir cümle gelir. Bu cümlede Bilge Kağan şöyle der: “atalarımızın topraklarının lidersiz kalmaması için [I] Az halkı örgütlendi (az budunigh itip yaratip)”[578]. Bu alıntı özellikle çok ilginçtir, çünkü Türgişler ve onların Az halefleri arasında sanki bir bağlantı kurmaktadır![579] [buduniğ- belirli nesne!].

---

576 Bkz. Ayrıca aynı eser, i, 28 (kuzeyden güneye sıralamada: Çiğil, Tuhsi, Yağma); iii, 129: Kuyas (*Kuyash ?) Tuhsiler ve Çiğil ülkesidir ve kendisine ait üç kale vardır: Sabligh K., Urang K Kuana K.

577 Keş. Bölüm 10,46 لحرز İçin الجرز

578 Thamsen, ZDMG, 1924, 148, burada “Az halkı” ile “küçük halk” arasında tereddütte düşmüş görünüyor ancak 1.NR’nin hazırlanması olarak ilki daha uygun. Krş ayrıca aynı eser. , 1, E20, burada Az (Ve?) Kırgız halklarının örgütlenmesinden söz ediliyor. Barthold, Vorlesungen, 37, “ oft [? V.M.] ” olan Az’larla, kendilerini Kott ya da Asin okunan “Yenisey O;stiaks”ları karşılaştırır, ancak, Türgiş ve Az’ların birliğine karşıt olan bu hipotez ikna edici değildir.

579 Türgişler’e karşı başka bir savaşla bağlantılı olarak az tutuq adlı yüksek rütbeli birinden söz eden bu pasajın anlamını burada tartışmaya gerek yok. Bkz. Barthold, Die historische Bedeutung, S.34, Melioronsky, o.c. , 124.

Diğer yandan, Çin kaynaklarına göre, Chavannes, Belgeleri, 67, 271, 307, Türgişler ikiye ayrılır: So-ko Mo-ho ve A-li-shih. Türgişler'in Sarı ve Siyah boyları arasındaki ölümcül mücadeleler de bilinmektedir, aynı eser. , 83–6. Sarı boylar So-ko'nun soyundan geldiklerine göre, bunların Siyah düşmanları (ki ünlü Su-lu bunlara aittir), A-li-shih olarak adlandırılan grupla aynı olabilir. Bununla birlikte, elbette ki, klanlar arasındaki ayrılıklar hattı bundan çok daha karmaşık olabilir! Bizim لازنه * الازيه 'ın belki de A-li-shih'le bir bağlantısı vardır ki bu durumda Gerdezi'nin *Aziyan'ı, başlangıçtaki al-'nin (al-Lan< Alan'da olduğu gibi) Arapça artikel sanılarak yanlış değerlendirilmesiyle oluşmuş olabilir. Bununla birlikte, Siyah boyların gösterilmesinin, kolayca * فراجيه Karaciya< Karaca ya da Karaci olarak yeniden düzenlenebilecek olan öteki فاجه ismiyle bağlantısının daha iyi kurulabileceğinden hareketle, bu önerme daha az olası görünmektedir. Orhun Yazıtlarında (1, E38) Kara-Türgişler' den özellikle söz edilmektedir.

2.) Taberi'de, ii, 1594, Suyab, Hakan Ebu Muzahim'in (yani Türgiş Su-lu) sefere çıkış yeri olarak gösterilir ve Navakat ile buraya yakın bir yerde bulunan kutsal dağa bağlanır. Gerdezi'ye göre (bkz. Bölüm 15, 7'ye düşülen not) Suyab, üç köylük bir gruba aittir. Bu köylerden birisinin (Hutkiyal), farklı olarak, bir Türgiş liderinin olduğu söylenir.(va ü Türgişi-st). Eğer و دهقان او برادر بيغو باشد با كسى او pasajı, va dihkan-i baradar-i *yabgu bashad* va ü Türgiş-st olarak yeniden düzenlenmezse, Gerdezi'nin Suyab'ın Dihkan'yla ilgili olan metni düzensizdir. Son dört kelime, bu durumda, tam olarak Hutkiyal durumunda olduğu gibi dizilmelidir ve bu, Suyab'ın Tuhsiler ile (Türgişler'in kalıntısı olarak kabul edilen) ilgili bölüm 17'ye dâhil edilmesiyle desteklenmiş olur. Bir kişi ismi olarak Baygu mümkündür ancak burada referans bir rütbeyedir ve Baygu'nun Arapça yazılışı, Yabgu'nun sürekli yanlış telaffuz edilmesidir. Bununla birlikte, akılda tutulması gereken, bu unvanın Türgişler ile değil (krş. Ayrıca infra 3), Karluklar ile (krş. Bölüm 15) ilişkili olduğudur. Suyab'daki savaşçı sayısı (20.000), Gerdezi'de verilen rakamın (500) kat aşmaktadır ki bu, muhtemelen, yazarımızın, Çiğil'e giden yol üzerinde Gerdezi'nin sıraladığı bütün köylerdeki güçleri (25.300) kabaca toplanmasından ileri gelmektedir.

Gerdezi'ye göre Suyab yerleşim grubu Navīkat'ın solunda (yani kuzeyinde), Çu'nun sağ yakasında yer alınmaktadır. Bu Müslüman Suyab[580] , Tang-şu'nun sözünü ettiği, bugünkü Çin Türkistan'ından Taraz'a (Talas) giden yol üzerinde bulunan Çince Sui- Şih'iyle aynı olamaz. Burası, Çu Nehri'nin güneyinde (ki burada nehrin ötesinde 40 li mesafede Kie-tan Kutsal Dağı yer almaktadır) bulunmaktadır; Chavannes, o.c. , 10, bu şehri aşağı yukarı Tokmak ile özdeş sayar. Krş. Ayrıca Barthold, Otchet, 31 ve Christentum, 9 (pek anlaşılır değil). Çu Vadisi'nin arkeolojisi hala tamamlanmamış durumdadır ve sadece sistematik kazılar bu özdeşlikleri kesin hale getirebilir.

3. Gerdezi'ye göre bu köy, su bölümü havzasının doğusunda, belki de İli'nin kaynağının en kuzeybatısı olan ve Kurday Geçidi'nin doğu tarafında doğan Kap Nehri üzerindedir. Ayrıntılar aşağıdaki gibi çizelge haline getirebilir:

	H-A(Hudûd el-âlem)	GERDEZİ	MÜCMEL
İsim	Bigliligh	Bigligh	Athligh (?)
Prens	*Yinal-beg-tegin	j.nüba'nın kardeşi	Yinal-tegin
Gücü	3.000	500-3000	?

Gerdezi prensin unvanını vermez ve Suyab yöneticisi (v.s.2.) Baygu'nun kardeşi olarak adlandırmasında olduğu gibi, sadece, bazı جنوبه (Canube)'le[581] olan aile ilişkisine işaret eder. Bu formların her ikisi de aynı Yabgu unvanını yansıtabilir ve Suyab ve Bigliliğ'in aynı ailenin kontrolü altında bulunduğuna işaret edebilir. Bizim kaynağımızda her iki yer de Tuhsiler altında ele alınır. Bu durumda bir

[580] Barthold, Semirechye, 18, bunu Kara-bulak'la özdeş tutar ancak Kara-bulak ile kastettiği Tokmak'dan Cil-arik'e giden yol üzerinde bulunan Büyük Kebin'e yakın bir yerde bulunan bölgeyse, bu konum Gerdezi'nin gösterdiği yere (yolun "sol"u) uymaz. Ben, Suyab için, Rus tekerlikli araç yolunun dağı geçtiği ve Kastek Geçidi'nin kuzeyinde bulunan Kurdai (Kurday "pelikan") Geçidi yönünde bir konum önerirdim. [Bkz. Harita vi üzerinde Suğati durağının konumu.] ["su" anlamına gelen yab <ab'da olduğu gibi, Sü-yab = "Çu kanalı" ?]

[581] Aynı C.nüba (*cabbuya) formu, son Türgiş Kağanının selefi olan ilk Karluk liderinin unvanı olarak Gerdezi'de, 82g, mevcuttur. Bundan hemen önce, 82s, Karluk yöneticisine verilen unvan خبوی telaffuz edilir. Yabgunun farklı biçimleri üzerine bkz. Marquart, Eransahr, 247, Wehrat, 143, Provincial capitals, 10. Orta Fars metni Yabb (ü). Hakan' dan söz eder. Krş. ayrıca Ermenice Cebu-hak'an [v.s. bölüm 15'e düşülen not].

seçenek karşı karşıya kalırız: ya Türgiş-Tuhsiler yöneticileri, Karluklar'ın yabgu unvanına benzer bir unvan kullandılar ya da Gerdezi, Tuhsiler'in Karluklar tarafından aşama aşma yok edildiğini öneren geç dönemlere ait bazı verileri kullanmaktadır.[582]

Alternatif Soğdian Bigliliğ adı, orada bir Soğdian kolonisinin varlığına işaret etmektedir, krş. Barthold, On The Soghdian And Tokharian Languages (Rusça), İran içinde, 1926, i, 35. Bizim Bigliliğ, Soğdianlar'ın yaşadığı, yine bir Beg-tegin tarafından yönetilen ancak Dokuzoğuzlar altında söz edilen (bölüm 12,6) beş köyden tamamen farklı görünmektedir.

4. Sıralama düzenine göre bu köy Tuhsiler topraklarının en doğusunda olmalıdır. Gerdezi, Dihkan'ı, B.dan Sangu, "yerel" kökenli olan Bigliliğ'e komşu bir köyden söz eder. Bu ifade köyün, iki Tuhsiler köyü "arasında" yer aldığı yönündeki bizim ifademize uyar. Bununla birlikte, savaşçı sayısı (7000), yazarımızın ifade ettiğiyle kesin bir çelişki içindedir. Alternatif, bizim Ürkath'ı, Özkent'in bir tekrarı kabul etmektir (bölüm 15,8)

5.2. KUZEYBATI TÜRKLERİ

Güneydoğu Türklerinin anlattıktan sonra yazarımız daha kuzeydeki kabile gruplarına başlar. Doğudan batıya hareket eder ve özellikle, bölüm 20–22, Ural bölgesine gönderme yapar. Bu sistem, bizim metnimizdeki bazı önemli noktaları açıklar (bkz. Bölüm 22).

---

[582] Sonraki varsayım, bizim metni düzeltmemizle çelişir *va ü Turgishi-st

5.2.1 KİMEKLER[*]

Marquart, Streifzüge,79,340; Marquart, Komamen, 89-113, 171-2, 205, ve passim; Barthold, Kimek, EI içinde; V.P. Semenov (editör), Kirgizskiy kray, SPb, 1903, Haritayla birlikte (vol.xviii Rossiya. Polneye geograf. opisaniy). [Marquart, Die iki ırmak, içinde Ostas. Zeit., 1920, viii, 293-6]

Gerdezi'nin aktardığı efsane, 82–3, Kimekler'in Tatarlardan ayrılmış olabileceğini gösterir. Orijinal yedi klanın yer adları şöyledir: Imi, Imak, Tatar, Bayandur, Kıpçak, *Nilgaz[583] , ve Aclad (?). Kaynağımız, kabilenin on bir bölümü olduğunu öneriyor görünmektedir.[584] Kimak adı (Kimek telaffuz edilir), Marquart' a göre İki-Irmak "iki Imak" ın kısaltmasıdır (muhtemelen federasyonun ilk iki klanına gönderme yapılmasıyla). Kaşgarlı, Kimekleri bilmemekte, sadece Yamakları (*Yimek) bilmektedir. Bunlarla ilgili olarak, iii, 22, "bizimle birlikte Kıpçak olarak değerlendirir, ancak Kıpçak Türkleri kendilerini farklı bir grup (hizb) olarak görür" der. Bu ifade, Kimek federasyonundan arta kalanların yeniden gruplama sürecinin, yeni söz sahibi kabilenin, Kıpçaklar'ın liderliği altında çoktan tamamlandığını gösterir. (bölüm 21)

Kimek sınırlarını belirlemek kolay bir iş değildir. Kaynaklarımızın kafa karışıklığı ve yalpalamaları, kabilenin yaşam alanında bazı tarihsel yer değiştirmeleri ya da boyun klanlarının kışlık alanlardan (Kışlak) yazlık ortak alanlara (yayla) mevsime bağlı hareketlerini yansıtıyor olabilir, krş. Marquart, Komamen, (162) Yazarımız ve Gerdezi'de de görülen, kaynağımızın en büyük coğrafi hatası, İrtiş'in

---

[*] Hazırlayanın Notu: Bu konuda araştırma yapmış tarihçilerin eserleri;

Faruk SÜMER, "Kimek" ,İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1967c.6 s.809–810.

Faruk SÜMER, "Kimek" İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.26,Ankara,2002,s.25–26.

İbrahim KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, a.g.e.

Faruk SÜMER, Oğuzlar(Türkmenler)-Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, a.g.e

Laszlo RASONYI, a.g.e.

İbrahim KAFESOĞLU, a.g.e.

Ahmet TAŞAĞIL, a.g.e.

[583] L.nigaz'ın yerine; Nilgaz klanı, hâlân, Sawa'nın Shah-sevan'ı arasında bilinmektedir: bkz. Minorsky, Sawa, EI içinde

[584] Ya da on iki, eğer kağanın kendine ait bir klan varsa

aşağı yatağını bilmemeleridir. İrtiş'in sol kollarıyla, İtil(Volga)'in sağ kollarının hemen hemen birbirinin içine geçtiği bölgede İtil ile birleştiği sanılmaktadır. Sonuç olarak, İrtiş'in varsayılan kıvrımına akan Işim'in de batıya doğru aktığı düşünülmekte ve Hazar'ın kuzeydoğu köşesine dökülen bazı nehirlere karıştırılmaktadır. Son olarak, en önemli otoritemiz olan Gerdezi'nin, Kimek'e giden rotayla ilgili olarak, güzergâhın bazı varyantlarını karıştırmış olması olasıdır.

Sınırlarla ilgili olarak kaynağımız, Kimekler'in doğu komşularının, Kırgızlar (bölüm 14'de doğrulanır) olduğunu söyler, oysa 'Avfi (krş. Bölüm 14'e düşülen not), Kimekleri Kırgızlar'ın kuzeyine yerleştirir. Gerçekte, Kimekler ile birlikte, yazarımız da Türk kabilelerinin kuzey kemerini tarif etmeye başlar: Kimek, Oğuz, Peçenek, Kıpçak ve Macar. Macarlar'ın yeri bakımından bu düzenlemeden çıkarılacak önemli sonuçları ileride göreceğiz (bölüm 22). "Artuş" ve "İtil"in Kimekler'in güneyine yerleştirilmesi, Kimekler'in bu nehirlerin ötesinde yaşadıkları anlamına gelir. [Ayrıca, bu yerdeki آتل , اسس/ رس 'ın basit bir yanlış anlaşılması olabilir.][585] Her ikisi de "Kimekler'in batısında" yer alan Kıpçaklılar ve Kuzey toprakları arasındaki ilişki, kuzeybatı anlamında alınmalıdır. Bütün bunlar, Kimek'in temel sınırlarının, İrtiş'in kuzeyinde Obi'ye kadar, Batı Sibirya'da yer almaktadır[586]. Gerdezi, Kimek topraklarının çok soğuk olduğunu ve kışın atlarını, عراق / اعراق Ülkesinde اوكتاغ 'a (Uktağ) taşıdıklarını söyler (krş. Bölüm 12,17'ye düşülen not). Öte yandan (bölüm 5,19), bir dağın ki açıkça bu dağ Ural'dır, "Rus sınırının sonu ile Kimek sınırının başlangıcı arasında" uzandığı söylenir. Bu demektir ki, iki halk, birbirine doğrudan komşu olmadan, dağın iki karşıt ucunda yan yana gelmiştir. Bu, Kimekler'in (ya da en azından bunların Kıpçak kolu, bölüm 21), bir dönem, Ural'ın güney kısımlarına doğru genişlediğini gösterebilir. Kimekler'in askeri baskın etkinlikleri geniş bir alanı kaplamıştır. Bölüm 12,10 altında C.mlikath, Dokuzoğuz ülkesinin bu saldırılara maruz kaldığından söz edilir.

Bölüm 6,42'de Artuş, Oğuzlar ve Kimekler arasında akan bir nehir olarak tasvir edilir ancak bölüm 18'de Oğuzlardan ve Kimekler'in yakın komşuları arasında

[585] Bununla birlikte, Volga'nın Altaylardan doğuşu üzerine bölüm 6.43'e düşülen nota bakın.

[586] Kaşgarlı' nın Haritasında (güneyden kuzeye) Ila, Art.sh, isimsiz bir nehir ve Y.mar nehirleri, bir yöre boşalıyor olarak gösterir. Y.mak (Yimak, bizim Kimekler' in bir klanı), Art. ş' nin sol yakasında, C.m.l ve Kay'ı isimsiz nehir üzerinde gösterir. يمار *Yumar = Obi, krş. Barthold, Vorlesungen, 96.

söz edilmez. Bununla birlikte Kimekler'in kış mevsimlerinde Oğuz ülkesini ziyaret ettikleri söylenir. Bu son ayrıntı Maq.,274, açıklayabilir. Burada, İsficab'a (bölüm 25,84) bağımlı yerler sıralamasında, Savran'ın (= bölüm 25,90. Şabran), Oğuzlara ve Kimeklere karşı bir sınır karakolu olduğu, Ş.ğl.can'ın Kimek yönünde bir sınır karakolu olduğu söylenir. Bu göstergelere göre, olay onuncu yüzyılın ikinci yarısı civarında yer almıştır.

Kimek'e giden yollara geçtiğimizde, ilk önce, Taraz'ı (bölüm 25,93) Kimek hükümdarının konutuna giden rotanın başlangıç noktası yapan Kudama ve erken I.Kh.'nin, 28, anlatımını kaydetmeliyiz. Yol üzerindeki ilk aşamanın konumu (كويكت veya كواكت) ve rotanın başlangıç yönü hala karanlık ancak Kudama, 205 10 ve 26216, farklı olarak, Taraz-Külan yolunun solunda, yani kuzeyinde, Kimek sınırına kadar uzanan bir kum çölünün uzandığını söyler. Bir seyyahın *Kuvekat'dan yola çıkmadan önce 80 günlük bir yolculuk için gıda depolamak zorunda olduğu gerçeği kuzey istikametine stepler üzerinden gidileceğini gözetir. Her (I.Kh) halükârda, Kimek'e giden yol, Taraz'ı Semireçye'ye bağlayan yoldan tamamen farklı işler, bkz. Bölüm 15- 17 ve bölüm 25, 93'e düşülen notlar. Ebu Dulef Mis'ar b. Muhalhil'in, Marquart, Streifzüge, 79, ve İdrisi'nin, Marquart, Komomen, 111–112, güzergahları fazlasıyla karmaşıktır ve hiçbir pratik yardımları yoktur. Kimek'e giden rotanın tek ayrıntılı tarifi, Gerdezi'de bulunur, 83. Tamamen farklı bir noktadan başlar (kuş uçuşu, Taraz'ın 850 km kuzeybatısı) ve bunu takip eden alanlar aşağıdaki aynı eserden alınmıştır.

a.) Farab'dan (بارهاب telaffuz edilir, krş. bölüm 25, 88) Dih-i Nev'e (bölüm 26, 29);

b.) اوبوقمن (ya da اولوقمن) olarak adlandıran bir nehir ve kumlar geçilir;

c.) hemen ötesinde, K.ndav.r-taghi'ye ulaşan bir kum çölünün (krş. bölüm 7, 81) başladığı سقوق (ya da سفوق) Nehri geçilir (bölüm 5, 12);

d.) "aynı" nehrin (S.kuk) ağaçlık yakaları, büyük K.ndav.r dağından doğan nehrin kaynağına kadar takip edilir;

e.) bu dağdan yol 5 günlüktür, ağaçlar arasından nehre اسس doğru alçalır, ki bu nehrin suları siyahtır ve doğudan Taberistan (Hazar) denizine doğru akar;

f.) Asus'dan, bunu takip eden, Kimek sınırının başladığı yerdeki ارتش nehrine. Bu nehir büyüktür ve suları siyahtır.

Marquart, Komanen, 205, سقوق 'i, kuzeyden güneye akan ve Perousk Şehrin kuzeydoğusundaki kumlarda kaybolan Sari-su sanmaktadır; *Kundavar'ı Ulu-dağ ile, اسس 'ı Ishim* ايشيم ile özdeş sayar ve nihai olarak İrtiş ارتش 'e giden yolun izini Pavlador yönünde arar. Bu çok zekice bir öneridir. K.ndav.r'ı (belki de Kandur için *Kand-ur), göze çarpan bir sınır işareti olan Ulu-tau'yla ("Ulu Dağ", krş. bölüm 5,12) özdeşleştirmek gayet cazip. Ayrıca, bu dağdan gelen Sari-su'nun iki kaynağının isimleri: Sari-Kangir ve Kana-Kangir, *Kandür'le[587] uzak bir benzerliğe sahip. Bununla birlikte, şu gerçeği aklımızda tutmalıyız. Gerdezi'nin rotasının başlangıç noktası, Perovsk'dan aşağı doğru 280 km. mesafede, bugünkü Kazalinsk yakınlarında yer alan Dih-i Nev = Yengi-kand = Kuaryat al-haditha'dır. Sari-su'yu takip etmek için, Sir-Derya(Seyhun)'yı nehrin ağız bölgesine kadar indirmeye hiç gerek kalmamış olurdu. Eğer Gerdezi'nin başlangıç noktasını kabul edersek, ilk nehri (b) Irğiz, *sukuk'u (c) Turgay[588] kabul ederek, Kazalinsk'in kuzeyine doğru olan rotayı izlemek zorundayız; Sukuk'u geçmiş olmakla yol, nehrin kaynağının batı (sağ) yakasını takip ederdi; K.ndav.r, iki nehrin birbirine çok yaklaştığı yer alan Turgay ve İşim arasındaki su bölümü havzası, önemsiz yükseltilerden oluşmaktadır (Ulu-Dağ'ın kuzeydeki devamı) ve ben, Gerdezi'nin, yaptığı tarifte Kimek'e giden iki farklı yola ait verileri bir biçimde birleştirdiği varsayılmazsa, verileri nasıl uzlaştıracağımızı bilmiyorum. Mevcut bilgilerimize göre K.ndav.r ile Ulu-Dağ'ın özdeşliğini kolayca kurban etmemeliyiz[589].

Şu ana kadar, Gerdezi'de, Asus'un akış yönü tarifine ve yazarımızda, her ikisinin de batıya doğru aktığı ifade edilen رس ve ارتش nehirlerinin tarifine karşıt olarak, اتش 'ın İrtiş'in yerine kullanıldığı varsayımını üzerinden hareket ettik. İkinci

---

[587] V.S bölüm 5,12'ye düşülen not. Kararali'yi rotamıza uydurmak zordur [K.ndav.r, v.i, s.324, ve Rusça ve Gürcüce aile adı Кандаур -OBiçin]

[588] [Ebul Gazi'nin metninde (v.i.3) olduğu gibi ارغزساوق Irghiz-Turghay bölgesini gösterir, Savug, açık biçimde, diğer türlü bu ayrıntılı sıralamada sözü edilemeyecek olan Turğay Nehrine gönderme yapar. Savug "soğuk" adını, Marquart'ın "soğuk" yerine kullanılan Türkçe kelime olarak yorumladığı Gerdezi'nin سقوق 'yle karşılaştırmak çekici görünmektir. Bu durumda, Gerdezi'nin güzergâhıyla (Irğiz ve Turghay nehirleri boyunca ilerleyen) ilgili benim açıklamamın olasılığı yükselmektedir.]

[589] Semanov, o.c. 354–355, Yukarı Irshim'de (hala İrtiş'in en yakın noktasından 450 km Circa'da) yer alan Atbasar'ı Ulu-Dağ'ıyla (400 km. circa) bağlayan ve oradan, hemen hemen antik Tanaz'la aynı yönde (başka bir 625 km.), Sir-Deryanın'nın doğusunda yer alan Suzak Köyünün güney yönünde 19.yy Kazak Han'larına ait üç mezar yer alır (yani 1917'den önce kullanılan terminolojiye göre "Kırgız"). Bu Atbasar-Suzak yolu, "Kimek yoluyla" ilginç paralellik taşımaktadır, en azından eski coğrafyacıların tanımladığı gibi.

duruma göre, bu nehirler İlek ve Yayig olmalıdır (bölüm 6, 41. ve 42.'ye düşülen notlar) ve rotanın kuzeybatı yönünde olduğu düşünülmelidir[590].

1-2.) "Andar az Kıpçak", açıkça, Kimek sınırlarının kuzeybatı hududunu oluştururken, Karkarhan (?) güney hududunu oluşturur. İrtiş'in Kimekler ve Oğuzlar "arasında" aktığı konusundaki kelimelere, tam manasıyla yorumlanmazsa, İrtiş'in güneyindeki dağlık bölgede ve Semipalatinsk'in 350 km.'lik mesafesinde bulunan Karkarali düşünülebilir. Yaptığım çeviride (v.s. s.100) terimi, deneme mahiyetinde, "Cis-Kıpçak" olarak yorumladım, ancak, eğer az, burada bir İdafat'ın yerini alırsa, terim "Kıpçak'ın iç (kısmı) anlamına gelebilir. [Krş. :H.-'A, fol. 3a13].

3.) Y.ğsun-yasu'nün yeri, iki nehrin özdeşliğine bağlıdır. Gerçekte İrtiş ve İtil birbirinden çok ayrı yerlerde bulunurlar. Ayrıca, bölüm 18,3.'de, grafik bir hata yoluyla, اتل , bölüm 6,41'de sözü edilen nehrin yerine kullanılabilir.

[Ek not. يغسون ياسو Kompleksi. Bir dereceye kadar, Müslümanlar tarafından sırasıyla يوره (ya da يوغره) olarak bilinen en kuzeydeki iki halkın isimlerini araştırmaktadır, bkz. Marquart, Arktische Lander içindeki referanslar. Bîrûnî'nin, Canon'unda, 7. iklimden sonra, koordinatlar tablosunun en sonunda bu iki halktan söz edilir. باد السر (okuyun: * بادايسو) şu başlığa sahiptir: "Bulgarlar onlarla ticaret yapar", öteki halk şöyle tarif edilir: "açıkta bulunan nesneleri takas ederek ticaret yapan vahşi olan Yüralar'ın ormanlarında bulunur".

Visular, Fin kökenli Vesler ile özdeşleştirirken (bkz. Bölüm 44'e düşülen not), Yuğralar, Ugrian Ostiakslar'ıyla ve Vogulslar ile özdeşleştirilir (v.i., bölüm 22)

M.S. 1216 yılında Harezm-şah Muhammed(Alâeddin Mumammed,1200–1220), Kanglılar'ın lideri Kadir Han'a karşı bir sefere başladı[591]. Cüzcani, Raverty'nin çevirisinde ulaşılabilir, S. 267, şöyle der; Muhammed,"Türkistan'ın Yigur'una kadar sızdı, o kadar kuzeye gitti ki, Kuzey Kutbuna ulaştı ve alacakaranlık

[590] Rotaların karıştırılması olasılığının kaynağı konusunda, v.s., s.305, satır 11.

[591] Br. M us. Add. 25.785 (fol 145a) خانكهبسرشقغانتتاربود ki bunu şöyle okuyorum: ki bi-sar-i *Kangliyan-i Tatar bud. Kangli'lerin, Kıpçak'larla çok yakın bağlantıları vardı, krş. Barthold, Vorlesungen, 114 ve 116. Kıpçak'lar, eskiden, Gerdezi'ye göre bir Tatar bölgesini de içine alan Kimek federasyonuna aitti (sonraki Moğollardan ayırt edilmelidir). Dolayısıyla Cüzcani'de ki isimler kombinasyonu gayet makuldür. Kadir Han'ın "Yimak'larla bağlantısı üzerine, krş. Raverty, s. 1097.

ışığının gözden asla kaybolmadığı bir bölgeye ulaştı. Bölüm c. Bu pasaj, açık ki, İbn Fadlan'ın raporundan (Yakut, i, 755–756) bu yana Müslümanlar arasında yaygın olan en kuzeydeki topraklarla ilgili hikâyelerden esinlenmiştir.

Harezm-şah'ın gerçekten bu kadar kuzeye gidip gitmediği ayrı bir konuydu. Aynı kampanyadan söz eden yazarlar arasında Nesevi'ler Houdas, s.9, ماهارغز "İrğiz Nehri"nden söz eder, Cüveyni, i, 101, Kanglılar tarafından işgal edilen Kara-Kum'dan (اقامتقنقايانبودقراقمكهموضح) ve قياى ile قيمج nehirlerinden söz eder. Nesevi'nin İrghiz'i, Samara'dan aşağı İtil'e akan daha kuzeydeki İnğiz nehirlerinden biri olamaz; Ebul-Gazi, der. Desmaisons, S.10, sırasıyla Nesevi'nin aktardığı isimlere tekabül etmesi gereken ve aynı bölgeye gönderme yapan İnghiz-Savuk ve Kara-Kum'un oluşturduğu batı sınırları Yayik ve Sir-Derya(Seyhun) olan Şiban'ın ulusundan söz edilir[592].

Bir nokta gayet kesindir. On ikinci yüzyılın sonlarına doğru Kıpçaklar ile (Kanglılar muhtemelen bunların bir klanıydı), Yigur ya da Yugur olarak bilinen bazı kabileler arasında bazı bağlantılar mevcuttu. Harezm-şah arşivinden elde edilen bir bölgede, 578/1182, Barthold, Türkistan, 370 (ve metinler i, 79), Harezmşah, bütün Kıpçak kabilesiyle birlikte Alp-Kara اوران 'nın boyun eğişini kaydeder ve en büyük oğlunu yanında çok sayıda يوغورزادكان 'la (var بوغرادكان) birlikte hükümdarın kampına gönderdiğini ekler. Çok büyük olasılıkla bu isme gösterilen başka bir referans, Siyah ve Beyaz İrtiş'in Hazar'a (Hazar Denizi-çn) aktığını ifade eden Mesûdî'de bulunur, Müruc, i, 213. Mesûdî, bu nehirlerin üzerinde كماكبيغور hükümdarlığını yer aldığını bildirir. Marquart'ın *Kimek-yagbhuy düzenlemesi yerine (Kimek liderini şad-tutuk olarak çağıran Gerdezi'ye, 83, karşıt olarak), bu ismi* Kimek –Yigur (بيغور) olarak yeniden düzenler ve Oğuzname'nin يغور [593] ve az önce aktarılan يغور 'ıyla karşılaştırır.

Mesûdî'nin metnine göre, bu, ya bir Kimek ülkesi sınırlarının adıdır ya da bir Kimek bölgesinin. Yugur-zade (=*banu yagur) ifadesi ikinci varsayımı

---

[592] Kara-Kum Kumları, İrtiş'in boşaldığı Çalger gölünün güneybatısında yer alır.

[593] Raverty, kendi MSS'inde bulduğu Yiğur'un Arapça telaffuzunu vermez, ancak, Br. Mus. MSSS. Add. 26.189 (fol. 1296) ve Add. 25.785'de (fol. 145a) برفت ……. تركستان (?) görüldüğü kadarıyla orijinalin * بغور olduğu düşünülebilir.

desteklemektedir. Yazarımızda bazı kafa karışıklarının olması muhtemeldir ancak bu Kimek kabilesinin Kuzey Yugralar ile hiçbir ilgisinin bulunmadığı kesindir.

Bizim يغسونياسو 'in, İtil (*Asus?) ile İrtiş arasında yer alıyor olarak tarif edilmesi gerçeği, Müruc'da, i, 213, tarif edilen doğal koşulları anımsatmaktadır ve en azından bizim bölüm 6,42, Mesûdî'nin nehirleriyle aynıdır. İlk يغسون öğesi, kolayca, * يغور 'a doğru düzeltilebilir (س , غ ile arasındaki uzun bağlantının yanlış okunması olabilir). Daha zor olan ياسو'dır. Türkçe'de Yasi'nin "enli, geniş" anlamına gelmesi gibi, burada "bir düzlük" anlamında duruyor olabilir mi? Gerçek şu ki, Yasi'nin, en azından on ikinci yüzyıldan bu yana Yaxartes'de bulunan bir şehrin adı olduğu onaylanmıştır, bkz. Barthold, Vorlesungen, S. 141]

4.) نمكيه çok büyük olasılıkla يماكيه Yimakiya? 80 günlük mesafe için, Taraz'dan كويكت 'a 7 fersah ve oradan Kimek hükümdarının konutuna (mavdi') 80 gün sayan I.Kh 'ye bakınız, 28, aynı şekilde Kudama, 209, 262.

5.) Dih-i Çub (bölüm 6, 42 ve 43. Dih-i Chübin) "Ağaç Köy"; konumu üzerine, v.s. bölüm 6, 43.Ebu Dulef Mis'ar b. Muhalhil, Oğuz Şehri'nin taş, ağaç ve kamışlardan yapıldığına söz eder.

5.2.2. OĞUZLAR[*]

Houtsma, Die Oğuzenstamme (Oğuzname), WZKM içinde, ii, 1888, s. 219–33; Barthold, Oğuz ve Türk EI içinde; An Historical Sketh of the Turkmen People (Rusça), çeşitli yazarlardan derlenen bir cilt içinde Turkmeniya, Aşkabad, 1929 [alıntı: Turkmeniya], 5–69; Vorlesungen, 101; Marquart, Die Chronologie d. Alttürk. Inschr., 10,24; Komanen, 25-6, 34, bölüm c ; A.Z. Velidi, Meshhedskaya rukopis' İbn el Fakih, Bull. Acad. Des Sciences de Russie içinde, 1924, 237–48; Köprülü-zade Mehmet Fuat, Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar, Türkiyat Mecmuası İçinde, İstanbul, 1925, i, 1–20.

Bölüm 19–22, Ural bölgesine bitişik, kuzeydeki "Türk" kabileler içinde özel bir grubu anlatır. Bkz. Harita vii.

Oğuzlar (Arapça yazımda Guz), isimlerinin gösterdiği gibi, orijinal Türkçe kaynaklarda Oğuz olarak adlandırılan halkın bir parçasıydı. (v.s. bölüm 12'ye düşülen notlar ve Kaşgarlı, i, 56–58). Türk (Oğuz) kabilelerinin Maveraünnehir ve Horasan'a doğru süzülmeleri İslam'dan önce başladı: Hazar Denizi'nin güneydoğu köşesindeki stepler, muhtemelen altıncı yüzyılda, Türkler tarafından işgal edildi (Dihistan Meliki Şul, krş. Marquart, Eransahr, 73, Barthold, Turkmeniya, s. 12-13) ;

---

[*] Hazırlayanın notu: Oğuz tarihinin aydınlatılmasında çalışmalar yapmışlardır. Bu tarihçilerin büyük bir bölümü Hudûl el âlem'den faydalanmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı:

F. Sümer; Oğuzlar (Türkmenler)-Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, a.g.e.

F. Sümer, "Oğuzlar",İ.A., a.g.e.

İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, a.g.e.

İ. Kafeoğlu, "Oğuzlar"Türk Dünyası El Kitabı, a.g.e.

M.A. Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, a.g.e.

A. Taşağıl, a.g.e.

O. Turan, a.g.e.

Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang- shu) , a.g.e.

Ebü'l Fazi b. Ebi'l-Hayr Reşidüddin Fazlullah-i Hemedani,718–1318; Çev. Zeki Velidi TOGAN, Oğuz Destanı Reşidedin Oğuznâmesi Tercümesi ve Tahlil, Enderûn Yayınları,2bsk,İstanbul,1982.

Sergey GRİGOREVİÇ AGONCANOV, çev. Ekber NECEF, Ahmet ANNABERDİYEV, Oğuzlar, Selenga Yayınları,2002

Faruk SÜMER, Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara,1967.

M.Fuat KÖPRÜLÜ, Türkiye Tarihi: Anadolu İstilâsına Kadar Türkler, Akçağ Yayınları, Ankara,2005

Saadettin GÖMEÇ, Türk Kültürünün Ana Hatları, Akçağ Yayınları, Ankara,2006

Halaç'ların erken tarihli benzer bir göçü için bkz. Bölüm 17'ye düşülen not. T'ang-şu'ya göre, Karluklar, MS.766 yılında sonra ikametlerini Çu Vadisine kaydırdı. Sultan Sancar'ı esin alan Belh bölgesi Oğuzlar'ının kökenini açıklayan önemli bir pasajda İbn el-Esir, xi, 117 (yıl 548/1153) şöyle der: "Bazı Horasanlı tarihçiler onlar hakkında daha kesin bilgi vermektedir. Bu Oğuzların, Maveraünnehir'e hudut bölgelerinde soydaşları var. Dokuzoğuz ülkesinden, en uzak Türk topraklarından, halife Mehdi (MS. 775–85) zamanında geldiklerini söylerler; İslam'ı kabul ettiler ve sonu gelene kadar, büyücülükle mucizeler yapan al-Mukanna'ya yardım ettiler. Ordu bunların üstüne yürüdüğü zaman, onu terk ettiler, bulundukları her hükümdarlıkta yapmayı alışkanlık haline getirdikleri gibi. Hükümdarlıkları yapacakları da buydu ancak Karluklar bunları cezalandırdı ve yerlerinden sürdü." Her ne kadar bu pasaj esas olarak Belhi Oğuzlar'ını referans gösteriyorsa da, Batı Türklerin karışıklık içine girmesi benzer göçlere neden olmuş olmalıdır[594]. Daha sonra Oğuzlar, en isabetli yorumu Jean Deny'in yaptığı, Türk Dilinin Grameri Paris, 1921, s. 326, Türkmen adıyla bilinir oldular. Buna göre Türkmen, Türkçede bir yoğunlaştırma veya büyütme anlamı veren "artırma" son eki man/man'le oluşur (Koja-man "kocaman"); bu teoriye göre Türkmen, "Türk pur sang" (saf kan Türk-ç.n.) ya da İtalyanca "Turcone" anlamına gelebilir[595].

Yazarımız, Oğuz ülkesinin kabaca söylersek, İrtiş, İtil, Hazar Denizi ve Maveraünnehir arasında yayıldığını söylemektedir. Bölüm 6,42'de, Ağaç Köy'den (bölüm 18,5) aşağı doğru İrtiş'in, Kimekler'in Oğuz ülkesini ziyaret ettiklerini ekler (bölüm 18) [596]. Gerdezi, 107, de Kimek ülkesini İrtiş'in ötesine yerleştirir ancak Oğuzlara hiçbir göndermede bulunmaz. İtil'in nasıl, hem batıda hem kuzeyde (?) Oğuz sınırlarını oluşturduğunu anlamak zordur ancak bölüm 50'de açık olduğu gibi, Hazarlar'ın İtil'in ötesindeki bölgeler üzerinde çok az kontrolü vardır ve Mesûdî, Müruc, ii, 49, nehir donduğu zaman İtil boyunca Oğuz akınları olduğundan söz eder. Benzer (fakat daha açık) bir Oğuz sınırları tanımı, Oğuzları Curgan (Gürgenç)-

---

[594] Rus vakayinamelerin, özellikle, T'uchüeh'lerle(Türklerle) bağlantılı Tork<Türk'e olarak Guz'lara başvurmaları ayrıca karakteristiktir. Krş. Aristov, Zametki, Zhivaya Starina içinde, 1896, s. 312.

[595] Bu açıklama, Barthold'un Cüveyni'den aktardığı hikâyeyle tamamen uyuşmaktadır. krş. yayınlanmış baskı, ii, 88 (burada Ilak-Turkman, Ilak-T.rkan'ı ikame etmek zorundadır); krş. ayrıca Gerdezi, der. M.Nazim, s. 8519.

[596] Mes'ûdi'de, Müruc, i, 213, Guzlar, Siyah İrtiş ve Beyaz İrtiş üzerine yerleştirilir, bununla birlikte Beyaz İrtiş *Kimek-Yighur sınırları olarak tarif edilir (v.s. s.310)

Farab-İspicab hatlı boyunca uzanan İslam toprakları, Hazarlar, Kimekler, Karluk toprakları ve Bulgar'lar arasına yerleştiren Ist.'de, 9, bulunur.

İrtiş ile İtil arasında uzanan steplerin tarihsel durumu hakkındaki bilgi yetersizdir. Aral Denizi'nin batısında uzanan Gürgenç'den Peçeneklere giden yol üzerinde, Gerdezi, Oğuzlardan söz etmeyi atlar, fakat herhangi başka bir kabileden de söz etmez. Öte yandan, MS. 929 yılı sonbaharında, yaklaşık olarak Harezm-şah'tan Bulgarlara aynı yol üzerindeki seyahat eden İbn Fadlan, Üst-yurt (Aral Denizi ve Hazar Denizi arasındaki plato) ile A.Z. Velidi'nin, o.c., 246, Emba[597] ile özdeş saydığı Cam Nehri arasındaki bölgede Oğuzlara rastlanmıştır. Cam'ın öte yanında, seyyah Başgırtlar'ın ileri karakollarını bulmuştur.

Bölüm 19'da yazar, Oğuz Hükümdarının kışlık evi olarak Sir-Derya üzerindeki Dih-i Nev'den bölüm 26,29'da söz ettiğini unutarak, Oğuzlar'ın fazla sayıda lideri olduğunu, şehre sahip olmadıklarını söyler. Bu ikinci pasajın kaynağı, I.H'nin, 393, kaynağıyla aynı olabilir. İbn Fadlan, Oğuz hükümdarı yabgu, onun naibine Kuzerkin (?) unvanını verir, bkz. A.Z.Velidi, o.c. , 245.

Oğuzların karakteristiklerinin kaynağı belirsizdir. Oğuzlar hakkında ayrı bir bölümü olmayan Gerdezi, 81, sadece yerlerinden غز söz eder ve orijinal yağmur taşına bunların sahip olduğunu söyler. Yazarımız bu ayrıntıyı atlar, fakat belki de, "doktorların" (yani Türk büyücüleri kam) gücüyle ilgili parçası bu hikâyeyle bağlantılıdır. Ebu Dulaf Mis'ar b. Muhalhil'e göre, Yakut içinde, iii, 448, yağmur mıknatısı (hijara wa hiya maghnatis al-matar) Kimeklere aittir.

---

[597] Ebul Gazi, s.92, Emba için جم 'ı kullanır.

5.2.3 PEÇENEKLER[*]

V.G. Vasilyevsky, Byzantium and the Pecheneys (Rusça) yazarın Trudi'sinde, SPb., 1908, i, 1-175; P.Golubousky, The Peçeneks, Turks, and Poloutsi before the Mangol Invasia (Rusça), Kiev. Universit. Izv. içinde, 1883–4 (Paris ya da Londra kütüphanelerinde bulunmuyor); Marquart, Streifzuge, 63; Marquart, Komanen, 25-6, 98-9 bölüm c; İngilizce kısa bir araştırma için şu çalışma, C.A.Macartney, The Peçeneks, The Slavanic Review içinde, viii, 1929, s. 342-53.5. Nemeth, Die Irschriften des Schatzes van Nagy-Szent-Miklos, Bib. Orient. Hurgarica içinde, ii, Budapeşte, 1932 (anlaşıldığı üzere onuncu yüzyılın başlarına ait kapların üzerindeki yazıtlar; yazar, o zamandan kısa sürer önce bugünkü Macaristan'da yaşamış Peçenekler'in hükümdarlarına affetmektedir bu yazıtları ve Gerdezi'de Peçenekler'in sayısız altın ve gümüş kaplara sahip olduğunu okumak hayli ilginç). D.A.Rosovsky, The Pecgenegs, Torks, and Berendeys in Russia and Hungary (Rusça), Seminarium Kondakovianum içinde, Prag, 1933 (sonraki dönemle ilgilidir; iyi tamamlanmış Rusça ve Macarca bibliyografya).

Bölüm 20 ve 22'nin yanı sıra 43–44 ve 48–52, hepsi de ayrı temel kaynağa bağlı olan ve sadece detaylarda farklılaşan I.R. , Gerdezi, Bekri ve Avfi'nin ilgili bölümleri arasında ilginç paralellikler kurar.

Yazarımız Peçeneklerden iki bölümde söz eder; bölüm 20'de eski Peçenek ülkesi anlatılırken. Bölüm 47'de yeni yerleşim yerleri anlatılır. Bilgileri iki farklı

---

[*] Hazırlayanın notu: Bu konuda yapılmış çalışmaların bir kısmı:
F. Sümer; Oğuzlar (Türkmenler)-Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, a.g.e.
İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, a.g. e.
A. Taşağıl, a.g.e.
O. Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, a.g.e.
Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang- shu) , a.g.e.
E. N.NECEF, a.g.e.
Hüseyin Namık ORKUN, Peçenekler, Remzi Kitaphanesi,1933
Akdes Nimet KURAT, Peçenek Tarihi, İstanbul Devlet Basımevi,1937
Laszıo RASONYİ, Yay. Adnan MÜDERİSOĞLU, Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkleri "Hazarlar, Macarlar, Kürttürkleri, Hunlar, Ogurlar, Avarlar, Sabirler, Göktürler, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar, Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, Atabegler, Memlûkler, Timurlular, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları,1983

kaynaktan toplayarak, aynı anda var olan Peçenek göçünün ardışık iki aşamasını aktarır.

Olguların tam bir sunumu, Marquart'ın, Komanen,25, "Güney Rusya'nın tarihsel etnolojisinin temeli" olarak tanımladığı "Constantine Poephyrogenitus'un De administrando imperio" bölüm 37'de bulunur. Bizanslı yazar,Παϝζανακîταιlar'ın yaşadığı bölgenin ilk olarak, *Macarlarla [598] ve Oğuzlarla komşu olduklarını yer aldıkları İtil ve Yayik (Ural Nehri) arası olduğunu söyler. Kitabın kompozisyonundan elli beş sene önce (kitap MS.948'de yazıldı) [599], Hazarlar ve Oğuzlar aynı anda Peçenek'lere saldırdı ve daha sonra Oğuzlar tarafından işgal edilen ülkelerinden çıkardı. Peçenekler yeni bir ülkede yaşamaya başladı (daha önce Magyarlar tarafından işgal edilen yerler)[600]. Buradan diğer yerlere olan mesafeler şöyledir: Hazarlara ve Oğuzlara beş gün, Alania'ya 6 gün (krş. bölüm 48) ve Mardia'ya 10 gün (krş. bölüm 52). Çalışmasının 42. bölümünde Constantine, daha geç bir tarihte (Magyarlar'ın Etelkuzu'dan kovulmasından sonra, bölüm 22) Peçenek mülkleri, aşağı Tuna üzerindeki Distra'ya[601] karşıt bir yerden Sarkel'e (Don'da bir Hazar kalesi) kadar uzandığını belirtir. Dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki bu olaylar Ist., 10, tarafından da bilinmektedir. Şöyle der Ist.; "Baçanak (Peçenek) olarak bilinen bir Türk kabilesi, topraklarından çıkarıldıktan sonra, Hazar ile Rum arasına yerleşti. Yerleri, kendilerine ait eski yurtları değildir ancak geldiler ve burayı işgal ettiler". Yazarımızda, Azak denizi yakınlarında Peçenekler'in yaşadıkları yerler bölüm 47'de tasvir edilir. Bu bağlantı içinde, kabilenin sonraki göçleri üzerine 'Avfi'nin metnini incelememiz için nedenlerimiz var.

Bizim bölüm 20, şüphesiz, MS.893'den (ya da 889) önceki durumu ele almaktadır. Const. Porph.'ın, o.c., kendi zamanına kadar bazı Peçenekler'in Oğuz egemenliği altında yaşadığını kabul ettiği doğrudur, fakat yazarımıza göre Türk Peçenekleri komşularıyla savaş halindeydi ki bu onların hala bağımsız olduğunu

---

[598] Krş. Başkırtlar(Başkurtlar) = Macarlar üzerine İbn-i Fadlan, v.v., s.312, satır 19

[599] 889'da, Reginais Abbatis Prumiensis Chranican'a göre. Krş. Nemeth, o.c. , s.48

[600] Daha kesin olarak, Konstantine'nin Λεβδia olarak adlandırdığı ve Azov Denizi'nin kuzeyinde bir yere yerleştirilmesi gereken bölge, nehri χιδμάς alais Χιγγοονλούς , Moloçnaya'ya akan Çingul (?) nehriyle özleştirilir. Magyars'lar, Dniepr ve Sereth arasında uzanan Atelkuzu ("nehirler arası?") olarak bilinen ülkeye göçtü. Peçenekli'lerin yeni bir ilerleme hareketi, Magyars'ları Korpathians boyunca bugünkü topraklarına göç etmek zorunda bıraktı (M.S. 900'den hemen önce).

[601] Distra=Durustulum=Silistria (Silistre -çn).

gösterir. Bu durum, aynı kaynağı kullanan Gerdezi'nin paralel metninden de açık olarak anlaşılmaktadır. Gerdezi, Peçeneklerin, iktidarlarının doruğunda sürülere, atlara, değerli vazo ve kemerlere, boğa kafası biçiminde savaş trampetlerine çok sayıda silaha sahip olduklarını anlatır. Gerdezi, 95, Gürgenç'ten (Harezm-şah) içinde, Harezm-şah dağına[602] dokunan ve Aral Denizi'ni sağda bırakan Peçeneklere varan bir dağ tasvir eder. Suyun sadece kuyularda bulunabildiği çölde bir yolculuktan sonra, onuncu günde, su ve av bolluğu içinde daha rahat bir ülkeye ulaşılır. Peçeneklere varan bütün seyahat on yedi gün sürer. Ülkeleri 30 gün mesafelik bir alana yayılır ve komşuları şunlardır; doğuya doğru Kıpçaklar, güneybatıya doğru (10 günlük mesafede) Hazarlar, batıda Slavlar. Bu tablo, bir canlı tanık olarak Ibn Fadlan'ın 922 yılında bulduğu tablodan tamamen farklıdır. Peçenekler ile, جخ Nehrinin (A.Z. Velidi; *CayihYayik) güneyinde karşılaşır ve bunların yoksulluğuyla (şüphesiz M.S.893 tarihli olayların bir sonucu) Oğuzların zenginliğini karşı karşıya koyar. A.Z. Velidi, o.c.,246, bu Peçeneklerin göçebe "proleter" (catak) sınıfına ait olduklarını düşünür ve bunların kısa süre sonra İtil'i batı istikametinde geçtiklerini ekler[603].

Yazarımız, Peçenek sınırlarını belirlenmesini ciddi olarak bulanıklaştırmaktadır. Topraklarının, insan yaşamayan Kuzey Bölgesi'ne kadar ulaştığını söylemez, ancak Kimek ülkesiyle karşılaştırma yapması, Peçeneklerin çok soğuk bir bölgede yaşadıklarını gösterir. Bölüm 44'de, Rus'un doğusunda, altında sadece Ural dağlarının ya da bunun (batı) uzantılarının anlaşabileceği Peçenek dağlarının yer aldığı söylenir[604]. Bölüm 6,43'de, Bulgar'ın İtil akıntısı Türk Peçenekleri, "Burtas(Bulgar)dan ayırır. Yazarımız (bkz. Bölüm 51), bir hafta sonucu, Burtas(Bulgar) ile İtil Bulgarlar'ını kat eder. Bölüm 19'da, İtil, Oğuzlar'ın batı ve kuzey sınırlarını oluştururken, bölüm 20'ye göre Oğuzların batı ve kuzey sınırlarını oluştururken, bölüm 20'ye göre Oğuzların batı komşusu Peçenek Türkleridir. Bu durumda yazarımız, Peçenek sınırlarının Urallar'dan aşağı İtil'in sağ (batı) yakasına yayıldığını mı düşünmekteydi? Hala en güç olanı bölüm 6,45'dir. Buna göre esrarengiz Rüta Nehri (batı yönünde akmaktadır!), Peçenekler, Macarlar ve Ruslar arasındaki sınırda bulunan bir dağdan doğmaktadır. Böylesine bir düşünce, bir

---

[602] Yani, Üst-yurt'un Çink'i. Bakri, 42, dağı, Gürgenç'ten 10 fersahlık bir mesafeye yerleştirir.

[603] Ancak, v.s., Const. Porph., o.c., cap. 37.

[604] Kuzey ucunda Ruslar'ın, güney ucunda Kimekler'in yaşadığı sanılmaktadır, krş. bölüm 18.

dereceye kadar, eğer yazar Peçeneklerin ve Macarları, ya da bunların bir parçasının, İtil'in büyük kıvrımının (Kazan bölgesinde) güney batısında bulunduğunu düşünüyorsa anlaşılabilir.[605] Ruta, Peçenekler ve Ruslar arasındaki sınır olarak düşünülmüştür. (krş. bölüm 42)

Ne bölüm 20'de ne de bölüm 50'de, Peçenek Türklerinin ve Hazarların doğrudan komşu olarak düşünülmemiş olması ilginçtir, bununla birlikte Const. Poeph'den biliyoruz ki Peçenekler, Oğuzların ve Hazarların ortak saldırıları sonucunda eski yerleşim yerlerini terk etmiştir. Gerdezi'nin metni (v.i.) gayet açıktır.

5.2.4 KIPÇAKLAR[*]

Marquart'ın Komanen'i, Komans-Kıpçakların kökeni ve akıbeti üzerine özel bir çalışmadır; muazzam sayıda az bulunur materyal ve birçok değerli öneriler içermesine rağmen, yazarın kendi ifadesiyle, s. 206, sadece öncü çalışmadır. ("Pionierarbeit"); krş. Önemli eleştiriler değerlendirmeler için Pelliot, Tour. As. içinde, nisan 1920, s.125–86, ve Barthold, Russ. ister zhurnal, vii, 1921, s.131-56. Ayrıca bakınız, Kipcak, EI içinde, A.Bruce Boswel,The Kıpçak Türkleri, The

---

[605] Peçenek'ler Burtas'ın (yani Bulgar) ve Baradhas'ın kuzeyinde yaşadılarsa, nasıl Volga boyunca Guzlar ile komşuluk yapabilirler, eğer Etil(İtil-Volga) kelimesiyle Koma'yı anlamamız gerekmiyorsa? Ancak bu tahmin yeni zorluklar yaratmaktadır. Mesudi'ye göre, Tanbih, 160, Peçenekler'in göç bölgesi, Aral Denizi'nin aşağı bölgelerine kadar genişlemiştir (bazen?).

[*] Hazırlayanın notu: Kıpçak tarihinin aydınlatılmasında yapılan çalışmaların bir kısmı:

R.R.A.,"Kıpçak" ,İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.6,İstanbul 1967,s.713–716

Mualla Uydu YÜCEL, "Kıpçak" , İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002c.25,s.420–421

F. Sümer; Oğuzlar (Türkmenler)-Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, a.g.e.

İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, a.g.e.

A. Taşağıl, a.g.e.

O. Turan, a.g.e

Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang- shu),a.g.e.

Murat ADJİ, çev. Zeynep BAĞLAN ÖZER, Kaybolan Millet (Deşt-i Kıpçak medeniyeti),Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara,2001

Ahmet GÖKBEL, Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi),Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000

Murat ADJİ, çev. Zeynep BAĞLANÖZER, Kıpçaklar (Türklerin veBüyük Bozkırın Kadim Tarihi),Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, Ankara,2002

Slavanic Review içinde, vi, 1927, s.68-85 (popüler makale) ve D.Rasovsky, Polovtsi, Seminarium Kondakovianum, vii, 1935, s.1-18 çok iyi bir Avrupa bibliyografyasıyla (devam ediyor) [bölüm ii, aynı eser, viii; 1936, s.19-40]

Hifşak < Kıpçak, Kıpçak adı, R.Kh.'de de, 31, kabul edilir. Ruslar, Kıpçakları batı dillerinde Pallidi, Falanes, Valani, Valven, bölüm c terimlerinin tekabül ettiği Polovtsi "sararmış, soluk" olarak çağırır. Bu isimler grubunun Müslüman yazınında hiçbir karşılığı yoktur[606]. Kıpçakların Bizans İmparatorluğu ve Batı Avrupa'da bilinen başka bir ismi Comani, Commani'dir, ki bu, Kıpçakları القمانين ve topraklarını قمانيه (Javbert'in çevirisi, ii, 395,399 bölüm c) olarak tanımlayan İdrisi'de (belki de Avrupalı bir kaynaktan alıntı yapmaktadır)[607] de bulunmaktadır. Bütün bu unvanların özdeş tutulması, açık ki, RubeuKuis'tendir (Paris, 1839, s.247): "Commani Kvi dicuntur Copthat [*KuipchaK]; a Tevtanicis vero dicuntur Valani [Falani okuyun] et provincia Valania [Falania okuyun]. "Coman-Kuman isimlerinin kökeni karanlıktır. (krş. bölüm 14,1'e düşülen not) Marquart'ın böylesine istisnai bir önem yüklediği قون İsmi (ki hala şüphelidir!), Magyar'ca Kun formunu açıklayabilir fakat Kuman'ın nedenini açıklayamaz. قون 'ı dikkate almasak bile, Macarca Kun'un Kuman'dan türeyişini hayal edebiliriz ancak, Magyar'ca Kun olarak yaşamaya devam ettiği (?) varsayımı ile birlikte, eski *Kun'un Kuman'a doğru genişlemesinin hiçbir açıklaması yoktur.

Kırgızlar, Kimekler'in ve Ruslar gibi Kıpçakların da, kaynağımızda, Kuzey Issız Toprakları'nın yakın komşuluğunda yaşadıkları anlatılır. Bunların güneyinde[608] Peçenek Türkleri yer alır. Kaynağımız, Kıpçak sınırlarını oluşturan Rus nehrini (yukarıda Kama'yla bağlantı kuran İtil?) da ekler.[609] Bu durumda, Kıpçakların İtil'in yukarı yatağının sol yakasında bulunan Rus'tan aşağı akıntı yönünde yaşadıkları düşünülmektedir. Bununla birlikte, bu, sadece yazarımıza özgü tamamen hayali bir kurgudur, çünkü aynı materyalleri kullanan Gerdezi, farklı olarak Kıpçakların

---

[606] Ancak, v.i. , s. 317, Barthold'un Sari yorumu.

[607] Bununla birlikte, Gerdezi'nin Kimek'e giden yol üzerinde saydığı (bkz. Bölüm 18'e düşülen not) اوبوقمن (ya da اولوقمن) ve Reşidûddin'in verdiği قناتى (farklı yazılır قمنآى ve قمقاتىكوز) isimlerin hala yeterince açıklanmadığı akılda tutulmalıdır, der. Berezine, Trudi V.o. , vii, 162, Uygur'ların onuncu kabilesinin ismi olarak, krş. MaeKuart. Komanen, 91 ve 58.

[608] Okuyun: batı (?). krş. Peçenekler konusunda Gerdezi, v.s., 314. satır 20

[609] Öte yandan Türk Peçenekler'in kuzey sınırı, Kıpçak'larla bağlantısından söz edilmeyen gizemli Ruhta nehridir (bölüm 6,45). Bu durumda, yazarımızın haritasında, Rutha'nın Rus'ları ve Peçenekleri sadece Volga'nın sağ yakasında ayırdığını düşünebiliriz. [ya da kuzey yerine doğu mu okumalıyız, krş. supra not 1]

Peçeneklerin doğusunda yaşadıklarını söyler. Doğuya kuzeyle ikamet etmekle yazarımız, gerçek durumu çok da dikkate almaksızın halkları şemasına uydurmuş oluyor.

Gerdezi, 82, Kıpçaklardan, Kimekler'in yedi kabilesinden biri olarak söz eder Yazarımız, Kıpçakların kurtuluşunun sonraki bir aşamasına başvuruyor görünmektedir: Hükümdarlarının Kimeklere olan feodal bağımlıklarını kabul eder fakat Kıpçaklıların, belki Andar az Kıpçaklı olarak adlandırılan sınırla Kimekler'den ayrılan ayrı bir kabile olduğunu düşünmektedir. Kıpçakların Kimekler ile kurdukları birlik formunun, on birinci yüzyılın sonralına doğru ne ölçüde değiştiği, Yimakları, yani muhtemelen Kimekliler'in iki orijinal klanından birisi, Kıpçakların bir tür uzaktan akrabası olarak gösteren Kaşgarlı'dan (iii,22), v.s., p.305, yapılan alıntıya gösterir M.S. 1318'de al-Warrak Yimakları Kıpçakların bir klanı olarak gösterir, krş. Marquart, Komanen,157.

Marquart, aynı eser, 100 Oğuzların Peçenekler üzerindeki zaferlerinden ilk yararlananın Kıpçaklar olduğunu varsaymakta haklı olmalı. Göçebe kabilelerin Güney Rusya'da sonraki silsilelerini karakterize etmek için şu olgulardan söz etmek yeterlidir[610]: 1036 yılında Kiev Yoroslav'ı Peçeneklere son darbeyi indirdi. 1054 yılı Rus vakayinamelerine göre, ilk defa hem Torklar (= Oğuz) hem de Polovtsiler'in (=Kipchaa) ortaya çıkmalarından söz eder. Oğuzlar açık ki Kıpçakların baskısı nedeniyle kaçmaktaydı. Bundan sonraki 170 yıl boyunca Moğol istilasına kadar (M.S. 1224) Kıpçaklar Kafkasya altlarındaki steplerin efendileri olarak kaldılar.

Kıpçak kabilesinin oluşum sürecini açıklarken Marquart, kabilenin Moğollaşmasında (?) üç tedrici aşama varsayar. Gerdezi'ye göre Kimekler Tatarlardan ayrılmıştır. (Marquart'ı takiben, o.c., 95, yedinci yüzyılda); ikinci olarak, 'Avfi'de sözü edilen Moğol Markalar'ın bir klanı olan Kunlar, 11. yüzyılın başlarında orijinal kabileleri harekete geçirmiştir, o.c., 55,57; üçüncü olarak Kıpçak devletinin kuruluşu (Yuan-şih'de *Kin ch'a), orijinal yaşam yerleri Kuzey Çin'deki Cehol yakınları olan bazı prenslerin ulaşmasıyla açıklanır, o.c, 115,117,137. bu olguların çoğunun doğrulanmaya ihtiyacı vardır ve bunların Marquart tarafından

[610] Daha güneye ve batıya göçleri burada tartışamayız. Bkz. Şimdi Rasovsky, o.c.[Peçenek'lerin Kiev üzerine ilk saldırıları, M.S.968 tarihli Rus vakayinamelerinde kayıtlıdır].

yorumlanmasına ihtiyatla karşılanmalıdır (bkz. Marquart'ın kitabının Pelliot ve Barthold tarafından gözden geçirilmesi ve sonraki Vorlesungen, s.114).

Göçebe kabileler arasındaki göçler zincirini, Kunlar'ın (K.ri) Sari (zamin-i Sari) istila etmesiyle başlatan 'Avfi'nin çokça tartışılan pasajından burada söz etmek gerekir. Sari halkı (ahl-i Sari)[611] Oğuz_Türkmen'lere baskı uygular, bunlar da Peçeneklerin yaşadığı yerlerin güneyine göç eder (bölüm 47). Marquart'ı Komanen'ini incelediği eserde Barthold, Sari'lerle Kıpçakların anlaşılması gerektiğini düşünür ve bu hipotez şu olguyla desteklenir; Oğuzların önlerine katıp kovalayan ve daha önce Oğuzların adıyla anılan steplere kendi adlarını (Dasht-i Kıpçak) veren halk Kıpçaklardır. Hatla Barthold, sari<sari'nin, Türkçe "sarı", batıda Poloutsi, Pallidi, bölüm c isimleriyle bilinen halk için uygun bir isim olduğunu önerir. [Kıpçak'ların orijinal grubunun, Batı Türklerinin "Sarı" klanlarıyla bir ilgisinin olup olmadığı merak uyandırıcıdır, v.s. bölüm 17].

Barthold'un bu hipotezine karşıt olarak, 'Avfi'nin metninde ahl-i Sari'nin sadece "Sari [olarak adlandırılan sınırların] halkı" olarak yorumlanabileceğini öne sürdüğü olgu vardır. Bununla birlikte, Sari-su adı, bazı "Sarı" kabilelerle bağlayıcı bir hat oluşturabilir (v.s.s.284. n.5). Dahası, Türklerin اوبوقمن olarak isimlendirdiği topraklar, Sari-su'ya gittiği sanılan yol üzerinde yer almaktadır (v.s.,s.315,n.3), Bu sonraki ismin Kumanlar ile ilgisi varsa, bu, "Sari halkının", Kuman'lardan (= Kıpçak) farklı olmadığını gösterir.

[611] Mevcut haliyle metin, Sari halkı üzerinde herhangi bir Kün liderliğinden söz etmez.

6.SONUÇ

Türk Dünyasının incelemeleri günümüzde üç kıtaya yayılmıştır. Bunun başlıca nedeni Orta Asya'dan yapılan göçler ve Türklerin milli benliklerini yitirmeden zorlu koşullara dayanabilmeleridir. Orta Asya göçleri dünya tarihini de etkileyen önemli olaylar arasında sayılmaktadır. Milletlerin büyük gruplar halinde yerlerini terk etmeleri sıkça rastlanan bir durum değildir. Dünyada hiçbir millet büyük zorluklar ile karşılaşmadığı sürece yurdunu terk etmemiş. Karşılaştıkları zorlayıcı nedenlerden dolayı Türklerde anayurtları Orta Asya'yı terk etmek zorunda kalmıştır.

Orta Asya'dan yapılan göçler dört yöne olmuştur; doğu, batı, kuzey ve güney bölgesidir. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren Türk göçlerine rastlıyoruz. Bu göçler milattan önce başlayıp, milattan sonraki devirlere de devam etmiştir.

M.Ö. göçler hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Bu göçler, M.Ö. 1700'den itibaren başlamış Çin'in Kansu ve Ordos bölgesi, Meopotamya, Anadolu ve Ege Bölgesine kadar yayıldılar. Milattan sonra gerçekleşen göçler hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahibiz. Hunlar Orhun Bölgesinden Kuzey Kazakistan bozkırlarına, Türkistan'a ve Avrupa'ya; 350'lerde Afganistan ve Güney Hindistan'a; Ogurlar güney-batı Sibirya'dan Güney Rusya'ya(461-465), Oğuzlar Orhun Bölgesinden Seyhun Nehri kenarlarına (10.asır) ve sonra Maveraünnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya (11.asır); Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve Uzlar(Oğuzlardan bir kol) Hazar Denizi'nin kuzey bölgesinden Doğu Avrupa ve Balkanlar'a (9.ve 11.asır) göçler gerçekleşmiştir. Bu göçlerin özellikle Dünya ve Türkiye Tarihini etkileyenleri Hun ve Oğuz göçleridir.

M.Ö. gerçekleşen göçlerin belli hedefleri ve sonuçları olmamasına rağmen M.S. göçlerde birçok önemli sonuçlara rastlıyoruz. Bu göçler yeni yurtlar edinme ve Dünya Tarihini etkileme bakımından önemli sonuçları bulunmaktadır. Bu göçleri sonuca ulaştıran noktalar önemlidir. Bu boyları ve önemli sayıda toplulukları, bu kadar uzak noktalara kadar dağılmadan ve sosyal yapılarını koruyarak yer değişimini sağlamak kolay olmamış. Dünya tarihçileri açısından araştırılmaya değer bulunmuştur. Bu başarıda Türklerdeki hükümdarlık anlayışının etkisi büyüktür.

Hükümdar ve ailesinin kutsal sayılması, sıkı bir töre anlayışı içerisinde hükümdara bağlılık idareyi kolaylaştırmış. Gittikleri bölgelerde dağılmadan yeni devletler kurup, bu bölgelerin tarihini etkilemişlerdir.[612]

Gittikleri bölgelerde sayıca üstünler ise fetihler ile bu bölge ele geçirilmiş ya da sağlam yapılı atik gençlerin gittikleri yerlerde önemli konumlara gerek devlete egemen olmalarını sağlamıştır. Bu sırada yurtlarını kaybeden, bozkırın şartlarında savaşmaya alışmış bu Türk toplulukları ile karşılaşılan yabancı unsurların hayal ürünü birçok hikâye uydurmalarına neden olmuştur. Türklerin yaşadıkları bölgeler genellikle bozkır alanları idi. Bu ise Türklerin doğayla baş etmelerini sağlamış, haşin ve sert görünüşlü, sağlam yapılı, mücadeleci insanlar olmalarını sağlamıştı. Bunun yanı sıra hızlı hareket etmeye mecbur olmaları ise kanunlarını kısa sürede gerçekleştirip adil olmalarını sağlamıştır.

Türk Boylarının göçlerinin Milatta önce ve sonra incelediğinde keyfi nedenlere dayanmadığını ve zorunluluk neticesinde olduğu görülmektedir. İlk olarak ekonomik nedenlerin etkili olduğunu görmekteyiz, Orta Asya'nın, iklim ve toprak koşulları yönünden tarım ve hayvancılığa elverişsiz hale gelmesi; kuraklık ve aşırı soğuklar; nüfusun hızla artması karşısında, mevcut geçim kaynaklarının yetersiz kalması; hayvan hastalıkları başlıca ekonomik nedenler arasında sayılabilir. Bunun yanı sıra Türkler sadece yabancı memleketlere değil daha iyi imkânlara sahip Türk boylarına saldırmalarına sebep oluyordu. Bu ise Türk toplulukları arasındaki siyasi anlaşmazlıklar ve bunun neden olduğu savaşlar sonucunda kaybeden taraf göç etmeyi tercih ediyordu. Özellikle 10. ve 11.asırda bu tip göçlere daha sık rastlıyoruz. Dış baskılar da bu göç nedenleri arasında etkili olmuştur. Çin-Kitan- Moğol baskıları sonucu Türkler bu bölgelerde başka bir milletin egemenliğinde yaşamaktansa yurtlarını terk etmeyi tercih etmişlerdir. Göçebe bir yaşam tarzı sürmeleri daha hızlı hareket etmelerini sağlamıştır. Gittikleri yerlerde yeni yurtlar kurma düşüncesi hâkim olmuştur. Türklerin uzun bir dönem yaşamış olduğu göçebe hayat tarzı ve bunun doğal neticesi olarak, devamlı yer değiştirmesi ve boylar arasında yaşanan mücadelelerden dolayı, kendileri tarafından kaleme alınan yazılı eserlerin sayısı azdır. Olanlarında günümüze kadar korunmadığını biliyoruz. Bu sonuç bizi kendimizin anlatımından değil başkalarının bizi nasıl gördüğünden oluşmaktadır.

[612] İ.KAFESOĞLU, a.g.e., s.53-54.

Daha önce bahsettiğimiz gibi bozkır şartlarının neticesi sert mizaçta Türk boylarıyla karşılaşan yabancılar Türkler hakkında hayal ürünleri hikâyeler uydurmalarına neden olmuştur. Bu ise bize Türk tarihini incelerken farklı coğrafyadaki birçok eseri incelememiz ve karşılaştırma yapma zorunluluğunu doğurmuştur. Tezimize konu olan 10. yüzyıl Türk boyları incelendiğinde pek ayrıntılı bilgilere rastlayamıyoruz. Boyların kurduğu siyasi münasebetler ve coğrafi konumları bunda etkili olmuştur. Bu boylar tarihimiz için önemli bir noktayı temsil eder. Onlar olmadan büyük Türk devletlerini incelemek eksikliktir.

Tezime konu olan Hudûd el-âlem 10.asırda yaşamış olan Türk boylarının hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır. Geniş coğrafyaya yayılmış olan Türk boyları hakkında çeşitli alanlarda bilgilere rastlıyoruz.10.asır Türk Dünyası için büyük bir öneme sahiptir. İslamiyet Türkler arasında daha hızla yayılmaya başlamıştı. Türkler için sürekli bir göç yolu oluştu. Hudûd el âlemde ile bu boyların X.yüzyılda coğrafi konumlarını yeryüzü şekillerini, boyların birbirleri ile mücadeleleri yaşam şekillerinde meydana gelen değişiklikler incelenmektedir. Ayrıca bu yüzyılda göç hareketlerinin boyları etkileri hakkında önemli veriler elde edebiliyoruz. Tezimizin ilk bölümünde Hudûd el âlem'in çevirisini hazırladık. Bu sayede sadece Türk boyları hakkında verdiği bilgilerden değil diğer devletler ve toplulukların açıklamalarından faydalandık. Türklerin hangi komşuları ile ne tür bağlantıları olduğu ortaya çıkmış oldu. Kitap bir coğrafya kitabı niteliği ile Dünya'yı tanıtmayı amaçladığını belirtmiştik. Fakat kitabımız sadece yeryüzü şekilleri, ülke ve şehir isimleri hakkında bilgi vermekle yetinmemiştir. Farklı coğrafyada yaşayan toplumların yaşam şekillerini de açıklamıştır. Bu yönüyle bakıldığı zaman bir kültür tarihi kitabı niteliğindedir. Kitabın içeriğini incelediğimizde;

Yerleşim yerlerinin özellikleri açıklanmış, insanların yaşadığı evler hakkında bilgi verilmiştir. Bölgelere ait mimari eserler, önemli kişilerin mezarları tanıtılmıştır. Örneğin denizler ve körfezler bölümü açıklanır iken ilk bölümde Türklerin komşuları hakkında da bilgi ediniyoruz. "Denizler ve Körfezler hakkında nutuk :1.) İlk olarak, bizim Doğu Okyanusu olarak adlandırdığımız Yeşil Deniz. Sınırları, bilinebildiği kadarıyla, güneydeki medeni yerlerin sınırlarından Ekvator'a, Vak Vak Adası'na, Vak Vak topraklarına, Çin ülkesine, Dokuzoğuz ve Kırgız topraklarının sınırlarına dek uzanır. Bu denizin bilinen körfezi ve boğazı yoktur."

Toplumların yaşam şekilleri , diğer toplumlar ile ilişkileri, askeri kuvvetleri , silahları, savaşçılıkları, savaş taktikleri, bölgelerin güvenliği ve bunu sağlamak için yaptıkları çalışmalar , halkın mizacı (uyumlu ,iyiliksever, barışçı,kötü huylu,savaşçı..), toplumların yabancılara davranışları açıklanmaya çalışılmıştır.

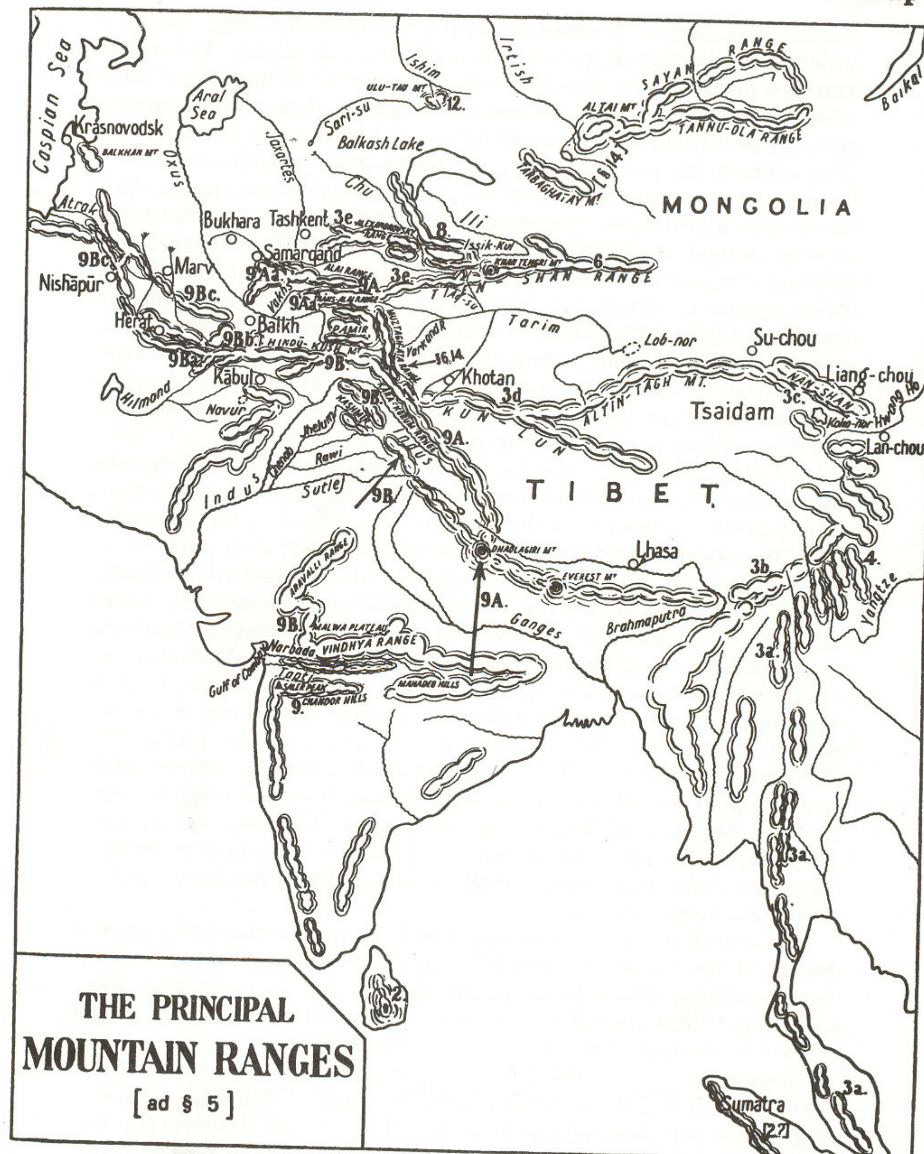
Toplumların, şehirlerin yöneticilerinin aldıkları unvanlar, özellikleri, halka davranışları hakkında bilgi vermiştir.

Toplumların dini inançları, bu inançların etkileri ve ibadet yerleri tanıtılmıştır.

Toplumların geçim kaynakları, para birimleri hakkında açıklamalar yapılmıştır; ticaret ürünleri (aldıkları sattıkları mallar), yetiştirdikleri ürünler(tarımsal faaliyetleri), çıkardıkları ve işledikleri madenler, kimyasal ürünler, yaptıkları ilaçlar, el sanatları, doğa örtüsü (ağaçları, bitkileri, meyveleri….) , her bölgeye ait hayvanlar, hayvan yetiştiriciliği hakkında ayrıntılı bilgilere rastlıyoruz.

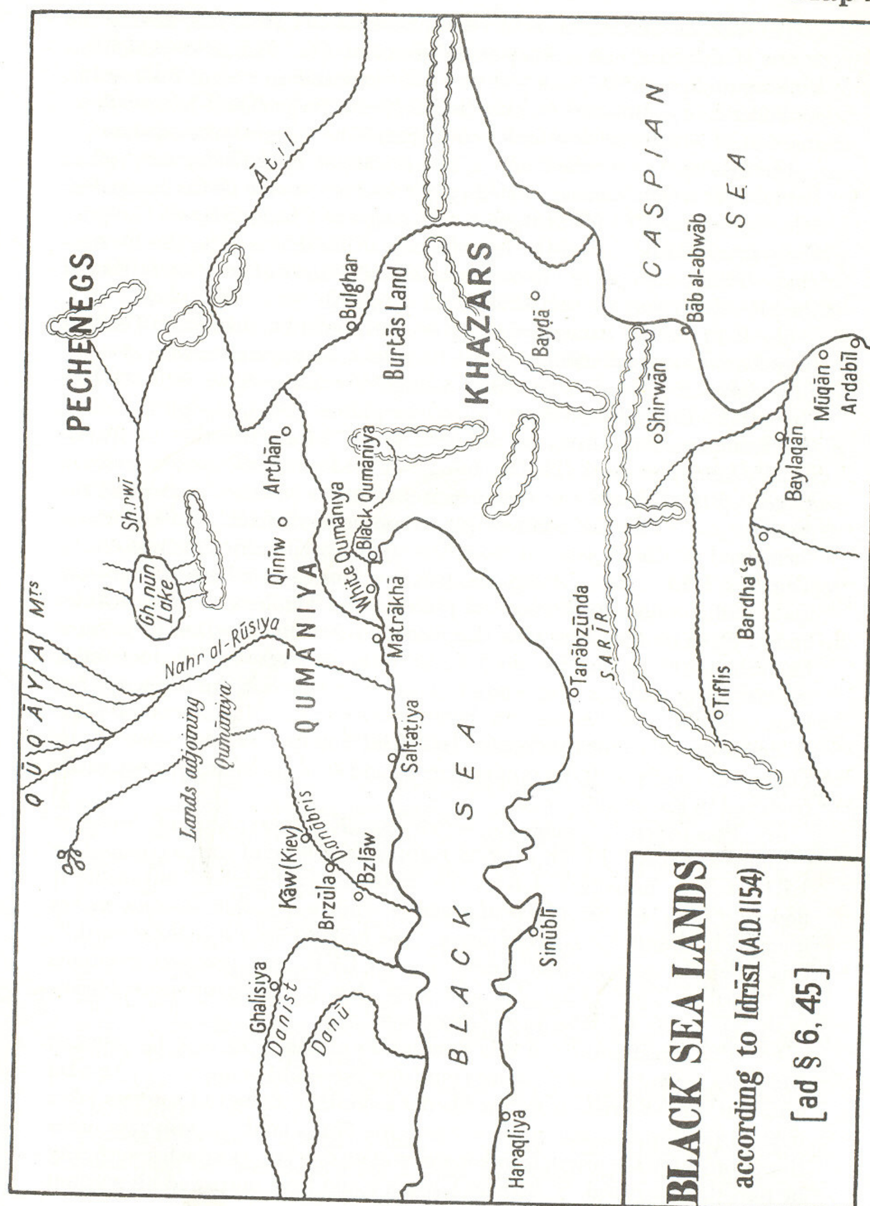
Hudûd el âlem, X. yüzyılda yaşayan Türk boyları ve onların komşu kavimlerle olan ilişkileri ve Orta Çağ tarihinin bazı bilinmeyen yönlerinin açıklanması nedeniyle önemli bir eserdir.

7. HARİTALAR

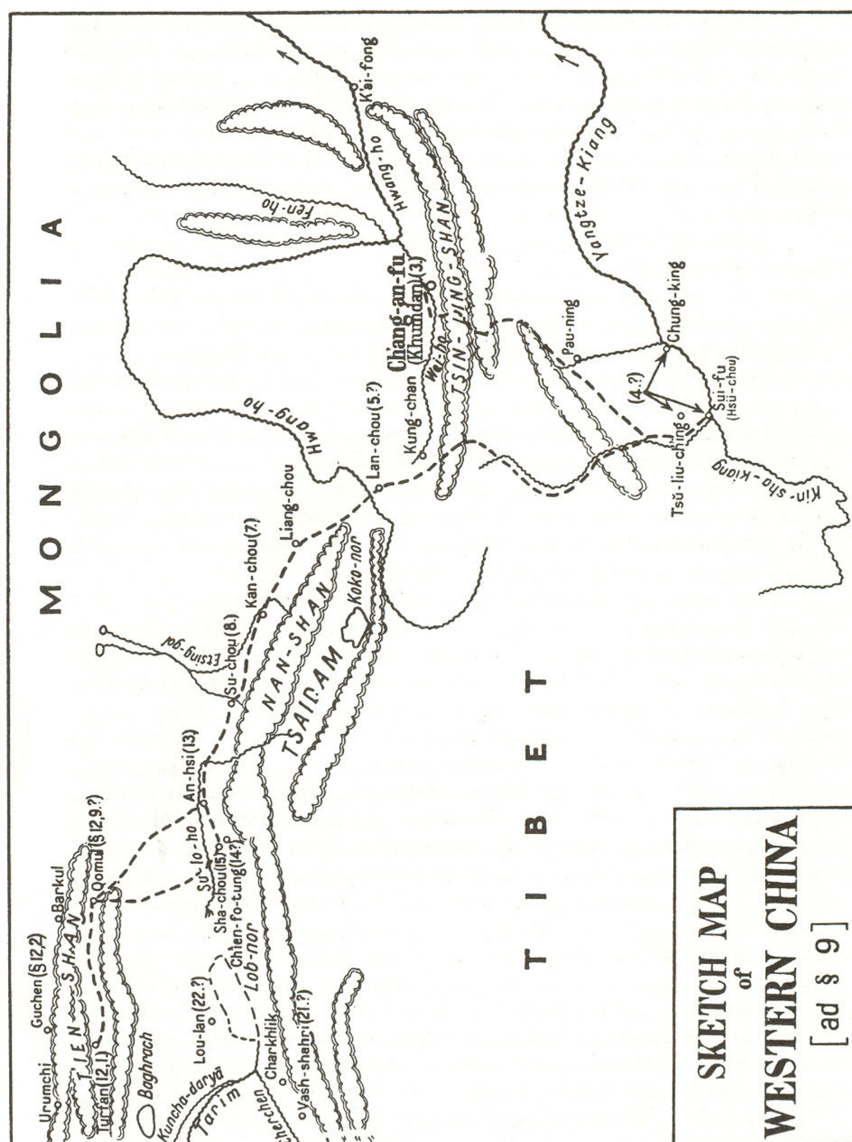

Map i
Caspian Sea
Krasnovodsk
Aral Sea
Oxus
Jaxartes
Sari-su
Balkash Lake
Ishim
Irtish
SAYAN RANGE
ALTAI MT
TANNU-OLA RANGE
Baikal
Chu
Ili
MONGOLIA
Atrak
Bukhara
Tashkent
Samarqand
Marv
Nishāpūr
Herat
Balkh
Kābul
Hilmand
Navur
Issik-Kul
SHAN RANGE
Tarim
Lob-nor
Su-chou
Liang-chou
Khotan
KUN LUN
ALTIN-TAGH MT.
Tsaidam
Lan-chou
Jhelum
Rawi
Indus
Sutlej
TIBET
Lhasa
DHAULAGIRI MT
EVEREST MT
Ganges
Brahmaputra
Yangtze
ARAVALLI RANGE
MALWA PLATEAU
VINDHYA RANGE
Narbada
Gulf of Cambay
MAHADEO HILLS
Sumatra
THE PRINCIPAL
MOUNTAIN RANGES
[ad § 5]

Map ii

BLACK SEA LANDS
according to Idrīsī (A.D. 1154)
[ad § 6, 45]
PECHENEGS
KHAZARS
QUMĀNIYA
Burtās Land
CASPIAN SEA
BLACK SEA
QŪQĀYĀ Mts
Ātil
Sh.rwi
Gh.nūn Lake
Nahr al-Rūsiya
Lands adjoining Qumāniya
Bulghar
Arthān
Qīniw
White Qumāniya
Black Qumāniya
Matrākhā
Salṭaṭiya
Kāw (Kiev)
Dnābris
Brzūla
Bzlāw
Ghalisiya
Danist
Danū
Haraqliya
Sinūbli
Tarābzūnda
SARIR
Tiflis
Bardha'a
Baylaqān
Shirwān
Bāb al-abwāb
Mūqān
Ardabīl
Bayḍā

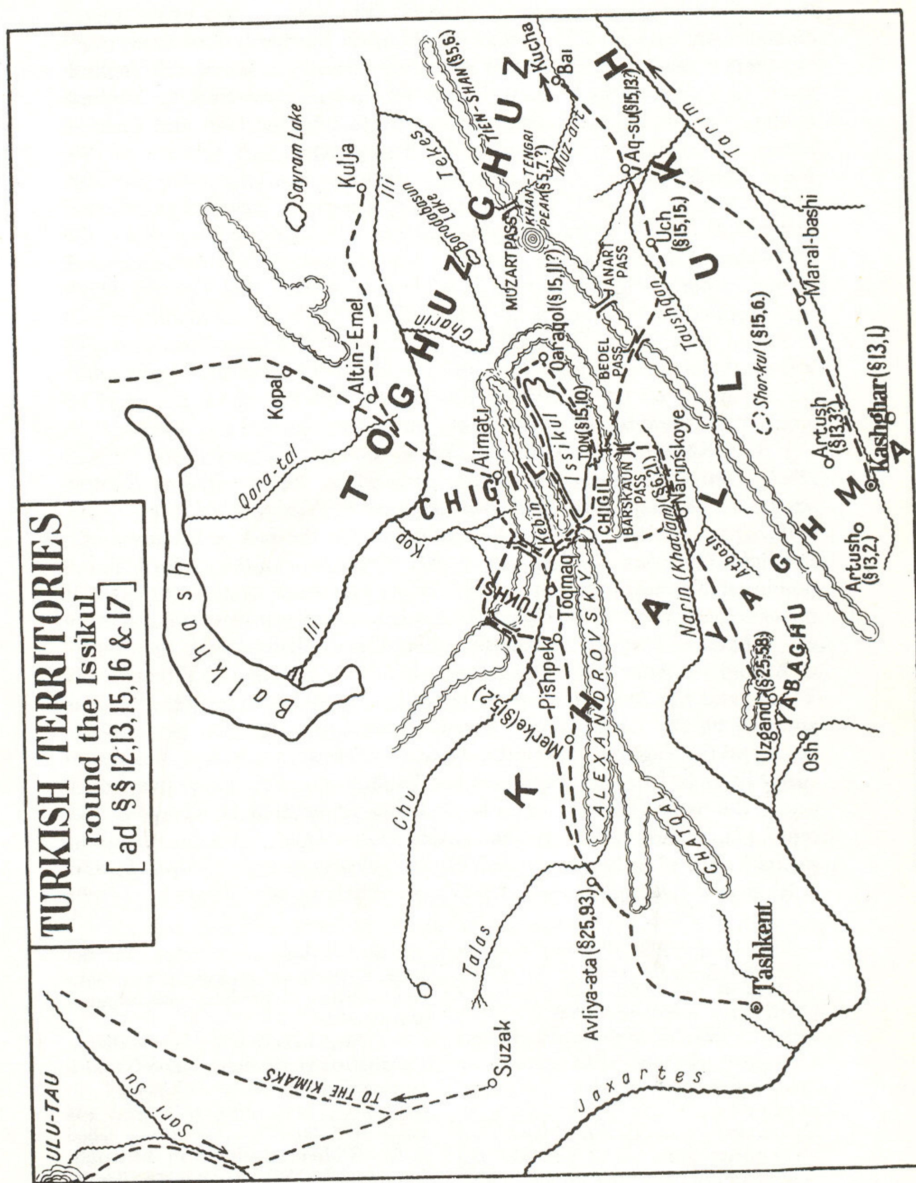

SKETCH MAP
of
WESTERN CHINA
[ad § 9]
MONGOLIA
TIBET
Urumchi
Guchen (§12,2)
Barkul
TIEN-SHAN
Turfan (12,1)
Qomul (§12,9,?)
Baghrach
Kuncha-darya
Tarim
Cherchen
Charkhlik
Vash-shahri (21,?)
Lou-lan (22,?)
Lob-nor
Ch'ien-fo-tung (14?)
Sha-chou (15)
Su-lo-ho
An-hsi (13)
Su-chou (8.)
Etsing-gol
Kan-chou (7.)
Liang-chou
NAN-SHAN
TSAIDAM
Koko-nor
Hwang-ho
Lan-chou (5.?)
Kung-chan
Ch'ang-an-fu
(Khumdan) (3)
Wei-ho
TSIN-LING-SHAN
Fen-ho
Hwang-ho
K'ai-fong
Yangtze-Kiang
Pau-ning
Chung-king
(4.?)
Sui-fu
(Hsü-chou)
Tsü-liu-ching
Kin-sha-kiang

Map iv

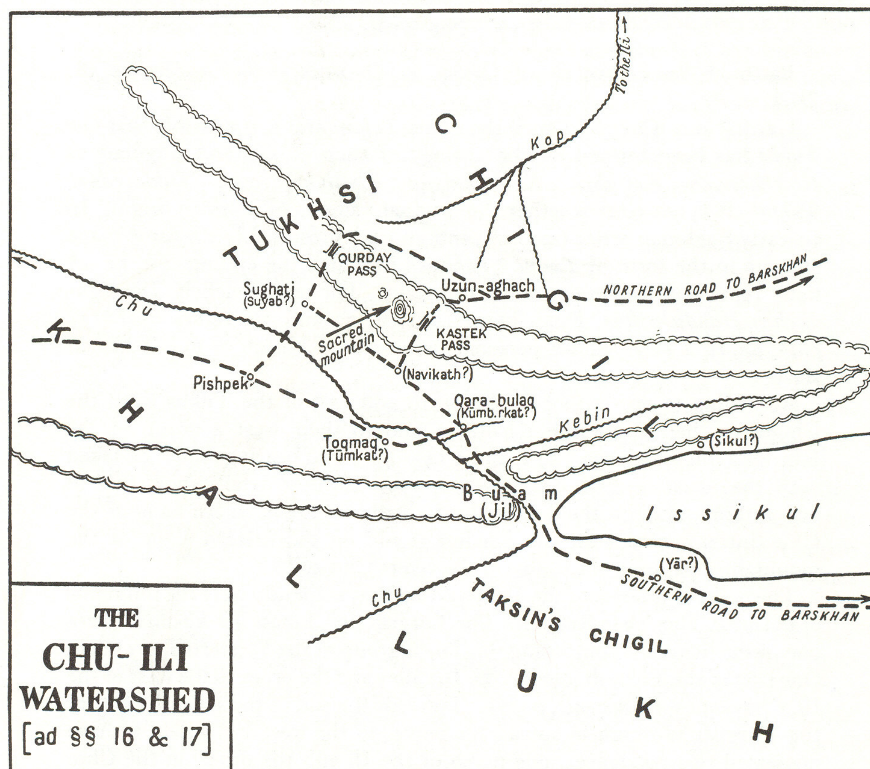
Maral-bashi
(Barchuq)
Kashgar
(§ 13, 1.)
Tazghun
Yangi-Hisar
Yarkand
Posgam
Murghab
PAMIR
MUZTAGH-ATA MT
Zarafshan
Qarghaliq
Tash-qurghan
Guma
Gunduluk (§11,15?)
Zanguya (§11,16?)
Qara-qash
Yurung-qash
Pamir R.
Tiznaf
Kilian
Pialma
Khotan
(§9,18.)
Andamin
VAKHAN
Chakmaktin Lake
Taghdumbash
Panj R.
Sarhad (§26,18.)
Sanju
Zava
(§11,6?)
BAROGHIL PASS
DARKOT PASS
Raskam
SANJU PASS
Ishkuman
SMAT
(§11,9)
BRINJAK PASS
Hunza
QARAQORAM RANGE
Qaranghu
Gilgit
BOLOR
(§26,19.)
Chilas
(Shiltas)
Astor
QARAQORAM PASS
Indus
Kunhar
Kishen-ganga
KASHMIR
TIBET
Shyok
Indus
Baramula
Dras (§26,20?)
Srinagar
(§10,57)
BOLORIAN
Leh
TIBET (§11,2.)
(LADAKH)
Rawalpindi
Jhelum
Chenab
CHAMBA STATE
(§10,45?)
Chamba
Gujrat
Jammu
Sialkot
Rawi
KHOTAN - KASHMIR - PAMIR
[ad §§ 10, 11, 26]

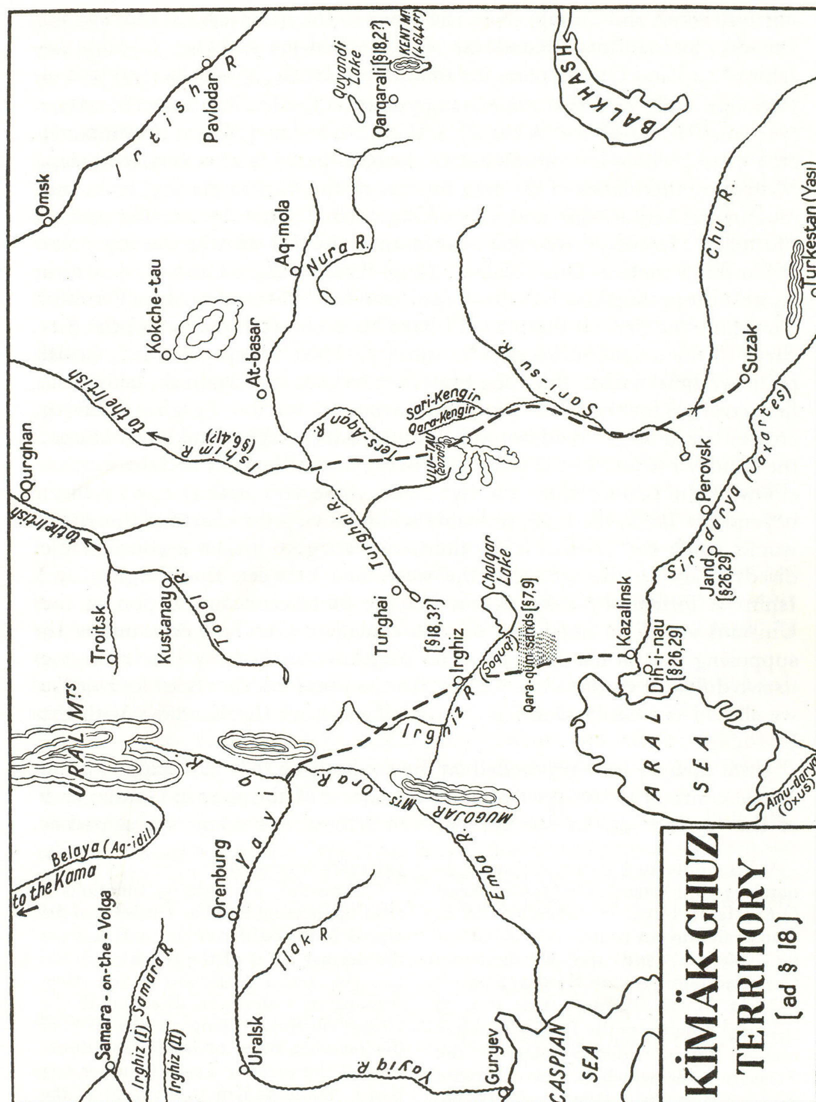
Map v

TURKISH TERRITORIES
round the Issikul
[ad §§ 12:13, 15, 16 & 17
Balkhash
Qora-tal
Kopal
Altin-Emel
Sayram Lake
Kulja
Tekes
Boro-dabasun
Lake
Gharjin
TOGHUZGHUZ
CHIGIL
Almatu
Kop
Chu
Talas
Suzak
ULU-TAU
Sari Su
TO THE KIMAKS
Jaxartes
Avliya-ata (§25,93)
Tashkent
Merke (§5,2)
Pishpek
Toqmaq
TUKHSI
Kebin
Issikul
TON (§15,10)
Qaraqol (§15,11?)
MUZART PASS
KHAN-TENGRI PEAK (§5,7?)
TIEN-SHAN (§5,6)
Muz-art
Kucha
Bai
Aq-su (§15,13?)
Tarim
Uch (§15,15)
JANART PASS
BEDEL PASS
Taushqan
BARSKAUN PASS
Narinskoye
CHIGIL
Narin (Khatlam) (§6,21)
Atbash
ALEXANDROVSKY
CHATQAL
KHALLUKH
YAGHMA
YABAGHU
Uzgand (§25,58)
Osh
Artush (§13,2)
Artush (§13,3?)
Shor-kul (§15,6)
Kashghar (§13,1)
Maral-bashi

Map vi

To the Ili
Kop
CHIGIL
TUKHSI
QURDAY PASS
Uzun-aghach
NORTHERN ROAD TO BARSKHAN
Sughati (Suyab?)
Chu
Sacred mountain
KASTEK PASS
Pishpek
(Navikath?)
KHALLUKH
Qara-bulaq (Kümb.rkat?)
Kebin
Toqmaq (Tūmkat?)
(Sikul?)
Buam
(Jil)
Issikul
(Yār?)
Chu
TAKSIN'S CHIGIL
SOUTHERN ROAD TO BARSKHAN
THE CHU-ILI WATERSHED
[ad §§ 16 & 17]

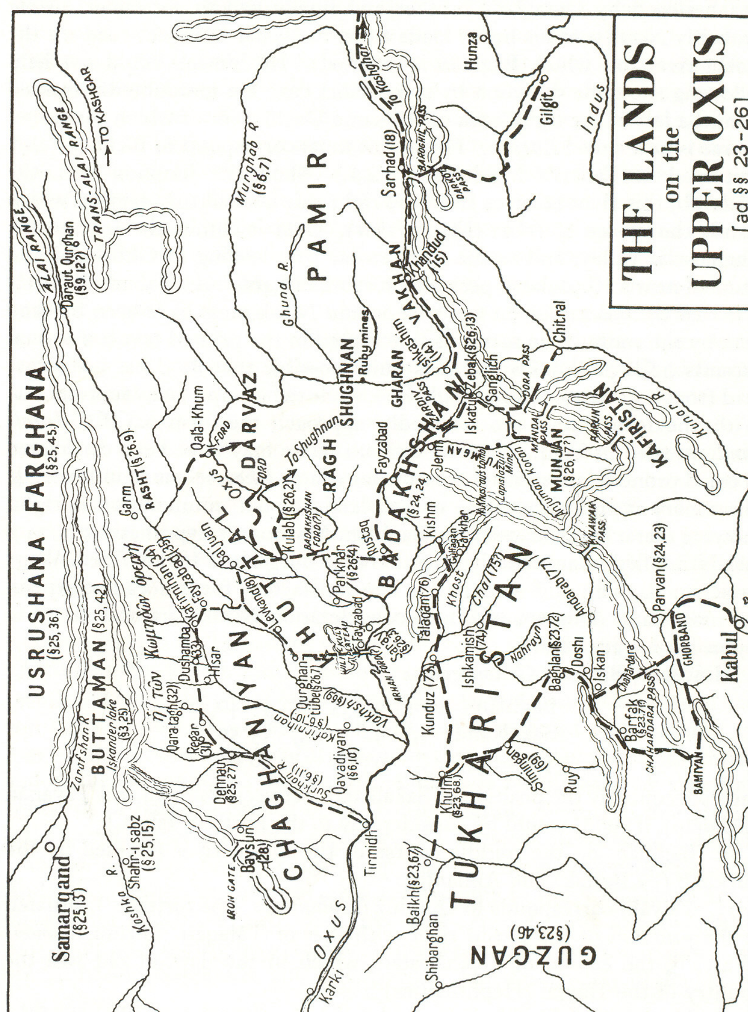

KİMÄK-GHUZ TERRITORY
[ad § 18]
Omsk
Irtish R
Pavlodar
Quyandi Lake
Qarqarali [§18,2?]
KENT MTS
BALKHASH
Kokche-tau
Aq-mola
Nura R.
At-basar
Ishim R.
to the Irtish
(§6,41?)
Qurghan
Ters-Aqan R.
Sari-Kengir
Qara-Kengir
ULU-TAU
Sari-su R.
Chu R.
Turkestan (Yasi)
Suzak
Perovsk
Sir-darya (Jaxartes)
Jand [§26,29]
Kazalinsk
Dih-i-nau [§26,29]
Chalqar Lake
Qara-qum sands [§7,9]
Irghiz
Irghiz R.
Turghai
Turghai R.
[§18,3?]
Tobol R.
Kustanay
Troitsk
URAL MTS
Yayiq R.
Orenburg
Belaya (Aq-idil)
to the Kama
Samara-on-the-Volga
Samara R.
Irghiz (I)
Irghiz (II)
Uralsk
Ilak R.
MUGOJAR MTS
Emba R.
Guryev
Yayiq R.
CASPIAN SEA
ARAL SEA
Amu-darya (Oxus)

Map viii

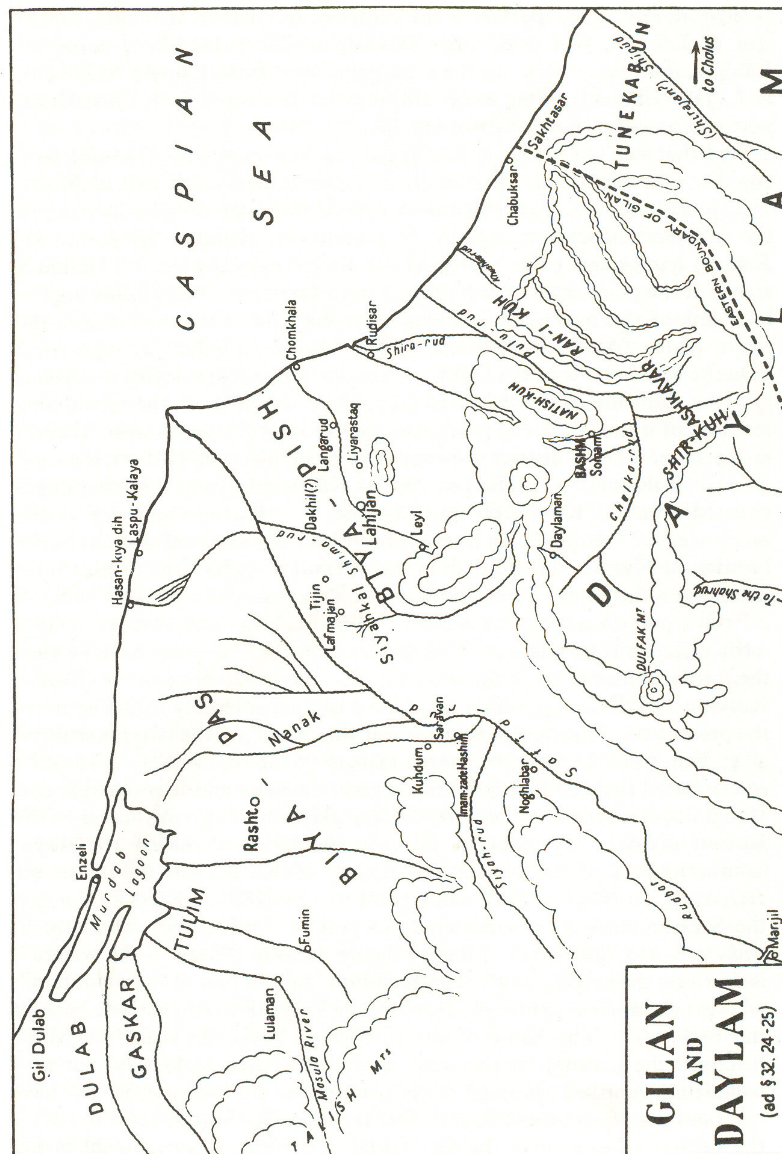
Marv
STEPPE
Oxus
Surkan
Tirmiz
Andkhoy (61)
Shibarghan (60)
Balkh (67)
Mazar-i Sharif
Sarakhs
Murghabi
Daulatabad (54)
Ab-i safid
Sar-i pul (58)
GUZGAN
Ab-i Qaysar
Maymana (53)
SANGCHARAK (62)
Maruchaq
Qal'a-Vali (52)
Qal'a Maur (33)
Bala Murghab (38)
Pshth
GURZIVAN (56)
Astarab
Kushk
BADGHIS (24)
Mak (51?)
(47?)
Falakhar (50)
Chiras (49)
Kadis
GHARCHISTAN
Saracha
Vajan
(49)
Khushk-Khana (63?)
FIRUZ-KUH
(36)
12292 F.
Bamiyan (78)
Harat
Khoja-Khisht
Hari-rud
Ahangaran
GHOR
Hilmand
Farah-rud
Ghor-rud
Khash-rud
Bashling
Baghni
ZAMIN DAVAR
(§ 24, 12.)
GUZGAN & GHOR
[ad § 23]

Map ix

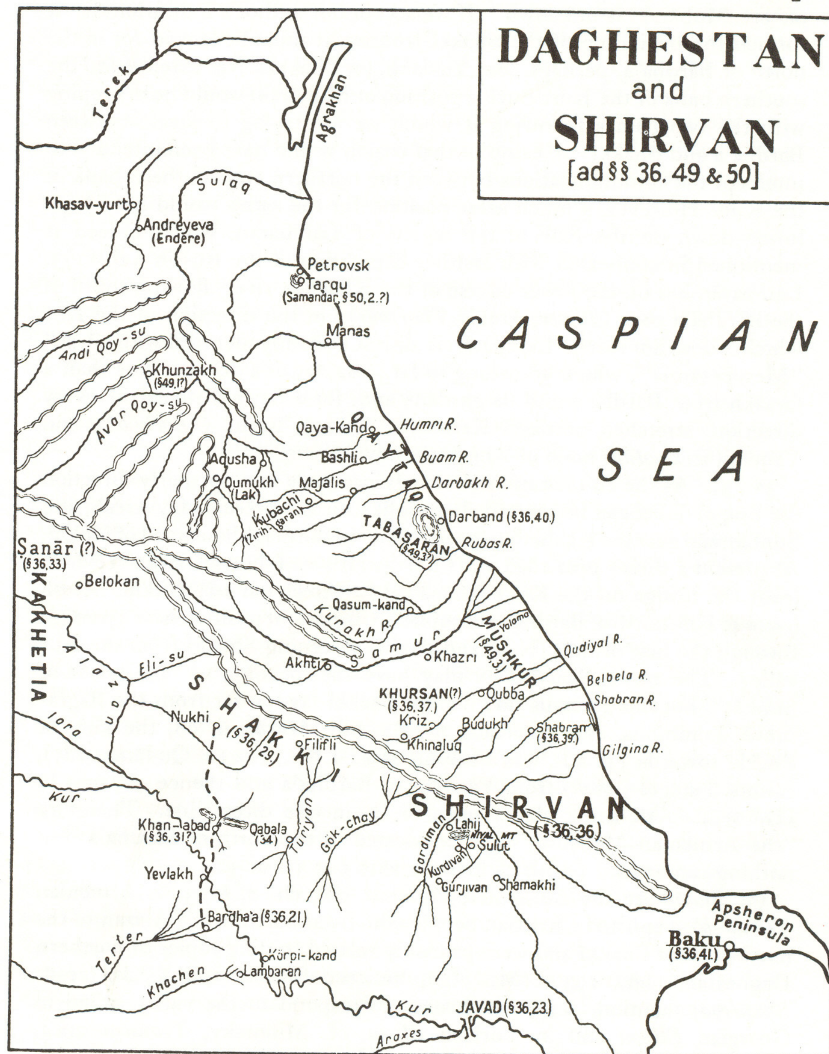

THE LANDS
on the
UPPER OXUS
[ad §§ 23-26]
USRUSHANA
FARGHANA
BUTTAMAN
CHAGHANIYAN
KHUTTAL
DARVAZ
SHUGHNAN
PAMIR
VAKHAN
GHARAN
BADAKHSHAN
RAGH
TUKHARISTAN
GUZGAN
KAFIRISTAN
MUNJAN
RASHT
ALAI RANGE
TRANS-ALAI RANGE
TO KASHGAR
Samarqand
Shahr-i sabz
Tirmidh
Balkh
Shibarghan
Karki
Oxus
Kunduz
Khulm
Talaqan
Kishm
Fayzabad
Kulab
Qala-Khum
Garm
Hisar
Dushamba
Qabadiyan
Baghlan
Doshi
Iskan
Andarab
Parvan
Kabul
Ghorband
Bamiyan
Chitral
Gilgit
Hunza
Indus
Sarhad
Ishkashim
Zebak
Sanglich
Ruby mines
Ghund R.
Murghab R.
Darauț Qurghan
Iron Gate
Rustaq

Map x

CASPIAN
SEA
GILAN
AND
DAYLAM
(ad § 32. 24-25)
Gil Dulab
DULAB
GASKAR
Enzeli
Murdab
Lagoon
TULIM
Fumin
Lulaman
Masula River
TALISH Mts
Rashto
Nanak
BIYA-PAS
BIYA-PISH
Hasan-kiya dih
Laspu-Kalaya
Dakhil(?)
Langarud
Liyarastaq
Chomkhala
Rudisar
Shira-rud
Lahijan
Leyl
Tijin
Lafmajan
Siyahkal
Saravan
Kuhdum
Imam-zade Hashim
Noghiabar
Siyah-rud
Rudbar
Marjil
DAYLAM
Daylaman
BASHM
Chalka-rud
SHIR-KUH
ASHKAVAR
NATISH-KUH
RAN-I KUH
Pulu-rud
DULFAK Mt
To the Shahrud
EASTERN BOUNDARY OF GILAN
TUNEKABUN
Chabuksar
Sakhtasar
to Cholus

Map xi

DAGHESTAN
and
SHIRVAN
[ad §§ 36, 49 & 50]
CASPIAN
SEA
Terek
Agrakhan
Sulaq
Khasav-yurt
Andreyeva
(Endere)
Petrovsk
Tarqu
(Samandar, § 50, 2.?)
Manas
Andi Qoy-su
Khunzakh
(§ 49, 1?)
Avar Qoy-su
Qaya-Kand
Humri R.
Bashli
Buam R.
Adusha
Qumukh
(Lak)
Majalis
Darbakh R.
Kubachi
QAYTAQ
Darband (§ 36, 40.)
TABASARAN
(§ 49, 3?)
Rubas R.
Sanār (?)
(§ 36, 33.)
Belokan
KAKHETIA
Qasum-kand
Kurakh R.
Samur
Yalama
MUSHKUR
(§ 49, 3)
Qudiyal R.
Alazan
Eli-su
Akhti
Khazri
Belbela R.
KHURSAN (?)
(§ 36, 37.)
Qubba
Shabran R.
Iora
Nukhi
SHAKKI
(§ 36, 29)
Kriz
Budukh
Shabran
(§ 36, 39.)
Filifli
Khinaluq
Gilgina R.
Kur
SHIRVAN
Khan-abad
(§ 36, 31?)
Qabala
(34)
Turiyan
Gok-choy
Gordiman
Lahij
NIYAL MT
Sulut
(§ 36, 36)
Yevlakh
Kurdivan
Gurjivan
Shamakhi
Bardha'a (§ 36, 21.)
Apsheron
Peninsula
Baku
(§ 36, 41.)
Terter
Kurpi-kand
Khachen
Lambaran
Kur
JAVAD (§ 36, 23.)
Araxes

Map xii

8. KAYNAKÇA (BİBLİYOGRAFYA)

ADJİ, Murat, çev. Zeynep Bağlan Özer, Kaybolan Millet (Dest-i Kıpçak Medeniyeti), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

ADJİ, Murat, çev. Zeynep Bağlan Özer, Kıpçaklar (Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

AGOCANOV, Sergey Grigoreviç, çev. Ekber Necef, Ahmet Annaberdiyev, Oğuzlar, Selenga Yayınları, 2002.

ALİŞAR, Fahreddin, Çiğil Türkleri ve Aşağı Çiğil, Aşağı Çiğil Belediyesi Yayınları, Ankara, 2005.

ALPTEKİN, Erkin, Uygur Türkleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1978.

ANABRİTANNİCA, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994, c.1, 2, 14,16, 20, 27, 30,32.

ANIT, Ali Kadri, Türk Tarihi, İstanbul, 1950.

ARAT R.Rahmeti, "Kırgızlar-Tarih", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.25, Ankara, 2002.

BARTHOLD, V.V., çev. Ufuk Deniz Aşçı, Kırgızlar, Kömen Yayaınları, Konya, 2002.

BARTHOLD, V.V.Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara,1990.

BUTANAYEV, Viktor, BUTANAYEV, Iriana, çev. Yaşar Gümüş, Yenisey Kırgızları, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.

ÇANDAROĞLU, Gülçin, Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü: Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇANDAROĞLU, Gülçin, Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri (9-11 asırlar), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2 bsk., İstanbul, 2004.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, 11. bsk., Ankara, 1993.

DEVLET, Nadir, "Avarlar" , İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.4,İstanbul, 1991.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, Kök Türkler (Kut, küç ve ülüg), Ada Yayınları, İstanbul, 1987.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, Oğuz'dan Selçuklu'ya: Boy, Kanat ve Devlet, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.

Ebü'l Fazl b. Ebi'l-Hayr Reşidüddin Fazlullah'ı Hemedani, çev. Zeki Velidi Togan, Oğuz Destanı, Reşidüddin Oğuznamesi Tercümesi ve Tahlili, Enderun Yayınları, 2. bsk., İstanbul, 1982.

EKBER, N. Necef, Ahmet Annaberdiyev, KaknüsYayınları, Kasım 2003.

GENÇ, Reşat, Karahanlı Devlet Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

GÖKBEL, Ahmet, Kıpçak Türkleri (Siyasi ve dini tarihi), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.

GÖMEÇ, Saadettin, Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri Tarihi, Akçağ yayınları, Ankara, 2003.

GÖMEÇ, Saadettin, Türk Tarihinin Ana Hatları, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.

GUMİLEV, Lev Nikoleviç, çev. Ahsen BATUR, Eski Türkler, Selenga Yayınları, İstanbul. 2002.

HASOL Doğan, Mimarlık Sözlüğü , Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul,1993.

HUNKAN, Ömer Soner, Türk Hakanlığı (Karahanlılar): Kuruluş-gelişme-çöküş (766–1212), I.Q. Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

İZGİ, Özkan, Kuruluş Devrinde Uygurlar'ın Kitanlara Tesiri ve Uygur, Gazne, Kitanlar Arasındaki Münasebetler, İstanbul, 1977.

KAFESOĞLU, İbrahim, "Oğuzlar", Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Yayınları, c.1,bsk.2, Ankara, 1992.

KAFESOĞLU, İbrahim, Harezmşahlar Devlet Tarihi (1092–1221), Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1992.

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Ötüken yayınları, 25. bsk, İstanbul, 2005.

KAŞGARLI, S. Mahmut, Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, Anadolu İstilasına Kadar Türkler, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

KÖYMEN, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C:1, 3. bsk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

KURAT, Akdes, Peçenek Tarihi, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

KURAT, Akdes Nimet, "Bulgarlar", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.2, İstanbul, 1961.

KURTULUŞ, Rıza, "Hudûdü'l- Âlem", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

LASZIO, F., çev. Hasan Eren, Dokuzoğuzlar ve Göktürkler, Belleten, cilt. XIV, sayı 53 (Ocak 1950'den ayrı basım), Ankara, 1950.

MINORSKY, V., Hudud al-Alam "The regions of the world", E.J.W. GIBB MEMORIAL, Cambridge, England, 1982.

NECEF, N., Ekber, Karahanlılar, Selenga Yayınları, İstanbul, 2005.

ORKUN, Hüseyin Namık, Peçenekler, Remzi Kitaphanesi, 1933.

ÖGEL, Bahaeddin, Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri, Belleten, cilt. XIX, sayı 75, Ankara, 1955.

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971.

ÖGEL, Bahaeddin, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Avar, Göktürkler, Dokuzoğuzlar, Kırgız, Hazar, Volga Bulgarları, Tuna Bulgarları, Peçenekler, Macarlar, Kıpçaklar ve Kumanlar, Karluk, Oğuz, Kimek, Çiğil), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Karahanlılar", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.24, İstanbul, 2001.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük, Tan Gazetesi ve Matbaası, bsk.4, İstanbul, 1965.

PELLIOT, Paul, çev. Vedat KÖKEN, Uygur Yazısıyla Yazılmış Oğuz Han Destanı Üzerine, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1955.

PRİTSAK, Omelyan,"Karahanlılar", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.6, İstanbul, 1967.

R.A, "Karluklar", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.6, İstanbul 1967.

RASONYI, Laszlo, yay. haz. Ş. K. Seferoğlu, Adnan Müderrisoğlu, Türk Devletinin Batıdaki Varisleri Ve İlk Müslüman Türkler: "Hazarlar, Macarlar, Kürttürkleri, Hunlar, Ogurlar, Avarlar, Sabirler, Göktürkler, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar, Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, Atabeğler, Memluklular, Timuriler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1983.

RASONYI, Laszlo, çev. Hicran Akın, Tuna Köprüleri (Ogur, Bulak, Avar, Oğuzlar, Kumanlar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1984 .

RASONYI, Laszlo, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.

RRA, "Kıpçak", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.6, İstanbul, 1967.

SAFRAN, Mustafa, Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlere Göre Kuman-Kıpçaklar'da Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, sayı A 27, Ankara, 1993.

SALMAN, Hüseyin, "Karluklar", İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, c.24, İstanbul, 2001.

SALMAN, Hüseyin, “Karluklar”, Türkler –İlk Çağ, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi/Türkiye.

SARAY, Mehmet, Kırgız Türkleri Tarihi, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 1973.

SARAY Mehmet,“Kırgız-Tarih”, İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğiti Bakanlığı Yayınları, c.6, İstanbul, 1967.

SERTKAYA, Osman F. , Eski Türklerde Para: Göktürklerde, Uygurlarda ve Türgişlerde, Ötüken Yayınları.

SİNOR, Denis ve SOYSAL, A. Gün, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

SÜMER, Faruk, X. Yüzyılda Oğuzlar, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, cilt XVI, sayı 3–4, Ankara, 1958.

SÜMER, Faruk, Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1959.

SÜMER, Faruk, “Kimekler”, İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.6 İstanbul, 1967.

SÜMER, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler)-Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, Türk Dünyası Araştırmaları yayınları, İstanbul, 1999.

SÜMER, Faruk, “Oğuzlar”, İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.9, 378–387.

SÜMER, Faruk, “Kimekler”, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.26, Ankara, 2002.

ŞEŞEN, Ramazan, Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

ŞEŞEN, Ramazan, İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Türk Tarih Kumu Yayınları, 2. bsk,, Ankara, 2001.

TAŞAĞIL, Ahmet, "Hazarlar", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.17, İstanbul, 1998.

TAŞAĞIL, Ahmet, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.90–94.

TEKTAŞ, Nazım, Tanrının Askerleri: Göktürkler-Uygurlar-Kırgızlar-Türgişler, Çatı Yayıncılık, İstanbul 2007.

TOGAN, Zeki Veli, "Hazarlar", İslâm Ansiklopedisi, c.5.I., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1967.

TOGAN, İsbike, Gülnur KARA, Cahide BAYSAL, Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.

TURAN, Osman, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (Türk Dünya Nizamının Milli, İslâmi ve İnsani Esasları), Ötüken yayınları, bsk.14.,İstanbul, 2003.

UYDU YÜCEL, Mualla, "Kıpçak" , İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.25, Ankara, 2002.

YÜCE, Nuri, "Bulgarlar", İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, c.6, İstanbul, 1992.

"Türkçe Sözlük", Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, c.1-2, Ankara, 1988.

Türkçe-İngilizce Sözlük, Redhouse Yayınları, İstanbul, 1983.

İngilizce-Türkçe Sözlük, Redhouse Yayınları, İstanbul,1983.

"Yazım Kılavuzu", Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Akşam Sanat Okulu Basımevi, bsk.24, Ankara, 2005.

9. ÖZGEÇMİŞ

11.02.1977'de İstanbul/Bakırköy'de doğdum. İlk, orta ve lise eğitimimi Kırklareli'nde tamamladım.1994 yılında başladığım Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Ana Bilim Dalı'nı 1998 yılında bitirdim. 1998 yılından beri Kırklareli Anadolu Meslek Lisesi'nde tarih öğretmeni olarak görev yapmaktayım.2006 yılında Marmara Üniversitesi'ne yüksek lisans eğitimi için kabul edildim ve halen eğitimime devam etmekteyim.